

VAASAN YLIOPISTO

VELI LEINONEN

Hyvinvoinnin kokonaisvaltainen malli

Systeeminen näkökulma hyvinvointiin ja sitä edistäviin
toimintatapoihin taloudessa sekä hallinnossa

ACTA WASAENSIA

No II4

Liiketaloustiede 46

Johtaminen ja organisaatiot

UNIVERSITAS WASAENSIS 2003

Esitarkastajat Professori, FT Timo Järvillehto
Kasvatustieteiden tiedekunta
Linnanmaa
90014 Oulun yliopisto

Professori, KTT Pekka Pihlanto
Turun kauppakorkeakoulu
Laskentatoimen laitos
Rehtorinpellonkatu 3
20500 Turku

ACTA WASAENSIA

ESIPUHE

Olen tehnyt tutkimukseni pelkästä uteliaisuudesta saadakseni kokonaisvaltaisen käsityksen hyvinvoinnista ja sen hallinnasta. Tutkimukseni on poikkitieteellinen yritys ymmärtää ihmisen toimintaa. Toiminnasta ja sen hallinnasta on kysymys myös hyvinvoinnissa.

Ihmisen toimintaa on tarkasteltu perinteisesti hyvin yksilökeskeisesti. Yksilökeskeinen lähestyminen toimintakäsityksissä ja johtamisen tarkasteluissa sai minut miettimään yhteistyön merkitystä. Näin kiinnostuin Oulun yliopiston professori Timo Järvilehdon kehittämästä eliö-ympäristö-järjestelmän teoriasta, jossa yhteistyö on keskeinen asia. Totusin teorian antavan uudenlaisen näkökulman ihmisen toimintaan ja samalla hyvinvointiin. Toivon tutkimukseni innostavan muitakin perehtymään teoriaan.

Työni ohjaaja on ollut professori Vesa Routamaa, jolle osoitan erityiset kiitokset. Hänen suhtautumisensa työhöni on ollut ennakkoluulotonta ja minulle suurta tukea antavaa.

Kiitän työni esitarkastajia professori Timo Järvilehtoa ja professori Pekka Pihlantoa. Sain molemmilta myös arvokkaita neuvoja, joista olen suuresti kiitollinen.

Työssäni on ollut innostajana ja keskustelukumppanina HTT Juhani Palojärvi, joka tutustutti minut myös professori Timo Järvilehtoon. Kiitän Juhania hänen vahvasta tuestaan.

Kiitän myös yht.lis., KT Toivo Lipiäistä. Keskustelumme oli virikkeitä antavaa.

Tutkimukseni läpivienti ei olisi ollut mahdollista ilman Juankosken kaupunginkirjaston osaavaa henkilökuntaa. Kiitän hyvistä palvelusta.

Vertaan tutkimukseni tekemistä matkaan. Tälläkin matkalla kumppanina oli puolisoni Ritva. Omistan kirjani kiitosten kera hänelle.

Juankoskella 14.5.2003

Veli Leinonen

SISÄLLYS

ESIPUHE	3
KUVAT	7
ABSTRACT	8
1 JOHDANTO	9
1.1 Tarve hyvinvoinnin uudelleen tarkasteluun	9
1.2 Tutkimusongelma	14
1.3 Tutkimusmenetelmä.....	14
1.4 Tutkimusaineisto	15
1.5 Tutkimuksen viitekehys ja rakenne	15
2 KATSAUS TOIMINTAKÄSITYKSIIN	21
2.1 Psykkisen ja muun toiminnan erottavat käsitykset.....	21
2.1.1 Psykologiset lähtökohdat	21
2.1.2 Tietoisuuden suhde toimintaan.....	24
2.1.3 Psykkisen toiminnan muodot.....	26
2.1.4 Muu toiminta ja sen kytkeytyminen psyykkiseen toimintaan	32
2.1.5 Esimerkkejä toimintakäsityksistä	33
2.1.6 Tunteiden kytkeytyminen toimintaan	37
2.2 Autopoeettiset systeemit toimijoina	39
2.2.1 Systeemien perusrakenne	39
2.2.2 Autopoeettisen systeemin toiminta ja tietoisuus.....	40
2.2.3 Esimerkki autopoeettisen systeemin toiminnan tarkastelusta	41
2.3 Elion ja ympäristön yhdistävät käsitykset	43
2.3.1 Katsaus esitettyihin käsityksiin	43
2.3.2 Eliö-ympäristö-järjestelmän teorian keskeiset piirteet	47
2.3.3 Systeeminen näkökulma tietoisuuteen ja yksilöllisyyteen	51
2.3.4 Kommunikointi ja kielenkäyttö systeemisesti nähtynä.....	53
2.3.5 Tietoisien toiminnan eri muodot	56
2.3.6 Yhteistyö toimintaan johtavana rakenteena.....	59
2.3.7 Tunteiden merkitys toiminnassa.....	63
2.4. Toimintakäsitysten kokoava vertailu.....	64
2.5 Yhteenveto ja johtopäätökset.....	70

ACTA WASAENSIA

3	HYVINVOINNIN KÄSITE JA ILMENTYMINEN	72
3.1	Hyvinvoinnin määrittäminen	72
3.2	Hyvinvoinnin ilmentyminen	74
3.2.1	Hyvinvointi tuntemuksina	74
3.2.2	Hyvinvointia ilmentävät tulokset.....	75
3.3	Osaaminen hyvinvoinnin lisääjänä	79
3.4	Hyvinvointia ilmentävät toimintaympäristöt.....	81
3.5	Yhteisöt ja hyvinvointi	84
3.5.1	Yhteisöt hyvinvointia ilmentävinä yhteisjärjestelminä.....	84
3.5.2	Valtion merkitys hyvinvoinnissa	88
3.5.3	Kunta yhteisjärjestelmänä	93
3.5.4	Kansalaisyhteiskunnan suhde hyvinvointiin.....	95
3.6	Yhteenveto ja johtopäätökset.....	98
4	TALOUDELLINEN TOIMINTA JA HYVINVOINTI	100
4.1	Talouden ja hyvinvoinnin suhteen perinteinen tarkastelu	100
4.2	Hyödykkeiden liittyminen hyvinvointiin	104
4.3	Taloudellisen toiminnan toimintajärjestelmät	107
4.4	Rahan liittyminen hyvinvointiin	111
4.5	Kilpailu ja hyvinvointi	116
4.6	Vero ja hyvinvointi.....	120
4.7	Tulonjako ja hyvinvointi	123
4.8	Yhteenveto ja johtopäätökset.....	124
5	JULKINEN HALLINTO JA HYVINVOINTI	127
5.1	Katsaus käsityksiin julkisesta hallinnosta	127
5.1.1	Julkisen hallinnon järjestäminen	127
5.1.2	Julkisen hallinnon muutostarpeet	131
5.2	Hyvinvointia edistävä poliittinen toiminta.....	133
5.2.1	Politiikka kommunikointina	133
5.2.2	Poliittisen toiminnan kehittäminen.....	136
5.3	Demokratia ja hyvinvointi	138
5.4	Oikeusjärjestys ja hyvinvointi.....	142

ACTA WASAENSIA

5.5	Hyvinvointia edistävä kunnallishallinto	146
5.5.1	Kunta poliittisena toimijana	146
5.5.2	Kunnallista toimintaa edistävät muutokset	149
5.6	Yhteenveto ja johtopäätökset	152
6	HYVINVOINNIN HALLINTA	154
6.1	Tunteet ja hyvinvoinnin hallinta	154
6.2	Arvojen ja moraalin liittyminen hyvinvointiin	156
6.2.1	Katsaus arvoista esitettyihin käsityksiin	156
6.2.2	Arvot ja tuloksellinen toiminta	158
6.2.3	Katsaus moraalikäsitteisiin	160
6.2.4	Moraalin liittyminen tulosten arviointiin	163
6.2.5	Hyvinvoinnin arvopohja	165
6.3	Hyvinvoinnin oikeudenmukaisuus	166
6.4	Vallankäyttö ja hyvinvointi	169
6.4.1	Valta ilmiönä	169
6.4.2	Valta ja hyvinvoinnin hallinta	171
6.4.3	Johtaminen vallankäytönä	173
6.5	Hyvinvointia edistävä johtaminen	176
6.6	Yhteenveto ja johtopäätökset	180
7	HYVINVOINNIN KOKONAIŠVALTAISUUS	182
7.1	Laajentuva yhteistyö ja hyvinvointi	182
7.2	Hyvinvoinnin kokonaisvaltainen malli ja sen toteuttaminen	186
8	YHTEENVETO	189
8.1	Tutkimusprosessi ja tutkimusongelman kysymysten vastaukset	189
8.2	Johtopäätökset	196
8.3	Pohdintaa	199
	LÄHTEET	204

ACTA WASAENSIA

KUVAT

Kuva 1. Maailman suljettu silmukkarakenne (Forrester1991: 8).....	16
Kuva 2. Eliön toiminnan ja tuloksen suhde (Järvilehto1994: 29).	18
Kuva 3. Tutkimuksen viitekehys.	20
Kuva 4. Parsonsian voluntaristisen toiminnan malli (Turner 1974: 32).	34
Kuva 5. Työtoiminnan yksinkertainen malli (Engeström 1995: 45).	34
Kuva 6. Ihmisen toiminnan yleinen rakenne (Engeström 1995: 47).	35
Kuva 7. Topin plussat-teoria (Lipiäinen 2000a: 558).....	178
Kuva 8. Esimerkki Topin plussat-teorian soveltamisesta.....	179

ABSTRACT

Leinonen, Veli (2003). Hyvinvoinnin kokonaisvaltainen malli. Systeminen näkökulma hyvinvointiin ja sitä edistäviin toimintatapoihin taloudessa sekä hallinnossa (Comprehensive model of welfare. Systemic approach to welfare and welfare-promoting economic and administrative policies). *Acta Wasaensia* No 114, 222 p.

The present paper outlines a comprehensive model for welfare and welfare management. The research topic is described by raising the following questions: Is it possible to define welfare more logically than what the present need-based approach allows? How does welfare manifest itself? How are economic activities and public administration connected with welfare? What are the factors that affect the management of welfare? How can possible comprehensive welfare model be outlined? The aim here is to find welfare-enhancing policies in the economy and in public administration.

The welfare topic is approached here as a functional issue, stating that examining action on the basis of the traditional distinction between psychological and other actions or by setting out from the theory of autopoietical systems does not provide a sufficiently broad framework for a comprehensive approach to welfare. The organism-environment system theory formulated by Timo Järvillehto offers the possibility to define welfare more logically than the present need-based approach does. According to the theory, parts of the organism and the environment make up the same system in which the various elements become selected and organised with regard to the results of action, forming systems of action of their own. The man-environment system involves the parts of man and the environment.

The present research defines welfare as involving productive systems of action. The elements that make up the comprehensive processes of productive action, or welfare, are cells, the resulting body parts, human bodies and the various parts of the environment. This enables welfare to be examined comprehensively as productive action, making use of the same concepts from the cell level to co-operation between humans.

In the comprehensive model of welfare and its management outlined here, people engaged in action are connected with each other and the environment. Economic action, public administration and people's other activities reflect joint productive, mutually intertwined systems of action. People can enhance their welfare through collaboration that offers individuals room for development and in which the main issue is to take care of an environment that allows action. Managing welfare also involves the defining of values, moral rules, and broad communication that promotes people's consciousness. Through communication, people are constantly able to orient themselves towards structures that lead to results and in which they can contribute to generating and sharing results – the best manifestation of democracy and fairness. It is proposed in the present investigation that attention be paid to finding ways of dividing the economy into a high-efficiency sector that relies on international trade and to a parallel production and exchange system which would be partly supported by the money gained from the former sector. The welfare model would also involve moving over to policies that reduce hierarchy and the use of power and to orienting towards systems of action that go beyond the state level. It also proposes that the approach in legislation should be changed from the detailed description of action to describing more general principles on the basis of which people would find the solutions that match the principles through mutual communications. This would require logic definitions based either on taxes or other types of joint result. In the former case, a distinction should be made between the results to be implemented at the state and local district level.

Veli Leinonen, University of Vaasa, Faculty of Business Studies, Wolffintie 34, FIN-65200 Vaasa, Finland.

Keywords: welfare, system of action, communications, consciousness, values, moral, power, management, politics, democracy, money, market economy

1 JOHDANTO

1.1 Tarve hyvinvoinnin uudelleen tarkasteluun

Maailmassa on tapahtunut muutoksia, joiden vuoksi näyttää olevan tarvetta arvioida hyvinvointiin liittyviä asioita uudelleen. Muutoksia on aiheutunut uusien teknologioiden käyttöönotosta, kaupankäynnin, markkinoiden ja pääomien vapautumisesta sekä siihen liittyvästä yritysten maailmanlaajuisesta liittoutumisesta suuremmiksi yksiköiksi. Yritysten toiminta on tullut yhä vähemmän valtionrajoista riippuvaksi, mikä on tuonut myös valtioiden keskinäiselle yhteistyölle uusia haasteita. Ihmisten toiminta ylittää luodut vanhat maantieteelliset ja ideologiset rajat. Muutokset ovat koskettaneet ja koskettavat yksittäisten ihmisten sekä kansakuntien hyvinvointia. Perinteisten voimakeskittymienkin, esimerkiksi Yhdysvaltain, katsotaan menettävän merkitystään. (Thurow 1996: 8-10.)

Maailmantalouden tilan muutokset ovat seuraamusta talouden prosessien muutoksista. Uuden vuosituhannen alkaessa on tarpeen ymmärtää syvällisesti näitä muutoksia ja niiden vaikutuksia tulevaisuuden sosiaalisiin olosuhteisiin, talouteen sekä politiikkaan, sillä nekin muuttuvat. Talouden instituutiot ja prosessit kietoutuvat yhteen länsimaisissa yhteiskunnissa sosiaalisiin, kulttuurisiin sekä poliittisiin muutoksiin. (Dahms 2000a: 1 ja 9.)

Muutoksissa korostuu ihmisen tietojen ja taitojen merkitys. Kilpailua ja markkinoiden vapautta korostavassa toimintaympäristössä ihmiset tarvitsevat sekä sosiaalisia että teknisiä taitoja eri tavoin kuin ennen pärjätäkseen nopeasti muuttuvissa tilanteissa. Työ- ja muilla markkinoilla tapahtuvat muutokset vaikuttavat kaikin tavoin yhteiskuntien sosiaalisiin rakenteisiin sekä koulutustarpeisiin. Vaikka politiikassa korostettaisiin sosiaalista vastuuta ja tutkimuksiin perustuvaa toimintatapaa, niin koulutuksen kautta on kuitenkin vaikeata taata kaikille samanlaiset mahdollisuudet pärjätä markkinavoimien ohjaamassa maailmassa. (Brown, Halsey, Lauder & Stuart Wells 1999: 1,10 ja 37-39; Brown 1999: 746-747.)

Maailma koetaan tällä hetkellä muutoksen, jopa kaaoksen maailmana, jossa yksittäisen ihmisen on vaikea ymmärtää tapahtumia. Maailmassa näyttää olevan näennäisen irrallisia tekijöitä, joiden syyt ja seuraukset muodostavat sekavan sokkelon. Tähän on ollut vaikuttamassa huipputekniikan kehityksen ohella taloudellisen toiminnan laajentuminen ja siihen liittyvä kulutuksen kasvu sekä epäoikeudenmukainen hyödyn jakautuminen. Muutoksia on ollut aiheuttamassa myös kansojen keskinäisen riippuvuuden lisäys, vähemmistöjen nousu ja siihen liittyvät nationalistiset ilmiöt. Huolta aiheuttavat myös ravinnon ja veden riittävyys, energiakysymykset, arvojen katoaminen, rikollisuuden sekä väkivallan kasvu. Väestön määrän kasvu ja muuttoliike sekä maailman geostrategiset mullistukset osaltaan ovat lisäämässä ihmisten hämmennystä. (King & Schneider 1991: 29-62 ja 133.)

Kaikki luetellut seikat koskettavat ihmisten hyvinvointia. Arkipäivän ei-tieteellisellä tasolla hyvinvointi on ymmärretty yksilötasoiseksi oman tilanteen arvioinniksi, johon liittyvät ”hyvän ja huonon” tuntemukset (van Praag 1997: 363). Hyvinvointi liitetään aika pitkälle ihmisten tarpeisiin ja heidän käytettävissään oleviin resursseihin (Erikson 1997: 73) tai se samaistetaan taloudelliseen kehitystasoon (Kajanoja 1996: 86).

Tieteellisellä tasolla hyvinvointi koetaan suhteellisenä käsitteenä (ks. van Praag 1997). Suhteellisuuden katsotaan liittyvän ihmisten tarpeisiin, koska yksilöt tai heidän tietyt yhteenliittymänsä voivat päättää, mitä he tavoittelevat ja pitävät tarpeinaan. Ihmisillä katsotaan olevan universaaleja eli kaikkia ihmisiä koskettavia tarpeita, joiden tyydyttymisen mittaaminen kertoo hyvinvoinnista. Mittaamalla pyritään kuvaamaan ja vertaamaan yksilöiden kokemaa hyvinvointia sekä yhteiskunnissa vallitsevia sosiaalisia samoin kuin taloudellisia rakenteita, jotka vaikuttavat ihmisten hyvinvoinniksi kokemiin asioihin. (Doyal & Gough 1991: 9-45.)

Kiinnostus elintason mittaamiseen voimistui toisen maailmansodan jälkeen nopeasti. Tärkeimmäksi mittariksi nousi asukasta kohti laskettu kansantuote. Pelkän kansantuotteen keskimäärän tarkastelua ei kuitenkaan katsottu riittäväksi. Varsinkin YK:n piirissä 1950-luvulla otettiin käyttöön sosiaali-indikaattorit. Niiden katsottiin antavan kuvan terveydestä, ravitsemuksesta, asumisesta, vaatetuksesta, työstä ja työolosuhteista, koulutuksesta, sosiaaliturvasta, vapaa-ajasta ja virkistyksestä sekä ihmisoikeuksista. Mittareita kehiteltiin kansainvälisissä järjestöissä ja erityisesti pohjoismaissa paneuduttiin hyvinvointivaltion laajenemisen yhteydessä kansallisten mittareiden kehittämiseen. (Kajanoja 1996: 89.)

Mielenkiinto indikaattorien kehittämiseen laantui 1980-luvulla varsinkin englantia puhuvassa maailmassa. Syyksi on esitetty uusliberalismin ja relativismin nousu yhteiskuntatieteissä (Doyal et al. 1991: 153-155). Syitä saattoivat olla myös pelot, että mittareiden käytön myötä poliittisia ja kulttuurisia ongelmia alettaisiin ratkaista "tieteellisesti" teknisinä ongelmina pohtimatta mittaamisen teoreettista ja filosofista perustaa (Kajanoja 1996: 89-90).

Sosiaali-indikaattoreihin voidaan liittää kaksi perusongelmaa. Ensimmäinen ongelma liittyy mittareiden käyttöön eli onko käytettävä objektiivisia, ihmisten todellista toimintaa ja tilaa mittaavia vai subjektiivisia, ihmisten käsityksiä sekä asenteita mittaavia indikaattoreita. Toinen ongelma on mittauksen kohdistaminen eli onko keskityttävä aineellisiin oloihin vai ihmisten sosiaalisiin suhteisiin. (Allardt 1983: 214.)

Helsingin yliopistossa vuonna 1972 suoritetussa tutkimuksessa käytettiin aineellisen elintason ja ei-aineellisen elämän laadun mittaamiseen objektiivisia sekä subjektiivisia mittareita. Mittaus kohdistui aineellisiin persoonattomiin ja sosiaalisiin sekä henkilökohtaisen kasvun tarpeisiin. Aineellisissa asioissa objektiivinen mittaus kohdistui elintasoon ja ympäristöolosuhteisiin. Subjektiivinen mittaus kertoi tyytyväisyydestä tai tyytymättömyydestä omiin elinolosuhteisiin. Sosiaalisten tarpeiden objektiivinen mittaus kohdistui suhteisiin toisiin ihmisiin ja subjektiivinen mittaus kertoi yksilön onnellisuuden asteesta sosiaalisissa suhteissaan. Henkilökohtaisen kasvun tarpeiden objektiivinen mittaus kertoi ihmisten suhteesta yleensä yhteiskuntaan ja luontoon. Subjektiivinen mittaus kertoi syrjäytymisen ja henkilökohtaisen kasvun tuntemuksista. (Allardt 1997: 88-94.)

Eurooppalaisten sosiaalisten indikaattoreiden ja sosiaalisen raportoinnin pääasiallisen käytön voidaan katsoa liittyvän elinolosuhteiden yleiseen esiintuomiseen julkiseen keskusteluun ja sosiaalisten ulottuvuuksien tarkasteluun. Niiden tärkeä tehtävä on kiinnittää yleinen ja poliittinen huomio elinolosuhteisiin sekä niihin vaikuttaviin seikkoihin. Elinolosuhteisiin liittyviä indikaattoreita voivat olla talouteen ja taloudellisiin suhteisiin liittyvien

mittarien lisäksi myös koulutukseen, sosiaalisiin suhteisiin, turvallisuuteen, terveydentilaan, luonnon olosuhteisiin, hallintoon, politiikkaan, kulttuuriin, virkistykseen ja liikenteeseen sekä työolosuhteisiin liittyvät erilaiset mittarit. (Vogel 1997: 7.)

Hyvinvoinnin tarkastelu keskittyy elintason ohella tarpeisiin. Tunnetuin tarveluokitus lienee Maslovin (1987: 15-26) suorittama jako fysiologisiin, turvallisuuden, yhteen kuulumisen ja rakkauden, arvossa pitämisen sekä itsensä toteuttamisen tarpeisiin. Kognitiivisia perustarpeita ovat halu tietää ja ymmärtää sekä esteettiset tarpeet.

Tarpeita on jaoteltu myös perustarpeiksi ja välittäviksi tarpeiksi. Perustarpeita ovat fyysinen terveys ja autonomisuus, joita tarvitaan osallistuttaessa sosiaaliseen toimintaan. Perustarpeita ylläpidetään tyydyttämällä välittäviä tarpeita, joihin kuuluvat luonto, työympäristö, ravinto, vesi, asuminen, terveydenhuolto, lapsuus, merkittävät läheiset ihmissuhteet, fyysinen ja taloudellinen turvallisuus, turvallinen syntyvyyden säännöstely ja raskaus sekä peruskoulutus. Tarpeiden tyydyttämisessä tarvitaan universaalit yhteiskunnalliset edellytykset, joihin kuuluvat tuotanto, väestön uusiutuminen ja kulttuurin välittyminen sekä poliittisen toimivallan järjestelmä (yhteiskuntajärjestelmä). Jotta nämä edellytykset toteutuisivat mahdollisimman hyvin, tarvitaan ihmisoikeuksien lisäksi poliittisia oikeuksia ja tietenkin oikeutta tarpeiden tyydytykseen sekä poliittiseen osallistumiseen. (Doyal et al. 1991: 49-75, 80-90, 171 ja 191-221.)

Yleensä hyvinvoinnin tarkastelun yhteydessä esitetään laskelmia ja vertailuja ihmisten taloudellisesta asemasta, sosiaalisista suhteista ja yhteiskunnallisista hierarkioista (esim. Vogel 1997). Myös tyytyväisyyden tai tyytymättömyyden ja onnellisuuden tai epäonnen sekä syrjäytymisen tuntemukset kytketään hyvinvointiin (Allardt 1997: 93).

Hyvinvoinnin ulottuvuutena pidetään myös elämäntyytyväisyyttä ja masentuneisuutta. Elämäntyytyväisyys on kokonaisvaltainen omaa elämää koskeva kognitiivinen arvio, joka eroaa sekä elämänlaatua että yksittäisiä elämänalueita koskevista arvioista. Arvioinnissa henkilö vertaa nykyisiä olosuhteitaan tavoitteeksi asettamiinsa standardeihin. Elämäntyytyväisyyden katsotaan soveltuvan laaja-alaisesti määriteltyä henkilön ja ympäristön yhteensopiuvuutta ja ympäristön tukea vastaavaksi hyvinvoinnin mitaksi. (Wallenius 1996: 42.)

Ihmisen ympäristö on aineellinen ja sosiaalinen. Aineelliset olosuhteet ja sosiaalinen toiminta kytkeytyvät toisiinsa. Kun aineelliset olosuhteet huonontuvat, niin ihmisten solidaarisuus ja sosiaaliset suhteetkin kärsivät. Samanlainen vaikutus lienee myös biologisen ja fyysisen ympäristön laadun suhteella ihmisten kumppanuuteen sekä solidaarisuuteen. Ympäristön turmeltuessa ihmiset saattavat kadottaa kykyään kumppanuuteen, solidaarisuuteen ja rakkauteen. Ihminen tarvitsee turvallisen fyysisen ja sosiaalisen ympäristön, johon myös työympäristö kuuluu. (Allardt 1997: 91; Doyal et al. 1991: 170 ja 199-201.)

Hyvinvoinnin ja ympäristön tarkasteluissa on erotettu henkilön psykologisen järjestelmän osana oleva, subjektiivinen, kullekin yksilölle erilainen, psykologinen ympäristö ja toinen siitä riippumaton objektiivinen, ekologinen ympäristö. Psykologinen ympäristö tarkoittaa järjestynyttä kognitiivista konstruktia, joka sisältää kuvan maailmasta sellaisena kuin se yksilölle näyttäytyy ja yksilön itsensä osana tätä kuvaa. Se sisältää kaiken, mitä yksilö on

oppinut, hänen arvonsa samoin kuin tosiasiatkin. Ekologiseen ympäristöön sisältyvät sekä fyysinen että sosiokulttuurinen ympäristö. Ihmisen käyttäytymisestä puhuttaessa fyysisen eli luonnon tarjoaman tai rakennetun ympäristön nähdään kuitenkin harvoin olevan suorassa yhteydessä ihmisen toimintoihin. Ihmisen ja fyysisen ympäristön vuorovaikutus nähdään toiminnan sekä sosiaalisten suhteiden välittämänä. (Wallenius 1996: 15-18.)

Ihmisen riippuvuus ympäristöstä on kuitenkin ilmeinen. Ympäristön saastumisen, erityisesti energian tuottamiseen liittyvän ilmaston lämpenemisen, nähdään uhkaavan maailman talous- ja yhteiskuntajärjestelmää, Uhkan torjumiseksi tarvitaan laajoja ponnisteluja ja ihmisten toimintatapojen muutoksia. (King ym. 1991: 48-55 ja 152-160.)

Ympäristökysymysten hallitsemiseksi yritysten toiminnassa nähdään tarvittavan ympäristöjohtamista. Sen tarkoituksena on luonnonvarojen pitkäaikaisen saatavuuden varmistaminen ja ympäristöongelmien ratkaiseminen, asiakkaiden tarpeiden ja yritysten yhteiskunnallisen vastuun huomioinnottaminen sekä ympäristön suojelun näkeminen kilpailustrategisena menestystekijänä. (Linnanen, Boström & Miettinen 1994: 34-36 ja 67-68.)

Ympäristöongelmien laajemmaksi hallitsemiseksi on ehdotettu ympäristönäkökohtien tehokkaampaa yhdistämistä sekä makro- että mikrotaloustieteessä vallitsevaan ajatteluun. Keskeinen haaste on talouskielen ja -käsitteistön yhdistäminen ympäristökieleen sekä sen käsitteisiin. Tämä voi tapahtua joko lisäämällä ympäristönäkökohdat perinteiseen taloustutkimukseen tai yhdistämällä taloustiede laajempaan ekologiseen näkemykseen. Ympäristöongelmien hallinnasta on vastuussa myös julkinen hallinto. (King ym. 1991: 239-240.)

Ympäristöasiat ovatkin mukana esimerkiksi suomalaisten kuntien tavoiteasettelussa. Suomen Kuntaliitto (2000: 39) suosittaa kunnissa määrällisten, laadullisten ja taloudellisten tavoitteiden lisäksi asettamaan myös ympäristöä koskevia toiminnallisia tavoitteita. Niissä kunnat kuvaavat, miten ehkäisevät ja korjaavat haitallisia sekä vahvistavat myönteisiä vaikutuksia ympäristöön.

Hyvinvointi hahmottuu hyvin moniulotteisena asiana. Siihen kuuluu huoli ympäristöstä. Siihen lasketaan kuuluvaksi talouden lisäksi terveys, työ, työolosuhteet, koulutus, osaaminen, perhe, sosiaaliset suhteet, asuminen, virkistysmahdollisuudet, kulttuuri ja turvallisuus sekä poliittiset kysymykset (esim. Allardt 1997: 89-91; Erikson 1997: 68).

Hyvinvointi voidaan ymmärtää myös nautintoina tai tavoiteltavana tietoisuuden tilana, hedonisena hyvinvointina tai preferenssihyvinvointina eli halutun subjektiivisen näkemyksen (mieltymyksen) toteutumisenä valintojen kautta (Cohen 1997: 10-11). Sitä voidaan tarkastella toimintakykynä ja tekemisenä eli toimintoina sekä mahdollisuuksina niihin. Esimerkiksi lukutaito on arvokas, ihmisen toimintakykyä lisäävä toiminto (Sen 1997: 30-31).

Hyvinvointi käsitetään myös erilaisten järjestelmien tai prosessien, kuten valtion, markkinoiden ja politiikan sekä kansalaisyhteiskunnan kautta. Ne tarjoavat ulkoiset puitteet ihmisten preferenssien tyydyttymiselle ja mielihyvän kokemiselle tai ne muodostavat tarpeiden tyydyttämiseksi elinolosuhteet. (Doyal et al. 1991: 277-312; Kajanoja 1996: 54-56.)

Hyvinvointipluralismista käydyssä keskustelussa sosiaalisena turvallisuutena ja huolenpito-
na ymmärretyn hyvinvoinnin tuotantovaihtoehtoja kuvataan kolmiolla, jonka kärkinä ovat
markkinat, valtio ja perhe. Tällöin ihmisen sosiaalista elämää voidaan tarkastella toimintana
hintakilpailua käyvillä markkinoilla rahaa käyttävänä kuluttajana tai demokraattisesti toi-
mivan valtion auktoriteetin alaisena poliittisena kansalaisena tai keskinäiseen luottamuk-
seen perustuvan perheyhteisön jäsenenä, jolla on suorat vuorovaikutussuhteet lähimmäisiin-
sä. Kaikilla kolmella elämän lohkollla yksilöiden tarpeet, ongelmat ja edut ilmaistaan sekä
resurssit jaetaan eri tavoin. (Julkunen 1992: 91-94.)

Suomessa poliittisesti ohjatun julkisen hallinnon katsotaan olevan vastuussa hyvinvointi-
palveluista ja muutosten niissä nähdään muuttavan myös hyvinvointia. Julkishallinnon
voimavaroja on supistettu suuressa osassa maata ja kuntien edellytykset vastata hyvinvoin-
tipalveluista ovat heikentyneet. Kuntien sosiaalis-taloudelliset tilanteet ovat muuttuneet
myös voimakkaan muuttoliikkeen takia, sillä muutto on merkinnyt hyvinvointipalvelujär-
jestelmän kannalta asiakkaiden ja palvelutarpeiden muuttumista. Järjestelmältä vaaditaan
muuntautumiskykyä ja valmiutta vastata uusiin tarpeisiin. Muutokset ovat lisänneet aikai-
sempaa nopeammin kansalaisten eriarvoisuutta, kirjavoittaneet ihmisten elämäntilanteita
ja niihin liittyviä riskejä sekä sosiaalisen tuen tarpeita. Tästä aiheutuu tarve arvioida uu-
delleen hyvinvointia turvaavien palvelu- ja tukijärjestelmien toiminnan kohteita sekä toi-
mintatapoja. (Eronen & Kinnunen 1998: 3 ja 6-7.)

Hyvinvointi näyttää koskettavan kokonaisvaltaisesti ihmisen olemista, mutta siitä ei ole
yhtenäistä käsitystä eikä sellaista ole Kajanojan (1996: 91) mukaan näköpiirissäkään. Hy-
vinvoinnin tarkastelussa esimerkiksi tarpeiden käsitteellinen olemassaolo jää epäselväksi.
Tarpeiden olemassaoloa kaiken kattavana yleiskäsitteenä epäillään tai ainakin olisi erotetta-
va tarve sekä sosiaalipoliittinen tarve käsitteellisesti toisistaan (Lehtonen 1996: 96-111).

Laaja yksimielisyys universaalien objektiivisten tarpeiden puuttumisesta tai ainakin vaikeu-
desta määrittää niitä samanlaisina on olemassa. Kuitenkin tarvitaan jokin kriteeri erotta-
maan hyvä ja huono hyvinvointisysteemi toisistaan. Kaikkien universaalien tarpeiden
esiintymisen kyseenalaistavienkin ajatussuuntien nähdään sisältävän jonkinlaisen käsityk-
sen kaikille yhteisistä tarpeista. (Doyal et al. 1991: 20-33.)

Hyvinvoinnin kokonaisvaltaista uudelleen tarkastelua voidaan perustella monin tavoin.
Taloudelliset asiat ja ympäristöasiat tulisi kytkeä läheisemmin toisiinsa. Julkisen hallinnon
hyvinvointipalvelut ovat heikentyneet, ja yhtenäinen hyvinvointikäsitys puuttuu. Univer-
saalien tarpeiden määrittelyssä on myös vaikeuksia. Lisäksi tarvitaan hyvän tai huonon
hyvinvointisysteemin erottamisen kriteereitä.

Ihminen tarvitsee toimintansa hallitsemiseen kokonaiskuvaa. Sitä tarvitaan taloudellisen
toiminnan alueella, erityisesti liiketoiminnassa (ks. Lipiäinen 2000a: 122). Kokonaisval-
taista asioiden tarkastelua tarvitaan myös tieteessä, jotta sen avulla voitaisiin auttaa sekä
luontoon että ihmisten yhteiskuntiin ja jokaisen yksilön elämään vaikuttavien ongelmien
ratkaisemisessa (Bohm & Peat 1992: 31).

1.2 Tutkimusongelma

Tutkimuksen kohdeilmiö on suomalainen hyvinvointi ja sen hallinta. Hyvinvointi ymmärretään tutkimuksessa toiminnallisena asiana, sillä esimerkiksi erilaisten tarpeiden tyydytys edellyttää toimintaa. Talous ja julkinen hallinto ovat toimintaa. Ihmiset tarvitsevat tuotettuja tavaroita ja palveluja toiminnassaan. Julkisen hallinnon hyvinvointipalvelut ovat tarkoitettu auttamaan ja tukemaan ihmisiä. Hyvinvointipalvelujen tuottajia ovat valtio ja kunta, joten tutkimuksessa selvitetään niiden merkitys hyvinvoinnissa.

Hyvinvointiin liittyy ihmisen toiminnan koko kirjo; toiminta ajattelevana, oppivana ja kieltä käyttävänä yksilönä sekä hänen toimintansa yhdessä muiden ihmisten kanssa. Ihmisen hyvinvoinnin tarkasteluun on myös otettava hänen muun toimintansa mahdollistavat elintoiminnot, joiden katsotaan olevan muiden fysiologisten tarpeiden perustana (esim. Maslow 1987: 15-18). Ihmisen elämä ja hyvinvointi on siten periaatteessa kiinni solujen hyvinvoinnista, minkä tarkastelu liittyy tutkimukseen. Ihmiset myös elävät ja toimivat erilaisissa ympäristöissä, joten ihmisen sekä ympäristön suhteen tarkastelu on osa hyvinvoinnin kokonaisvaltaista tarkastelua. Hyvinvointia on tarpeen myös hallita.

Tutkimuksessa pyritään selvittämään hyvinvoinnin ja sen hallinnan kokonaisvaltainen malli. Tutkimusongelma kuvataan seuraavilla kysymyksillä:

- Voidaanko hyvinvointi määrittää nykyistä tarpeisiin nojautuvaa käsitystä selkeämmin ja miten se ilmenee?*
- Miten taloudellinen toiminta ja julkinen hallinto kytkeytyvät hyvinvointiin?*
- Mitkä seikat vaikuttavat hyvinvoinnin hallintaan?*
- Millaiseksi mahdollinen hyvinvoinnin kokonaisvaltainen malli voidaan hahmottaa?*

Tutkimuksessa etsitään erityisesti hyvinvointia edistäviä toimintatapoja taloudessa ja julkisessa hallinnossa.

1.3 Tutkimusmenetelmä

Tutkimusmenetelmää voidaan luonnehtia lähinnä (toiminta)filosofiseksi tutkimukseksi, jos filosofisella menetelmällä tarkoitetaan Niiniluodon (1980: 22) tapaan joidenkin käsitysten problematisointia, näiden käsitysten julkituomista (eksplikointia) ja lopulta perustelua (argumentaatiota) joidenkin käsitysten puolesta toisia käsityksiä vastaan.

Teknisemmältä puoleltaan menetelmä on käsiteanalyysia. Siihen kuuluva käsitelmääritys on sekä osin stipulatiivista eksplikaatiota että osin visioivaa käsitelmääritystä. Niiniluoto (emt. 159-161) katsoo stipulatiivisessa eksplikaatiossa pyrittävän rajaamaan ja täsmentämään merkityksiä, jotka eivät ole tosia tai epätosia, vaan niiden tehtävä on ennen kaikkea lisätä, yksinkertaistaa ja selventää tieteellistä (sekä muuta) terminologiaa. Visioivan käsitelmäärityksen Tamminen (1992: 153-154) näkee sisällön kuvaamisena ja merkityksen antamisena. Tutkimusstrategisesti tätä työtä voidaan pitää Churchill Jr.:n (1991: 118) luokittelemalla soveltaen pitkittäisleikkauksellisenä ja kuvailevana tutkimuksena. Pitkittäisleikkauks

ja kuvailu tarkoittaa tässä yhteydessä toimintakäsitysten ajallisesti laajaa tarkastelua.

1.4 Tutkimusaineisto

Tutkimusaineistona on aikaisempaa teoreettista tutkimusaineistoa ihmisen toiminnasta. Mukana on myös joitakin viittauksia erilaisiin käytännöllisen toiminnan tai ajattelun kuvauksiin, jotka kertovat, miten ihmiset ymmärtävät käytännössä asioita. Niiniluodon (1980: 192-194) mukaan tieteen päämäärien saavuttamisessa näyttää keskeinen sija olevan tieteellisillä teorioilla, jotka tekevät mahdolliseksi toisaalta ilmiöiden selittämisen ja ymmärtämisen sekä toisaalta niiden ennustamisen ja manipuloinnin.

Ihmisen toiminnasta on esitetty psykologisia, sosiologisia, filosofisia ja sosiaalipsykologisia toiminnan teorioita, joita tutkimuksessa käydään lyhyesti läpi. Taloudellisen ja hallinnollisen toiminnan tarkastelu perustuu niitä käsittelevien tutkimusten ja muun aineiston varaan.

1.5 Tutkimuksen viitekehys ja rakenne

Ihmisen kehitykseen voidaan katsoa kuuluvaksi pyrkimys kokonaisuuksien hahmottamiseen. Ihmisillä katsotaan olleen alun perin yleisnäkemyksen maailmankaikkeudesta, ihmiskunnasta ja asemastaan kokonaisuudessa. Ihminen ja luonto elivät kauan samassa rytmissä, jolloin tieteen ja taiteen sekä uskonnon välillä ei ollut oikeastaan eroa, maailma oli samaa kosmosta. Erikoistumisen myötä tämä näkemys on kaventunut ja se on johtanut fragmentoivaan suhtautumistapaan, mikä ilmenee niin, että tutkimusalue analysoidaan itsenäisiksi osiksi, joita voidaan käsitellä erikseen. Tällainen eriyttävä analyttinen tarkastelutapa on tyypillistä fysiikassa, kemiassa, biologiassa, aivotutkimuksessa ja jopa taloustieteessä sekä psykologiassa. (Bohm ym. 1992: 25-26; Dewey 1980: 149.)

Eriyttävä tarkastelutapa näkyy esimerkiksi suomalaisen psykologian valtavirran tutkimuksissa. Niissä näytään keskittyttävän käytännöllisestä toiminnasta irrotettuihin tajuntaan, muistiin, ajatteluun, viettiin jne. Toimivan ja tuntevan ihmisen kokonaistarkastelua sekä filosofista pohdiskelua on pidetty jotenkin epätieteellisenä ja turhana, ehkä mahdottomanaakin. (Vartiainen 1998: 27.)

Nykyisin ihmisen psyykkinen toiminta ja muu käyttäytyminen erotetaan toisistaan. Ihmisen ominaislaatuna pidetään yleensä hänen sisäistä elämäänsä, psyykkistä tai henkistä toimintaansa ja tietoisuuttaan. Ihmisen ulkoisen käyttäytymisen perustan koetaan olevan sisäisen maailman ajatuksissa, tunteissa, haluissa ja toiveissa. Käyttäytymisen avulla tähdätään sisäiseen tyydytykseen, toiveiden täyttymiseen ja onnen tunteisiin. Ympäristö myös katsotaan tärkeäksi ihmisen toiminnalle, mutta se näyttää muodostavan ainoastaan perustan ihmishengen saavutuksille. (Järvilehto 1994: 17-18.)

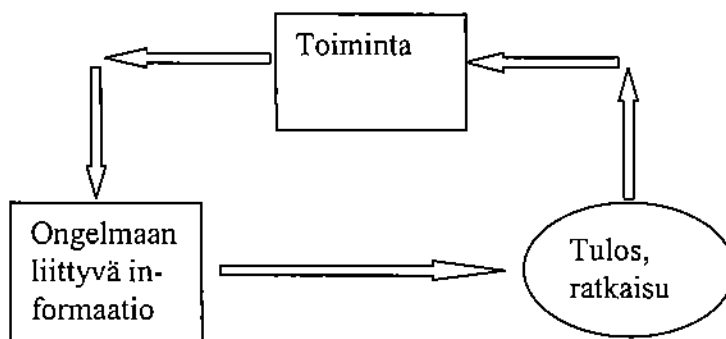
Uskonto ja filosofia ovat olleet vaikuttamassa fysikaalisen sekä ihmistä koskevan tiedon eriyttämisessä. Siihen on ollut vaikuttamassa osaltaan filosofi Descartes'in 1600-luvulla esittämä teoria ihmisen aivotoiminnasta. Kolmannen aivokammion katossa sijaitsevassa

käpyrauhasessa asustava aineeton sielu luki viestejä käpyrauhasen liikkeistä ja vaikutti niillä takaisin kehon toimintaan. Ulkomaailman aistiärsykkeet hermoputkien välittämän ilman avulla heiluttivat rauhasta, jonka liikkeistä sielu luki viestin. Sielu vaikutti takaisin kehon lihaksiin liikuttamalla käpyrauhasta, jonka aiheuttama ilman värähtely eteni putkia pitkin lihakseen ja pullisti sitä. Nykyiset käsitykset tiedon välittymisestä ympäristöstä ihmiseen ja aivojen tarkastelu ärsykeitä vastaanottavana sekä käsittelevänä mekanismina ovat heijasteita Descartes'in ajattelusta. Ihmistä tarkastellaan tällöin ympäristöstä erillisenä oliona, jolla on keho ja oma sisäinen maailmansa. (Dewey 1988a: 216; Järvilehto 1987: 16-19; 1994: 37-38.)

Ihmisen sisäisen ja ulkoisen maailman erottamisen voidaan katsoa olevan nykyisen hyvinvoinnin tarkastelun perustana. Niissä ihminen erotetaan omaksi kokonaisuudekseen, joka yksilönä hallitsee sekä aineellisia että mentaalisia resursseja (esim. Erikson 1997: 72-73) tai hän tyydyttää fysiologisia ja kognitiivisia tarpeitaan (Maslow 1987). Ihmistä tarkastellaan myös ympäristönsä kanssa vuorovaikutuksessa olevana ja siihen adaptoituvana toimijana (esim. Calvin 1997; Soikkeli 1997; Wallenius 1996).

Psyykkisen ja muun toiminnan erottavassa käsityksessä perustana on ihmisen ja ympäristön erillisyys, jolloin niiden kesken siirtyy informaatiota. Toiminta perustuu eri tavoin syntyväksi ymmärrettyyn tietoon ja sen käsittelyyn. Tällaisen tarkastelun luonnetta voidaan kuvata maailmasta päättymättöminä loopeina eli silmukkarakenteina (Forrester 1991: 8).

Kuviona silmukka on seuraava:

Kuva 1. Maailman suljettu silmukkarakenne (Forrester 1991: 8).

Ihmisten nähdään elävän jatkuvasti kehämäisesti etenevässä ympäristössä, missä jokainen toiminta perustuu tiettyihin ehtoihin, joihin toiminnalla vaikutetaan. Nämä muuttuneet ehdot ovat taas tulevan toiminnan pohjana. Näin ymmärrettynä toiminnalla ei ole alkua eikä loppua, vaan se on ymmärrettävissä silmukaksi. Koska ihmiset ovat vuorovaikutuksessa keskenään, monet tällaiset silmukat ovat kietoutuneet toisiinsa. Ihmiset reagoivat sekä omaan toimintaansa että muiden toimintaan. Ihmiset saavat informaatiota toimintaan liittyvistä ongelmista ja pyrkivät uuteen ratkaisuun, jonka pohjalta toimivat, kunnes taas muuttavat toiminnasta saamansa informaation perusteella ratkaisuaan ja toimintaansa. Toiminta etenee ratkaisusta toiseen informaation käsittelyn kautta. Ihmisen toiminnassa erottuu

silloin kaksi toiminnan lajia; informaation tai tiedon käsittely ja muu toiminta. Ihminen ja maailma toimintaympäristönä ovat erillään toisistaan.

Ihmisen toimintaa on tarkasteltu myös autopoieettisten systeemien teorian pohjalta (Maturana 1970; Maturana & Varela 1973; Maturana et al. 1998). Systeemi on itseensä viittaava ja tuottaa omat elementtinsä. Eliö autopoieettisena systeeminä on autonominen ja vuorovaikutuksessa ympäristöönsä sekä kykenee säätelemään itseään. Eliöllä on rakenteellinen kytkentä ympäristöön, mutta se ja ympäristö eivät ole samaa järjestelmää. Autopoieettinen systeemi määrittelee maailman, jossa se voi olla olemassa suhteessa omaan autopoieesiaansa eli omien elementtiensä tuottamiseen. Kun autopoieesia loppuu, häviää eliökin. Autopoieettiset systeemit ovat viitekehyksessä mukana, koska niihin nojautuen erityisesti Luhmann (1990; 1995) on tarkastellut sosiaalista systeemiä ja hyvinvointivaltion toimintaa, erityisesti sen poliittista järjestelmää.

Filosofisissa ja psykologisissa sekä biologisissa tarkasteluissa ihminen ja luonto (ympäristö) on myös yhdistetty. Esimerkiksi Spinoza (1994) lähti omassa ajattelussaan ainoastaan yhden perusaineksen olettamuksesta. Absoluuttinen ääretön substanssi on jakamaton ja se on samalla kertaa sekä Jumala että materia, luonto. Kaikkeus käsittää kaiken, mutta passiivisen olemisen sijaan luonnon perustavanlaatuisena ominaisuutena on toiminta. Luonnon (Jumalan) perusattribuutit, ajattelukyky ja ulottuvuus, saavat ilmauksensa ihmisessä luonnon ilmentymänä. Ajattelukyky ja ulottuvuus ovat saman asian eri puolia, saman substanssin eri määreitä. Tämän voidaan katsoa tarkoittavan kaikkien asioiden olevan luonnossa samalla kertaa sekä fyysisiä että mentaalisia.

Järvilehto (1994: 26 ja 39) toteaa eliön ja ympäristön erottamisen kahdeksi eri järjestelmäksi johtavan vaikeuksiin käyttäytymisen selittämisessä jo peruskäsitteiden osalta. Järjestelmien rajojen määrittelyn vaikeuden vuoksi ei voida väittää esimerkiksi informaation siirtyvän järjestelmästä toiseen tai että tietoa prosessoidaan eliön sisällä. Hän katsoo Spinozan ajattelun antavan mahdollisuuden maailman tarkasteluun yhtenäisenä systeeminä kokonaisuutena, jossa ihminen eliönä ja ympäristö kytkeytyvät luonnollisesti yhteen.

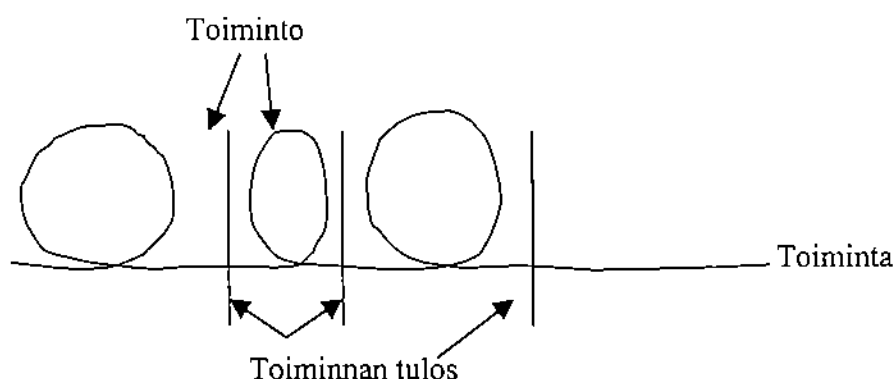
Järvilehto (1994: 27) lähtee yhden järjestelmän oletuksesta ja hän nimittää teoriaansa eliö-ympäristö-järjestelmän teoriaksi. Siinä ei eroteta psyykkistä ja muuta käyttäytymistä eikä myöskään eliötä ympäristöstä. Käyttäytymisessä ei ole kysymys kahden eri järjestelmän, eliön ja ympäristön, vuorovaikutuksesta tai liikkeestä toisen suhteen vaan yhden järjestelmän toiminnasta, sen elementtien suhteiden muutoksista. Eliö ja ympäristö muodostavat yhdessä kokonaisuuden.

Järjestelmäksi eliö-ympäristö-järjestelmän teoriassa määritetään elementtien muodostama kokonaisuus, jossa elementtien yhteistyö mahdollistaa järjestelmän olemassaolon tai toiminnan. Eliö-ympäristö-järjestelmän perusmuoto on elävä solu, joka kertautuu eri tasoisena kaikissa elämän muodoissa yksisoluisesta monisoluisen eliöön. Eliötä tarkastellaan teoriassa kokonaisuutena, joka muodostuu organisoiduista ja yhteen kuuluvista soluista sekä kudoksista, jotka liittyvät yhteen tiettyihin ympäristön osiin muodostaen niiden kanssa toimivan järjestelmän. Jokaisen eliön toiminta on yhteistyötä ympäristön valikoituneiden osien kanssa. Ympäristö jakautuu eliöön kuuluvaan ympäristöön (sen toimintaympäristöön) ja

eliö-ympäristö-järjestelmän ulkopuoliseen ympäristöön, joka ikään kuin toimii eliön tarvitsemien osien varastona. Järjestelmän elementtien yhteistyön perusyksikkö on toimintajärjestelmä, joka voi muodostua mistä tahansa järjestelmän elementeistä, jotka voivat tuottaa järjestelmän toimintaa ja kehitystä edistäviä tuloksia. (Järvilehto 1994: 27-28, 80 ja 84.)

Tulos ei ole mitään konkreettista, vaan se on tietynlainen toimintojen taitekohta, johon sisältyy niin käynnissä ollut toiminta kuin uuden toiminnan suunnittelukin. Elementtien järjestäytyminen rakenteiksi, niiden suhteiden muutokset ovat toimintaa. Toiminnan tulosta voidaan tarkastella eliö-ympäristö-järjestelmän uuden toiminnan mahdollisuutena ja monipuolistumisena. Toiminnan dynaamisuus perustuu toimintajärjestelmien järjestäytymiseen toiminnan tuloksen mukaan. (Järvilehto 1994: 29, 113; 1995: 215; 2000: 15.)

Järvilehto esittää eliön, jollainen ihminenkin on, toiminnan ja tuloksen suhteen seuraavana:

Kuva 2. Eliön toiminnan ja tuloksen suhde (Järvilehto 1994: 29).

Eliöiden toiminta (jatkuva viiva) etenee jatkuvana toiminnan tulosten (pystyviivat) välittämiksi toiminnoiksi (silmukat) järjestäytyvänä tapahtumisena. Tulos sisältää aikaisempaan ja uuteen toimintaan kuuluvia toimintajärjestelmiä eli uuden toiminnan pohjana ovat edelliseen toimintaan kuuluneet elementit, joiden kanssa uuden toiminnan elementit järjestäytyvät taas uudeksi tulokseksi. Elementtejä voivat olla yksittäiset solut, niistä muodostuvat kehon osat ja yksilöt ympäristön osien ohella.

Systeeminen toiminta tai systeemisyys tässä tutkimuksessa tarkoittaa toiminnan tai asioiden tarkastelua eliö-ympäristö-järjestelmän teorian käsitteistön pohjalta. Keskeistä systeemisydessä on, että tarkasteltavana on aina koko järjestelmä. Sen tuloksissa menneisyyden rakenteet ovat nykyhetken rakenteiden pohjana. Tulevaisuuden toiminnan rakenteet muotoutuvat nykyhetken toiminnan rakenteiden varaan. (Järvilehto 1995: 47.)

Edellä mainitut toimintakäsitykset muodostavat hyvinvoinnin tarkastelun perustan tutkimuksessa. Kaikissa toimintakäsityksissä on mukana ihmisen ja ympäristön suhde sekä toiminnan tulos joko jonakin rakenteena tai kognitiivisena ongelman ratkaisuna. Näin hyvinvointiin kytkeytyvät sekä ympäristö että ihmisen osaaminen, jotka hyvinvointiin onkin perinteisesti liitetty (esim. Allardt 1997; Erikson 1997; Sen 1997).

Kun hyvinvointia tarkastellaan toimintaan perustuvana, on mukaan otettava myös ihmisten tuntemukset siitä eli tunteet, joita tutkitaan yleensä käyttäytymisen ilmiönä, fysiologisena reaktiona tai subjektiivisena kokemuksena (Mäkinen 1993: 7). Subjektiiivisia tuntemuksia on käytetty hyvinvoinnin indikaattoreina (Allardt 1997: 93-94). Tunteet on kytketty tarpeiden tyydyttämiseen (esim. Rubinstein 1977: 574-577 ja 607-608).

Ihmisen ei ole tahdoton subjekti, vaan hän muovaa tulevaisuuttaan jatkuvasti tekemillään valinnoilla (ks. Palojarvi 1998: 136). Hyvinvointia on siten tarkasteltava hallittavana asiana. Ihmisen toiminnan hallintaan liitetään tavoitteiden ohella arvot ja moraalit. Hyvinvointivaltion keskeisiksi arvoiksi on nimetty muun muassa tasa-arvo, vapaus, demokratia, solidaarisuus ja turvallisuus sekä taloudellinen tehokkuus (Uusitalo 1993: 62).

Moraali kytketään ihmisen toiminnan tarkoituksiin ja prosesseihin. Esimerkiksi moraalisisena persoonina ihmisten nähdään määrittelevän yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden, johon moraalinäkemyksen kehittyminen vaikuttaa keskeisesti (Rawls 1973). Moraalin ja hyvinvoinnin kytkentä on vahvasti mukana Hegelin (1994: 126-136) tarkasteluissa. Moraalia ja arvoja ei ole pystytty yksiselitteisesti määrittämään, mutta niiden perustaksi nähdään sisäiset motivaatiot (Etzioni 1988: 41-43). Hyvinvoinnin ja sen hallinnan syvällisen ymmärtämisen vuoksi tutkimukseen sisältyy myös arvojen ja moraalin tarkastelu.

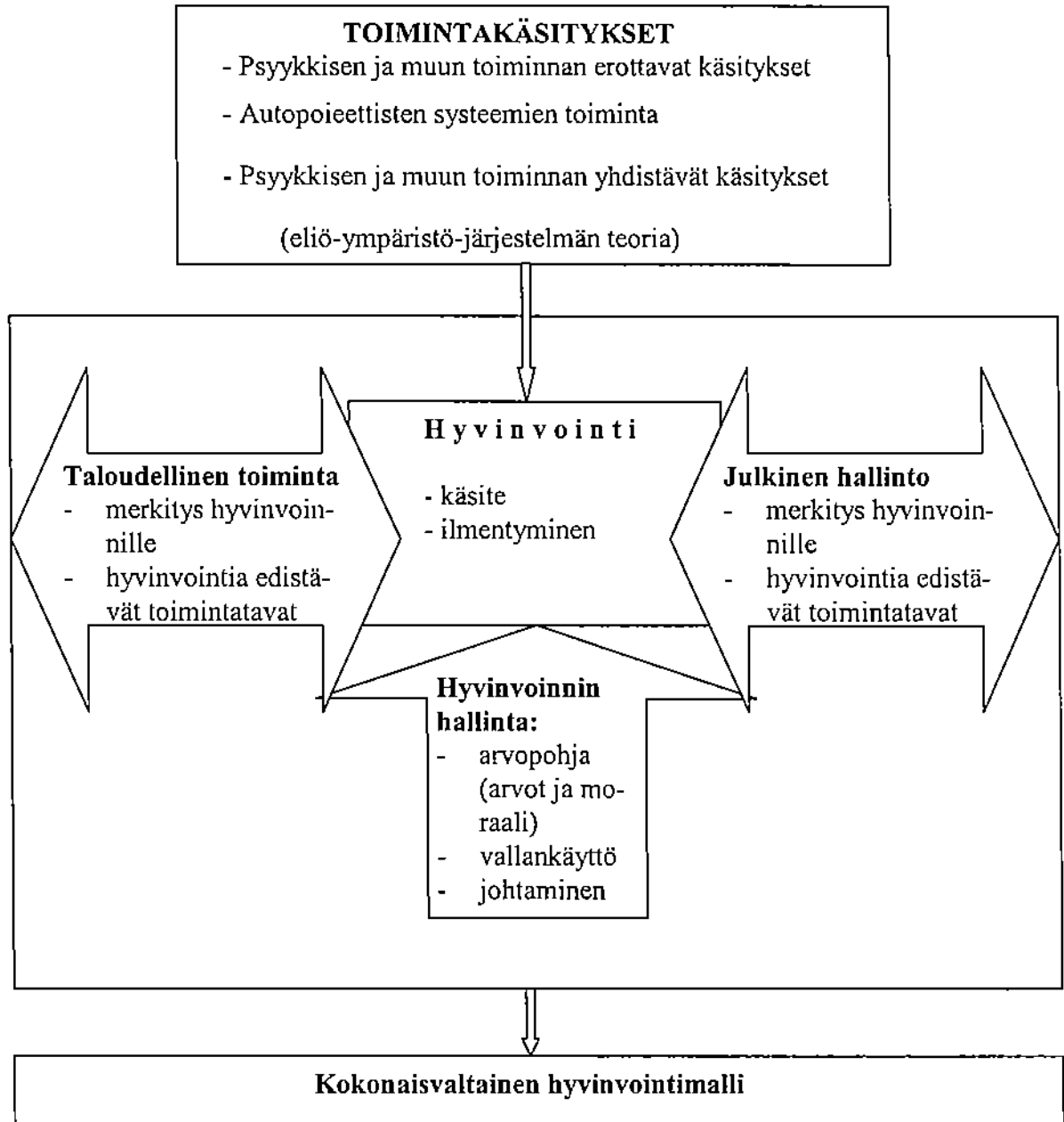
Ihmisen toimintaan liitetään myös tarve toimintatapojen muutoksiin. Tämän vuoksi hyvinvoinnin hallinnan tarkastelussa ei voida ohittaa vallankäyttöä ja johtamista. Johtamisessa korostuva muutoksen hallinta heijastuu myös hyvinvointiin. Valta nähdään yhtenä yhteiskuntaa muuttavana tekijänä ja siinä erotetaan useita lajeja sekä sen käyttöön liitetään voimavaroina fyysinen voima, taloudelliset resurssit tiedot ja taidot (ks. esim. Paloheimo & Wiberg 1997: 53-73).

Johtamista tarkastellaan sekä muiden että itsensä johtamisena. Oleellista on tulosten saavuttaminen, jota käsitellään usein johtajan toiminnan ja hänen sekä alaisten välisten suhteiden tarkastelun avulla. Muuttuvassa ja runsaasti epäjatkuvuuksia sisältävässä toimintaympäristössä laaja-alaisemman muutosprosessien hallinnan nähdään olevan nousemassa etualalle, jolloin on tarve kytkeä tulokset organisaation arvoihin. (Aula 1999: 200-203; Drucker 1999; Kasvio 1994: 78-79; Santalainen, Voutilainen, Porenne & Nissinen 1984; Santalainen & Huttunen 1993; Santalainen 1990; Suutari 1996.)

Talous eli lähinnä markkinoiden vaikutus ja poliittisesti ohjattu julkinen hallinto (oikeusjärjestys, valtio, kunta, politiikka ja hyvinvointipalvelut) liitetään keskeisesti hyvinvointiin. Niiden ja hyvinvoinnin välisen kytkennän selvittäminen on keskeinen asia tutkimuksessa.

Hyvinvoinnista ei ole yhtenäistä ja selkeää käsitystä, joten tutkimuksessa toimintakäsitysten pohjalta selvitetään ensin yhtenäisen toimintakäsityksen mahdollisuus ja määritetään hyvinvointi. Sen jälkeen analysoidaan hyvinvoinnin ilmentyminen, talouden ja julkisen hallinnon liittyminen siihen sekä sen hallinta. Analyysin johtopäätösten perusteella hahmotetaan mahdollinen kokonaisvaltainen hyvinvoinnin ja sen hallinnan malli.

Kuviona viitekehys voidaan esittää seuraavasti:

Kuva 3. Tutkimuksen viitekehys.

2 KATSAUS TOIMINTAKÄSITYKSIIN

Erilaisten toimintakäsitysten tarkastelun kautta tutkimuksen alussa luodaan kokonaiskäsitys ihmisen toiminnasta esitetyistä käsityksistä. Tarkastelu kohdistuu viitekehyksessä mainittuihin psyykkisen ja muun toiminnan erottamiseen tai yhdistämiseen perustuviin käsityksiin sekä autopoieettisiin systeemeihin. Niiden jokaisen pääpiirteet käydään läpi ja kokoavan vertailun jälkeen esitetään johtopäätökset.

Tutkimuksessa oletetaan, että yhtenäisen toimintakäsityksen avulla voidaan myös hyvinvointia kuvata täsmällisemmin ja saada siihen uudenlainen näkökulma. Yhtenäinen toimintakäsitys tarkoittaa toiminnan kuvaamista kielellisesti niin, että samoin yleiskäsittein voidaan kuvata kaikkia ihmisen toiminnan ilmenemismuotoja. Tässä luvussa selvitetään yhtenäisen käsityksen luomisen mahdollisuus.

2.1 Psyykkisen ja muun toiminnan erottavat käsitykset

2.1.1 Psykologiset lähtökohdat

Psykologisessa ajattelussa on kautta aikojen nähty ihmisen ja ympäristön muodostavan kaksi erilaista järjestelmää. Viime vuosikymmeninä psykologian valtavirtauksena olleen kognitiivisen psykologian mukaan psyykinen toiminta nähdään reagoimisena ympäristön ärsykeisiin ja niiden sisäisenä työstämisenä. (Järvilehto 1994: 17-18.)

Ihmisessä itsessään on nähty vaikuttavan kaksi ”päällekkäistä” autonomista eli itseohjautuvaa systeemiä. Ensimmäinen on aineenvaihduntajärjestelmä, jonka elementtejä ovat kehon solut ja niiden käsittelemät molekylaariset rakennusaineet (proteiinit, hormonit yms.). Toinen on hermostollinen järjestelmä, jonka elementtejä ovat hermosolujen rajapintarakenteissa sekä synapseissa liikkuvat sähkökemialliset signaalit. Keho on edellisen systeemin muodostama kokonaisuus. Jälkimmäinen puolestaan muodostaa kokonaisuutena elävän psyyken. Molemmilla systeemeillä on oma itsenäinen toiminta-alueensa, mutta ne ovat myös jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. (Bergström & Sauvala 1986: 222-223.)

Ihminen ilmentyy maailmassa tajuntana ja kehona. Hän vaikuttaa teoillaan ympäröivään maailmaan. Psykologisessa käsitteiden muodostuksessa yleisesti käytetään yksinomaan psyykkisen käsitettä kuvaamaan sitä prosessia, jossa ihmiselle muodostuu mielellisiä edustuksia maailmasta. Tajunta ja ajattelu viittaavat ihmisen sisäisen maailman toimintatapoihin. Tajunnallisuus, ja henkinen sen yhtenä toimintatapana, on perusrakenteeltaan mielellistä, merkityksiä muodostavaa suhdetta ihmisen ulkoiseen ja sisäiseen todellisuuteen. Ajattelu sisältyy tajunnan tapaan toimia. Tajunta on merkitysten syntymisen ja organisoitumisen prosessi. Tajunta on kokemisen kokonaisuus ja kokemus on olemassa vain erilaatuisina sekä selkeydeltään eritasoisina merkityksinä. (Perttula & Kallio 1996: 164, 169 ja 171; Rauhala 1989: 29-30.)

Nykyinen kognitiivinen psykologia rakentuu behaviorismin metodiselle perustalle. Behaviorismissa operoitiin ulkoisilla ärsykeillä ja reaktioilla sekä ärsykeen tuottamien käyttäytymismuutosten mittauksella. Kognitiivisen psykologian tai yleensä kognitiivisten

neurotieteiden keskeiseksi tutkimusalueeksi katsotaan hermoston toiminta, psyykkiset funktiot. Mieltä tarkastellaan symboleja eli todellisuuteen viittaavia merkkejä prosessoivana systeeminä. Ihmistä tarkastellaan autonomisena ja tavoitteellisesti toimivana oliona, joka on vuorovaikutuksessa sisäisten prosessiensa kautta ympäristönsä kanssa. Psykologisen tutkimuksen kohteena olevia, ympäristöä ymmärtäviä prosesseja ovat tarkkaavaisuus, havaintotoiminta, oppiminen, muisti, kielen käyttö, käsitteiden muodostaminen ja ongelmaratkaisu sekä ajattelu. (Eysenck 1993: 1; Eysenck & Keane 2000: 2; Neisser 1982: 13; Newell & Simon 1972: 20; Saariluoma 1988a: 23-36; Saariluoma 2001: 31.)

Kognitiivista psykologiaa voidaan nähdä yhdistävän yleisen lähestymistavan, joka perustuu analogioihin mielen informaationkäsittelyprosessien ja tietokoneiden toiminnan välillä. Tehtäväksi nähdään pureutuminen lähinnä empiirisin menetelmin representaatioihin eli aivoissa oleviin tietoesityksiin ja prosesseihin, jotka manipuloivat symboleja. Eri tehtävien kohdalla pyritään selvittämään, millaisen symbolien manipulointitoiminnan kautta uudet toimintaa ohjaavat representaatiot syntyvät. Kognitiotieteen tehtävänä on representaatioiden sisällön rakentumisperiaatteiden ymmärtäminen. Mielen mentaaliset representaatiot edustavat joitakin ympäristön aspekteja. Ne voivat olla propositionaalisia kuten kielen ilmaisut tai sitten analogisia mielikuvia, jotka voivat perustua kuuloon, näköön tai liikkeeseen. (Eysenck et al. 2000: 1 ja 246; Newell et al. 1972: 30-38 ja 53-84; Saariluoma 2001: 31.)

Tarkasteltaessa ihmistä tietojä käsittelevänä oliona keskitytään hyvin pitkälle hermojen toimintaan. Psykofyysisen tutkimuksen edistyessä on tultu yhä vahvemmin käsitykseen, että psyykkisen ja fyysisen maailman välinen ero on sijoitettavissa ihmisen hermostolliseen järjestelmään ja ennen kaikkea aivoihin (Bergström ym. 1986: 175). Hermojärjestelmän rakennetta koskevan tiedon eli yksityiskohtaisen neurotieteellisen kuvauksen aivojen suorittaman tiedonkäsittelyn aivotiloista nähdään muuttavan nykyiset mentaalisiin ilmiöihin viittaavat käsitteet (Churchland 1986: 482).

Aivojen toimintaan liitetään mielen kuvat tai hahmot, joiden rakenne perustuu kunkin aistin merkkeihin eli visuaalisiin (näkö-), auditorisiin (kuulo-), olfaktorisiin (haju-), gustatorisiin (maku-) ja somatosensorisiin (kosketus-) aistimuksiin. Kuva on ihmisen kokema asia ja se erottuu hermoston prosesseihin liittyvistä neuraalisista hahmoista, joita syntyy aivojen aktivoituessa käsittelemään jotakin asiaa. Neuraalinen hahmo löytyy toimintaan aktivoituneiden hermosolujen alueena. Mielessä kuvat eivät ole tietyn kohteen näköispainoksia vaan kuvia ihmisen ja kohdatun asian vuorovaikutuksesta. Mielen kuvissa nähdyt rakenteet ja ominaisuudet ovat kohteen kiihottamia aivojen rakennelmia. (Damasio 2000: 317-323.)

Hermoverkon oletetaan kokevan ulkoisen maailman aistien tarjoamien viestikanavien (hermoratayhteyksien) kautta. Aivot saavat erilaisia hermoimpulssisarjoja ja purskeita, joihin kätkeytyy aistielinten koodaama viesti ulkoisen maailman ominaisuuksista. Hermoverkon eri rakenteet purkavat viestin erilaisiksi osa-abstraktioiksi. Lihasten liikkeitä tuottavan järjestelmän toiminta muistuttaa aistijärjestelmää, mutta sen toimintasuunta on vastakkainen. Sen kautta muuttuvat hermoverkon abstraktiot organisoituneiksi liikesarjoiksi, käyttäytymiseksi. Aisti- ja liikejärjestelmät ovat kehittyneet integroituneeksi järjestelmäksi, joka hyödyntää aistien välittämiä viestejä muuntamalla niitä sopeutuvaksi, adaptiiviseksi käyttäytymiseksi. (Korhonen 2001: 223-224.)

Hermoverkkojen toiminnan tutkimuksessa mentaalisia prosesseja ei mallinneta strukturoitujen symbolisten ilmaisujen vaan laajojen verkostojen avulla. Verkosto koostuu yksittäisistä hermosoluista tai hermosoluryhmistä ja niiden välisistä yhteyksistä. Konnektionismissa soluista koostuvien hermoverkkojen toimintaa mielen informaation käsittelyprosesseissa käsitellään tiettyinä laskennallisina malleina. Niiden avulla koetetaan saada aikaan asianmukaisia makrotason ilmiöitä hermoverkon solutason osien toiminnasta. Konnektionistisen teorian mukaan merkitykset voidaan paloitella osamerkityksiin, joiden aktivoituminen on varsin lujasti sisään rakennettu keskushermostoon ja havaintokoneistoon. (Churchland 1986: 412 ja 458-474; Eysenck et al. 2000: 9; Kamppinen, Jokinen & Saarimaa 2001: 198-199; Revonsuo 2001: 65-66; Varela, Thompson & Rosch 1993: 87-88.)

Evoluutiopsykologiassa ihmisen kehittyminen sidotaan aikojen kuluessa tapahtuneeseen hermoston tai aivojen adaptoitumiseen ympäristöön. Ihmisen aivoihin nähdään kehittyneen erilaisia ajallisaikallisia malleja. Psykkisten monimutkaisten sekä monimuotoisten mekanismien nähdään kehittyneen ratkaisuina erilaisiin adaptiivisiin ongelmiin. Ihminen on sopeutunut ympäristöönsä psykologisten mekanismien ja niitä fyysisesti ylläpitävien rakenteiden kuten aistien sekä keskushermoston avulla. Elämän jatkumista edistäneet ominaisuudet ja niiden kontrolloimat psykologiset prosessit ovat yleistyneet populaatiossa sekä siirtyneet perimän kautta eteenpäin aikojen kuluessa muuntuneina ja muuntuvina. (Calvin 1997: 43-44 ja 150; Lindeman & Selin 1997: 5-6; Soikkeli 1997: 211-212.)

Kognitiiviset prosessit ovat myös perustana humanistisessa psykologiassa, jossa ihmistä tarkastellaan tietyssä elämäntilanteessa toimivana kokonaisuutena. Ihmistä kuitenkin tarkastellaan tajuntana ja kehona, jotka kietoutuvat olemisensa eri tilanteissa ympäristöönsä. Tajuntansa kautta ihminen saa merkityssuhteita maailman objekteihin. Kehossa elämä saa orgaanisen olemuksen orgaanisen tapahtumisen (elintoimintojen) kautta. Situaatioissa eli elämäntilanteissaan ihminen kietoutuu eri tavoin maailmaan, jossa hän toimii itseohjautuvana yksilönä. Tyydyttäessään kognitiivisia ja fysiologisia tarpeita ihminen tyydyttyy kokonaisuutena. (Järvilehto 1994: 49-50; Maslow 1987: 3 ja 10-11; Rauhalä 1989: 27-39.)

Ekologisessa psykologiassa (esim. Barker 1968; Wallenius 1996) ihmisen käyttäytyminen nähdään psykologisten ja ympäristötekijöiden vuorovaikutuksen sekä yhteensovittamisen tuloksena. Käyttäytymisessä ovat mukana ekologinen ja psykologinen ympäristö. Edelliseen sisältyvät sekä fyysinen (luonnon- tai rakennettu ympäristö) että sosiokulttuurinen ympäristö. Jälkimmäinen käsitetään järjestyneenä kognitiivisena konstruktiona. Se sisältää yksilölle näyttäytyvän kuvan maailmasta ja yksilön itsensä osana tätä kuvaa. Siihen kuuluvat yksilön oppimat asiat ja arvot sekä tosiasiat.

Sensomotorista dynamiikkaa korostavissa toiminnan tarkasteluissa (esim. Hurley 1998) ihminen toimii erilaisten hermostollisten sensoristen ja motoristen dynaamisten prosessien avulla. Toiminta perustuu ympäristöstä tulevan syötteen käsittelyyn.

Konstruktivismissa lähtökohta on ihmisten käyttämässä kielessä ja heidän luonnollisessa sosiaalisessa vuorovaikutuksessaan. Ihmistä tarkastellaan aktiivisena ja toimivana oliona, joka konstruoi sisäisen todellisuutensa. Ihminen ei ota ympäristöstä vastaan vaikutteita annettuina. Hän muokkaa ja jäsentää niitä aikaisemmin oppimiensa asioiden pohjalta.

Oppiminen ja toimiminen tapahtuvat jo ennen yksilöä syntyneessä kulttuurissa eläen. Kulttuurilla on omat lausutut ja lausumattomat tietorakenteensa sekä käyttäytymismallinsa, jotka omaksutaan sosiaalisen kanssakäymisen myötä. (Saariluoma 2001: 29-32.)

Sosiaalis-kognitiivisesta näkökulmasta tarkasteltuna ihmisen toimintaa selitetään kolmen keskenään vuorovaikutuksissa olevan ja kausaalisesti toisiinsa vaikuttavan tekijän avulla. Ensimmäinen tekijä on käyttäytyminen. Toisena ovat sisäiset persoonalliset tekijät kognitiivisten ja biologisten sekä tunnetapahtumien muodossa. Kolmantena tekijänä on ulkoinen ympäristö. Ihmisen informaationkäsittelyyn vaikuttavat erilaiset psykososiaaliset tekijät, jolloin keskeistä on niiden ymmärtäminen, jotta voidaan vaikuttaa informaationkäsittelykyvyn kehittymiseen. (Bandura 1986: 18 ja 23-24; 1999: 157.)

Aivojen tehtäväksi nähdään sopeutuminen ja organismin auttaminen sopeutumaan jatkuvasti muutuvaan ympäristöön (Rose 1994: 156-159). Tähän sopeutumiseen liitetään myös tietoisuus, jonka nähdään kytkeytyvän eliön itseään säätelevään käyttäytymiseen sekä ärsykkeenä että seurauksena (Miller 2000: 84). Tietoisuus kytketään oman itsen erottamiseen muista ja se nähdään yksilöön liittyvänä ominaisuutena tai kykynä, joka mahdollistaa asioiden aktiivisen havainnoinnin ja ajattelun sekä arvioinnin (esim. Yrjönsuuri 1997: 131).

2.1.2 Tietoisuuden suhde toimintaan

Tietoisuuteen liittyy melkoinen epäselvyys käsitteissä, näkökulmissa ja metodeissa. Jotkut lähestyvät tietoisuutta emergenttinä psykologisena ilmiönä, jota ei voida palauttaa fysikaalisiin prosesseihin. Toiset puolestaan väittävät sen olevan täysin selitettävissä fysikaalisesti ja fysiologisesti. Eräät kieltävät koko tietoisuuden olemassaolon, jolloin sitä ei tarvitse tutkia eikä selittää, vaikka erilaiset mentaaliset prosessit ovat selitettävissä. Tietoisuudessa voidaan erottaa yhdellä tasolla fysikaaliset tai aineelliset prosessit, joita voivat olla biologiset, neurofysiologiset ja havaintoihin sekä kognitioon liittyvät prosessit. Toisella tasolla ovat tuntemiskykyyn ja fenomenologiaan liittyvät prosessit. Kolmannella tasolla sitä voidaan tarkastella sosiaalisesti muodostuvana kognitiona, representaatioina ja refleksiivisinä prosesseina, jotka perustuvat kielen käyttöön. (Burns & Engdahl 1998: 67-69.)

Tietoisuutta on tarkasteltu jopa kvanttimaailman ilmiönä (Lockwood 1994; Stapp 1998). Useimmin sitä tarkastellaan aivojen toimintatilana tai niiden toiminnasta emergoituvana ilmiönä. Tietoisuuden ilmenemiselle välttämättömäksi sekä riittäväksi ehdoksi on katsottu aivojen korkea, representaatioihin liittyvä aktiivinen tila, jolloin havainnot ja ajattelu ovat mahdollisia (Flohr 1998: 464). Tietoisuuden kannalta on pidetty tärkeänä selvittää, kuinka aivot ratkaisevat sensorisen ja motorisen integraation, ajan hallinnan sekä sensoristen systeemien havaitsemiseen liittyvät taustatekijät (Churchland 1986: 182 ja 482; 1998: 122).

Aivot nähdään aineellisena, biologisesta kudoksesta koostuvana järjestelmänä, jonka informaation prosessointi on perustana käyttäytymiselle ympäristössä. Tietoisuuden katsotaan olevan biologisen hermojärjestelmän tuottaman ilmiön. Se voi esiintyä ei-biologisessa systeemissäkin, jos sillä on edellytykset informaation käsittelyprosesseille. (Gray 1998: 283.)

Toisaalta tietoisuuden biologisena ilmiönä ei nähdä liittyvän mitään symbolien prosessointia aivoissa. Tietoiset tilat ymmärretään hermostollisten prosessien aiheuttamina ja hermojärjestelmässä ilmenevinä, perimmältään sisäisinä, subjektiivisina tarkkaavaisuuden tiloina. Tietoisuuden ongelmaan katsotaan löytyvän vastauksia, kun saadaan selville, mikä nämä tilat aiheuttaa ja kuinka ne ilmenevät aivoissa. (Searle 1998: 15 ja 29.)

Tietoisuuden ymmärtämisen ainoana tieto-opillisesti (epistemologisesti) oikeana lähtökohdantana on pidetty ihmisen omaa kokemusta (Shepard & Hut 1998: 147-148). Tietoisuus on määritelty erilliseksi, informaatiota kokemuksina siirtäväksi välineeksi (Mangan 1998: 141). Informaatiotilan todentuminen aivojen kognitiivisten prosessien kautta on selitetty kokemuksena ja sen sekä kognitiivisen rakenteen yhtenäisyys on nähty keskeisenä tietoisuudessa, jonka ongelmaan ei kuitenkaan ole saatu täyttä vastausta, koska tietoisuuden ja tarkkaavaisuuden välisestä kytkennästä ei tiedetä fyysisiä ominaisuuksia (Chalmers 1997: 218-215, 243 ja 292).

Ihmisen tietoisuutta on selitty kaksitasoisena ilmiönä. Ylimpänä ovat subjektin mentaalisten tilojen sisällöt eli toimivan subjektin uskomusten, halujen, havaintojen ja intentioiden sisällöt, jotka määräytyvät alemman tason tapahtumien tai prosessien perusteella. Näissä dynaamisissa prosesseissa ovat mukana sekä sisäiset että ulkoiset muuttujat erilaisten palautesilmukkojen kautta. Prosessit ovat erikoissisältöisen verkoston kerrostumia. Jokainen tällainen kerrostuma tai moduli on dynaaminen ja se levittäytyy syötteen käsittelystä tuloksen kautta takaisin syötteen käsittelyyn hyvin erilaisissa palautesilmukoissa. Jokainen kerrostuma on erikoistunut tiettyyn tehtävään eli yksi avaruudelliseen hahmottamiseen, toinen uhkien havaitsemiseen, kolmas ravinnon tunnistamiseen jne. Tietoisuuden emergoituvan rakenteen on nähty perustuvan näiden dynaamisten systeemien rakenteeseen. Tietoisuus jakautuu moneen osaan ja sijoittuu aivojen eri kohtiin. (Damasio 2000: 19-25 ja 168-200; Hurley 1998:17-18, 21, 27-28, 43 ja 406-408.)

Tietoisuutta on tarkasteltu valtavana yhdistelmänä meemejä (niiden vaikutuksina) aivoissa ja virtuaalikoneen toimintana. Meemit on selitetty aivojen keksiminä itseärsyttämisen tai itsevaikuttamisen strategioina, jotka ovat muuttuneet osaksi kulttuuria, jonka kautta ne ovat kaikkien käytettävissä. Meemi on nähty eräänlaisena kulttuurin pienimpänä yksikkönä, joka siirtyy aivosta toiseen lähinnä jäljittelyn kautta. Virtuaalikoneena tietoisuus on nähty ohjelmatasoksi, joka kytkee yhteen aivojen erillisyyksiköt. Ohjelmatason syntyä ei kuitenkaan ole kyetty selittämään. (Ks. Dennett 1991: 209-210 ja 434-435.)

Toiminnan psykologiassa tietoisuus käsitetään todellisuuden heijastumana, joka syntyy yhteiskunnallisesti kehittyneiden kielellisten merkitysten tai käsitteiden kautta. Yksilön tietoisuuden kehitys on kausaalisessa suhteessa työhön ja yhteiskunnan kehitykseen. Tietoisuuden ymmärretään olevan subjektin maailmankuvan, johon kuuluvat subjekti itse, hänen tekonsa ja tilansa. (Leontjev 1977: 108 ja 220-221; Rubinstein 1977: 195-201.)

Tietoisuutta on tarkasteltu myös sosiaalisen toiminnan mahdollistavana ilmiönä, diskursiivisena ja praktisena tietoisuutena. Edellinen on ilmaisullis-tiedollista ja viittaa toimijan kykyihin sekä taipumuksiin kielellisesti ilmaista omaankin toimintaansa liittyvät sosiaaliset edellytykset muille. Praktinen tietoisuus viittaa toiminnan kokonaisuuksien toteuttamiseen

käytettävään tietoon, mutta toimija ei kykene sitä diskursiivisesti eli keskusteluyhteydessä ilmaisemaan. Sen avulla on mahdollista toiminnan reflektiivinen tarkkailu ja rutiineiksi muodostuneet päivittäiset toimintatavat. (Giddens 1983: 56-57; 1986: xxiii, 90-91 ja 374-375.)

Tietoisuus jää psyykkisen ja muun toiminnan erottavissa tarkasteluissa ihmisen sisäisen maailman ilmiöksi, vaikka sen kehittymiseen kytkettäisiinkin sosiaalinen konteksti. Aivojen toimintaan liitetyn tietoisuuden avulla ihmisen nähdään ymmärtävän itsensä toimivana subjektina. Ihmisen ”minän” tai ”itsen” tai persoonallisuuden kehittymisestä on runsaasti erilaisia näkemyksiä. Yhteistä persoonallisuuden käsittämisessä näyttää olevan sen ymmärtäminen yksilön toimintaa leimaavana ominaisuutena.

Minän tai itsen syntymiseen liitetään vahvasti aivojen eri osien toiminta (esim. Damasio 2000: 172-176 ja 199). Ihmisen yksilöllisyyden kehitykseen kytketään kielen käyttö sosiaalisissa yhteyksissä (Burns et al. 1998: 78-83; Giddens 1986: 43). Ihmisen minuuden kehittymisen nähdään tapahtuvan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja ilmentävän sekä organisoimista kehitystä että sosiaalista prosessia, jossa luonnollinen ja sosiaalinen ympäristö välittyvät merkityksellisten toisten kautta (Berger & Luckmann 1980: 46-50 ja 92-93). Persoonallisuuden katsotaan muotoutuvan jatkuvassa prosessissa, johon vaikuttavat monet sisäiset ja ulkoiset tekijät, ja se ilmentää ihmisen uskomuksia sekä kokemuksia (Bandura 1999: 187-188). Persoonallisuuden luomisen on katsottu tapahtuvan, kun ihmiset ovat sosiaalisissa suhteissa toteuttamassa yhteiskunnallista tehtäväänsä (Leontjev 1977: 146-147; Rubinstein 1977: 836-837).

2.1.3 Psyykkisen toiminnan muodot

Tarkkaavaisuus on muille toiminnoille pohjana oleva mentaalinen toiminto. Ihminen saa tarkkaavaisuutensa kautta ulkoisesta maailmasta ja kehostaan informaatiota ärsykkeinä. Niistä psyykkisissä toiminnoissa kootaan havaintoja ja muodostetaan sekä talletetaan niihin liittyviä merkityksiä, joita aivot käsittelevät ja tulkitsevat ajattelutoiminnassa, joka ilmenee reaktioon johtavina päätöksinä. (Eysenck 1993: 3-4.)

Havaitsemisen eli aistielinten välittämien aistimusten kautta ihminen on vuorovaikutuksessa itseään ympäröivän maailman kanssa. Havainto riippuu aistimuksista, jotka tulkitaan havainnoiksi. Havaitseminen on sekä mentaalisia eli kognitiivisia prosesseja että kehollista toimintaa, joka voi olla liikkumista ympäristössä tai esim. silmän liikuttamista näköhavainnon yhteydessä. Terminä havainto viittaa keinoihin, joilla aistien kautta saatu informaatio muutetaan kohteen, tapahtumisen, äänien tai makujen jne. kokemukseksi. Tämä näkökulma havaitsemiseen on ollut jo Kantin ajoista asti. (Eysenck 1993: 11; Eysenck et al. 2000: 25-80; Kant 1997: 87, 96, ja 105-108.)

Tietäminen on ymmärretty arkipäiväisesti kykynä käsittää ja selittää, miten asiat todella ovat (Yrjönsuuri 1997: 21). Tietämisestä puhutaan myös aivoissa olevina kuvina, jotka syntyvät erilaisten kokemusten myötä ja perustuvat aivojen eri osissa oleviin neuraalisiin rakenteisiin sekä niissä tapahtuviin prosesseihin (ks. Damasio 2000: 175-183). Tieto nähdään henkilön rationaalisesti perustelluksi oikeaksi uskomukseksi asioiden tilasta (Aarnio

1978: 30-31). Tieto on liitetty kieleen ja kollektiivisiin representaatioihin, jotka ihmiset tuottavat yhdessä (Burns et al. 1998: 75).

Empiristisen eli kokemukseen perustuvan tietokäsityksen vastakohta on taas rationalismi, jossa kaiken tietomme perustana on välitön ja selvä näkeminen (intuitio) sekä järkeen perustuva (diskursiivinen) harkinta. Ihminen voi siis järkensä avulla päätyä varmaan tietoon todellisuudesta (Aarnio 1978: 36). Näiden molempien näkemysten perusta lienee Heideggerin (1986) kyseenalaistamassa filosofisessa perinteessä, jonka mukaan todellinen tieto syntyy ihmisen sisäisestä maailmasta, tietoisuuden tilasta ja tietoon liittyvistä, sitä valaisevista jo olemassa olevista käsitteistä. Varsinkin Kantin (1997: 101–108) filosofiassa kaikki tieto edellyttää käsitteen, jota havainto ei tarjoa, vaan ymmärrys liittyy sen kokemukseen.

Yleensä erotetaan toisistaan tiedon subjekti, kohde ja sisältö. Subjekti on henkilö tai henkilöryhmä. Kohteita voivat olla yksityiset ilmiöt, prosessit tai tosiasiat tai lait ja säännönmukaisuudet. Tiedon sisältö yleensä kytketään käsitteisiin. Käytännössä tiedoksi ymmärretään kielelliset kuvaukset toiminnasta ja eri asioiden suhteista. Esimerkiksi propositionaalisen tiedon tapauksessa tiedon sisältö on jokin propositio eli se, mitä ko. tietoa sisältävät väitelauseet ilmaisevat. (Niiniluoto 1980: 138-139.)

Kognitiivisessa psykologiassa tietoa tarkastellaan sekä propositionaalisina että analogisina representaatioina. Edelliset ovat kielen ilmausten kaltaisia, erilaisten kohteiden ja niiden välisten suhteiden mentaalisia kuvausrakenteita. Jälkimmäiset ovat analogisia representaatioita, joista tyypillisimpiä ovat visuaaliset mielikuvat. Niillä on ulkoisen kohteen ominaisuudet eli ne ovat mieleen piirtyneitä ulkoisen maailman kuvauksia, tapahtumien abstraktioita. (Bandura 1986: 56-60; Eysenck et al. 2000: 243-278.)

Tieto on jaettu objektiiviseen ja ei-objektiiviseen eli esineelliseen ja ei-esineelliseen tietoon. Objektiivisessa tiedossa vallitsee vastakohtaisuus subjektin ja objektin eli tiedon haltijan sekä kohteen välillä. Objektiivinen tieto saavutetaan karsimalla pois kaikki omakohdaiset ainekset subjektin kokemasta ilmiöstä. Subjekti irrottaa tiedon kontekstistaan ja todellistaa sen ilmaisemalla tiedon sisällön käsitteellisellä tasolla, jolloin tieto saa kielellisen muodon, jota voidaan sen jälkeen käsitellä kuin esinettä. Ei-objektiivisessa tietämisessä ei vallitse selvää eroa subjektin ja objektin välillä, vaan subjekti on osa objektia oman kokemuksensa kautta. Kokemukseen liittyy subjektin itsetuntemus ja tietoisuus omasta itsestään. Tietäminen syntyy subjektin elämyksen kautta objektista. (Pihlanto 1995a: 15-22.)

Tiedon ja tietämisen yhteydessä puhutaan ympäristöstä saatavasta datasta ja informaatiosta sekä niiden käsittelystä. Informaatio on kuvattu ympäristöstä saatavaksi dataksi, faktaksi, jonka keräilyssä tapahtuu jo tiettyä suodatusta. Dataan saattaa vaikuttaa esimerkiksi jo sen kerääjä. Datasta ihminen muokkaa kokemustaustansa, asenteitensa ja vastaavien mentaalisten suodattimien avulla näkemys, josta syntyy toimintaan johtava informaatio. Esimerkiksi yrityksessä informaatio voi muokkautua tiettyinä suodattimina toimivien valtasuhteiden määrittämänä. (Ansoff 1984: 334-335.)

Datan, informaation ja tiedon erottelua tärkeämmäksi on katsottu päinvastainen näkemys. Sen mukaan yksilön tai ryhmän kehittämä tieto on ymmärrettävä strukturoiduksi dataksi,

jota muut voivat käyttää tietona. Näin data on informaation ja tiedon kanssa vastavuoroisen prosessin alku ja loppu. Tässä prosessissa tieto ymmärretään jonakin erillisenä asiana, mikä syntyy ja minkä hallitseminen on tietämistä. (Lewitin & Redman 1998: 101.)

Tieto jaetaan myös hiljaiseen ja ilmiänsun saavaan tietoon. Edellinen on kaiken tietämisen perusta. Se auttaa käsittelemään ja kehittämään jälkimmäistä. Ilman hiljaista tietoa myös eksplisiittinen tieto lakkaisi. Hiljainen tieto on kokemukseen perustuvaa tietoa, jota ei osata kuvata sanoilla. Se on kehittäjänsä sidottua tietämystä ja hänen henkilökohtaisilla kontakteillaan jaettavissa, mutta sitä ei voida erillisenä varastoida kuten näkyvää tietoa. Näkyvä tieto on formaalissa muodossa esitettävissä ja sitä voidaan koodata, jolloin sen voi varastoida tietokantaan, josta sitä voidaan käyttää ja jakaa helposti. Tieto on jostakin lähteestä saatava, edelleen jalostettava, varastoitava ja jaeltava tuote käyttäjilleen. Tietoa (tietämystä) on tarve siten hallita asiana ja prosessina. (Koivunen 1997: 77, 80-81; Ojala 1996: 144-145; Polanyi 1959: 12, 17; Zack 1999: 46-49.)

Organisaatioissa tiedon syntymisen nähdään tapahtuvan viidessä vaiheessa, jotka etenevät jatkuvassa kehäkiertossa. Ensimmäisessä vaiheessa ihmiset sosiaalistuvat, jolloin he jakavat hiljaista kokemustietoa ja mentaalisia malleja. Tällöin hiljaisesta tiedosta tulee hiljaista tietoa. Toisessa vaiheessa tieto alkaa ulkoistua eli hiljaisesta tiedosta muokataan näkyvää tietoa. Se syntyy kokemustietoa arvioimalla ja muokkaamalla siitä uusia tiedon kuvauksia. Kokemustieto muuttuu käsitteelliseksi tiedoksi, mitä voidaan edelleen synteessä kolmannessa vaiheessa yhdistellä uusiksi tiedoiksi, systeemitiedoiksi. Kun tällaista näkyvää tietoa sovelletaan käytäntöön, kertyy samalla hiljaista tietoa eli ihmiset sisäistävät asian, mikä mahdollistaa toiminnan. (Nonaka & Takeuchi 1995: 70-73 ja 83-90.)

Tiedon sosiologiassa tieto nähdään ihmisyyhteisöille tyypillisenä lajiominaisuutena, minkä ohella tieto on osa inhimillistä kulttuuria. Se on osa kulttuurisesti määrittyneitä merkitysjärjestelmiä ja osa sosiaalista järjestystä. Se palvelee aina jotain yhteiskunnallista käytäntöä ja on oleellinen osa yhteiskunnallista todellisuutta. (Aittola & Pirttilä 1989: 29-30 ja 123.) Tieto nähdään tuotannontekijänä sekä tavara- että palvelutuotannossa (Leppänen & Romppanen 1995: 36; Lipiäinen 2000b: 947). Tiedon nähdään korvaavan sekä työtä että pääomaa (Mannermaa 1993: 114).

Kielen mahdollistama yhteinen tieto nähdään myytteinä ja legendoina sekä jokapäiväiseen kielenkäyttöön (kansanperinteeseen) liittyvinä tietoina ja uskomuksina. Se voi olla uskonnollista tietoa, mystistä tietoa ja yliluonnollisia kokemuksia sekä filosofis-metafyysisistä tietoa. Sitä voidaan käsitellä matematiikan, luonnontieteiden ja ihmistä tutkivien tieteiden positiivisena tietona sekä teknologisenä tietona. (Scheler 1980: 76.)

Ajattelemisen nähdään perustuvan kykyyn reagoida monimutkaisella tavalla erilaisiin asioihin ja suunnitella niitä sekä ratkaista ongelmia. Ajattelu edellyttää kykyä poimia valikoidusti tietoa ympäristöstä, yhdistää sitä aiempiin kokemuksiin ja muokata näin syntyneitä tietoesityksiä. Ajattelussa käytetään apuna muistia, jota käsitellään sekä rakenteena että siihen kytkeytyvinä prosesseina. Esimerkiksi muistissa voidaan erottaa aistimusvarasto, lyhytkestoinen ja pitkäkestoinen muisti. *Muistaminen* on aivojen mielen kuvien tuottamiseen ja käsittelyyn liittyvää toimintaa. Muistamisen prosessit liittyvät informaation tallettamiseen

näihin muisteihin, niissä olevan tiedon hakemiseen ja käsittelyyn. (Eysenck et al. 2000: 151, 393, 399-400 ja 422-423; Saariluoma 1998b: 43.)

Fysikaalisena tapahtumisena muistamiseen liittyy proteiinisynteesi, jonka tuloksena synapsikytkennät muuttuvat, niiden pinta-ala kasvaa (Kaila 1985: 89-90). Muisti ei kuitenkaan rajoitu pieneen neuroneiden joukkoon, vaan sitä on pidettävä koko aivojen ja jopa koko organismin ominaisuutena (Rose 1994: 356).

Ajatukset nähdään tuntemusten ja muistojen yhdistelminä aivoissa. Ne ovat olemassa toimintaa ja käsitteitä representoivina ajallisaikallisina malleina aivoissa. Mallit ovat joko lyhytkestoisia tai pysyviä hermosolujen muodostelmia, jotka ovat muodostuneet sekä lajin että yksilökehityksen aikana. Ihminen lajina on joutunut ensin ratkaisemaan liikkumisen ongelmia eloonjäämisen varmistamiseksi ja sen jälkeen on tullut kyky käsitteelliseen ajatteluun. Tämä toistuu myös yksilön kehityksessä. Nämä mallit ovat perusta kaikille inhimillisen älyn tunnusmerkeille. Mallit koodeina aivokuorella voivat kopioitua paikasta toiseen ja kopioituessaan kilpailla keskenään, jolloin ihmisen tietoiset ajatukset ovat aivojen prosessien kopiokilpailujen voittaneita kuvioita. (Calvin 1994: 84; 1997: 107-111.)

Ajatteluun kytetään myös symbolien manipulointi. Todellisuudesta informaatiota välittävät symbolit ovat ajattelun apuvälineitä ja ajattelemisen prosessina tapahtuu symboleista muodostuneiden tietovarastojen varassa. Kognitiiviset ajattelutaidot voivat kehittyä konkreettisen tekemisen kautta. Esimerkiksi laskemaan opettelu voi tapahtua siten, että lapsi yhdistelee ja erottelee fyysisiä esineitä. Siinä yhteydessä hän alkaa ymmärtää laskennan periaatteita, jotka mahdollistavat siirtymisen laskennassa symboliselle tasolle. (Bandura 1986: 462; 1999: 170.)

Oppimista on tarkasteltu pelkkänä prosessina ihmisen päässä tai prosessina, johon voi lisäksi liittyä sosiaalisia, kulttuurisia ja ympäristöllisiä tekijöitä. Inhimillistä oppimista tarkastellaan myös monimutkaisena sosiaalisena prosessina, jota pitäisi tutkia suhteessa sosiaalisiin aspekteihin. (Soini 1999: 16-17.)

Oppimisen nähdään kytkeytyvän ihmisen hermoverkon muotoutumiseen. Muovautuminen perustuu hermostossa käsiteltäviin viesteihin. Aivojen eri osat muuttuvat oppimisen tuloksena. Oppiminen on oppijan uuteen tilanteeseen reagointia, mikä muuttaa käyttäytymistä luotettavasti siten, että kohdatessaan tilanteen uudelleen oppija käyttäytyy reaktion ansiosta aikaisempaa soveliaammalla tavalla. Oppimisen monimutkaiseen tapahtumaan liittyy monenlaisia aivotoimintaa eikä sitä voida redusoida yhdeksi lineaaristen tapahtumien sarjaksi. Oppimiseen liittyvät stressi, kiihottuminen, motoriset toiminnot yms. ovat itse oppimisen kanssa samanaikaisia aivojen biokemiallisten ja fysiologisten muutosten seurauksia. (Korhonen 2001: 221-224; Rose 1994: 155 ja 227-228.)

Oppimista on selitetty myös yksilön kykynä koota oma persoonallinen näkemyksensä todellisuudesta. Jokaisen yksilön kognitiiviset ponnistelut tuottavat tulokseksi tiedolliset rakenteet. Ihmisellä on aina pyrkimys muodostaa representaatio todellisuudesta ja itsestään sen osana. Tieto todellisuudesta ei ole joukko yksittäisiä faktoja, havaintoja ja tulkintoja, vaan ne muodostavat asioiden toisiinsa liittyvän kokonaisuuden. Oppiminen on aktiivinen,

konstruktiivinen, intentionaalinen ja sosiaalinen sekä itseään säätelevä prosessi, jossa muokkautuu yksilön maailmankuva. Se toimii valikoivan tarkkaavaisuuden ja informaation säätelijänä muotoutuen sekä muokkautuen jatkuvasti ihmisen elämän aikana. (Soini 1999: 18-19; 2001: 12.)

Oppimisen on nähty myös perustuvan jatkuvaan osallistumiseen yhteiseen toimintaan, jossa oppija liittyy erilaisiin sosiaalisiin suhteisiin ja käytäntöihin sekä tilanteisiin. Näissä henkilöt ja tavat vaihtuvat, uudistuvat sekä muuntuvat sekoittuneena keskenään. Tällöin kognitio voidaan katsoa monimutkaiseksi sosiaalisesti ilmiöksi. Oppimisessa päätarkoitus ei ole yksilöllisissä kognitiivisissa prosesseissa vaan liittymisessä yhteisiin käytäntöihin. Tällöin ei voi olla selvää rajaa inhimillisen pään sisäisen ja ulkoisen kokemuksen välillä. Sosiaalistumiseen nojautuvassa oppimiskäsityksessä oppiminen ei perustu siirrettävään tietoon tai kielelliseen ohjeeseen vaan oppijan samaistumiseen opettajaan. Tällöin opitaan erilaisia työ- ja ajattelutapoja, asenteita sekä muita sanattomia tietoja. Oppimista tapahtuu havainnoimalla, matkimalla ja konkreettisten asioiden tekemisellä. (Soini 1999: 19-22.)

Kielen käytöstä ja käsittelystä sekä yleensä kommunikoinnista on monia teorioita (ks. Karlsson 1988: 121-140). Kieleen liittyy prosessointi. Lingvistinen prosessointistrategia on muuhun kognitioon kytkeytyvä menetelmä, jota puhuja käyttää puhuessaan sanottavansa tarkoitukseen sopivina lauseina ja kuulija sanomaa tulkitessaan merkityspresentaation luomiseksi. Kielen käsittelyssäkin on siten kysymys ärsykkeiden prosessoinnista ja tulkinnasta, joihin erilaiset aivoihin koodatut representaatiot liittyvät.

Ihmisen katsotaan käsittelevän ulkoisesta maailmasta merkityksinä saatavaa tietoa ja kommunikointikin ymmärretään merkitysten vaihtona. Kieltä tarkastellaan merkkijärjestelmänä, jota luonnehtii objektiivisuus. Kielen avulla voidaan välittömästi objektivoida valtava kokemusten ja merkitysten kertymä. Nämä voidaan koota yhteiskunnalliseksi tietovarannoksi, joka välittyy sukupolvelta toiselle ja josta yksilö voi ammentaa tietoa jokapäiväisessä elämässään. Kielen ymmärtäminen on välttämätöntä arkielämän todellisuuden ymmärtämiseksi. (Berger ym. 1980: 33-43.)

Ihmisten ja ryhmien nähdään sopeutuvan ympäristöihinsä käsitejärjestelmiensä avulla, mutta sama ympäristö voidaan kohdata erilaisten käsitejärjestelmien avulla (Allardt 1983: 33-34). Kognitiivista merkitystä kielen ilmauksilla (lauseilla) on, kun niissä väitetään jokin, mikä voi olla totta tai epätotta (Niiniluoto 1980: 117). Neisseria (1982: 63) mukaillen voidaan sanoa, että merkitys syntyy kielen ilmauksille, kun niiden havaitsija ärsykkeen rekisteröinnin jälkeen täydentää niihin merkityksen. Tämän mukaan merkitykset ovat olemassa tavallaan itsenäisinä ja ihminen voi valita niistä.

Lapsen kielellisten kykyjen kehittymisen yhteydessä nähdään tapahtuvan kielellisen tiedon sosiaalinen testi eli sanojen merkitys määrittyy ihmisten välisessä toiminnassa. Kognitiiviset ja sosiaaliset tekijät ovat molemmat kiinteästi mukana kielen oppimisessa. Sanojen tarkoitus eli sanan ja sen kohteen suhteen ymmärtäminen määrittyy sosiaalisessa kanssakäymisessä. Lapsen kielellinen kehitys liittyy siihen, että aikuiset ohjaavat heitä ja kuvaavat lapsen toimintaa hänelle itselleen sekä muille. (Bandura 1986: 500-501, 505 ja 510.)

Ongelmaratkaisuun liittyvät sekä suunnittelu että päätöksenteko. Suunnittelu katsotaan varautumiseksi tulevaisuuteen. Se on etukäteen määritetty toiminnan suunta. Siihen kuuluu mahdollisten vaihtoehtojen kuvittelu, niiden analysointi ja halutusta sekä toteutettavasta ratkaisusta päättäminen. (Kast & Rosenzweig 1970: 436; Meristö 1991: 21-22.)

Päätöksenteossa ihmiset tekevät yksilöinä itseään koskevia päätöksiä tai pohtivat keskenään, miten he voisivat vaikuttaa toisten ihmisten toimintaan edistääkseen omien tavoitteidensa toteutumista tai miten heidän tulisi ottaa toisten ihmisten toiminta huomioon. Kollektiivinen päätöksenteko liitetään organisaatioihin. Päätöksenteko nähdään päätöksentekijöille tarjottavina tai tarjoutuvina vaihtoehtoina, joista he valitsevat tarkoituksenmukaisimmaksi katsomansa. Päätöksentekoprosessi nähdään vaihtoehtojen valintamenettelynä, johon kuuluu valmistelua, ratkaisun tekeminen ja sen täytäntöönpano. Päätöksenteko sisältää valinnan vähimmillään kahdesta vaihtoehdosta eli tehdään jotakin tai ei tehdä mitään tai valitaan useammasta vaihtoehdosta jokin. (Kast et al. 1970: 343; Paloheimo ym. 1997: 261-263; Palojärvi 1998: 16; Sipponen 1967: 30.)

Päätöksenteosta esitettyihin kaikkiin teorioihin liittyy tavoite-keino-ajattelu. Ydinmalli on ultrarationaalisen päätöksenteon *economic man*, jolla on vain yksi selkeä ja selvästi mitattavissa oleva tavoite. Hänellä on myös tieto kaikista vaihtoehdoista ja niiden seuraamuksista. Tästä perusmallista teorian laajentuvat kolmeen suuntaan sen mukaan mihin seikkoihin kiinnitetään huomiota. Laajennus suuntautuu sen mukaan kiinnitetäänkö huomio tavoiteolettamuksiin vai päätöksentekijän käytettävissä oleviin tietoihin vai päätöstilanteisiin ja päättäjiin liittyviin olettamuksiin. Ydinmallin ulkopuolelle jää vielä teorioita, joissa tavoitteita ei nähdä yksiselitteisinä. Esimerkiksi "weberiläisessä" ajattelussa korostuvat traditiot ja arvot sekä tunteet päätösprosesseissa, joissa etsitään vastauksia kysymyksiin, mikä on ratkaistava ongelma ja mitkä ovat valittavissa olevat vaihtoehdot sekä mitkä näistä vaihtoehdoista tulisi valita. (Palojärvi 1998: 21-47.)

Rationaalisessa päätöksenteossa toimija määrittelee itselleen tärkeät arvot ja asettaa ne hierarkkiseen järjestykseen, jonka kanssa yhdensuuntaisesti hän myös määrittää tavoitteet ja toteuttamiskeinot. Rajoitetusti rationaalisessa päätöksenteossa toimijat kaikkien mahdollisten vaihtoehtojen ja niiden seurausten erittelyn sijaan valitsevat rajoitetusta joukosta riittävän hyvin tavoitteet toteuttavan ratkaisun. Inkrementaalisisessa päätöksenteossa toistetaan vanhoja rutiineja. Jo tehtyjä päätöksiä muutetaan aina vastaamaan muuttuneita olosuhteita. Päätöksentekoa on myös tarkasteltu sattumanvaraisena irrationaalisenä toimintana, jossa ei nähdä rationaalisuutta eikä inkrementaalisuutta. Tällöin valitaan vain jokin vaihtoehto, jota lähdetään järjestyneesti toteuttamaan. Päätöksentekoa tarkastellaan myös prosessina, jossa ongelmat, ratkaisut ja osallistujat kulkevat valintatilanteesta toiseen pyrkien ratkaisemaan kulloinkin esiin tulevat asiat. (Brunsson 1989: 22, 49-55; March & Olsen 1979: 24-27, 36; Paloheimo ym. 1997: 264-269.)

Psyykkisen ja muun toiminnan erottavassa tarkastelussa psyykkinen toiminta tulee ymmärretyksi ihmisen aivojen toimintana. Ulkoinen maailma näyttäytyy erilaisten ongelmien ja ratkaisujen vaihtoehtojen lähteenä, josta informaatio siirtyy aivoihin. Aivot käsittelevät ongelmia ja tuottavat niihin ratkaisuja, jotka johtavat toimintaan maailmassa.

2.1.4 Muu toiminta ja sen kytkeytyminen psyykkiseen toimintaan

Toiminnan filosofit ovat kiinnittäneet huomionsa lähes yksinomaan yksilölliseen toimintaan tai itsekäiden yksilöiden kollektiiviseen toimintaan. Sosiologisessa toiminnassa huomio on ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Toiminnan tutkimustilanne on, että yksilöllisen toiminnan filosofinen teoria on hyvin hienopiirteistä, kun taas sosiaalisen toiminnan filosofinen teorian muodostus on tuskin alkanut. (Virtanen 1994: 21.)

Esimerkiksi von Wrightin (1963a: 41, 48 ja 35-37) filosofiset tarkastelut perustuvat erittäin hienojakoiseen käsitteiden määrittämiseen. Hän tekee eron tapahtumisen ja teon välille. Tapahtuma on muutos maailmassa, johon teko voi vaikuttaa. Teko edellyttää toimintaan kykenevän agentin, joka voi olla persoonallinen (yksilö tai kollektiivi) tai persoonaton (ns. oikeushenkilö). Kollektiivisessä tekemisessä jokainen yksilö tekee jotakin. Tekoon liittyy tulos ja seuraamuksia. Esimerkiksi ikkunan avaaminen on tulos ja huoneilman jäähtyminen sen takia on seuraus. Tekoon liittyvä intentio määrittää, mihin teolla todella pyritään. Teon edellytys on tieto. Toiminta eroaa teosta. Teko on suhteessa tapahtumaan ja toiminta prosessiin, jatkuvaan tapahtumiseen. Teot vaikuttavat tapahtumien sattumiseen ja toiminta pitää yllä prosessia.

Sosiologisessa tarkastelussa katsotaan voitavan puhua toiminnasta, kun yksilö liittyy käyttäytymiseensä avoimen tai peitellyn subjektiivisen merkityksen otettakoonpa se sitten huomioon tai ei. Sosiaalisessa toiminnassa merkitys kohdistuu toisen ihmisen käyttäytymiseen ja orientoituu siihen. Sosiaalisen toiminnan orientoituminen voi tapahtua neljällä tavalla eli se voi olla välineellisesti rationaalista, arvorationaalista, affektuaalista (tunnetiloista riippuvaa) ja traditionaalista eli perittyjen tapojen mukaista. (Weber 1978: 4 ja 24-26.)

Psyykkisen ja muun toiminnan yhdistämisestä esimerkkinä voidaan ottaa purposiivis-kausaalinen toiminnan teoria. Siinä intentionaalinen tekeminen analysoidaan funktionaalisesti luonnehditun ”tahtomisen” avulla. Tahtominen ilmentää aivoissa tapahtuvaa (psyykkistä) toimintaa ja ruumiinliikkeet tuottavat tavoitellun tuloksen eli vaikutuksen maailmaan. Toimijan psyykkiset tilat ja käyttäytymisepisodit tuottavat kausaalisesti suotuisissa tilanteissa uusia psyykkisiä tiloja, käyttäytymisiä ja tilanteita interaktiossa maailman kanssa. Ihmisen teko on tahtomis-käyttäytymis-tulos-episodi. Teon intentionaalisuuteen liittyvät tarkoitukselliset ruumiinliikkeet ja toimintasuunnitelma sekä uskomus, että suunnitellut ruumiinliikkeet ainakin edesauttavat aiotun päämäärän saavuttamista. Teon intentionaalisuus toteutuu, jos aikomisepisodi tahtomiseksi muuntuneena ja/tai käsitettynä ynnä uskomustila yhdessä ovat purposiivisesti tuottaneet ruumiinliikkeet. (Tuomela 1983: 74 ja 86; 1984: 17-18 ja 86-87.)

Täysin intentionaalisen singulaarisen (yksittäisen) sosiaalisen eli usean toimijan teon tapauksessa jokaisella toimijalla täytyy olla relevantti ryhmäintentio eli konatiivinen ”mehenki”, mikä ilmenee ”me-aikomisena”. Se tarkoittaa jokaisella toimijalla olevan yhteisen päämäärän ja siihen liittyvän toimintasuunnitelman, minkä toteuttamiseen jokainen toimija yksittäisillä teoillaan tarkoituksellisesti osallistuu. Jokaisen on tahdottava yhteistä toimintaa ja sovitettava oma tekemisensä siihen. (Tuomela 1983: 76-79; 1984: 91.)

Teleologinen tai päämäärällinen toiminnan käsite on ollut Aristoteleen ajoista saakka filosofisen toimintateorian keskiössä. Toimija toteuttaa päämääräänsä tai myötävaikuttaa toivotun asiantilan aikaansaamiseen valitsemalla kussakin tilanteessa lupaavia välineitä ja soveltamalla niitä asianmukaisesti. Keskeinen on tilanteen tulkintaan tukeutuva ja päämäärän toteuttamiseen tähtäävä toimintasuunnitelma. Se mahdollistaa ratkaisun toimintavaihtoehtojen välillä. Tämä teleologinen rakenne on kaikille toimintakäsitteille konstitutiivinen. (Habermas 1994: 72.)

Päämääriä ja tavoitteita tarkastellaan etukäteissuunnitelmina, jotka pyritään toteuttamaan tekemällä valintoja eri vaihtoehtojen kesken (esim. Kast et al. 1970: 342-343 ja 439). Tavoitteisiin voidaan kytkeä arvot, jotka ohjaavat valintoja ja poistavat epävarmuutta päätöksenteossa, jolloin tavoitteita voidaan kohdella arvoihin liittyvinä hypoteeseina (March et al. 1979: 71-75 ja 78). Ihmisen katsotaan toimivan rationaalisesti, kun hän pyrkii tavoitteisiin, jotka eivät ole ristiriidassa keskenään ja kun hän käyttää keinoja, jotka ovat tarkoituksenmukaisia tavoitteiden kannalta (Allais 1990:122). Kukin tavoite voi olla vuorollaan keino uuden tavoitteen toteuttamisessa (Palojärvi 1998: 17).

Toimintaan liitetään myös ei-aiotut seuraamukset, jotka ovat tulevan toiminnan annettuja ehtoja. Toiminnassa sen ehdoilla ja toimijoilla ei ole ensisijaisuutta, vaan molemmat muotoilevat toisensa toimijan toistuvissa toiminnoissa. (Giddens 1983: 56; 1986: 3 ja 8-12.)

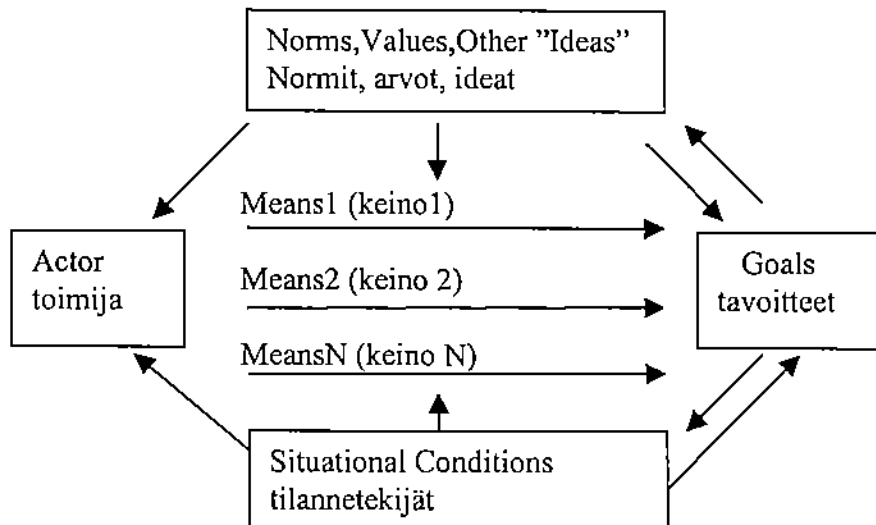
2.1.5 Esimerkkejä toimintakäsityksistä

Toiminnasta esitettyjä käsityksiä on runsaasti ja tässä yhteydessä voidaan tuoda esiin vain joitakin keskeisiä näkemyksiä. Toimintaa on tarkasteltu tavoite-keino –kaavan mukaan (esim. Parsons 1968) tai sitten erilaisina systeemeinä ja joissakin tapauksissa yhdistäen molemmat (esim. Giddens 1983; 1986; Habermas 1987a ja 1987b).

Parsons (1968: erityisesti 43-82 ja 737-738) yhdisti omaan voluntaristiseen toimintateoriaansa utilitarismin eli ihmisen pyrkimyksen rationaaliseen hyötyyn ja positivismiin eli reagoinnin fyysisen maailman ilmiöihin ilman toimintaan sekoittuvia mielen symbolisten toimintojen monimutkaisuutta sekä idealismin eli yhteiskunnallisen toiminnan sääntelyn erilaisia asioita ilmentävinä normeina. Toiminnan perusrakenteena on toimintayksikkö, jossa toiminta määräytyy tilannetekijöiden ja normien mukaan.

Yhteiskunnallinen toimintayksikkö muodostuu 1) toimijasta (yksilö), 2) hänen tavoittelemistaan päämääristä, 3) hänen hallinnassaan olevista keinoista päämäärien saavuttamiseen, 4) hänen tavoitteidensa ja keinojensa valintaan vaikuttavista tilannetekijöistä, 5) arvoista ja normeista sekä tavoitteiden ja keinojen valinnassa vaikuttavista muista seikoista. Toimijan valinnoissa vaikuttavia tilannetekijöitä voivat olla hänen biologinen rakenteensa, perimänsä ja erilaiset ulkoiset tekijät. Toiminta käsittää toimijan päätökset, joita hän tekee normien ja arvojen (yms. ideoiden) sekä ympäristöehtojen sitomana päämääriä toteuttavista keinoista. (Turner 1974: 30-32.)

Kuviona Parsonsin toimintayksikkö voidaan esittää seuraavasti:

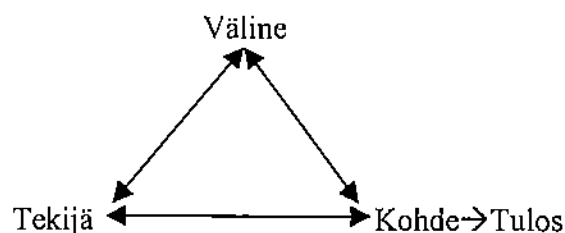

Kuva 4. Parsonsin voluntaristisen toiminnan malli (Turner 1974: 32).

Toiminnan tarkastelulle on tyypillistä, että erilaisten asioiden nähdään olevan ihmisen ulkopuolella. Ihminen voi liittyä näihin asioihin kognitiivisten toimintojen kautta. Ihmisillä on näistä asioista erilaisia uskomuksia tai niihin liittyviä haluja tai motivaatiota tai ihmiset arvottavat näitä asioita ja normittavat eli yhdenmukaistavat niiden tavoittelemisen. Toimintasuhteet ovat subjektin ja objektin välisiä suhteita.

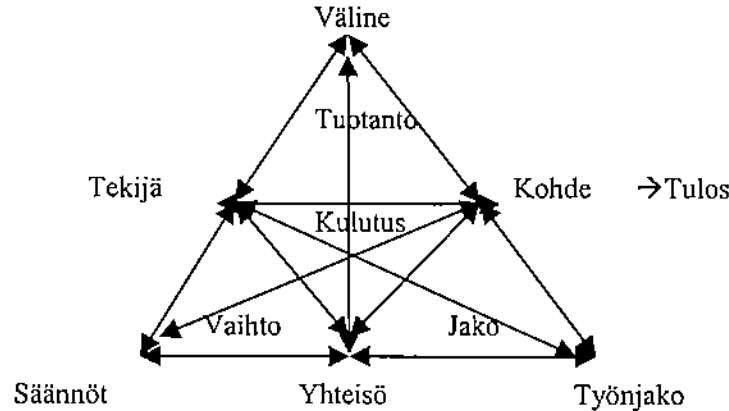
Subjektin ja objektin suhde korostuu toiminnan metodisessa käsittelyssä, esimerkiksi kehittävässä työn tutkimuksessa. Tällainen työn tutkimus on syntynyt tarpeesta asettaa toimiva ja ajatteleva työntekijä, subjekti, työprosessin analyysin ja käytännöllisen kehittämisen keskipisteeksi. Siinä ovat alkuvaiheissa olleet keskeisessä asemassa teonsäätelyn teoriat. Niissä lähtökohdana on ihmisen työn koostuminen yksittäisistä teoista, joita vastaa aina mentaalinen suunnitelma. Teko etenee suunnitelman mukaan testauksesta suoritukseen kautta uudelleen testaukseen ja lopetukseen. (Engeström 1995: 36.)

Kehittävässä työn tutkimuksessa on luotu toiminnan psykologian edustajaan Leontjeviin (1981: 281) nojautuen toimintajärjestelmän käsite. Sen perusmalli on kolmio, jonka kärjissä ovat tekijä, väline ja kohde (tulos), jotka ovat toistensa kanssa vuorovaikutuksessa.

Kuva 5. Työtoiminnan yksinkertainen malli (Engeström 1995: 45).

Perusmalli on todettu kuitenkin liian kapeaksi tarkastelutavaksi. Kun malliin lisätään kollektiivinen ulottuvuus eli yhteisö, työnjako ja säännöt, niin se näyttää seuraavalta:

Kuva 6. Ihmisen toiminnan yleinen rakenne (Engeström 1995: 47).

Osatekijät ovat toistensa kanssa vuorovaikutuksessa. Toimintajärjestelmän sisällä on jatkuvasti käynnissä olevia keskeisiä prosesseja eli tuotanto, jako, vaihto ja kulutus, joiden kautta esimerkiksi tietty työpaikka organisoi, muovaa ja uudistaa keskeytymättä itseään. Toimintajärjestelmän syy-seuraussuhteet eivät ole ymmärrettävissä lineaarisina, yksisuuntaisina ja välittöminä (tekijä X aiheuttaa seurauksen Y). Tapahtumat kytkeytyvät toisiinsa toimintajärjestelmän kokonaisuuden kautta. Vaikutukset syntyvät siten, että toisesta toimintajärjestelmästä peräisin oleva tekijä tunkeutuu toiseen ja muuttuu sen sisäiseksi osatekijäksi. Vaikuttavia ulkoisia voimia voidaan tarkastella omina toimintajärjestelminään, joilla omat tekijänsä, yhteisönsä, työnjakonsa jne. (Engeström 1995: 52-53.)

Ihmisen toimintaa tarkastellaan moneen osaan jakautuneena ja siihen liitetään systeemit mukaan. Habermas (1987a; 1987b; Kangas 1989) on jakanut toiminnan hyötyä tavoittelevaan sosiaaliseen ja välineelliseen ei-sosiaaliseen päämääräorientoituneeseen toimintaan sekä sosiaaliseen kommunikatiiviseen toimintaan, jossa ihmiset pyrkivät aina keskinäiseen yhteisymmärrykseen. Lisäksi hän erottaa ihmisen sisäisen maailman objektiivisesta maailmasta, jonka rinnalla on myös sosiaalinen maailma. Habermas puhuu elämismaailmasta, jonka rakenneosia ovat kulttuuri, yhteiskunta ja persoonallisuus. Elämismaailma jakautuu yksityiseen ja julkiseen osaan. Elämismaailman vastakohta ovat systeemit, jotka jakautuvat talouteen ja hallintoon. Ne edustavat yhteiskunnan institutionalisoitunutta eli vakiintuneita muotoja saanutta toimintaa. Ne pohjautuvat välineelliseen toimintaan ja niitä hallitsee instrumentaalinen järki. Taloudessa ohjausväline on raha ja hallinnossa valta. Elämismaailman ja systeemien välillä on vaihtosuhteita.

Habermas (1994: 95) puhuu rahasta ja vallasta ei-kielellisinä kommunikaatiovälineinä, jotka ohjaavat normeja ja arvoja, ylipäätään kielellistä yksimielisyyden muodostamista pitkälle edeltävää sosiaalista liikennettä ja varsinkin elämismaailmojen suhteen itsenäistyneitä taloudellisen ja hallinnon toiminnan alajärjestelmiä. Nämä ohjausvälineet kääntävät kommunikatiivisen toiminnan välineiden ohjaamaksi interaktioksi, jolloin hallinto ja talous kehittyessään irtaantuvat elämismaailmasta ja raha sekä valta tunkeutuvat puolestaan

elämismaailmaan. Kajanoja (1996: 34) katsoo kuitenkin tarvittavan rahan ja vallan välineellisen järjen kurissapitoa. Se tapahtuu elämismaailman yhteisymmärrykseen suuntautuvan järjen välittymisenä julkisesti esitettyjen yksilöllisten mielipiteitten kautta valtaan.

Toimintaa on tarkasteltu myös kolmijaon rakenne, järjestelmä ja rakenteistuminen pohjalta. Rakenteet muodostuvat toimijoiden muistissa elävistä, heidän käyttäytymistään jäsentävistä säännöistä ja voimavaroista. Ne ovat ajattomia, yhteiskunnallisten järjestelmien ominaisuuksiksi järjestyneitä periaatteita, jotka suuntaavat tietävien toimijoiden käyttäytymistä. Sosiaaliset systeemit, järjestelmät, ovat toimijoiden aikaan ja paikkaan sidottuja toimintakäytäntöjä ja sosiaalisia suhteita, jotka liittyvät yksilöiden tavoitteiden toteuttamiseen. Järjestelmä rakenteistuu eli synnytetään ja muutetaan (uusinnetaan) yhteiskunnallisessa vuorovaikutuksessa soveltamalla generatiivisia sääntöjä ja käytettävissä olevia keinoja odottamattomien seuraamusten muokkaamissa olosuhteissa. Rakenteistuminen tarkoittaa tapoja, joilla tilanteeseen sidotut, tietävät toimijat tuottavat ja muuttavat sosiaalisia systeemejä käyttämällä hyväkseen olemassa olevia sääntöjä ja resursseja eli rakenteita. Säännöt liittyvät yhteiskunnalliseen vallankäyttöön (normit ja sanktiot) ja toimintatapoihin sekä niiden oikeutukseen (legitiimit toimintatavat). (Giddens 1983: 65-76; 1986: 17-27 ja 163-165.)

Ihmisten yhteiskunnallinen toiminta on nähty myös erilaisten prosessien muodostamina järjestelminä, joilla on keskenään vaihtoa ja rajojen hallintaa. Järjestelmät muodostuvat neljästä niiden säilymisen kannalta tärkeästä tehtävästä. Sopeutuminen (Adaption) tuottaa järjestelmän jatkumisen ympäristössään turvaavat resurssit. Päämääräasettelu (Goal Gratification) huolehtii valinnoista suhteessa ympäristöön. Integraatio (Integration) huolehtii osaltaan järjestelmän eheydestä. Mallinmuodostus (Latent-Pattern Maintenance) määrittää (ylläpitää) järjestelmää sen yleisimmällä tasolla. Yhteiskuntajärjestelmän toimintapiiri hahmottuu arvoilla. Integraatio syntyy normien tuottamisen ja noudattamisen kautta. Tavoitteet määrittyvät politiikan piirissä ja talouden kautta yhteiskuntajärjestelmä turvaa jatkumisensa. (Heiskala 1994: 97-103; Parsons & Smelser 1972: 18-19.)

Jokaista osatehtävää voidaan tarkastella omana järjestelmäkokonaisuutenaan sen AGIL-kentän avulla. Esimerkiksi taloudessa sosiaalisena systeeminä voidaan erottaa alasysteeminä (A) pääoman muodostus ja investointi, (G) tuotanto (sisältää jakelun ja kaupan) ja (L) taloudelliset sitoumukset (fyysiset, kulttuuriset ja motiiveihin liittyvät resurssit) sekä (I) organisaatiot eli yritystoiminta. Näitä jokaista vielä voidaan tarkastella omina alasysteeminään. Näin ihmisten toiminta ilmenee lukemattomien systeemien sisäkkäisyytenä ja keskinäisenä vuorovaikutuksena. (Parsons et al. 1972: 44.)

Poliittista toimintaa tarkastellaan myös erilaisten systeemien ja prosessien vuorovaikutuksena. Ihmisten toimintakin jaetaan kansalaisyhteiskuntana ja valtiona toimintaan. Kansalaisyhteiskunta jaetaan lisäksi vielä kolmeen osaan eli taloudelliseen, sosiaaliseen ja poliittiseen järjestelmään. Jokaisessa niissä erotetaan yksilö-, ryhmä- ja järjestelmä-tasot. Valtio sääntelee taloudellista ja sosiaalista järjestelmää, kun taas poliittinen järjestelmä merkitsee kansalaisyhteiskunnan vaikutusta valtioon. (Berndtson 1992: 41-49.)

Ihmistä ja hänen toimintaansa on tarkasteltu tietojenkäsittelyjärjestelmänäkin. Aivojen, kehon ja maailman nähdään muodostavan dynaamisen systeemin, johon aivot kuuluvat

eräänlaisena tietojenkäsittely-yksikkönä, joka käyttää kehoa ja ympäristöä apuna tuottaessaan tuloksia. Aivot jäävät tietoisuuden ja kokemuksen pesäpaikaksi, mutta ajatusten vuo ja järjen adaptoituvuus menestys riippuu toistuvista ja keskeisistä vuorovaikutustapahtumista ympäristön resurssien kanssa. Ympäristön sisäinen dynamiikka voi olla mukana tärkeänä tekijänä ratkaisussa ja keho osana ratkaisuun johtavassa käsittelysilmukassa. Esimerkiksi kynä ja sitä pitävä käsi ovat mukana jonkin laskentatehtävän suorituksessa apuvälineinä sekä paperi, jolle lasketaan, ulkoisena muistina. (Clark 1997: 68-69, 83-84 ja 214-216.)

Mielen, kehon ja ympäristön on nähty liittyvän toisiinsa hermoston (aivojen) motoristen ja sensoristen prosessien kautta. Prosesseissa erilaisten palautesilmukkojen kautta yhdistyvät niin kehon sisältä kuin ulkomaailmasta ja liikkeistä syntyvät signaalit sekä niiden käsittely. Tämän aisti- ja liikejärjestelmän dynaamisen kytkennän kautta ihmistä voidaan tarkastella ympäristössään toimivana järjestelmänä, jolloin perinteinen sisäisen ja ulkoisen maailman raja ylittyy. (Hurley 1998: 332-336.)

Toiminnassa sisäinen ja ulkoinen maailma yhdistetään aina yksilöön palautuvilla käsitteillä ja hänen ominaisuuksillaan, joiden määrittely on sekavaa. Käyttäytymisen on nähty riippuvan yksilön luonteen piirteistä ja tilanteista. Tilanteet voivat olla positiivisia tai negatiivisia tai neutraaleja. Positiiviset ja negatiiviset tilanteet vaikuttavat yksilön käyttäytymiseen myönteisesti tai kielteisesti. Neutraalilla tilanteella ei ole yksilön käyttäytymiseen selittävää vaikutusta. Luonteen piirteet ovat ihmisen sisäisiä (psykkisiä) ominaisuuksia, jotka vaikuttavat hänen käyttäytymiseensä kussakin tilanteessa. Käyttäytyminen on selitetty myös persoonallisuuden ja psykologisen ympäristön funktiona. (Hall & Lindzey 1978: 535-536.)

Yksilölliset ominaisuudet selittävät myös yhteistyön. Organisaatiota tarkastellaan ihmisistä koostuvana tiedonkäsittelyn systeeminä, jossa yksittäisten ihmisten ominaisuudet kohtaavat tehden mahdolliseksi vaativamman ja monitahoisemman tiedon huomisen, käsittelyn sekä hyödyntämisen. Organisaatiota järjestelmänä pitää koossa joukko jaettuja tietoesityksiä, representaatioita. Sillä on myös artikuloitu käsitys yhteisen toiminnan tarkoituksesta sekä työnjaosta tavoitteiden toteuttamiseksi. (Kamppinen & Ruohonen 2001: 252-253.)

Yhteenvedonä toimintaesimerkeistä voidaan todeta, että ihmisen toimintaa kuvataan hyvin erilaisin tavoin. Yhtenäistä käsitteistöä tarkastelussa ei näytä olevan.

2.1.6 Tunteiden kytkeytyminen toimintaan

Tunteet kytetään aivojen eri osissa oleviin neuraalisiin rakenteisiin ja niihin tuleviin viesteihin kehon eri osista. Hermojen tunteisiin kytkeytyvä signaalien käsittely välittää johonkin tapahtumaan liittyvää informaatiota ja käskyjä kehon eri osiin sekä osoittaa aivojen mielen-tiloiksi järjestäytymistä. Tunteisiin liittyy neurofysiologista (esim. manteliumakkeen toiminta) ja -muskulaarista toimintaa (hermo-lihastoimintaa, esim. kasvojen ilmeitä ja ääntelyä) sekä tunnekokemuksia (iloa, surua, vihaa jne.) ynnä muutos suuntautumisessa jonkin asian (esineen, toisen ihmisen) lähestymiseen tai sen välttelyyn, jolloin tunne on motivaatio käyttäytymiselle. Tunteiden nähdään kytkeytyvän myös vahvasti ihmisten kanssakäymiseen, jota ne säätelevät. Tunteisiin katsotaan liittyvän myös oppimisen. (Damasio 2000: 35-81 ja 281-285; Eysenck et al. 2000: 489-512; Goleman 1996: 23-24 ja 341-344; Oatley &

Jenkins 1996: 139-141, 151-152, 158 ja 253-255; Surakka 1998: 12, 55-56 ja 110-111.) Tunteista on esitetty monenlaisia määrittelyjä, mutta yhteistä niille on tunteiden käsittämisen monitasoisiksi eri järjestelmien reaktioiksi organismeille tärkeisiin ärsykkeisiin. Reaktioita tapahtuu biologisessa tai neurofysiologis-biokemiallisessa reaktiojärjestelmässä, josta indikaattoreita ovat sydämen lyöntitiheys ja kortisolin lisääntyminen syljessä. Toisen reaktiojärjestelmän indikaattoreita ovat kasvojen ilmeet, äänenpainot ja eleet sekä asennot. Kolmanteen reaktiojärjestelmään sisältyvät subjektiiviset kokemukset, joita arvioidaan tunnetilojen kielellisten kuvausten perusteella. (Pulkinen 1998: 405.)

Tunne katsotaan vaikeasti määriteltäväksi, mutta se on yleensä ihmisen tietoista tai eittietoista johonkin asiaan liittyvää arviointia. Tunne on positiivinen, jos asia on edullinen ja negatiivinen, jos se on haitallinen. Kognitioiden uskotaan aiheuttavan laadullisia eroja tunteiden kesken ja siten myös rikkautta ja moninaisuutta tunne-elämässä. Tunteita voivat aiheuttaa myös ajattelun ulkopuoliset tekijät kuten esimerkiksi ehdollistettu pelko ja hormonaalisesti aiheutunut masennus, jotka eivät edellytä korkeampaa ajattelua. Toisaalta tunnetilat vaikuttavat myös takaisin kognitiivisiin prosesseihin. Attribuutiot eli tunteisiin liittyvät toiminnalliset tekijät (syyt) vaikuttavat arvioinnin jälkeiseen toimintaan. Esimerkiksi oppilaan huono numero kokeesta puutteellisten tietojen takia voi johtaa häpeän tuntemiseen. Jos huono numero aiheutui yrittämisen puutteesta, seurauksena voi olla syyllisyyden kokeminen. (Oatley et al. 1996: 96 ja 98; Weiner 1986: 119, 121-122, 128 ja 153.)

Ihmiset säätelevät tunteitaan ja sillä tähdätään adaptiivisen toiminnan ylläpitämiseen. Tunteiden (emootioiden) säätelyn perusta muodostuu varhaislapsuudessa lapsen kypsymisen, temperamentin ja ympäristön vuorovaikutuksessa. Suhtautumistavat tunteita herättäviin tilanteisiin kiteytyvät yksilöllisiksi. Aikuistenkin persoonalliset tyylit palautuvat monilta osin lapsuusiän käyttäytymisstrategioihin. (Pulkinen 1998: 405 ja 416.) Konstruktivismissa tunteen katsotaan selittyvän sisäisinä sosiaalisten normien tai sääntöjen representaatioina (Averill 1986: 100).

Tunteiden hallinnan yhteydessä puhutaan myös tunneälykkyydestä. Tunneälykkyyttä voidaan tarkastella kykynä aistia, ymmärtää ja tehokkaasti soveltaa tunteiden voimaa sekä intelligenssiä inhimillisen energian, informaation samoin kuin yhteyden sekä vaikutuksen lähteenä. Tunneälykkyys edellyttää yksilön hyväksyvän ja ymmärtävän sekä omat että toisten tuntemukset ja reagoivan niihin tarkoituksenmukaisesti samoin kuin soveltavan tunteiden informaatiota ja energiaa päivittäisessä työssä ja elämässä. Tunneälykkyys sisäisenä voimana mahdollistaa empatian ja suhteiden vaalimisen taidon. Se on hallitseva osa ihmisen menestystä selittävissä piirteissä ja sitä voidaan kehittää aivojen limbisen järjestelmän harjoittamisella. (Cooper & Sawaf 1997: xiii ja 12; Goleman 1996: 45-47; 1998: 97-98.)

Tunteet ymmärretään ihmisen sisäisen toiminnan ilmentymänä, reagoineina ulkoisiin tapahtumiin. Toiminnan kannalta tunteilla on kahdenlaista merkitystä. Ne merkitsevät muutosta toimintavalmiudessa ja kognitiivisen rakenteenkin muutosta, jolloin ne vaikuttavat uusien suunnitelmien etsintään.

2.2 Autopoeettiset systeemit toimijoina

2.2.1 Systeemien perusrakenne

Autopoeettisten systeemien tarkastelussa eliö ja ympäristö ovat myös erillisiä järjestelmiä, vaikka elävä systeemi onkin ympäristössään sijaitseva vuorovaikutusten yksikkö, jota biologisesti ei voida ymmärtää irrallaan siitä ympäristön osasta, jonka kanssa se on kosketuksessa. Eliöllä on tietty rajautunut ympäristö (lokero, niche), jonka määrittymisen se itse tarkoittaa. Biologisten järjestelmien sukupolvien kehityslinjoja eivät kuitenkaan määrää ympäristömuutokset vaan eliöiden rakenteelliset kytkennät niiden itsensä määrittelemässä ympäristössä. (Maturana 1970: 9; Maturana & Varela 1998: 112-113.)

Rakenteellinen kytkentä syntyy, kun kahden tai useamman systeemin rakenteet yhdenmuikaistuvat niiden jatkuvan vuorovaikutuksen seuraamuksena. Eliö ja ympäristö systeeminä ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa, jolloin ympäristön rakenne laukaisee muutoksia autopoeettisissa yksiköissä, joiden rakenne vaikuttaa vastaavasti ympäristöön. Järjestelmät ovat kuitenkin itseensä viittaavia eli niiden peruselementit samoin kuin niitä muuttavat elementit muotoutuvat yksinomaan järjestelmien omien elementtien ja kehämäisten prosessien sekä rakenteiden välityksellä. Hermojärjestelmä osallistuu tähän rakenteellisten kytkentöjen sisäiseen muotoutumiseen. (Maturana et al. 1973: 130-132; 1998: 75.)

Järjestelmän ja ympäristön välillä voidaan nähdä olevan tietyn rajapinnan, sillä ekologinen lokero määrittyy eliön vuorovaikutusten luokkina. Ympäristö taas määrittyy havainnoijan vuorovaikutusten luokkina ja havainnoijalle ympäristö on viitekehys hänen vuorovaikutuksilleen havaittavan eliön kanssa. Elävät järjestelmät ovat pääteltävissä olevia järjestelmiä. Eliö ja ympäristö ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Havaintaja voi nähdä elävissä oloissa suuria kehityslinjoja, jotka perustuvat niiden omiin, ympäristön muutoksiin liittyviin rakenteellisiin kytkentöihin, mutta jonkin eläinryhmän muutosten yksityiskohtien selvitys on mahdotonta. Elävä järjestelmä kehittyy rakenteiltaan rajapintansa säätelämänsä vastaamaan muuttuvaa ympäristöä. (Maturana 1970: 10-11; Maturana et al. 1998: 114-115.)

Yksilön kehitys autopoeettisena systeeminä selittyy rakenteellisten muutosten kehityksenä, jossa ympäristö laukaisee nämä muutokset. Ympäristön muutos ei kuitenkaan määrää muutosta eliössä eikä eliön muutos ympäristöä. Eliön oma rakenne sopeutuu häiriöihin ympäristössä. Eliön rakenteen kehitys vastaa rakenteen muutosta ympäristössä. Jos tätä vastaavuutta ei tapahdu, eliön edellytykset olemassaoloon häviävät. Autopoeesia ja adaptoituminen ympäristöön ovat ehtoja elävän järjestelmän säilymiselle. (Maturana et al. 1998: 95-96, 102-103 ja 117.)

Autopoeettiset systeemit voivat muodostaa myös toisen ja kolmannen asteen systeemejä. Niissä alemman tason systeemi on ylemmän asteen systeemin osa menettämättä omaa autopoeesiaansa. Esimerkiksi solu on ensimmäisen asteen autopoeettinen järjestelmä. Soluista koostuva yksilö (esim. mehiläinen) on toisen asteen ja yksilöistä koostuva yhteisö (mehiläispesä) kolmannen asteen systeemi. Kolmannen asteen systeemien muodostumisessa kommunikointi nousee keskeiseen asemaan. Kommunikoinnissa erottuu lajinkehitykseen ja yksilönkehitykseen kuuluva kommunikointi, joka on sosiaalisen yhteisön jäsenten joukossa keskinäisesti aikaansaattua koordinoitua käytöstä. Kommunikointi liittyy toisin sano-

en eliöiden keskinäisen rakenteellisen kytkennän syntyyn. Useimman sosiaalisen eläimen keskinäinen rakenteellinen kytkentä tapahtuu kemiallisten aineiden vaihdolla. Esimerkiksi muurahaisten keskuudessa roolit määräytyvät tämän aineiden vaihdon kautta. Ihmisten kohdalla sosiaalinen yhteisö syntyy kielen avulla. (Maturana 1970: 11; Maturana et al. 1998: 87-89, 181-199 ja 209.)

2.2.2 Autopoeettisen systeemin toiminta ja tietoisuus

Autopoeettinen systeemi määrittelee maailman, jossa se voi olla olemassa suhteessa omaan autopoeesiaansa. Koko elämän prosessi on kognitiivista kaikilla elävillä systeemeillä, myös niilläkin, joilla ei ole hermojärjestelmää. Kognitiivinen toiminta on autopoeesian generoima fenomenologinen toiminta-alue (domain). Siihen kuuluvat eliön kyky havaittajana muodostaa kuvauksia itsestään ja muista sekä olla vuorovaikutuksissa näihin kuvauksiin. Hermojärjestelmä laajentaa kognitiota, sillä se mahdollistaa uudenlaiset vuorovaikutukset eliön sisäisten tilojen kanssa. Itsetietoisuus perustuu kuvauksiin itsestä ja vuorovaikutukseen niiden kanssa. Hermostollisen eliön kognitiivinen toiminta on sensorista ja motorista toimintaa, jonka kautta se määrittää maailmaa ollessaan vuorovaikutuksessa siihen. Kognitiivisen toiminnan piiri kattaa kaikki vuorovaikutukset, joihin eliö voi mennä mukaan kadottamatta omaa identiteettiään. (Maturana 1970: 13, 26-27; Maturana et al. 1973: 118-123 ja 136; Maturana et al. 1998: 159-161.)

Autopoeettisten järjestelmien kognitioon liittyvät eliön ja ympäristön rakenteelliset kytkennät, jotka syntyvät sensoristen ja motoristen prosessien kehittyessä yhdessä erilaisissa tilanteissa. Kognitiokin on maailman määrittymistä näiden systeemin eheyttä ylläpitävien kytkentöjen kautta. Se ei perustu ympäristön ärsykkeiden ja tietoesitysten (representaatioiden) käsittelyyn aivoissa. Ympäristö on rajapinnan säätelemien vuorovaikutusten kautta mukana eliön toiminnassa. Hermojärjestelmä laajentaa eliön vuorovaikutusten alaa, kun se kytkee sensoriset ja motoriset alueet yhteen. Hermosto ei käsittele syötettä ympäristöstä, vaan tilojensa muutosten kautta mahdollistaa rakenteellisen kytkeytymisen ympäristöön. (Maturana 1970: 10-19; Maturana et al. 1973: 134; 1998: 159 ja 175-176; Varela et al. 1993: 173 ja 205-207.)

Hermosto jää autopoeettisten systeemien tarkasteluissa toiminnallisesti suljetuksi järjestelmäksi, jonka rakenne kuitenkin määrittää vuorovaikutusten alueen. Hermojärjestelmän toiminta on sen kytkentärakenteiden ilmentymää ja käyttäytyminen perustuu hermoston sisäisille toimintasuhteille. Käyttäytymistä tarkastellaan suhteellisena ilmiönä, jonka havaittaja voi todeta eliön ja ympäristön välillä. Käyttäytyminen on sekä vaistomaista että opittua. Vaistomainen käyttäytyminen perustuu lajin kehityksen aikana syntyneisiin rakenteisiin. Opittu käytös syntyy yksilön kehityksen aikana hänen vuorovaikutussuhteissaan. Ihminen oppii inhimilliset käyttäytymistavat sosiaalisessa yhteydessä. (Maturana et al. 1998: 122-129, 163, 164, ja 171-172.)

Kieli mahdollistaa käyttäjälleen itsensä ja olosuhteidensa kuvaamisen. Kielen käyttäjät luovat toisilleen kielen ilmaisujen avulla erityisen ympäristön (linguistic domain). Siinä toimiessaan he eivät siirrä toisilleen informaatiota. Sen sijaan itsestään ja ympäristöstään havaintoja tekevinä he muokkaavat toistensa kielellisistä erotteluista uusia kielellisiä

erotteluja. Kieleen liittyvät merkitykset eivät siirry kieltä käyttävältä toiselle, vaan jokainen generoi omat merkityksensä sisäisten tilojensa erottelun avulla. Näin ymmärrettynä kielen avulla projisoidaan omaa tilannetta muiden tilanteeseen ja vaikutetaan omaan sopeutumiseen ympäristöön. (Maturana et al. 1998: 209-211.)

Kommunikointi kytkeytyy eliöiden toistensa käyttäytymisen suuntaamiseen, jolloin se on vuorovaikutusten piirien yhteen sovittamista eikä siihen liity sanomien vaihtoa. Kielellisessä kommunikoinnissa ei ole kysymys sanomien siirtämisestä, sillä kieli viittaa systeemin omiin eikä toisen systeemin sisäisiin tiloihin. Kommunikoinnissa osapuolet aiheuttavat toisilleen tarpeen tarkistaa sisäistä tilaansa. Kuitenkin kielen avulla on mahdollista luoda yhdenmukaista käyttäytymistä (yhteistyötä), kun kommunikoijat löytävät vastaavuudet sisäisissä tiloissaan. (Maturana 1970: 27-28 ja 32-34.)

Inhimillinen itsetietoisuus kehittyy itsehavainnoinnin kautta. Kuvauksia tekemällä itsestä ja olemalla vuorovaikutuksessa niiden kanssa ihmiset voivat kuvailla itseään loputtomassa rekursiivisessa prosessissa. Laajempi tietoisuus ja mielen kehittyminen kytkeytyy sosiaaliseen kontekstiin ja kieleen. Mieli ja tietoisuus osana inhimillistä sosiaalista dynamiikkaa toimivat ihmisen yksilöllisen kehityskulun polun valitsijana. Tämä voidaan ymmärtää niin, että tietoisuus liittyessään kieleen ja sosiaaliseen kontekstiin mahdollistaa yksilöiden liittymisen ihmisten yhteiseen maailmaan. (Maturana 1970: 14; Maturana et al. 1998: 233-235.)

Psyykkisen toiminnan tarkastelu autopoieettisten systeemien kohdalla jää vähäiseksi. Tietämistä tarkastellaan kykynä toimia riittävällä tavalla yksilönä ja yhdessä muiden kanssa erilaisissa tilanteissa. Tämä kyky perustuu hermojärjestelmässä ympäristön kanssa vuorovaikutuksessa syntyviin muutoksiin, jotka mahdollistavat adaptoitumisen ympäristöön. Hermoihin ei tule syötettä eivätkä ne käsittele informaatiota. Tietäminen ilmenee eliön rakenteen muuttumisena vastaamaan ympäristön vaatimuksia. Eläminen on tietämistä. Oppimista tarkastellaan organismin ja ympäristön toiminnan yhteensopivuuden ylläpitämisenä. Oppiminen on jatkuvaa muutosta, jolla eliö turvaa oman säilymisensä muuttuvissa olosuhteissa. (Maturana 1970: 35-36 ja 53; Maturana et al. 1998: 169, 172 ja 172.)

2.2.3 Esimerkki autopoieettisen systeemin toiminnan tarkastelusta

Autopoieettiset systeemit toisistaan ja ympäristöstä erillisinä ovat itsemäärittyviä ja itseensä viittaavia sekä itsetarkkailua suorittavia. Tarkkailussa on keskeistä erojen havaitseminen systeemin sisäisissä tiloissa ja niiden suhde ympäristöön. Itseensä viittaavuus tarkoittaa systeemin kykyä muodostaa suhteita itsensä kanssa ja erottaa nämä suhteet suhteista ympäristönsä kanssa. Systeemi toisin sanoen toimii tavalla, jossa jokainen toimenpide viittaa takaisin systeemiin itseensä. Itseensä viittaavina systeemit koordinoivat itse toimintaansa ilman ulkopuolista vaikuttajaa. (Luhmann 1995: 12-58.)

Ihminen on samalla kertaa sekä organismi että psyykkinen systeemi, joilla molemmilla on oma autopoieesiansa eli ne luovat ja ylläpitävät omat elementtinsä tietyissä ympäristöissä, joihin niillä on rajat. Organismin ja psyykkisen systeemin ohelle emergoituu erilaisia sosiaalisia systeemejä, jotka jakautuvat vuorovaikutusjärjestelmiin, organisaatioihin ja yhteiskuntiin. Järjestelmät ovat toistensa ympäristöjä, mutta muuttuvat sisäisesti ympäristönsä

mukaan. Ihminen on systeemin ja ympäristön välissä sensori, jonka välityksellä systeemi saa kosketuksen ympäristöönsä. (Emt. 2 ja 410.)

Yksilö ja sosiaalinen järjestelmä ovat toisistaan irrallisia merkityksiä käsitteleviä systeemejä. Merkitys liittyy systeemin aktuaalisten ja mahdollisten tilojen erotteluun. Merkitys mahdollistaa sosiaalisen ja psyykkisen systeemin toisiinsa tunkeutumisen suojellessaan omaa autopoieesiaansa. Merkitys mahdollistaa tietoisuudelle samanaikaisesti ymmärtää itseään ja vaikuttaa itseensä kommunikoinnissa sekä mahdollistaa kommunikoinnin takaisin viittauksen tietoisuuteen. Psyykinen systeemi käyttää tietoisuutta yhteydessä omiin toimintoihinsa, kun taas yhteydet ympäristöön, johon kuuluu esimerkiksi keho, ovat hermojärjestelmän välittämiä. Hermostokin on suljettu järjestelmä, joten psyykinen systeemi rakentuu vain siihen kuuluvista elementeistä, joita voivat olla ajatukset, jotka syntyvät toisista ajatuksista. (Emt. 61-62, 219-221 ja 262-263.)

Kommunikaatio on oma järjestelmänsä, jossa informaatio määrittyy kommunikaatiosta käsin. Informaatio tarkoittaa systeemin tilan erottelevaa (valikoivaa) tapahtumaa ja se muuttaa systeemin tilaa. Jonkin tapahtuman erottaminen kommunikaatioksi perustuu sen liitettävyyteen aikaisempaan kommunikointiin. Näin järjestelmä määrittää, mikä on sille informaatiota. Ihminen tuo muutoksia tämän järjestelmän toimintaan, mutta yksilöinä ihmiset ovat kuitenkin sosiaalisesta järjestelmästä täysin erillisiä omia suljettuja järjestelmiään. Tällöin he toimivat omien erottelujensa ja ympäristökuviensa varassa. Kommunikaatioon ei liity tiedon siirtämistä lähettäjältä vastaanottajalle. Se on kolmen erillisen ja toisistaan riippuvan valinnan tekemistä, niiden synteisiä ja prosessointia. Informaation tai tiedon valinnassa on kyse siitä, mitä lausutaan julki eli on valittava viittausmahdollisuuksien joukosta. Informaation julkituomisessa (välittämässä muille) on kyse siitä, miten se tuodaan julki eli on valittava intentionaalinen toimintatapa. Tiedon ymmärtämisessä on kyettävä erottamaan tieto sen välittämistävästä eli ymmärrettävä esimerkiksi kielellisen ilmaisun sisältö. (Luhmann 1995: 67 ja 140-150.)

Käsitystä kommunikoinnista voidaan ehkä selventää esimerkillä, jossa henkilö tapaa kadulla toisen henkilön, joka on ostanut kalan torilta. Toinen kysyy kalan ostaneelta, onko tämä käynyt ongella. Toinen vastaa käyneensä torilla ongella. Kun kysyjä erottaa omassa ajattelussaan kaukana järvestä olevan torin, kalan myyjät, myyntitiskin ja sillä olevat kalat, niin kommunikoinnin tuloksena hänelle syntyy käsitys, että kala on ostettu torilta eikä saatu ongella. Hän työstää toisen vastauksen omaa ajatteluaan vastaavaksi eikä jää käsitykseen, että kala on järvestä ongittu. Jokainen osajärjestelmä koodaa informaationsa ja rakentuu näiden koodien ympärille. Koodit toimivat eriytymisen apuna. Koodatut tapahtumat toimivat informaationa kommunikaatioprosesseissa. Esimerkiksi talouden osasysteemissä raha toimii tällaisena koodina ja välittää informaatiota.

Yhteiskunta muodostuu ihmisten välisestä kommunikoinnista eikä ihmisistä. Yhteiskunta on kehittyneen kommunikoinnin myötä eriytynyt toiminnallisesti useaan toimintajärjestelmään, erilaisiin osasysteemeihin, kuten talouteen, politiikkaan, tieteeseen, kasvatukseen, perhe-elämään jne. Yksittäiset osasysteemit aktualisoivat yhteiskuntaa kukin omalta osaltaan ja muodostavat toisilleen ympäristöjä. Kaikki yhteiskunnan systeemit ja yhteiskunta itse syntyvät ja muuttuvat kommunikoinnin kautta. (Luhmann 1990: 30-31; 1995: 408-410.)

Yhteiskunnan osasysteemien eriytyneisyys johtaa siihen, että kukin osasysteemi elää koodinsa rajaaman informaation varassa, jolloin yhteiskunnalla ei ole oikeastaan mitään keinoa kytkeä näitä osajärjestelmiä toisiinsa. Edes poliittinen järjestelmä ei edusta tällaista keinoa, sillä se voi säännellä vain itseään. Toisin sanoen poliittinen järjestelmä voi vain itsesääntelyn avulla reagoida ympäristöongelmiin. (Luhmann 1990: 125.)

Poliittisella systeemillä on yhteiskunnallinen sisäinen ympäristö, joka muodostuu perheistä, markkina-orientoituneesta tuotannosta, kulutusaloudesta, tieteellisestä tutkimuksesta, uskonnosta jne. Sen yhteiskunnalliseen ulkoiseen ympäristöön kuuluvat luonto ja lihaa sekä verta olevat ihmiset. Ympäristöriippuvuus ei ilmene enää pisteestä pisteeseen suhteina vaan keskinäisriippuvuutena, joka jatkuvasti kasvaa. Poliittinen järjestelmä ei voi toimia minäkään yläpuolella. Sen on toimittava hyvin monimutkaisen yhteiskunnallisen ympäristön sisällä, jossa ympäristö muuttuu jatkuvasti muiden auto-dynaamisten toimintajärjestelmien muuttamana. (Emt. 56-57 ja 234.)

Autopoeettisten systeemien teoriaan nojautuvassa tarkastelussa toiminta näyttää selittyvän erilaisina emergoituvina järjestelminä, jotka elävät omaa elämäänsä. Kukin systeemi on oma järjestelmänsä, jolla on ympäristönsä. Systeemin toiminta on erilaisiin erotteluihin perustuvaa itsesäätelyä. Ihmiset ovat autopoeettisten systeemien sensoreita.

2.3 Eliön ja ympäristön yhdistävät käsitykset

2.3.1 Katsaus esitettyihin käsityksiin

Spinozan (1994) tarkastelussa ihminen luonnon olioiden lailla tulee saman substanssin (luonnon tai Jumalan) attribuuttien ilmentymänä ymmärretyksi kokonaisuudeksi, joka ei ole erillään ympäristöstä ja jolla ei ole omaa sisäistä maailmaa. Feuerbach (1984: 177; 1980: 27-28) näki uskonnon perustaksi ihmisen riippuvuuden luonnosta. Hänen mukaansa persoonallisuus, minuus tai tietoisuus eivät ole mitään ilman luontoa, mutta luontokaan ei ole mitään ilman kehoa.

Marx (1968: 71-72 ja 110-112) katsoi ihmisen tarvitsevan luonnon osia sekä fyysisesti välittöminä elämäntarvikkeina että elämäntoiminnan materiana. Luonto on ihmisen epäorgaaninen ruumis. Ihminen elää luonnosta ja se merkitsee, että luonto on hänen ruumiinsa, jonka kanssa hänen on pysyttävä jatkuvassa yhteydessä, vuorovaikutuksessa, jotta hän ei kuolisi. Ihmisellä on yhteiskunnallisiin olosuhteisiin kytkeytyvät aistit, ja mitä kehittyneempi yhteiskunta on, sitä syvällisemmin ihminen voi aistejaan käyttää sekä havaita, liittää ympäristönsä esineitä toimintaansa.

Marxin näkemyksessä jokin ympäristön osa saa merkityksen liittyessään aistijan organisaatioon ja merkitys määräytyy pitkälti sen mukaan, mitä on varauduttu aistimaan. Ihminen näkee kauneutta, kun hän varautuu sitä näkemään. Jokin esine saa mielen, kun se liittyy ihmisen toimintaan aistien kautta. Ihmisen toiminnan tuloksellisuus kytkeytyy ympäristön suomiin mahdollisuuksiin. Mitä monipuolisemmin ihminen voi esineellisen maailman, ympäristönsä, liittää toimintaansa, sitä ”rikkaampi” hän on eli hän voi käyttää sitä hyväkseen monella tavoin ja antaa ympäristön osille toimintansa kautta eri merkityksiä.

Filosofi Dewey (1922: 14-15 ja 296) vertaa ihmisen käyttäytymistä (tapoja, habits) fysiologisiin toimintoihin kuten hengittämiseen ja ruuansulatukseen. Kaikki luonnolliset toiminnot (eli elintoiminnot) kuten opitutkin toiminnot ovat aivan yhtä todellisesti ympäristön kuin ihmisenkin funktioita. Ympäristö tekee niitä elävän rakenteen avulla. Ihminen elää ja toimii ympäristössä. Dewey (1980: 13-15; 1988a: 186-187) korostaa eliön ja ympäristön läheisyyttä. Jos niiden välille tulee liian erottava välimatka, eliö kuolee. Elävä eliö on osa luontoa, sen vuorovaikutus luonnon kanssa on aito lisä luonnonilmiöihin. Inhimillisen kokemuksen ja luonnon vastakkainasettelulle ei ole perusteita. Elämään liittyvät tilanteet ovat ongelmallisia ja tulevat ratkaistuksi eliön ja ympäristön vuorovaikutuksen sisällä ja kautta. Elämän jatkuminen on turvattua vain, jos suoritettut teot muuttavat ympäristöä suotuisaksi organismin seuraaville teoille.

Whitehead (1946: 47 ja 241) ei tee periaatteellista eroa elollisen ja elottoman luonnon välille. Hän lähtee kvanttimaailman ilmiöistä ja hieman epäselvästi puhuu organismista, joka hänen käsitteistössään ei ole biologinen organismi, vaan on ymmärrettävissä luonnon pienimmäksi toiminnan yksiköksi. Sen pysyvyys on kiinni suotuisasta ympäristöstä, jonka kautta se myös saa ominaisuuksia. Ne tarkoittavat yhden organismin uudelleen muotoutumista, ei uusien eli substanssiin kuulumattomien rakennusosien liittymistä siihen. Ihmisenkin luonnon monimutkaisena organismina saa ominaisuutensa ympäristön kautta ja antaa ominaisuuksia ympäristöönsä.

Edelleen Whitehead puhuu tapahtumasta, mikä lähinnä tarkoittaa ilmiötä, jossa ominaisuuksista kootaan kokonaisuuksia. Aika-avaruus, luonto on toisiinsa kytkeytyvien kokoamisprosessien, tapahtumien moninaisuus. Näitä kokoamisprosesseja ovat kaikki luonnossa tapahtuvat toiminnot, myös havaintotoiminta. Mieli sulautuu organismin toiminnaksi ja kehon tapahtumat liittyvät kognitioon. Ihminen ja ympäristö muodostavat jatkuvasti muuttuvan kokonaisuuden. Luonnon ja organismin erottaminen saattaa johtaa kehityksen häiriintymiseen, jolloin ihmiset eivät havaitse kokonaisuuksia. (Emt. 90-91, 149, 241 ja 243-244.)

Filosofi Heidegger lähestyi ihmistä maailmassa olevana. Perinteisessä filosofiassa ihminen asettui tarkkailijan asemaan maailmaan nähden, tavallaan sen ulkopuolelle, ja tämän näkökulman Heidegger (1986: 52-59, erityisesti 57-58) käänsi niin, että ihmisen olevana oleminen on olemista maailman sisällä. Tätä näkökulmaa korostaa erityisesti hänen käyttämänsä sana Dasein, läsnä tai siellä oleminen, jota hän käyttää sanan ihminen sijaan.

Heidegger (emt. 180) katsoo maailmassa olemisen alkuperäisesti ja pysyvästi kokonaiseksi rakenteeksi. Ihminen toimii muiden kanssa aina maailmassa, jossa asiat ja esineet ovat olemassa esillä eli ihmisen havaittavissa sellaisinaan tai käsillä eli ihmisen käytettävissä jollakin tavalla. Ihminen antaa merkityksen ympäristölleen toimintansa kautta ja toiset ihmiset kohdataan ympäristöllisesti. Ihmisen ja luonnon välinen suhde on kollektiivinen. Esimerkiksi pelto, jolla kuljetaan, on jonkin toisen kunnossa pitämä, vene rannassa on jonkin tutun henkilön omistama jne. (emt. 117-119). Heideggerin erittäin vaikeasti lähestyttävän tekstin tarkoituksiksi voitaneen ymmärtää, että ihminen ja maailma eli ihmiset keskenään ja ihminen sekä ”muut olevat” ovat olemisessaan toisiinsa kietoutuneita.

1900-luvun alkupuolella eliöiden fysiologisten ja biologisten toimintojen tarkasteluissa alkoi myös hahmottua käsitys eliöstä ja ympäristöstä samana järjestelmänä. Järvilehto (1994: 62-66) tuo esiin von Uexküllin (Uexküll & Kriszat 1934: 7 ja 11) kehittämän elämysympäristön teorian ja toimintapiirin käsitteen. Ympäristö jakautuu objektiiviseksi ympäristöksi (Umgebung) ja elämysympäristöksi (Umwelt). Edellinen on sama kaikille eliöille ja jälkimmäinen liittyy yksittäisen eliön toimintaan. Toimintapiiri muodostuu vaikutusmaailmasta (Wirkwelt) ja havaintomaailmasta (Merkwelt) ja on eliön elämysympäristön perusta. Jokainen eliö tarttuu samanaikaisesti ympäristön osiin liike- ja aistinelinten avulla, jolloin vaikutusmaailman vaikutusperusta yhtyy havaintomaailman havaintoperustaan. Toimintapiirissä subjektin ja objektin välinen suhde vallitsee havaintomaailman ja vaikutusmaailman välillä, joista kumpaankin kuuluu osia sekä eliön kehosta että ympäristöstä. Tämä toimintapiirijattelu on mukana myös Maturanan (1970) tarkastelussa, kun hän puhuu eliön itsensä määrittämästä ympäristöstä (niche), jonka kanssa eliön kehitys on rakenteellisessa kytkennässä.

Hengityksen fysiologisen tutkimuksen uranuurtaja Haldane (1917: 86, 93 ja 98-104) korosti myös eliön ja ympäristön yhteenkuuluvuutta. Hän katsoi eliön reagoivan ärsykkeisiin, mutta reaktio ei riipu yksin ärsykkeen voimakkuudesta vaan myös reagoivan kudoksen ”herkkydestä” (excitability), johon sen ympäristön olosuhteet vaikuttavat. Mitään tarkkaa rajaviivaa eliön sisäisen ja ulkoisen ympäristön säätelyn kesken ei voida vetää, sillä ne ovat riippuvaisia toisistaan. Eliö ja ympäristö on yhtä kokonaisuutta samalla tavoin kuin eliön eri osat muodostavat kokonaisuuden, josta osaa ei voida erottaa ja tutkia sitä irrallisena. Elämän käsittämisessä eliötä ja ympäristöä ei voida erottaa.

Neurologi Goldstein (1939: 88) katsoi, että eliön ympäristö ei ole missään tapauksessa määrätty ja staattinen, vaan se muotoutuu jatkuvasti riippuen eliön kehityksestä ja toiminnasta. Ympäristö edellyttää aina tietyn organismin. Tämä tulee ilmi varsinkin sairauksien yhteydessä. Kun sairaus on muuttanut eliötä, niin sen aikaisempi ympäristö on tullut toimintaan sopimattomaksi. Silloin eliön on kyettävä muokkaamaan ympäristönsä asianmukaiseksi. Eliön on muutettava se vastaamaan omia ominaisuuksiaan varmistaakseen olemassaolonsa.

Gibson (1979: 127-143, 207 ja 303) yhdisti ihmisen ja ympäristön havainnoissa. Hän katsoi, että ihminen ei ole toimiessaan tekemisissä aistimustensa tai havaintojensa kanssa, vaan kytkeytyy suoraan ympäristön esineisiin, paikkoihin ja tapahtumiin. Kaikki havaittavissa olevat ympäristön osat tai tapahtumat tarjoutuvat tavalla tai toisella käytettäväksi, jolloin havaitsemista ei ole olemassa ilman käyttötarkoitusta. Kaikki havaittavissa oleva on merkityksellistä eli kytkeytyy tavalla tai toisella organismin toimintaan. Kaikilla ympäristön yksityiskohdilla, paikoilla, muilla ihmisillä ja eläimillä on jotakin tarjottavaa havaittajalleen. Havaitseminen liittyy näiden ”kohteiden” käytettävyyteen (merkitykseen), jonka havaittaja itse antaa ottamalla ne mukaan toimintaansa. Havaitsemisessa on aina mukana koko merkityksellinen ympäristö. Esimerkiksi ihmisen toiminnallinen näkökenttä on 360 astetta, vaikka silmät suuntautuvatkin vain eteenpäin.

Gibson (emt. 249-253 ja 258-263) katsoi, että informaatiota ei voida siirtää eikä tallettaa, koska se on jatkuvasti saatavilla. Informaatiota ei voida myöskään prosessoida, koska se on näkemisessä optisen ympäristön rakenne, josta havaittaja ”poimii” informaation.

Poimiminen on tavallaan havaitsijan systeemin ja optisen järjestyksen yhteen kytkeytymistä. Tietäminen liittyy havaitsemiseen, sillä havaitsija saa tietoa, kun hän havainnon kautta liittää ympäristöönsä toimintaansa. Dewey (1980: 177) katsoo havainnon ja sen objektin rakentuneen sekä kehittyneen samassa jatkuvassa toiminnossa. Elävä luontokappale määrittää havainnossa suhdetta ympäristöön, jonka kanssa se on vuorovaikutuksessa.

Psykologiassa alkoi jo 1800-luvun loppupuolella esiintyä näkemyksiä, että psyykkistä toimintaa ei pidetty enää sisäisenä erillisenä toimintana, vaan sillä katsottiin olevan organismin toiminnan kannalta tärkeä funktio (Järvilehto 1994: 41). Brentano (1874: 115-116) esimerkiksi kytki psyykkeen olennaisena piirteensä aina johonkin kohdistuvan toiminnan. Toiminta sisältää aina toiminnan kohteen, jolloin psyykkistä toimintaa tulee tarkastella yhtenä, toiminnan kohteen sisältävänä kokonaisuutena.

Sosiaalipsykologi Mead (1967: 132) näki organismin ja ympäristön määrittävän toinen toisensa. Hän kytki ympäristön ominaisuuksien syntyminen eliöiden ilmaantumiseen. Meadin (emt. 245) mukaan yksittäinen organismi (eliö) määrää tavallaan oman ympäristönsä herkkyytensä kautta. Herkkyyden monimuotoisuuden kasvaessa myös eliön reaktiot (toiminta) ympäristöön nähden lisääntyvät, mikä merkitsee, että eliöllä on vastaavasti laajempi ympäristö. Mead (emt. 7 ja 11-12; Järvilehto 1994: 51-52) korosti, että psykologiassa pitää suhteuttaa kokemusmaailma eliön koko toimintaan. Hermoston toiminta on vain osa eliön toiminnasta. Käyttäytymisen koko prosessi tulisi ottaa toiminnan selityksen yksiköksi.

Hahmopsykologi Koffka (1935: 28-41) tarkasteli ympäristöä käyttäytymisympäristönä ja maantieteellisenä ympäristönä. Käyttäytymisympäristö hänen mukaansa on osa maantieteellistä ympäristöä, jossa eliön kaikki käyttäytyminen tapahtuu. Koffka (emt. 56-68 ja 646) puhuu isomorfiasta, mikä tarkoittaa hermostoon muodostuvia havaintojen kanssa samanmuotoisia kenttiä, jotka vastaavat toiminnan kannalta olennaista ympäristön rakennetta. Psyykinen dynamiikka ja käyttäytyminen on jatkuvaa organisoitumista ja uudelleen organisoitumista, jossa uusia tapahtumia sattuu jatkuvasti ja uudet organisaatiot syntyvät eliön sekä ympäristön välillä vaikuttavien voimien ansiosta. Eliön käyttäytyminen on näiden organisaatioiden määrittelemää. Koffkan näkemyksessä korostuu eliön ja ympäristön kokonaisvaltainen yhteys.

Kokonaisvaltainen näkemys tuli mukaan myös humanistiseen psykologiaan, jossa oli tyyppillistä holistinen ihmiskäsitys. Sen mukaan ihmistä tarkastellaan tietyssä elämäntilanteessa toimivana kokonaisuutena. Ihmistä kuitenkin tarkastellaan tilanteeseen kytkeytyvänä tajuntana ja kehona (esim. Rauhala 1989; Maslow 1987).

Toiminnan psykologiassa pyrittiin toiminnan yhtenäiseen tarkasteluun. Galperin (1979: 27) katsoo Leontjevin (1977; 1981) ja Rubinsteinin (1977) korostaneen psyykkisen toiminnan syntymistä kaikista inhimillisen toiminnan muodoista. Se ei vain synny niistä, vaan on myös tavallaan edelleen olemassa ulkoisen toiminnan sisällä sen varsinaisesti psykologisen mekanismina. Psyyke riippuu monin tavoin ulkoisen toiminnan esineellisistä muodoista. Ihmisen psyyken perustan muiden eläinten lailla Leontjev (1981: 23-26, 47, 270-271) ja Rubinstein (1977: 202 ja 364-369) katsoivat olevan kuitenkin refleksitoiminnassa, jossa ympäristön ominaisuudet heijastuvat aivoihin ja stimuloivat toiminnan.

Leontjev (1977: 92-97) katsoi subjektin tietyn tarpeen vastaavan toimintaa. Toiminta suuntautuu kohti tämän tarpeen kohdetta. Tarpeen tyydytyksen jälkeen toiminta päättyy, mutta se voi uusiutua muuttuneissa olosuhteissa. Toiminta on motiivin herättämää ja suuntaamaa prosessia. Motiivissa objektivoituu (kohteellistuu) jokin tarve. Ihmisen toimintaan liittyy aina motiivi ja toiminta realisoituu toisiaan seuraavissa teoissa, joihin liittyy aina tavoite. Teko on toiminnan perusyksikkö. Toiminnan hierarkian alimmalla tasolla ovat operaatiot, jotka riippuvat teon suorittamisen ehdoista ja olosuhteista. Tekoon liittyy tavoitteellisuus eli, mitä pitää saavuttaa, ja operationaalisuus eli, miten haluttu tavoite voidaan saavuttaa.

Häyrynen (1998: 20) toteaa Leontjevin toiminta-teko-operaatio –mallin tarjoavan huonosti välineitä nykyihmisen kehityksen konkreettiseen analyysiin. Rubinsteinin hän toteaa näkevän subjektin ja objektin suhteen yhteisyytenä, mikä kuuluu dialektiseen monismiin, jossa ei vedetä jyrkkää rajaa objektin ja subjektin välille. Pyrkimyksenä sen sijaan on subjektin ja objektin alkulähtöiseksi oletetun vastakkaisuuden ylittäminen. Ihmisen sisäinen maailma käsittää laajimmillaan kaikki suhteet äärettömään maailmaan. Rubinsteinilla kohde on erottamaton osa yksilön tuottamissa uusissa asioissa ilmauksensa saavaa psyykeä.

Eliö-ympäristö-järjestelmän teoria (Järvilehto 1994; 1995) on katsottavissa yhtenäisimmäksi tarkasteluksi, jossa ei eroteta psyykkistä ja muuta toimintaa. Ihmisen ja kaikkien muidenkin eliöiden käyttäytyminen toteutuu eliön sekä ympäristön muodostamassa järjestelmässä. Eliö ei voi tulla toimeen ilman ympäristöä ja sen kaikkiin toimintoihin kuuluu prosesseja sekä eliössä että ympäristössä. Teoria voidaan katsoa yritykseksi selkiinnyttää käsityksiä ihmisen ja ympäristön sidoksesta. Eliö-ympäristö-järjestelmä on käsitteellinen apuväline ja sitä tuskin koskaan voidaan havaita selkeänä atomeista ja molekyyleistä koostuvana (Järvilehto 2000: 2-3 ja 17).

Teoria antaa ihmisen toiminnan ja hyvinvoinnin tarkasteluun näkökulman, joka sisältyy japanilaiseen älylliseen perinteeseen. Japanilaisen näkökulman ja Järvilehdon teorian suora vertaaminen ei ole tarkoituksenmukaista, mutta on mielenkiintoista todeta, että japanilaiseen älylliseen perinteeseen kuuluu ihmiskunnan ja luonnon ykseys, ruumiin ja mielen ykseys sekä itsen ja muiden ykseys. Japanilaiselle luonto on osa (emotionaalista) kokemusta ja tieto syntyy kokemuksen (toiminnan) kautta ja tähän toimintaan muut ihmiset liittyvät niin oleellisesti, että minä ja sinä ovat saman kokonaisuuden eri puolia. Nämä seikat näkyvät jopa kielen ilmauksissa ja ovat (olleet) vaikuttamassa japanilaisten tiedon käsityksiin ja johtamiskäytäntöihin. (Ks. Nonaka et al.1995: 27-32.)

2.3.2 Eliö-ympäristö-järjestelmän teorian keskeiset piirteet

Eliö-ympäristö-järjestelmän teoriassa keskeisten käsitteiden eli organisaation ja toiminnan tuloksen sekä toimintajärjestelmän perusta on nähtävissä aiemmissa psykologisissa käsitteissä. Organisaatio-käsitettä Koffka (1935: 100) käytti ilmaisemaan ympäristön antamien ärsykkeiden ja niihin perustuvien hermotoiminnan isomorfisia rakenteita. Organisaatio syntyy organismin ja ympäristön välillä vaikuttavien voimien ansiosta. Organisoitumista tapahtuu osittain ärsykkeen vapauttamien ja osittain eliön sisäsyntyisten prosessien hermostollisten voimien kesken. Nämä voimat sitten vuorostaan ohjaavat lihaksiston paljon suurempia voimia.

Organisaatio-käsite on keskeinen myös eliö-ympäristö-järjestelmän teoriassa, jossa se tarkoittaa sellaista organismin ja ympäristön elementtien yhteenliittymistä sekä järjestäytymistä, joka mahdollistaa eliön ja ympäristön yhteistyön ja hyödylliset toiminnan tulokset. Toiminnan järjestäytyminen tapahtuu toimintajärjestelmissä. (Järvilehto 1994: 30.)

Toiminnan tuloksen osalta Järvilehto (1994: 71-73) viittaa funktionaalisten systeemien teoriaan. Funktionaaliset systeemit muodostuvat tiettyjen hermostollisten elementtien dynaamisesta organisaatiosta. Funktionaalisen systeemin osat ovat hermoston tiettyihin tehtäviin erikoistuneita osia. Eliön toiminnassa sensoriset ja motoriset prosessit (ärsykkeet ja reaktiot) liittyvät yhteen sekä johtavat eliön kannalta suotuisaan sopeutumiseen ympäristöön. Toiminnassa on tärkeää ennen tulosta muotoutuva toiminnan malli, toiminnan ennakointi, jossa aivojen merkitys on keskeinen. Eliö rakenteeltaan sopeutuu toimimaan ympäristössä, jossa sen toimintaa suuntaavat tavoitteet ovat. (Anokhin 1974: 69-72, 207-210, 240-241 ja 252-254.)

Systeemisessä tarkastelussa tavoite ei ole ulkopuolinen toimintaa suuntaava tai aiheuttava objekti. Kaikki toiminta on eliön ja ympäristön elementtien yhteistyötä, jolloin tavoite ei ole syysuhteessa eliön toimintaan. Tavoite tarkoittaa eliö-ympäristö-järjestelmän organisaatiota, joka on välttämätön tietyn toiminnan tuloksen tuottamiseksi. Viime kädessä tavoitteinen toiminta ilmentää hermosolujen oman aineenvaihduntansa turvaamista. Hermosolut tuottavat itselleen suotuisan eli aineenvaihdunnan mahdollistavan kemiallisen ympäristön muiden solujen avulla muodostamalla toimintajärjestelmiä tai kytkeytymällä niihin ja vaikeuttamalla siten koko eliön toimintaan. (Järvilehto 1994: 115-116; 1995: 212.)

Eliön ja ympäristön osat eivät ole samaan järjestelmään kuuluvina subjekti-objektisuhteessa, vaikka ihminen kielen käytössään ympäristöä kuvaakin erillisistä objekteista koostuvana. Järvilehto (2000: 14) katsoo lähtökohdan ympäristön kuvaamiselle olevan ihmisen ja ympäristön erottamisessa, joka tehdään, koska kielen käytössä täytyy voida erottaa objekti. Todellisuudessa ihminen ja ympäristö kuuluvat yhteen ja kaikki käsitteet sisältävät subjektin sekä objektin yhdessä. Tällainen näkökulma oli jo Feuerbachilla (1984: 83-84), joka katsoi elämän olevan subjektina ja objektina olemisen jatkuvaa vaihtumista. Hengitettäessä ilma on subjekti ihmiseen (objekti) nähden ja kun ihminen (subjekti) tutkii ilmaa, se on objekti.

Ihmisen kehittyminen elävänä ja erilaisia tuloksia saavuttamaan kykenevänä järjestelmänä kytkeytyy hänen tapaansa käyttää ympäristöään. Kehitys merkitsee systemaattista muuttamista, jonka suunta määräytyy ympäristön muuttumisen mukaan. Eliön toimintaympäristö on edeltäjäin ja lajikumppaneiden muuttama ympäristö. Tämän vuoksi jokaisen ihmisyyksilön edellytykset järjestelmänä ovat kiinni eliölajina muuttamastamme ympäristöstä. Elämää voidaan tarkastella itsesäätelyn sijaan uuden järjestyksen tuottamisena, jolloin elämä ei ole yksilössä vaan lajissa. (Järvilehto 1995: 60-61 ja 219.)

Eliö-ympäristö-järjestelmän toiminta ilmenee rakenteiden muutosten kautta. Uusi toiminta rakentuu aina aikaisemman pohjalle. Jokainen elävä järjestelmä aloittaa olemassaolonsa kantaen aiemmin eläneiden yksilöiden välittämää perintöä. Geneettinen järjestelmä kytkee eliön sen edeltäjien kanssa samaan ympäristöön. Perimässä välittyvien rakenteiden avulla

yksilön on mahdollista toimia heti syntymän jälkeen. Kuitenkin eliön ympäristö muuttuu jatkuvasti ja siksi eliön rakenteiden täytyy alkaa syntymän jälkeen muuntua ja eriytyä. Yksilö alkaa oppia ja tulee toimintakykyisemmäksi ympäristön laajentumisen ja toimintajärjestelmien eriytymisen kautta. Oppiminen johtaa yhä suurempaan eriytymiseen, mikä lopulta voi kasvaa niin pitkälle, että eliö ei pysty toimimaan enää muuttuneen ympäristön kanssa ja tuhoutuu. (Järvilehto 1994: 86-87.)

Elävän järjestelmän elämä on jatkuvaa tulosten seuraantoa, erilaisten toimintajärjestelmien toisiinsa kietoutumista. Esimerkiksi lapsen kirjoittamisen ja puhumisen taito, kielellisten ilmausten tuottaminen, rakentuu lihasten ja puhutun sekä kirjoitetun kielen merkkien hallintaa ilmentävien toimintajärjestelmien tulosten varaan. Tällainen taito äkillisen ilmaantumisen sijaan rakentuu vähitellen sitä mukaa kuin erilaiset toimintajärjestelmät kehittyvät. Ympäristön ja ihmisen osien liittyminen toisiinsa tuloksessa ilmenee sekä kuultavan puheen muodostumisessa että kirjoittamisessa. Puhumisessa tarvitaan ilmaa ja lukemisessa sekä kirjoittamisessa erilaisia välineitä kehon eri osien lisäksi. Puhuminen ja kirjoittaminen avaavat lapselle uusia tuloksellisen toiminnan mahdollisuuksia muiden kanssa.

Tuloksellinen toiminta jatkuu niin kauan kuin sen synnyttävät rakenteet ovat koossa. Rakenteiden muuttuessa toimintakin muuttuu. Rakenteiden muuttuminen voi merkitä sekä uuden tuloksellisen toiminnan syntymistä että myös vanhojen toimintajärjestelmien hajautumista joko kokonaan tai osittain. Rakenteiden purkautuminen näkyy toiminnan taantumisenä, jolloin jokin tulos joko jää toteutumatta tai se toteutuu entiseen verrattuna vajavaisena. Hajautuminen voi aiheutua elementtien vahingoittumisesta tai tarvittavien elementtien puutteesta. Toiminta palautuu tällöin vielä mahdollisesti jäljellä olevien rakenteiden, aiempien tulosta osittain toteuttavien toimintajärjestelmien varaan. Jos kaikki järjestelmän elämän mahdollistavat rakenteet hajautuvat vahingoittumisen takia tai toiminnassa tarvittavat ympäristöelementit loppuvat, mikään toiminta ei ole enää mahdollista.

Toimintajärjestelmien kehittyminen liittyy sekä lajin että yksilön kehitykseen. Vaistot ja vietitkin ovat toimintakokonaisuuksia, jotka määrittyvät synnynnäisten rakenteiden pohjalta sikäli, että rakenteet määrittelevät ympäristön osan, joka sopii kyseiseen rakenteeseen ja sulkee tuloksen tuottavan toimintajärjestelmän. Muut toimintaa merkitsevät rakenteet kehittyvät eliön joutuessa tekemisiin uusien ympäristöelementtien kanssa. (Järvilehto 1994: 113; 1995: 62-63.)

Systemisessä eliöiden toiminnan tarkastelussa korostuu eri osien yhteistyön merkitys hermojärjestelmän sijaan. Turvataksaan aineenvaihduntansa hermosolut ulottavat haarakkeensa ympäri eliön kehon ja muodostavat yhteyksiä kaikkiin sellaisiin soluihin, joihin ne voivat vaikuttaa. Vähitellen solut alkavat järjestäytyä lihaksiin ja aistinelimiin kytkeytyviksi verkostoiksi. Ne muuttavat systemaattisesti eliö-ympäristö-järjestelmän elementtien suhteita ja alkavat liittää järjestelmään uusia ympäristön osia, mikä mahdollistaa eliön toiminnan ympäristössään. (Järvilehto 1994: 115-116.)

Eliö-ympäristö-järjestelmään kuuluva ympäristö ei ole ajaton ja staattisista kappaleista muodostuva vaan toiminnallinen aika-paikka-ympäristö, jossa järjestelmä organisoituu kannaltaan hyödyllisten tulosten saavuttamiseen. Ympäristöllä on paikka-ulottuvuuden

lisäksi myös aika-ulottuvuus. Eliö ja ympäristö nivoutuvat kaikessa toiminnassa yhteen, joten eliö-ympäristö-järjestelmä, jollainen ihminenkin on, toimii aina koko toiminnallisessa aika-paikka-ympäristössä. (Järvilehto 1994: 146-147 ja 202-203.)

Ihminen-ympäristö-järjestelmän elementit voidaan sijoittaa tiettyinä ajankohtana tiettyihin paikkoihin eli toimiva järjestelmä on aina samaan aikaan eri paikoissa, mutta se ei voi toimia ilman aikaa. Järjestelmään kuuluu aina menneisyys, nykyhetki ja tulevaisuus. Ajan ja paikan suhde voidaan havaita esimerkiksi yksilön kehon osien sijainnin vaihteluna toiminnan kuluessa. Yhteistyötä tehdessään ihmiset voivat olla eri paikoissa tekemässä eri asioita, joista voidaan koota kuitenkin yhteinen tulos. Samanaikaisuus on yhteistyön toteuttamisessa harvinaista ja usein erityisen vaikeaa. (Järvilehto 1995: 138.)

Systeemisellä näkemyksellä on yhtymäkohta Whiteheadin (1946: 36 ja 80-82) käsitykseen kolme perusominaisuutta omaavasta aika-avaruudesta. Se erottaa, eli oliot ovat tilan ja ajan erottamina erillään toisistaan. Se yhdistää, eli oliot ovat yhdessä ajassa ja tilassa. Siihen kuuluu modaalisuus eli kullakin oliolla on tilassa ainutkertainen muoto sekä ajassa ainutkertainen kesto, mikä tarkoittaa niiden aika-avaruudellista ulottuvuutta. Ulottuvuus on konkreettisin tilan elementti. Kaikki tilan ulottuvuudet ovat riippuvuussuhteessa toisiinsa. Jossakin modaalisuutta muodostavassa tapahtumassa on mukana sekä mennyt että tuleva tapahtuminen. Fyysinen pysyvyys on nähtävä prosessina, jossa tietty muodon ominaislaatu jatkuvasti siirtyy eteenpäin tapahtumien historiallisen seuraannon myötä.

Eliö yhdessä ympäristön valikoituneiden osien kanssa muodostaa dynaamisen järjestelmän. Se on systeeminen kokonaisuus, jonka elementeillä ei ole suhdetta järjestelmään, mutta ne ovat suhteessa toisiinsa ja saavat ominaisuutensa sitä kautta. Kaikkien eliöiden toiminta toteutuu eliön ja ympäristön valikoituneiden osien muodostamien toimintajärjestelmien avulla. Näiden tuottamat tulokset eivät ole kuitenkaan kausaalisuhteessa ympäristöön tai hermoston toimintaan tai ihmisen intentioihin. Eliön toimintajärjestelmissä soluryhmittymät ovat keskenään ja erilaisten ympäristön osien kanssa yhteistyössä turvaamassa solujen aineenvaihduntaa ja yleensä eliön elämää. Hermosolut signaalien lähettämisen tai vastaanottamisen sijaan vaikuttavat muihin soluihin turvatakseen oman ja samalla koko järjestelmän aineenvaihdunnan. (Järvilehto 1994: 89 ja 116; 1995: 66 ja 212.)

Eliö-ympäristö-järjestelmän teoria avaa uusia mahdollisuuksia erityisesti tietoisuuden ja sosiaalisen toiminnan, yhteistyön tarkastelulle. Systeemisessä tarkastelussa näitä ihmisen toiminnan kannalta keskeisiä alueita ei tarvitse irrottaa ihmisen biologisesta kehityksestä tai palauttaa yksilön psyykkiseen tai fysiologiseen toimintaan. Ihmisten yhteistyötä voidaan tarkastella useimmiten eri ajankohtina suoritettavina toimenpiteinä. Yhteistyössä toiminnot voivat tapahtua eri aikoina. Esimerkiksi joku voi tehdä taikinan ja toinen leipoo siitä leivän. Ihmisen maailma on yhteistyön maailma. Sosiaalisessa kanssakäymisessä kehittyvä tietoisuus mahdollistaa maailman jakamisen toiminnan kannalta merkittäviin osiin eli erillisten objektien erottamisen, joka on perusta sekä minuuden (itsen) ymmärtämiselle että kielen käytölle, kielelliselle kommunikoinnille. (Järvilehto 1994: 34 ja 102.)

2.3.3 Systeminen näkökulma tietoisuuteen ja yksilöllisyyteen

Tietoisuutta voidaan tarkastella sosiaalisesta toiminnasta eli yhteistyöhön osallistumisesta lähtien. Tietoisuutta ei voida asettaa mihinkään yksilön osaan, päähän tai aivopuoliskoon, sillä sosiaalisen toiminnan subjektina ei ole yksilön keho eikä aivot. Tietoisuuden voidaan nähdä syntyneen, kun eliöt (ihmisen edeltäjiä) kytkivät toimintajärjestelmänsä yhteen yhteisen tuloksen tuottamiseksi. Yhteen kytkeytymisen jatkuvuuden turvaamiseksi ihmisen edeltäjien tuli kehittää menetelmiä yhteisten tulosten välittämiseksi ja toistensa tavoitteiden selvittämiseksi. Alkoi kehittyä kommunikaatio ja sen myötä tietoisuus yhteisen toiminnan tuloksista, yhteinen jaettu tieto toimintaympäristöstä. Kommunikaation kautta yksilöt muovasivat organisaatiotaan yhteiseen tulokseen johtavaksi järjestelmäksi. (Järvilehto 1994:100-102 ja 190; 1995: 107-108 ja 128-129; Mead 1967: 75, 111-112 ja 327-328.)

Sosiaalisessa toiminnassaan ihminen pyrkii koko ajan ennustamaan ja arvaamaan, mitä toiset aikovat, jotta hän osaisi sopeuttaa oman toimintansa yhteiseen toimintaan. Toisen ihmisen toiminnan arvioinnin kautta on kehittynyt kyky arvioida myös omaa toimintaa, jotta voidaan päästä yhteiseen tulokseen. Tietoisuus liittyy aina tilanteen sosiaaliseen kontekstiin. Mikä tahansa tulos voi tulla tietoiseksi tilanteesta riippuen. Tietoiset tulokset toimintajärjestelmien tuloksina liittyvät ihmisten maailmaan siten, että ihmiset voivat ne havaita ja kertoa niistä toisilleen. Ei-tietoinen toiminta etenee eliön ja ympäristön rakenteellisen yhteen sovittamisen kautta vailla vaihtoehtoja, toiminnan suunnittelua tai arvostuksia. (Järvilehto 1994: 98 ja 141; 1995: 134 ja 215.)

Tietoisen ja ei-tietoisen toiminnan suhdetta voidaan kuvata soittamisen avulla. Soittamiseen harjaantumaton ja harjaantunutkin pianisti jotakin uutta sävellystä opetellessaan joutuu aluksi jokaista säveltä varten tietoisesti hakemaan sormillaan oikean koskettimen, tuottamaan jokaisen sävelen tietoisesti, jolloin soittaminen on kömpelöä. Soittamisen toimintajärjestelmän kehittyessä eli soittajan rakenteen muuntuessa vastaamaan paremmin suunniteltua tulosta osa toiminnasta muuntuu ei-tietoiseksi ja soittaminen tulee joustavammaksi. Soittajan ei tarvitse enää keskittyä yksittäisten sävelten tuottamiseen. Hän voi sen sijaan keskittyä tuottamaan tavoittelemansa lopputuloksen eli sävellyksen esittämisen. Esittäminen saattaa jopa keskeytyä, jos yksittäisen sävelen tuottaminen tulee taas tietoiseksi. (Järvilehto 1994: 162; 1995: 136.)

Tietoisuuden ulkopuolellakaan oleva toiminta ei tapahdu missään ihmisen sisäisessä maailmassa. Se on kehon solujen tai oikeammin sanottuna soluryhmittymien ja ympäristön ainesosien systeemistä yhteistyötä, mikä voi tulla ihmisen omien tai muiden ihmisten havaintojen kautta tietoiseksi ja arvioinnin kohteeksi. Tietoisen ja ei-tietoisen raja kulkee toisin sanoen siinä, voivatko ihmiset toiminnan tuloksen havaita ja kertoa siitä. Esimerkiksi Hurleyn (1998) esiintuomat alemman tason dynaamiset prosessit voidaan ymmärtää ei-tietoisiksi toiminoiksi, joiden varaan ylemmän tason tietoiset toiminnot rakentuvat.

Ihmisen tietoisuus on jatkuvasti muuttuvaa ja kehittyvää riippuen hänen toimintamahdollisuuksistaan ja sosiaalisesta kanssakäymisestäään. Tietoisia hetkiä rajaa aina ei-tietoinen toiminta, sillä ihmisen elämä on eri toimintajärjestelmien tuottamien tulosten seuraantoa. Ihminen on tietoinen toiminnastaan vain välillisesti toiminnan tulosten arvioinnin kautta.

Tulosten arviointiin kehityshistoriallisesti kytkeytyvät myös aina muut yksilöt, sillä ihminen voi alun perin olla tietoinen vain muiden yksilöiden välityksellä. Tietoisuuden yhtenäisyys syntyy kielen avulla. Kieli kuvaa toiminnan tuloksia. (Järvilehto 1994: 193; 1995: 215; 2000: 15.)

Tietoisuus voidaan ymmärtää sosiaalisen järjestäytymisen tapana, yhteisen olemassaolon muotona. Yhteiseen olemassaoloon liittyvä osapuoli voi olla siinä elementti tiedostamatta, erottamatta omaa rooliaan tai hän voi tietoisena omista tuloksistaan olla mukana siinä. Edellisessä tapauksessa tietoisuus on sosiaalisen organisaation kokonaisuus suhteessa yhteisiin tuloksiin, ja se voidaan ymmärtää yleisenä tietoisuutena. Tietoisuus kehittyy ainoastaan yhteistoiminnassa muiden kanssa ja tätä kautta pystymme myös erottautumaan muista ihmisistä. Tällöin voidaan puhua henkilökohtaisesta tietoisuudesta, mikä merkitsee mahdollisuutta tarkastella omaa kehoa ja siihen suhteessa olevia elementtejä sekä muita ihmisiä samaan aikaan. Tietoisuus on siten myös henkilökohtainen kokemus. Tietoisuuden synnyn ehtona on mahdollisuus siirtyä toisen yksilön rooliin. Siksi tietoisuutta ei voi syntyä olosuhteissa, joissa kukin yksilö toimii pitkälle erikoistuneesti. (Järvilehto 1994: 194; 1996: 3; 2000: 11-12.)

Tietoisuus tarkoittaa ihmisen oman toiminnan ymmärtämistä toisen ihmisen kautta. Ihminen peilaa omaa tekemistään toisen ihmisen toimintaan ja sovittaa arvioinnin kautta oman tekemisensä aina muiden tekemisen mukaan. Kehittynyt yleinen tietoisuus ilmenee ihmisten kykyinä asettaa laajoja joukkoja koskettavia yhteisiä tavoitteita, joihin ihmiset voivat suuntautua pienempinä järjestelminä, joiden kautta laajat tavoitteet toteutuvat. Kehittynyt henkilökohtainen tietoisuus antaa yksilölle kyvyn toimia monipuolisesti muiden ihmisten kanssa. Hän pystyy sopeuttamaan toimintaansa muiden kanssa yhteisten tulosten saavuttamiseksi. Ihmisten tuloksellinen laaja yhteistyö voi rakentua vain kehittyneen yleisen ja henkilökohtaisen tietoisuuden varaan. Tällöin ihmiset ymmärtävät tavoiteltavan tuloksen sekä yhteisen että yksilöllisen olemassaolonsa kannalta.

Tietoisuuteen liittyy myös ihmisen kokeminen itsensä yksilönä. Yksittäisten ihmisen-ympäristö-järjestelmien kytkeytyessä yhteen syntyy uudenlainen mahdollisuus subjekti-objekti-suhteen kuvaukseen, vaikka järjestelmää ei voidakaan jakaa toimijaan ja toiminnan kohteeseen. "Minä" ja "sinä" tarkoittavat yhteistoiminnan puolia, jotka toteutuvat tiettyjen kehojen kautta. "Minä" tai "sinä" eivät sijaitse kehossa. Yksilön keho on ikään kuin piste avaruudessa, johon kaikki sosiaalisen järjestelmän toiminnan tulokset suhteutuvat tämän yksilön osalta. "Minä" ja "sinä" syntyvät toisen ihmisen kautta. Minuus on tietynlainen elementtien välinen suhde. Vastaavasti voidaan ajatella myös syntyvän usean ihmisen "me" suhteessa muihin. Tietoisuuden kannalta ei ole lainkaan olemassa ajattelevaa tai tiedostavaa subjektia oliona samassa mielessä kuin keho on olemassa. (Järvilehto 1994: 100-102; 1995: 130-132.)

Systeeminen näkemys minuudesta nojautuu pitkälle Meadin (1967: 135-226) esittämiin ajatuksiin sosiaalisissa olosuhteissa keskusteluun perustuvana prosessina kehittyvästä itsestä. Ihminen itsensä kokemisessa tavallaan ensin tarkastelee itseään objektina kuten muut tarkastelevat häntä ja hän muita sekä vähitellen alkaa erottaa itsensä kieltä käyttävänä subjektina sosiaalisissa tilanteissa.

Persoonallisuutta voidaan tarkastella ihmissuhteiden leikkauskohtana. Monipuolisissa sosiaalisissa suhteissa ihminen kykenee tekemään monenlaisia asioita erilaisten ihmisten kanssa, mikä merkitsee, että hän pystyy toimimaan monipuolisesti. Kapea persoonallisuus tarkoittaa ihmistä, joka kykenee vain hyvin rajalliseen määrään erilaisia toimintoja. Persoonallisuuden laajentuminen merkitsee toimintatapojen muotojen lisääntymistä. Ihmisen persoonallisuuteen laajasti ottaen kuuluukin kaikki, mihin ihminen on oleellisesti ympäristönsään kiinnittynyt. Tällaiset ympäristön osat luovat ihmisen olemassaoloon identiteetin ja yksilöllisyyden. Ympäristö sisältää ihmisen kehityshistorian ja kytkee ihmiset yhteen muiden kanssa. (Järvilehto 1994: 191-192; 1995: 143-144.)

Ihmisen yksilöllisyys saa systeemissä tarkastelussa uuden ulottuvuuden. Jokaisella ihmisyksilöllä on omat toimintajärjestelmänsä, vaikka osa niistä on lajityypillisesti samankaltaisia. Toimintajärjestelmät määrittyvät kunkin ihmisen sosiaalisissa suhteissa ja siinä toimintaympäristössä, jossa ihminen kulloinkin joutuu toimimaan. Kukin yksilö on oma järjestelmänsä, kullakin on oma identiteettinsä, joka poikkeaa muista. Jokaisella ihmisellä aikaan ja paikkaan sidottuna järjestelmänä on oma menneisyytensä. Nykyhetken toimintaympäristöt vaihtelevat yksilöstä toiseen ja jokaisella voi olla omia tulevaisuuden suunnitelmiaan. Jokainen yksilö kehittyy omana persoonallisuutenaan, joka määrittyy ihmisen koko ihmissuhdejärjestelmän pohjalta eikä kehity sisäisenä ominaisuutena.

Ihmisten yksilöllisyys (persoonallisuus) ei ole ilmentymä ihmisen sisäisistä ominaisuuksista. Jokainen ominaisuus määräytyy tietyn järjestelmän sisällä sen elementtien suhteina ja osuutena toiminnan tulokseen. Ominaisuudet muuttuvat suhteiden muuttuessa eli tuloksessa syntyy uusi ominaisuus ja järjestelmän uusi toimintatapa. (Järvilehto 1995: 65-67.)

Ihminen kytkeytyy toiminnan tuloksissa yhteen toisten ihmisten kanssa. Hänen tietoisuutensa ja yksilöllisyytensä kehittyvät sosiaalisessa kanssakäymisessä, johon kommunikointi liittyy oleellisesti. Sen avulla ihmiset vaikuttavat toisiinsa. Perinteisesti kommunikaatio ymmärretään tiedon välittämisenä osapuolten kesken, jolloin tieto välittyy sanojen, ilmaisutavan ja äänensävyn sekä sanattoman ruumiin kielen avulla (ks. Koivunen 1997: 47).

2.3.4 Kommunikointi ja kielenkäyttö systeemisesti nähtynä

Kommunikointi voidaan ymmärtää vaikuttamisena itseän ja toiseen niin, että osapuolet voivat ottaa toistensa roolin. Silloin kommunikaatio on yhteistyötä, jossa toiselle annettu kehoitus toimii myös käskynä itselle. Näin on mahdollista tarkastella, miten oman toiminnan tulokset vaikuttavat toisen yksilön toimintaan. Kommunikointi on yhteisen organisaation etsintää, yksilöiden organisaation yhteen sovittamista yhteistä tulosta varten. (Järvilehto 1994: 10; 1995: 71; Mead 1967: 243-244 ja 327.)

Kieli on yhteisön, yhteistyön ja toiminnan koordinoinnissa keskeinen tekijä. Kaikki sosiaaliset organisaatiot ilmenevät kielessä. Maailma ilmentyy meille jonakin, kun se ilmentyy kielen ilmaisuissa. Jaamme maailman ilmiöitä ja luomme yhteistyötä sekä organisaatioita kielen avulla. Kieli pitää yllä tietyn sosiaalisen ryhmän kulttuurin jatkuvuutta. (Dewey 1980: 240-241; McMaster 1996: 32-33.)

Ihmiset käyttävät kielen ilmaisuja, merkityksellisiä symboleja yhteisten organisaatioiden muodostamisessa. Merkityksellisten symboloiden avulla yhteistyöhön osallistuvat yksilöt voivat muunnella organisaatiotaan muiden toimintaan yhteensopivaksi. He voivat ilmoittaa aikomuksistaan ja vahvistaa odotukset sekä osoittaa suostumuksensa yhteistyöhön kielen avulla. (Järvilehto 1994: 184; 1995: 129; Mead 1967: 46-47, 80 ja 327.)

Eliön toiminta on toiminnan tulosten saavuttamisen kannalta merkityksellisen ympäristön muodostamista. Toimintaympäristö on omanlaisensa jokaisessa eliö-ympäristöjärjestelmässä, sillä jokainen eliö kiinnittyy aivan omalla tavallaan ympäristöönsä. Käyttäytyminen tapahtuu merkitysten ympäristössä. Jokainen eliö muodostaa oman ympäristönsä antamalla sen osille merkityksiä kytkeytymiensä ja toimintansa sitoutumisen kautta. Merkitykset liittyvät esineiden, paikkojen tai tapahtumien ominaisuuksiin ja erityisesti siihen, miten ympäristöä voidaan käyttää hyväksi. Ihmisten tuloksellisessa toiminnassa merkitystä on muilla ihmisillä, eläimillä ja luonnon esineillä tai ihmisten valmistamilla tavaroilla. (Järvilehto 1994: 143 ja 184-185.)

Ympäristön osat saavat "objektiivisia" merkityksiä tietoisuuden kautta, jolloin niiden ilmaisu kirjoitettuna tai puhuttuna sanoina synnyttää harhakäsityksen, että merkitykset ovat ihmisen ulkopuolella ja niiden täytyy siirtyä ihmisen tajuntaan jonkinlaisen sisäisen tulkitaprosessin kautta. Merkitykset koetaan silloin subjektiivisina. Merkitysten objektiivisuus ja subjektiivisuus selittyvät kuitenkin sosiaalisessa yhteydessä syntyvän tietoisuuden kautta. Se mahdollistaa oman kehon ja ympäristön tarkastelun erillään toisistaan. Kun kielen ilmauksilla viitataan johonkin asiaan, ovat sekä ilmaukset että niissä tarkoitettu asia ihmisen kehon ulkopuolella. Tällöin merkityksetkin näyttävät saavan itsenäisen olemassaolon ja niiden voidaan kuvitella sijaitsevan ympäristössä eli esineissä, kirjoissa tai taideteoksissa. Merkitykset ovat olemassa koko ihmiskunnan tai kulttuurin merkityksinä. Ne ovat myös subjektiivisia siinä mielessä, että ne ovat olemassa ainoastaan suhteessa ihmiseen ja siihen kulttuuriin, jossa kyseiset merkitykset ovat syntyneet. (Järvilehto 1994: 185-186.)

Kielen ymmärtämisessä on tarpeen tehdä ero välittömien ja välillisten merkityssuhteiden kesken. Välitön merkityssuhde syntyy, kun ympäristön jokin osa kytkeytyy eliöjärjestelmän organisaatioon suoraan toimintaan ja toiminnan tulokseen vaikuttavana tekijänä. Välitöntä merkitystä omaava ympäristön osa saa merkityksensä, koska ihminen voi käyttää sitä mukana tuloksellisissa organisaatioissaan eli toiminnassaan. Välitetyt eli välilliset merkitykset viittaavat toiminnan mahdollisuuksiin. Välillinen merkitys on symboleilla. Symboli, olipa se kielellinen tai muu, tarjoaa mahdollisuuden luoda toimintaa toteuttavaa organisaatiota toisen ihmisen järjestämän ympäristön, sanojen tai muiden merkkien avulla. Symbolien käyttö tuli mahdolliseksi vasta tietoisuuden syntymisen jälkeen. Jokainen sovittu ympäristön muutos (ilmanpaineen muutos tai merkki paperilla) eli symboli viittaa (osoittaa) tiettyyn toiminnan mahdollisuuteen aika-paikka-avaruudessa. (Järvilehto 1994: 186 ja 188-189; Mead 1967: 78-79.) Kieli on itse asiassa näyttämistä (Heidegger 1986: 154-155).

Kielen kehityksen lähtökohta on ele. Eleiden avulla toinen ihminen pyrkii vaikuttamaan toiseen siten, että yhteistoimintaa mahdollistava yhteinen organisaatio saadaan luoduksi. Aluksi tämä tapahtuu matkimalla eli toinen toistaa toisen eleen tai ilmeen. Matkimisen tuloksena on pelkkä yksilöiden yhdistynyt organisaatio, eivät vielä yhteistoiminnalliset

tulokset. Kun toinen yksilö muuntaa ympäristöä aivan tietyllä tavalla sanomalla jotain tai piirtämällä kirjaimia tai koskettelemalla toista yksilöä, niin toinen yksilö etsii kokeillen erilaisia toimintamahdollisuuksia. Hän muuntaa toiminnallista organisaatiotaan kunnes se johtaa symbolin tarkoittamaan yhteistoimintaan ja niihin toiminnan tuloksiin, joihin symboli viittaa. (Järvilehto 1994: 186-187; Leontjev 1981: 219-220; Mead 1967: 68-69).

Kielen ymmärtäminen perustuu merkityksellisten symbolien välittämien, yhteisiä tuloksia tuottavien organisaatiomuotojen löytämiseen. Kielen avulla ihmiseen ei siirry mitään, mutta sen kautta jaamme yhteisiä tuloksia, luomme yhteistä maailmaa. Kieltä ymmärtävät voivat sanoja käyttäen sopeuttaa toimintansa. Heillä on jo olemassa tietty rakenne, organisaatio, mikä mahdollistaa kielellä viitatus toiminnan. Kielellisen ilmaisun ymmärtämiseen liittyvän edeltävän organisaation merkitys tulee ilmi esimerkiksi silloin, kun ihminen kohtaa oudon sanan ja muut yrittävät selventää sitä hänelle. Usein sanan merkitystä avataan viittaamalla johonkin toimintaan, mitä ihminen on itse aiemmin tehnyt, nähnyt tai kuullut muiden tekevän. Joskus muut voivat näyttää hänelle sen toiminnan, jota sanalla kuvataan. Systemisesti tämä tarkoittaa uuden sanan ymmärtämistä helpottavan jo olemassa olevan rakenteen etsimistä ja käyttöä. Kuullun puheen tai luetun tekstin ymmärtäminen syntyy kuuntelemista tai lukemista edeltävän organisaation pohjalta.

Sanat tarkoittavat jotakin eli niillä on mieli vain niissä olosuhteissa, joissa niitä käytetään. Kielipelin säännöt muodostuvat, kun ihmiset käytännöissään niitä tukevat ja esittävät niiden kriteerit. Kieli ei muodostu sanoista vaan niistä tavoista, joilla sanat liittyvät arkipäivän toimintoihimme. Nämä tavat ovat "säännön sokeaa seuraamista" eli ihmiset oppivat sanojen samanlaisen käytön toimintansa yhteydessä. Säännön seuraaminen on käytäntöä. (Wittgenstein 1981: 75-76, 89-100 ja 135-142.)

Kielen jotakin toimintaa kuvaavat ilmaisut ovat toiminnan tulosten indikaattoreita samalla tavoin kuin jokin ihmisen valmistama esinekin on. Jotakin esinettä kuvaavalla puhutulla tai kirjoitetulla sanalla ihmiset voivat esittää todelliseen esineeseen liittyvän toiminnan mahdollisuuden. Tästä yhteydestä myös seuraa, että ihminen ei aivoissaan tulkitse mitään. Hän ei tarvitse erilaisia mielenkarttoja symbolien tulkintaan tai hermeneuttisia malleja asioiden ymmärtämiseen. Ulkomaailmasta ei siirry ihmisen aivoihin mitään tulkittavaa.

Ihminen toimii esimerkiksi liikennemerkkien mukaan, kun hänelle on kehittynyt niihin kytketyvät toimintajärjestelmät. Tällöin hän on jo ennen merkin kohtaamistaan organisoinut tarvittavalla tavalla, sillä hänelle on autokoulussa sekä kielellisesti neuvomalla että käytännössä liikenteessä ajaen harjoittelemalla opetettu liikennemerkkeihin liittyvät toiminnat. Liikennemerkit liittyvät elementteinä toimintajärjestelmiin, joita tarvitsemme ollesamme mukana liikenteessä eri tavoin liikkuen. Ilman tällaista organisoitumista liikennemerkit jäävät merkityksettömiksi. Jokainen voi todeta tämän kohdatessaan jonkin oudon symbolin. Jos hänelle ei ole kehittynyt toimintajärjestelmää, jossa symboli on elementti, niin symbolin ymmärtäminen ja sen yhdistäminen toimintaan ei ole mahdollista.

Systemisessä tarkastelussa vältetään kieleen perinteisesti liittyvältä toden ja epätoden ongelmalta. Lauseet on tapana jakaa ryhmiin sen mukaan, voidaanko niihin liittää toden tai epätoden ominaisuus. Yleisesti lauseen ymmärretään esittävän väittämän tosiasia. Osa

lauseista koetaan tosiksi kokemuksesta riippumatta ja osa lauseista on todettavissa tosiksi kokemusten kautta. Osaan lauseista ei voida liittää toden tai epätoden ominaisuutta. Kokemuksesta riippumattomasta totuudesta voi olla esimerkkinä lause ”rauta on metallia” ja kokemuksesta riippuvaa totuutta esittää lause ”lakimiehet ilmoittavat tulonsa verotukseen”. Lauseisiin ”sulje ovi” tai ”naisilla ja miehillä pitää olla sama palkka” ei koeta liittyvän toden tai epätoden ongelmaa. (Makkonen 1981: 89-94.)

Kokemus tarkoittaa järjestelmän muovautumista, uusien toimintamahdollisuuksien ja toiminnan tulosten syntymistä. Tietoiset kokemukset ovat aina tavalla tai toisella kommunikoitavissa ja ne liittyvät aina yhteisen toiminnan tulokseen (Järvilehto 1994: 171). Kielen ilmaisujen avulla ihminen ei kuvaa olioita ja niiden ominaisuuksia. Hän kuvaa yhteisiä toiminnan tuloksia tai mahdollisuuksia niihin. Kun kielen ymmärretään välittävän ihmisten kesken toiminnan mahdollisuuksia, totuusongelma voidaan kuitata toteamalla, että kielellinen ilmaus on tosi johtaessaan kuvattuun toimintaan tai kuvatessaan toimintaa oikein.

Ihmisen kaikki tietoinen toiminta on läpeensä sosiaalista, yhteistä. Kieli liittyy yhteiseen toimintaan silloinkin, kun kuvataan jonkin yksilön toimintaa tai yksilö kuvaa omaa toimintaansa. Kielellisen kommunikaation tärkeimmäksi edellytykseksi voidaan katsoa, että ihmiset käyttävät osapuolten ymmärtämiä ilmauksia, jolloin ihmiset voivat myös niiden mukaan suuntautua toimintaan. Esimerkiksi käsitys tuomioistuimen eli tuomarin tai tuomareiden tehtävästä antaa lakiteksteille merkityssisältö (ks. Makkonen 1981: 176) on erilaisten toimijoiden toiminnan kuvausten vastaavuuden selvittämistä ja organisoitumista niiden mukaan toimintaan.

Sanat ovat olemassa ihmisen toiminnan kuvauksina ja ne todentuvat, kun ihmiset toimivat niiden mukaan. Esimerkiksi normien ontologinen olemassaolo varmistetaan normin antajan ja sen kohteen välisellä alistussuhteella. Jos alistettu ei toimi normissa kuvatulla tavalla, on alistajalla mahdollisuus rangaista tai uhata sillä. Normi ei siis ole olemassa itsessään ”ontologisena” tosiasiana, vaan se kuvaa alistajan ja alistetun toimintaa. Normi todentuu, kun ihmiset toimivat normissa kuvatulla tavalla. (Ks. von Wright 1963a: 106-128.)

Sana on inhimillinen tulkinta jostakin pienestä todellisuuden osasta ja se viittaa aina johonkin yhteiseen tulokseen (Järvilehto 2000: 13). Tulos on jokin rakenne ja siten esimerkiksi jokainen verbi itse asiassa on lyhenne, jolla kuvataan toiminnan tulosten peräkkäisyyttä (Järvilehto 1995: 135). Ihmisen käyttämään sanaan voi sisältyä paljon hänen toimintojensa tuloksia. Esimerkiksi sanat ”nostan kättäni” kuvaavat suuren toimintajärjestelmäjoukon ja niihin kuuluvien toimintojen tuottamien tietoisten ja ei-tietoisten ketjua.

2.3.5 Tietoisen toiminnan eri muodot

Systemisesti tietoisessa toiminnassa on kysymys aina koko järjestelmän uudelleen organisoitumisesta. Kun rakenteeseen liittyy jokin uusi elementti tai se organisoituu uudelleen tavalla, josta voidaan kertoa muille, on kyseessä tietoinen toiminta. *Havaitseminen* toteutuu toiminnan tulokseen suuntautuneiden toimintajärjestelmien avulla eli havaitsemisissa tietyt ympäristön osat kytkeytyvät yhteen eliön elementtien kanssa. Tästä seuraa, että kaikki mitä havaitaan, on merkityksellistä eliön toiminnan kannalta. Esimerkiksi näkemiseen liittyvät

näköhermosolut ja aivokuoren tietyn alueen solut ovat ryhmittyneet yhteen. Ne pystyvät yhdessä tuottamaan toiminnan tuloksia käyttäen hyväkseen kehon osia (silmiä) toimintajärjestelmän elementteinä. (Järvilehto 1994: 118, 139 ja 146-147.)

Hermosolujen kannalta niiden ympäristöön kuuluvat muut solut, myös kehon osien erilaiset lihassolut. Eläinkokeissa on todettu, että esimerkiksi kissanpennulle ei kehity oikealla tavalla toimiva näköjärjestelmä, jos se pidetään pimeässä kolme viikkoa heti siitä, kun sen silmät ovat avautuneet. Kissasta ei tule sokea, mutta se ei pysty arvioimaan syvyyttä, ei välttämään esteitä eikä koordinoimaan silmien liikkeitä. Tämän voidaan katsoa osoittavan, että eliö ei kehity toimijana vain sisäisten toimintojensa varassa, vaan ympäristön osat liittyvät eliön kaikkeen toimintaan. (Rose 1994: 161-162.)

Tietäminen ja tieto ilmentävät järjestelmän olemassaoloa. Tieto liittyy eliön toimintamahdollisuuksiin. Havaittaja saa tietoa, kun hän havainnon kautta liittyy ympäristöönsä toimintaansa. Tieto syntyy empiirisesti kokemusten eli tietoisten ja ei-tietoisten tulosten saavuttamisen kautta uusien elementtien liittyessä järjestelmään mukaan. Tieto ei synny yksin aistien toiminnan kautta, vaan se perustuu järjestelmän rakenteeseen ja sen muovautumiseen toiminnan tulosten mukaan. Näin tieto on myös tulosta rationaalisesta toiminnasta. Tieteellisessä työskentelyssä tieto on olennaisesti ajattelun tulosta. (Dewey 1953: 83-84; Gibson 1979: 258-263; Heidegger 1986: 60-62; Järvilehto 1994: 111-112, 119 ja 130.)

Systeemisessä tarkastelussa tietoa ei siirretä ja käsitellä. Tiedon lisäys on uusien elementtien liittymistä järjestelmään ja samalla sen uusien toimintamahdollisuuksien lisääntymistä. Ihmiselle tietoa voi olla jokin kirjallinen toiminnan kuvaus, jonka mukaan hän oppii toimimaan uudella tavalla. Riistaa jäljestävälle koiralle saaliista erittyneet molekyylit ovat tietoa, jonka mukaan koira toimii. Saalis merkitsee ravintoa. Saalistamiseen koiralla on tietyt, osin ehkä geneettisesti periytyneet ja osin oppimisen kautta kehittyneet toimintajärjestelmät, joiden tuottamiin tuloksiin hajumolekyylit liittyvät elementteinä.

Ajattelemisen ja muistaminen ovat koko järjestelmän toimintaa. Ajatus on eliö-ympäristöjärjestelmän uudelleen organisaation luomista, johon sisältyy sekä hermoston että ympäristön elementtien välisten suhteiden muutoksia. Hermosolut eivät käsittele tietoja neurokemiallisissa prosesseissaan, mutta ne vaikuttavat välittäjäaineilla toisiinsa toiminnan tulosten tuottamiseksi. Uudet kytkennät merkitsevät uusien solujen tuloa mukaan tulokselliseen toimintaan johtavaan rakenteeseen. Ajattelu hermosolujen sähkökemiallisina prosesseina ei koskaan ole kuitenkaan tietoista, mutta ajattelun tulokset ovat sitä ja ne ovat myös kielellisesti ilmaistavissa, muiden kanssa jaettavissa olevia tuloksia. Ajattelu merkitsee järjestelmän uudelleen järjestäytymistä. Kielen ilmaukset, ihmisen luomat käsitteet ovat ajattelun apuneuvoja, symboleita. Niiden avulla on mahdollista luoda organisaatiota, joka kytkeytyy äärimmäisen monimutkaisten sosiaalisten toimintojen toteuttamiseen. (Mead 1967: 73-75; Järvilehto 1994: 106-108 ja 194-195; 1995: 135-136.)

Muisti on ihmisen ja ympäristön muodostaman järjestelmän rakenne, johon ei kuulu sisäisiä mielikuvia. Muisti tarkoittaa nykyisen ympäristön käyttöä aikaisempien kokemusten pohjalta. Se luo toiminnan mahdollisuuksia ja tarkoittaa nykyisen toiminnan perustana olevia ajan kuluessa muovautuneita rakenteita. Muistaminen tarkoittaa jokaiseen toimintoon

sisältyvän sekä vanhoja että uusia järjestelmän rakenteita. Muistikuva merkitsee nyky-ympäristön havaitsemista ihmisellä olevan kokemuksen pohjalta. Muistaminen merkitsee menneisyyteen paluun sijaan ihmisen nykyhetken toteutumista yksilön ja lajin kehityshistorian pohjalta. Muistaminen suuntautuu aina tulevaisuuteen, sillä menneisyydestä valikoituu aina asioita nykyhetken pohjalta tulevaisuutta varten. Muistaminen muodostaa kaiken suunnitelmallisuuden perustan. (Järvilehto 1995: 36 ja 120-121; ks. myös Rose 1994: 340.)

Kaikki ihmisen toiminta on muistamista, sillä toiminta perustuu ihmisen ja ympäristön muodostaman järjestelmän rakenteeseen. Käveleminenkin on ”muistamista”, se perustuu järjestelmän rakenteeseen. Rakenne kehittyy ihmisen toimiessa ympäristössään. Juuri kävelemään oppinut lapsi etenee vaappuen tasaisellakin alustalla. Ennen pitkää hän pystyy etenemään millaisella alustalla tahansa.

Oppiminen voidaan ymmärtää monimutkaisena ja dynaamisena, tiukasti muihin ihmisiin ja kulttuuriympäristöön kytkeytyvänä prosessina, jossa oppija kulloinkin toimii. Yksilöllinen oppiminen erillisenä pään sisäisenä prosessina on tämän mukaan mahdoton asia. Oppiminen on prosessi, jossa ihminen liittyy maailmaan, joka on samanaikaisesti sekä yksilöllinen että sosiaalinen. Oppiminen merkitsee ihmisen muuttumista. (Soini 1999: 24-25.)

Elävän biologisen järjestelmän olennaisin piirre on, että se kehittyy ja muuttuu ajan kuluessa (Rose 1994: 357). Kehittymiseen saattaa liittyä jopa uusien hermosolujen ilmaantumista aivojen kuoriosan muistamiseen ja oppimiseen liittyville alueille (Gould, Reeves, Graziano & Gross 1999: 548-551). Kaikkien eliöiden ympäristö muuttuu jatkuvasti ja elämä on jatkuvaa toimintajärjestelmien muovautumista. Vanhojen järjestelmien päälle rakentuu uusia järjestelmiä, mikä muodostaa perustan jatkuvalle oppimiselle. Ihmisen oppiminen voidaan ymmärtää toimintajärjestelmien rakentumisena. Se voi tapahtua vaihteittain. Oppiminen tapahtuu yhteisössä ja sen kautta ihminen voi liittyä mukaan yhteiseen toimintaan.

Suunnittelu kautta ihminen muovaa organisaatiotaan tulokseen johtavaksi. Suunnittelu ilmentää järjestelmän suuntautumista tavoiteltuun lopputulokseen. Suunnitelmaan voi kuulua tuloksissa tarvittavien tai sallittujen aineellisten ympäristöelementtien ja niiden keskinäisten ajallis-paikallisten suhteiden kuvaaminen sekä ominaisuuksien eli keskinäisten muiden suhteiden ja määrien luonnehdinta. Suunnitelma on käsitys tai kuvaus tulokseen johtavasta rakenteesta. Suunnitelma kielellisenä kuvauksena ei ole sama asia kuin sen kuvaama kohde (Järvilehto 1996: 5). Siinä ihmiset kuvaavat tulevaa toimintaansa. Kaikki ennalta lukkoon lyödyt yksityiskohdat jonkin toiminnan etenemisessä saattavat rajoittaa ja jäykistää toimintaa sekä viime kädessä estää tavoiteltuun lopputulokseen pääsemisen.

Päätöksenteko liittyy ihmisen tietoisien toiminnan etenemiseen rakenteesta toiseen. Kielellisenä kuvauksena päätös on myös tuloksen ilmentymä johonkin lopputulokseen johtavassa toiminnan prosessissa tai joissakin tapauksissa se ilmentää jo lopputulosta toiminnasta, sillä päätös voi olla jonkin toiminnan lopettamisenkin kuvaus. Päätös merkitsee toiminnan mahdollistavan organisaation luomista, toimintaan liittyvien elementtien järjestäytymistä niin, että tulos voi jo niiden varassa lähteä muotoutumaan. Näihin elementteihin voi liittyä tai niihin voidaan liittää lisää elementtejä, joita tarvitaan lopullisessa tuloksessa. Näin nähtynä mikään paperi ei voi olla päätös, vaikka perinteisten organisaatioiden toiminnat rakentuvat

tällaisten päätösten käsittelyn varaan. Todellinen päätös ilmenee ihmisten tavoiteltavaan eli päätettyyn tulokseen johtavana rakenteena olipa kysymys sitten yksilöstä tai yhteistyöstä. Tämä rakenne ja siihen pääseminen voidaan kuvata tarkasti tai pääpiirteissään.

Kun päätöksentekoa tarkastellaan toimintaan suuntautuvina rakenteina, niin keskeiseksi voidaan katsoa valinnan sijaan vastausten hakemista kysymyksiin mitä (eli millaista tulosta) päätöksellä tavoitellaan ja miten siihen on mahdollista päästä sekä mitä se vaikuttaa uuden toiminnan mahdollisuuksiin. Viimeisimmän kysymyksen käsittelyn nykyisissä päätöksenteon tarkasteluissa voidaan väittää jäävän sivummalle tai jos sitä tarkastellaan, niin keskitytään vain päättäjän omiin toimintamahdollisuuksiin. Tarkastelua kuvaa toteamus, että yksilö muovaa tulevaisuuttaan jatkuvasti tekemillään valinnoilla (Palojärvi 1998: 136).

Systeemisen tarkastelun mukaan muovaamme kaikki omaamme ja muiden tulevaisuutta toiminnallamme. Päätöksenteossa etsittävät vastaukset eivät ole valittavia ratkaisuja. Siinä muotoillaan ja suunnataan toimintaan johtavaa rakennetta, joka täydentyy tavoiteltavaksi tulokseksi toiminnan kautta. Toiminta on siirtymistä rakenteesta toiseen eli vastaaminen johonkin kysymykseen on uuden rakenteen liittymistä olemassa olevaan rakenteeseen. Rationaalisin päätös on silloin suuntautuminen tulokseen, joka ei rajoita uuden tuloksellisen toiminnan mahdollisuuksia päättäjältä eikä muilta. (Järvilehto 1995: 169.)

2.3.6 Yhteistyö toimintaan johtavana rakenteena

Systeemisesti yhteistyö ja tietoisuuden kehitys kytkeytyvät yhteen. Yhteistyön eri muotoina voidaan erottaa fysiologinen, institutionaalisen ja tietoinen yhteistyö. Fysiologinen yhteistyö syntyy erikoistuneiden osien yhteenliittymisen kautta, mikä on edellytys näiden osien, yksilöiden, elämän jatkumiselle. Järjestelmä pysyy koossa osien alkuperäisen yhteensopiavuuden vuoksi. Järjestelmässä yksilö on tärkeä ainoastaan osana, jolloin yksilö tuhoutuu irrotettuna järjestelmästä tai tullessaan tarpeettomaksi. Järjestelmä on jäykkä eikä pysty sopeutumaan uusiin olosuhteisiin, vaikka sen osat ovat aktiivisia eliö-ympäristöjärjestelmiä. Mehiläisyhteiskunta on ehkä tyypillinen esimerkki tällaisesta yhteistyöstä, jossa jokainen yksilö on erikoistunut. (Järvilehto 1994: 100; 1995: 70 ja 127.)

Tietoisuus fysiologisessa yhteistyössä esiintyy yleisenä tietoisuutena, jossa yksilö osallistuu yhteiseen tulokseen ja on siitä riippuvainen, mutta ei kykene erottamaan omaa rooliaan siitä mitenkään. Yksilö on täysin sidoksissa yhteiseen järjestelmään ja hänellä ei juuri ole toiminnallista vapautta. Yksilö on sidoksissa järjestelmään totaalisesti, jolloin sitä voidaan nimittää totalitaariseksi organisaatioksi. (Järvilehto 2000: 14.)

Fysiologisesta yhteistyöstä poikkeava samanlaisuuteen perustuva yhteistyö, mikä edellyttää joustavaa eliö-ympäristö-järjestelmän olemassaoloa. Hermostolla varustetut eliöt ovat tällaisia ja ne kykenevät joustavan uudelleen järjestäytymiseen. Yhteiset tulokset eivät enää perustu erikoistumiseen, vaan määräytyvät järjestelmään kuuluvien yksilöiden organisaation yhteensovittamisen pohjalta. Tietoisuus syntyy lajin sisällä, koska rakenteellisesti samankaltaiset yksilöt voivat asettua toistensa asemaan siten, että he kykenevät asettamaan yhteisiä tavoitteita. Joukon yhteiset tulokset voivat määräytyä siihen kuuluvien yksilöiden organisaatioiden yhteensovittamisen pohjalta ja tämä voi tapahtua jopa pakottamalla. Yksi yksilö voi pakottaa toiset toimimaan pakottajan ja samalla ehkä koko joukon kannalta

tarkoituksenmukaisella tavalla. Kysymyksessä on institutionaalinen yhteistyö ja korporatiivinen organisaatio. (Järvilehto 1995: 70-71 ja 127; 2000: 14.)

Institutionaalisisessa yhteistyössä yksilöllä on merkitystä vain suhteessa joukon yhteisiin tavoitteisiin, jotka voi asettaa yksittäinenkin joukon jäsen. Yhteistyö pohjautuu joihinkin yleisiin sääntöihin tai aikaisemmin asetettuihin tavoitteisiin, joiden pohjalta yhteinen organisaatio rakennetaan riippumatta yksilöiden omista tavoitteista. Institutionaaliseen yhteistyöhön liittyy kuitenkin jo yksilön oma tietoisuus, jolloin jokainen yhteistyöhön osallistuva kykenee toteamaan yleisen tietoisuuden aspekteja oman toimintansa kautta. Hän kykenee tarkastelemaan yhteistä organisaatiota omasta kehostaan erillisenä ja suhteuttamaan itsensä sekä yhteistyöorganisaation toisiinsa. Hän kykenee käyttämään yhteistä tulosta omassa toiminnassaan hyödyksi, mutta järjestelmä asettaa toimintarajat. (Järvilehto 1996: 4.)

Nykyisten demokraattisten menettelyjenkin voidaan nähdä nojautuvan aika pitkälle institutionaaliseen yhteistyöhön. Vaaleissa valitaan päätöksentekijöitä, joiden tuottamien toiminnan kuvausten mukaan muut organisoituvat. Päätöksenteon ja päätösten toimeenpanon erottamisessa ilmenee tietty käskysuhde ja julkista valtaa edustavat erilaiset viranomaiset viime kädessä pakottavat ihmisiä toimimaan päättäjien tahtomalla tavalla.

Kehittynein yhteistyömuoto on tietoinen yhteistyö. Se ilmenee kommunikatiivisena organisaationa, jossa jokainen osapuoli muovaa omaa organisaatiotaan yhteisen tuloksen toteuttamiseksi keskustelemaan kommunikoinnin kautta. Tällaisessa yhteistyössä yksilö saattaa olla tiettyjen toiminnan tulosten kannalta erikoistunut omaan rooliinsa, mutta hän voi tarpeen mukaan siirtyä roolista toiseen, koska hän hallitsee koko järjestelmän organisaation ja kykenee sovittamaan oman toimintansa kulloiseenkin tilanteeseen. (Järvilehto 1994: 101-102; 1995: 127-128; 2000: 14-15.)

Kehittynyt tietoisuus tekee mahdolliseksi toiminnan, jossa yhteisiä tuloksia ei ole ehkä formuloitu ollenkaan tai ne ovat hyvin yleisellä tasolla asetettuja, mutta yksilöt keskustellen kykenevät suunnittelemaan jatkuvasti tavoiteltavia tuloksia ja hakeutumaan yhdessä niitä toteuttaviin rakenteisiin. Tällaisessa yhteistyössä tietoisuus ilmenee subjektiivisina kokemuksina, mutta se perustuu kuitenkin yhteisiin tuloksiin, joiden saavuttamisen kautta osapuolet oppivat uusia asioita maailmasta ja laajentuvat järjestelminä.

Tietoisuuden kannalta katsottuna ihmisten organisaatiot saattavat olla kokonaisuutena luokiteltaviksi korporatiivisiksi, mutta niiden sisällä saattaa olla pienempiä ryhmiä, tiimejä, joissa ihmisten tietoisuus on jo kommunikatiivisella tasolla. Ryhmän jäsenet ovat tietoisia yhteisestä tehtävästään, johon he kommunikoiden sopeuttavat yksilöllisen tekemisensä. Ihmiset voivat ylittää myös organisaatioiden rajat ja muodostaa erilaisia käytännön yhteisöjä, joissa ihmiset voivat laajasti oppia toisiltaan omaa työtään auttavia asioita (ks. Wenger & Snyder 2000: 139-145).

Ihmisten organisaatiossa yksilöt organisoituvat yhteiseen tulokseen johtavaksi rakenteeksi. Rakenteeltaan hierarkkisessa organisaatiossa tehtävistä ovat tarkat määrittelyt oikeuksina ja velvollisuuksina jokaisella tasolla. Tehtävien sopeutusta suorittavat hierarkian puitteissa erilaiset esimiehet, jotka hallinnoivat tehtävien suoritusta lähinnä käskemällä ja erilaisia

päätöksiä tekemällä. Näin päätöksenteko keskittyy. Vuorovaikutus on vertikaalista esimiehen ja alaisen välistä kanssakäymistä. (Burns & Stalker 1966: 119-120.)

Organisaatioita tarkastellaan myös ympäristönsä kanssa vuorovaikutuksessa olevana ja siihen adaptoituvana systeeminä eli erilaisista osista koostuvana integroituna kokonaisuutena, joka tavoitteellisesti muuntaa panokset tuotokseksi. Adaptoitumiseen liitetään tiedon saanti ympäristöstä, jota tarkastellaan perinteisen kognitiivisen ärsyke-reaktio-mallin mukaisena reagoitina ympäristöön. (Kast et al. 1970: 118-121; McMaster 1996: 7-9 ja 80-82; Mintzberg 1979: 18-34; Routamaa 1976: 31-40.)

Yhteistyö systeemisesti nähtynä on ihmisten määrittelemän yhteisen tuloksen toteuttamista. Sen aikana tuloksen mahdollistavat elementit eli ihmiset ja ympäristöosat järjestäytyvät rakenteesta toiseen saavuttaakseen tavoittelemansa tuloksen. Ihmisten yhteistyöstä puhuttaessa ehkä sen dynaamista luonnetta paremmin kuvaava sana kuin ”organisaatio” on ”yhteisjärjestelmä”. Sen toiminta voi edetä dynaamisesti rakenteesta, organisaatiosta toiseen kommunikoinnin kautta. Yhteisjärjestelmä purkautuu, kun yhteinen tulos on toteutunut eikä uuteen enää suuntauduta. Toimintaan liittyvät rakenteet ovat vaihtuvia, joten perinteisiä organisaatioitakaan ei voida tarkastella stabiileina.

Dynaamisesti toimivaa organisaatiota on nimitetty orgaaniseksi organisaatioksi, jossa ihmiset suuntautuvat tietojensa ja kokemustensa mukaan kokonaistehtävän suoritukseen joustavasti. Kommunikointi on luonteeltaan konsultoivaa eikä käskevää ja tapahtuu enemmän vaakatasossa suoraan eri tehtävissä sekä tasoilla olevien ihmisten kesken. (Ks. Burns et al. 1966: 120-121.)

Yhteisjärjestelmä voi liittyä myös muihin yhteisjärjestelmiin, kun niillä kaikilla on yhteinen tulostavoite, jonka toteuttamiseen ne suuntautuvat. Yhteisen tuloksen tuottavan järjestelmän syntymisen ehto on, että kaikki ymmärtävät tavoiteltavan tuloksen ja osajärjestelmät organisoituvat koko ajan toteuttamaan sitä. Jos tavoitteet eivät ole yhteneväisiä, ei osajärjestelmissä tuotetuista tuloksista muodostu yhteistä tulosta, jolloin todellinen yhteisjärjestelmä jää syntymättä.

Ihmisten yhteisjärjestelmät syntyvät kommunikoinnin kautta. Organisaatioiden toimintaan liittyvää kommunikointia tarkastellaan viestintänä. Sitä voidaan tarkastella suhteena, joka muodostuu ärsykkeen siirtämisestä ja reaktion herättämisestä. Se on käyttäytymistä, johon liittyy sanomia, joilla yritetään kytkeä yhteen kaksi organismia, luoda niiden kesken vuorovaikutusta. Viestintää voidaan tarkastella myös merkitysten muodostamisena ja vaihtamisena. Tällöin kulttuureissa toimivat ihmiset, sanomat ja ’todellisuus’ ovat vuorovaikutuksessa siten, että merkitysten tuotanto ja tätä kautta yhteisymmärrys on mahdollista. Viestintä voi aiheuttaa häiriötä organisaatioissa, hajottaakin sen. Viestintä voi myös olla toimintaa integroivaa. (Aula 1999: 5-12 ja 144-145.) Systeemisessä viestinnässä ihmiset ilman sanomien tai merkitysten vaihtoa hakevat yhteistä organisaatiota.

Ihmisten keskinäisessä kommunikoinnissa ihmiset voivat oikeastaan kahdella tavalla toimien etsiä yhteistä organisaatiota. Jos joku tai jotkut hallitsevat tietyn asian, voi yhteiseen tulokseen johtavan rakenteen etsintä tapahtua niin, että muut muovaavat osajien neuvojen

mukaan omaa toimintaansa. Organisaation johtajat (eliitti) vaikuttavat muiden osallistujien mukautumiseen organisaatioon. Esimerkiksi Suomessa Ruotsin vallan aikana kuningas oli vallan käyttäjä, jolla oli edusmiehiä. Venäjän vallan aikana senaatti jakoi keisarin kanssa hallitustehtävät. Senaatin valta oli keisarilta delegoitua. (Ks. Etzioni 1975: 241, 244 ja 253-254; Nousiainen 1998: 225.)

Systeemisessä tarkastelussa toiminnallisessa organisoitumisessa perustana on ihmisten määrittelemä lopputulos, jonka toteuttamiseen he myös kommunikoiden suuntautuvat keskinäisen työnjaon eli osatulojen avulla. Kysymyksetkin ilmentävät ihmisen organisoitumista tiettyyn asiaan. Ne luovat rakenteellista valmiutta, jota vastauksen löytyminen toiminnan kautta täsmentää. Jatkuva toiminta organisaatiossa jonkun tai joidenkin käskyjen mukaan on ilmaus ihmisten huonosta tietoisuudesta. He eivät tiedä tai heidän ei anneta tietää yhteistä tulosta, jolloin siihen suuntautuminenkin on muiden ohjeiden varassa ja toiminnasta tulee epävarmaa.

Mahdollisimman avoin ja monipuolinen toiminnallinen kommunikointi on katsottavissa yhteisjärjestelmän tuloksellisuuden edellytykseksi. Tuloksellisuus ilmenee joustavana toimintana. Hierarkkinen kommunikointi rajaa ihmisten toimintaa. Toiminnallisessa organisoitumisessa tulosten ketju voi ylittää perinteisten organisatoristen hierarkioiden (organisaatioyksikköjen, osastojen tms.) rajat, jolloin ketjut eivät noudata luotua organisaatiokennettä. Tällaisessa horisontaalisessa organisoitumisessa on keskeistä organisoituminen ydinprosesseihin, jotka ylittävät luodut tehtävä- tai toimintarajat ja joihin integroituvat kaikki toiminnan osapuolet. (Martola 1993: 62; McMaster 1996: 105; Ostroff 1999: 20-24.)

Kommunikoinnin kautta ihmiset voivat selvittää toistensa mahdollisuuksia tietoiseen tulokselliseen toimintaan. Organisatorisessa kommunikoinnissa on keskeistä toiminnan mahdollisuuksien kuvaaminen ja arviointi pystyvätkö ihmiset ymmärtämään tuloksen sekä toimimaan kuvausten perusteella. Yhteistyö ei aina vastaa siihen osallistuvien tavoitteita eikä edes yksilön oma toimintakaan aina suju yllätyksittä (Järvilehto 1994: 194). Yksilöllisten ja yhteisjärjestelmän sisällä olevien ryhmittymien tavoitteiden on liityttävä yhteisen tavoitteen toteuttamiseen, muutoin yhteisjärjestelmä hajautuu ja pahimmillaan lakkaa olemasta. Kommunikoinnin kautta voidaan tätä hajautumista hallita, suunnata järjestelmää uudelleen yhteiseen tulokseen johtavaksi.

Kommunikointi voi olla järjestetty hyvin eri tavoin. Tietoisuutta korostavin tapa on, että kaikki yhteisjärjestelmään kuuluvat yksilöt osallistuvat keskusteluun, jossa tavoiteltavat tulokset ja niiden toteuttaminen sekä jakaminen määritetään. Tällainen keskustelu on toiminnan suunnittelua, jossa jokainen tuo muiden arvioitavaksi oman toimintaan suuntautuneen rakenteensa. Tällaisessa kommunikoinnissa on keskeistä selvittää ihmisten valmiudet osallistua yhteisjärjestelmään ja tarvittaessa luoda niille osapuolille, jotka ovat mukana vajavaisin edellytyksin, lisää valmiuksia. Kommunikointi edesauttaa ihmisiä sopeuttamaan toimintaansa yhteen ja lisää tietoisuutta, jonka kautta yhteistoiminta tulee joustavammaksi.

Välitön kommunikointi edellyttää kaikkien olevan läsnä tai teknisin apuvälinein luodun yhteyden kaikkien kesken. Esimerkiksi ihmiset eri puolilla maapalloa pystyvät organisoitumaan yhteiseen tulokseen, kun he voivat sopia keskenänsä työnjaon, jolloin kukin osa-

puoli organisoituu oman, yhteiseen tulokseen johtavan tuloksensa toteuttamiseen. Käytännössä ei liene kuitenkaan täysin mahdollista, että laajat ihmisjoukot voisivat välittömästi kommunikoida keskenään, vaikka tekniset valmiudet tällaiseen yhteydenpitoon ovat ehkä jo olemassakin. Ihmisten kommunikoinnin järjestämisessä joudutaan pakostakin luomaan rakenteita, jotka rajoittavat vapaata keskustelua ja organisoitumista.

Systemisesti katsottuna organisaatio ei ole olemassa ihmisistä irrallisena rakenteena eikä tiedonkäsittelyn systeeminä. Yhteistyössään ihmiset organisoituvat yhteisiin tuloksiin johtaviksi rakenteiksi, jollaisesta on kysymys myös virtuaalisessa organisaatiossa, joka perustuu tietotekniikan käyttöön ja mahdollistaa ihmisten laajan sekä joustavan kommunikoinnin (ks. Venkatraman & Henderson 1998: 34). Tietotekniikan käytön laajentumisen nähdäänkin muuttavan perinteisiä yhteistyön muotoja varsinkin kaupankäynnissä. Tulevaisuuden liiketoiminnan organisaatiot saattavat olla vähemmän pysyviä, elastisia verkostoja, jotka kootaan toimimaan tietoverkkojen avulla vain tietyn hankkeen ajan (ks. Malone & Laubacher 1998: 147).

2.3.7 Tunteiden merkitys toiminnassa

Psyykkisen ja muun toiminnan yhdistävissä käsityksissä tunne ilmaisee järjestelmän toimintakykyä. Spinoza (1994: 138 määritelmät iii, 149-150 huomautus, 188 määritelmät ii ja iii sekä selitys) ymmärsi affekteilla ruumiin tiloja, jotka lisäävät tai vähentävät, auttavat tai estävät ruumiin omaa toimintakykyä ja samaten näiden tilojen ideoita. Perusaffektit olivat suru ja ilo, joista kaikki muut syntyvät. Tunnetilat liittyvät toimintaan ja suhtautumiseen johonkin ulkopuoliseen. Rakkaus esimerkiksi on iloa ja viha surua. Iloon ja vihaan liittyvät ideat joistakin ulkoisista syistä. Rakkaus johtaa pitämään jotakin lähellä ja säilyttämään sen. Viha johtaa poistamaan tai tuhoamaan jotakin. Suru vähentää ja ilo lisää ihmisen täydellisyyttä.

Tunne ja tieto, tunne ja järki liittyvät tulokselliseen toimintaamme sekä keskenään toisiinsa, vaikka olemme tottuneetkin pitämään niitä toistensa vastakohtina. Tunteet syntyvät tilanteissa, joissa toiminta johtaa ihmisen kannalta hyödyllisiin tuloksiin tai sitten ei. Emootio voidaan ymmärtää järjestelmän toimintana, jonka aikana toimintajärjestelmät järjestäytyvät uudelleen, jolloin emootiot ovat korostuneessa suhteessa toiminnan tulokseen. Tunteisiin liittyvät muutokset eliön neurofysiologisella tasolla ja ympäristössä. Tunteet ovat aina suhteessa toiminnan tuloksiin, jotka voivat merkitä toimintajärjestelmien laajentuvaa tai hajoavaa uudelleen järjestäytymistä. Toiminnan tulos on toimintojen välinen taitekohta, jossa tapahtuu samanaikaisesti aiemman toiminnan arviointi ja uuden valmistelu. Tietoisiin tuloksiin liittyy muiden havaittavissa ja kommunikoitavissa oleva emootio. Ei-tietoisiin tuloksiin liittyvistä emootioista ei voida puhua eikä niitä voi siten kokea. Koska uudelleen järjestäytymistä tapahtuu jossain määrin jatkuvasti, kaikella toiminnalla on emotionaalinen sävy. (Järvilehto 1994: 170; 1995: 96; Mäkinen 1993: 21-22.)

Tunteet voidaan jakaa toimintaemootioihin ja arviointitunteisiin (evaluaatiotunteisiin). Toimintaemootio liittyy toiminnan ei-tietoiseen etenemiseen ja niihin liittyviä tunteita toimija ei voi tietoisesti kokea, vaikka ne ulkopuolinen voi todeta muuttuneena käyttäytymisenä (esim. kasvojen ilmeiden muutoksina). Toiminnan päättyessä toimija voi arvioida sen

yksityiskohtia. Evaluaatioemootio ilmeineen liittyy tähän tuloksen tietoiseen arviointiin ja siitä voidaan kommunikoida. Myös arviointiin liittyy toiminnan uudelleen järjestäytymistä. (Mäkinen 1993: 44-46.)

Positiiviset ja negatiiviset tunteet liittyvät eliö- ympäristö -järjestelmän uudelleen järjestäytymiseen. Negatiiviset tunteet ilmentävät järjestelmän hajautuneisuutta. Positiiviset tunteet liittyvät järjestelmän toimintaa edistävien tulosten saavuttamiseen. Tunteet ovat osa kaikkea, mitä ihminen tekee. Tunteiden kuvaamisella kuvataan ihmisen ja ympäristön muodostaman järjestelmän muutoksen suuntaa. Positiivinen tunne liittyy tilanteeseen, jossa järjestelmä on eheä ja toimii suunnitelmallisesti sekä on siirtymässä järjestäytyneisiin uusiin toimintoihin. Toiminnan epäjärjestys, järjestelmän disorganisaatio on negatiivisten tunteiden tilanne. (Järvilehto 1994: 173 ja 182; 1995: 97-99; Mäkinen 1993: 21-22.)

Tietoisten tunteiden alkuperä on yhteistoiminnassa, jossa niiden ilmaiseminenkin opitaan. Tunteet välittävät ihmiselle itselleen ja muille tietoa hänen todellisista suhteistaan toiminnan tavoitteisiin. Tunteiden kautta ihmiset voivat arvioida yhteisten tavoitteiden, yhteisten toiminnan tulosten luomisen mahdollisuuksia. Tunteet välittävät tietoa myös ei-tietoista tuloksista. Jos emootio on ei-tietoinen, siitä ei voi puhua, eikä sitä sen vuoksi ole ihmiselle itselleen olemassa, vaikka se voikin näkyä hänen muiden havaittavissa olevassa käyttäytymisessään. (Järvilehto 1994: 170-172.)

2.4. Toimintakäsitysten kokoava vertailu

Psyykkisen ja muun toiminnan erottamiseen perustuvassa tarkastelussa toiminta- sekä tietokäsitysten pohjana on hermoston ymmärtäminen erillisenä järjestelmänä. Aivojen toiminta selitetään informaation tai tiedon käsittelynä, johon aistit liittyvät välineinä. Hermosto jaetaan sensorisiin ja motorisiin hermoihin. Jälkimmäiset kytkeytyvät aistien ärsykevaikutusten muunteluun tehtävän edellyttämällä tavalla. Psyykkinen toiminta on kausaalissa suhteessa hermoston ja aistien toimintaan. Kausaalinen suhde vallitsee myös autopoieettisen systeemin ja ympäristön rakenteellisessa kytkennässä. Systeemin sisäisen rakenteen muutos on sopeutumista ympäristön muutokseen.

Kognitiiviset prosessit ymmärretään biologisten aivojen ja ympäristön eri osien vuorovaikutusprosesseina. Dynaamisten sensomotoristen prosessien tarkastelussa (Hurley 1998) perinteiseen input-output- kaavaan on lisätty tuloksesta (toiminnasta) palautetta tuovat silmukat, joiden avulla ihmisen ja ympäristön rajan katsotaan ylittyvän. Sisäiset tilat ovat näin osa jotakin suurempaa järjestelmää. Autopoieettisissa systeemeissä kognitio on eliön säilyttävää vuorovaikutusta, jossa ei välttämättä tarvita hermoja.

Systeemisessä tarkastelussa hermosto ei ole erillinen järjestelmä. Hermosolut ovat mukana koko järjestelmän tulokseen johtavissa organisaatioissa, joissa ovat mukana myös ympäristön osat. Sensoriset ja motoriset hermot sekä liikuntaelimet mahdollistavat eliön kytkeytymisen ympäristön osiin. Ympäristöön kytkeytymiseen liittyy aistinelinten ominaisuuksien jatkuva muuntelu ja sovittaminen ympäristöön, jotta löydettäisiin toiminnan tulokseen soivia elementtejä. Toimintajärjestelmissä aistit ja liikuntaelimet kytkeytyvät yhteen. Ne

muodostavat ympäristön valikoituneiden osien kanssa yhden toiminnallisen kokonaisuuden, eliö-ympäristö-järjestelmän. Psykkinen toiminta tapahtuu silloin samanaikaisesti kuin ympäristö muuttuu, sillä ympäristön muuttuessa koko järjestelmä muuttuu. Tieto on järjestelmän toimintaa mahdollistava organisaatio eli eliön ja ympäristön osista koostuva rakenne. (Järvilehto 1994: 112, 122-125 ja 128-130.)

Toimintajärjestelmissä elementtien ominaisuudet muuttuvat suhteessa toisiinsa. Tämä käsitteellinen poikkeaa kognitiivisen psykologian ja autopoieettisten systeemien ominaisuuskäsityksistä. Niissä ihmisen ominaisuudet selittyvät sisäisten tekijöiden kautta ja ominaisuudet sijoitetaan aina johonkin. Ihmisen tarkastelussa yksilö on keskeisessä asemassa. Ihmisen ominaisuuksien nähdään määrittävän perintötekijöiden ja hänen sisäisten piirteidensä ilmentymänä (esim. Ahmavaara 1998: 179-238).

Ihmisten yhteistyötäkin tarkastellaan yksilöstä käsin ja se hajoaa toiminnan koordinoointiin ja yhteistyöhön sekä kommunikointiin. Koordinoinnissa jokainen toimija toimii erillään, mutta seuraa yhteistä ”käsikirjoitusta”, jonka mukaan kaikki sopeuttavat toimintaansa toistensa kanssa. Yhteistyössä toimijat keskittyvät erillisen toiminnan sijaan yhdessä johonkin asiaan, ratkaisevat ongelmaa yhdessä. Refleksiivisessä kommunikoinnissa toimijat vuorovaikutuksessa keskittyvät luomaan yhteisymmärryksen jostakin asiasta ja siitä, miten sen kanssa menetellään. (Engeström, Brown, Christopher & Gregory 1997: 372-373.)

Systeemisessä tarkastelussa ihminen saa ominaisuutensa suhteessa toisiin. Ne eivät ole ihmisen sisäisistä tekijöistä riippuvia. Ihmisen toimintaa ja sen muutoksia ei selitetä sisäisillä ominaisuuksilla ja niiden muutoksilla. Toiminnan muutos kytkeytyy ympäristön muuttumiseen. Ihmisen ympäristö on samalla kertaa sekä sosiaalinen että luonnon ja ihmisen muokkaama ympäristö. Toiminnassa ihmisen ja ympäristön osat järjestäytyvät tulokseen johtaviksi rakenteiksi, toimintajärjestelmiksi. Maailman ilmiöt ovat systeemisiä tuloksia, tiettyjen järjestelmien toiminnan toteutumia.

Psykkisen ja muun toiminnan erottavassa tarkastelussa on käytetty myös toimintajärjestelmän käsitettä (Engeström 1995). Siinä elementit ovat yksilöitä, yhteisöjä, välineitä, sääntöjä ja työnjakoa sekä kohteita, jotka ovat keskenään vuorovaikutuksessa. Välineet voivat olla fyysisiä esineitä tai piirros tai lakiteksti. Tekemisellä on subjekti ja objekti, johon liittyvä tulos on seurausta toiminnan teoista koostuvassa prosessissa.

Systeemisesti ymmärretyssä toimintajärjestelmässä elementit keskinäisen vuorovaikutuksen sijaan järjestäytyvät aina rakenteiksi, toimintajärjestelmiksi. Soluissa solun ja ympäristön osat muodostavat sen elämään liittyvät toimintajärjestelmät. Yksilössä solut ja niistä koostuvat elimet ja kehon osat yhdessä toimintaympäristöön kuuluvien osien kanssa ovat mukana yksilön toimintajärjestelmissä. Ihmisten yhteistyössä ihmiset kehoineen ovat ympäristön osien ohella elementteinä tuloksiin johtavissa toimintajärjestelmissä.

Psykkisen ja muun toiminnan erottavassa tarkastelussa ihmisen tietoisuus liitetään aivoihin. Ihminen on toiminnassa mukana tiedostavana subjektina, joka ajatteluprosessin kautta asettaa tavoitteita ja valitsee keinoja, joita toteutetaan ympäristössä. Ihmistä tarkastellaan psykkisen toiminnan kautta ympäristöönsä adaptoituvana toimijana niin yksilönä kuin

organisaatioiden tai niiden osien jäsenenä. Jokainen yksilö ja organisaation osa näkee kuitenkin erilaisia maailmoja. (Kast et al. 1970: 7; March et al. 1979: 12-18 ja 59; Palojarvi 1998: 46-47.)

Eliö-ympäristö-järjestelmän teoriaan perustuvassa tietoisuuden tarkastelussa ovat mukana muut ihmiset ja ympäristö, jonka osat saavat merkityksensä ihmisen toiminnan kautta. Tietoisuus on kehittynyt ja kehittyy yhteistyössä muiden ihmisten kanssa. Sen kehittymiseen liittyvät myös aivot, mutta tietoisuuden kotipaikaksi niitä ei voida sanoa. Tietoisuus on yhteistä tietoa, ihmisten suuntautumista johonkin yhteiseen toimintaan kommunikation kautta. Mitä enemmän yksilö tietää yhteisestä toiminnasta, sitä paremmin hän voi yksilönäkin toimia. Ihmisen kehittynein toimintatapa on kommunikoinnin kautta etsiä yhteisiä tuloksia ja sovittaa oma toiminta niihin.

Kognitiivisiin prosesseihin nojautuvassa käyttäytymisen tarkastelussa tuloksellisuus on kiinni yksilöllisistä kognitiivisista prosesseista, aivojen toimintatiloista ja toiminnasta. Ihmiset ymmärretään itseohjautuvina, omiin tavoitteisiinsa pyrkivinä ja vastuullisina subjekteina myös heidän toimiessaan yhteisissä organisaatioissa. Niissä salailevaa ja omaan voittoon tähtäävää toimintaa paremmaksi on nähty keskinäinen kommunikointi, tiedon vaihto ja yhdessä testatun tiedon tuottaminen. Tehtävistä ja tavoitteista päätetään yhdessä eikä kukaan aja omaa linjaansa. Yksilöt auttavat toisiaan sitoutumaan organisaation toimintaan ja tarkkailemaan omaa toimintaansa sekä olemaan eettisesti vastuullisia. Vastuullisuuden tiedostaminen mahdollistaa organisaation pystyvän toimimaan laajoissa yhteyksissä ja edistämään sen intressiryhmien etuja. (Argyris, Putnam & McLain Smith 1985: 88-102; Argyris 1996: 25-34, 150-155; Brown & Isaacs 1998: 512-517; Kuittinen 1998: 206-208.)

Systeemisen ja kognitioon perustuvan toiminnan tarkastelussa näyttää lopputulos yhteistyön osalta olevan kuitenkin samanlainen eli ihmisten tuloksellisen toiminnan takana on yhteisesti sovitut asiat ja niihin suuntautuva toiminta. Mitä enemmän ihmiset tuntevat yhteistä tavoitetta, sitä paremmin he pystyvät toimimaan myös yksilöinä eli heidän yleinen ja yksilöllinen tietoisuutensa kehittyvät yhdessä toimimisen kautta. He voivat olla tuloksellisia sekä yksin että yhdessä. Ihmiset kehittyvät yksilöinä sosiaalisissa suhteissaan ja toimintansa kautta. Ihmiset oppivat toimimaan, kun he tekevät yhteistyötä erilaisten ihmisten kanssa.

Perinteisessä toiminnan tarkastelussa korostuu valintojen tekeminen. Sen kohteet ovat tavallaan olemassa valmiina ja ihmisen on arvioitava niiden keskinäinen järjestys. Valinnassa nähdään olevan pohjimmiltaan kysymyksen ajattelutavoista, mielen rakenteista ja henkisistä prosesseista, jotka kokoavat, välittävät ja muuttavat perinteitä, käsityksiä, tapoja ja uskomuksia. Valinta etsimisenä merkitsee valintaa tunnettujen vaihtoehtojen välillä. Valinta keksimisenä kohdistuu vaihtoehtoihin, jotka eroavat laadullisesti tunnetuista vaihtoehtoista ja joita ei voida suoraan johtaa niistä. Se kuvaa uuden luomista ja jo tiedossa olevien asioiden yhdistämistä uudeksi kombinaatioksi. (Harisalo 1995: 14-15.). Toiminnan selittäminen valintojen avulla ei ole ongelmatonta. Valintoja täydentämään tarvitaan valtaa (Arrow 1963: 51-59) tai haluja (Rawls 1973: 416-424) tai motivaatioita (Sen 1991: 5-8 ja 12-15).

Systeemisessä tarkastelussa valintojen tekeminen ilmentää ihmisten tulokseen suuntautuvaa rakennetta. Ihminen suuntautuu aina jotakin "lopputulosta" kohti kaikessa toiminnassaan.

Sekä tietoinen että ei-tietoinen toiminta on tavoitteellista, jolloin toimintaan sisältyvät kaikki tuloksessa tarvittavat elementit. Tavoite ei ole järjestelmän sisä- tai ulkopuolella. Se sisältyy toiminnan tulokseen. Tuloksesta tulee osa uutta toimintajärjestelmää, joka mahdollistaa uudenlaisen toiminnan. Tavoitteen kuvaamisella ihminen ilmentää vain johonkin tulokseen suuntautumistaan. (Järvilehto 1994: 162; 1995: 216-217.)

Tavoitteessa on mukana aina tulokseen johtava rakenne. Ihminen voi ottaa esimerkiksi tavoitteekseen uuden kielen oppimisen, jonka saavuttaminen ilmentää sekä tietoisia että eittietoisia tuloksia. Aivojen, aistien ja lihasten soluorganisaatiossa on syntynyt kielen osamista ilmentävät uudet rakenteet kuulemiseen, näkemiseen ja puhumiseen sekä kirjoittamiseen liittyvien vanhojen tulosten päälle harjoittelun avulla. Harjoittelun aikana tapahtuu vaiheittain etenevä järjestelmän uudelleen organisoituminen. Siinä ovat mukana niin ihmisen kuin ympäristönkin osat. Esimerkiksi puheen harjoittelussa ovat mukana ilman molekyylit ja ihmisen lihakset. (Ks. myös Järvilehto 1994: 161-162; Lindqvist 1994.)

Psyykkisen ja muun toiminnan erottamisen yhteydessä puhutaan myös systeemiajattelusta. Se on määritelty laajaksi ja varsin epämääräiseksi metodien, työkalujen ja periaatteiden rakenteeksi, jossa keskinäiset voimat ovat yleisen prosessin osana ja johon kuuluvat muun muassa kybernetiikka ja kaaosteoria sekä systeemidynamiikka (Senge & Kleiner 1998: 89-90). Se muodostuu metodeista ja filosofiasta, joita tarvitaan systeemien analysoinnissa johtamisen yhteydessä, ympäristömuutoksissa, politiikassa, taloudellisessa toiminnassa, lääketieteessä ja insinööritieteissä sekä muillakin toiminnan alueilla (Forrester 1991: 5 ja 8). Systeemiajattelussa systeemejä tarkastellaan informaationkäsittelysysteemeinä tai muina elementeistä koostuvina kokonaisuuksina, jolloin niitä luonnehditaan systeemikohtaisin käsittein. Systeemin osien välillä on kausaalinen riippuvuus. Jos jokin osa muuttuu, on muidenkin osien muututtava mukautuakseen systeemin muutokseen.

Eliö-ympäristö-järjestelmän teoriaan nojautuvassa systeemisessä tarkastelussa systeemi koostuu aina eliön ja ympäristön osista, jolloin tarkastelu yhtenäistyy. Siinä ei ole erillistä subjektia ja objektia. Järjestelmän lainalaisuudet eivät ole mekaanisia syy-seuraussuhteita. Ne ovat erilaisten ja eritasoisten toimintajärjestelmien sekä niiden elementtien yhteistyön lainalaisuuksia. Perinteisessä systeemiajattelussa mukana olevien kybernetiikan ja informaatioteorian soveltaminen ihmisen sekä hermoston toiminnan tarkasteluun merkitsee ihmisen olemuksen rajoittamista ja elävän organismin tarkastelua ikään kuin mekaanisena automaattina. (Järvilehto 1994: 118.)

Kognitiota käsiteltäessä toistuukin usein tietokoneiden tai säätöjärjestelmien toimintaan viittaavia ilmaisuja, joista jälkimmäiset ovat mukana myös autopoieettisten systeemien tarkastelussa. Eräissä tarkasteluissa (esim. Clark 1997: 220-221) ihminen rinnastuu tietoja käsitteleväksi laitteeksi. Inhimillisen älyn käyttäjä nähdään hajautettuna kognitiivisena systeeminä, jolla on apunaan ulkoisia resursseja erilaisissa tietojenkäsittelytehtävissä.

Systeemisessä tarkastelussa käyttäytyminen toteutuu eliön ja ympäristön muodostamassa järjestelmässä. Toiminnan tuloksen kannalta koko eliö-ympäristö-järjestelmä on toimija, joka on aika-paikka-avaruudessa erilaisissa rakenteissa. Eliön organisaatio kytkeytyy aina ajassa muuttuvaan ympäristön organisaatioon. Ympäristön kuvaamisessa tarvitaan sen

koordinaattien lisäksi ajan koordinaatteja, koska ajan pysäyttäminen merkitsisi kaiken liikkeen loppumista. Nykyhetki tarkoittaa tiettyyn toiminnan tulokseen eli eliön ja ympäristön osien järjestäytymiseen liittyvää suhteellista aikaväliä. Organismi on jatkuvasti jäljessä ympäristön ajasta, kun psyykinen toiminta ymmärretään hermotoimintana, sillä informaation siirtyminen ympäristön ärsykkeestä eliöön ja sen sisäinen prosessointi vie aikaa. (Järvilehto 1994:146-147;1995: 119, 204 ja 212.)

Ajallinen ulottuvuus on mukana myös muissa toimintakäsityksissä, vaikka useimpien yhteiskuntateorioiden kehittämisyhtymysten onkin katsottu lyöneen laimin käyttäytymisen aika- ja paikkaulottuvuuden. Kaikki vuorovaikutuksen mallit, käyttäytymisen kaavat, ovat kuitenkin aikaan sidottuja ja yhteiskunnallinen kehitys etenee ajassa sekä tilassa. Toiminta on inhimillisen käyttäytymisen virtaa ajassa ja paikassa. (Ks. Giddens 1983: 2 ja 201-206.)

Tarkasteltaessa ihmisen toimintaa systeeminä sen täydellisemmän luonnehdinnan katsotaan vaativan systeemin historian ja ennen kaikkea sen lakien esittämistä. Elävän järjestelmän organisaation katsotaan olevan sellaisen, että se toistaa sitä, mikä toimii. Samasta syystä elävä systeemi on myös historiallinen systeemi, sillä tietyn toiminnan muoto perustuu aina menneisyydelle. Aika ei kuitenkaan ole ympäristöön liittyvä piirre, vaan ympäristöstä tuotettuihin kuvauksiin liittyvä ulottuvuus. Ajallinen ulottuvuus luo järjestystä havaittuihin vuorovaikutustapahtumiin. (Ks. Maturana 1970: 27; Maturana et al. 1973: 133; 1998: 57-58 ja 241-242; Tuomela 1983: 84; Varela et al. 1993: 205.)

Evoluutiopsykologiassa (esim. Calvin 1997) ihmisen toiminta aika-paikka-avaruudessa kytketään aivoissa oleviin malleihin, joiden kuitenkin väitetään pysyneen kauan samoina. Maanviljelyskulttuurin jälkeiset nopeat ja valtavan suuret muutokset sivilisaatiossa eivät ole stimuloineet inhimillistä evoluutiota. Maailma on muuttunut, mutta ihminen ei ole, koska ihmiset ovat noin 50.000 vuotta sitten jo hajonneet planeetan eri puolille, joten hyödyllisten geneettisten mentaalisten mutaatioiden leviäminen ei ole ollut mahdollista. Ihmisen evoluutioonkaan ei ole ollut suuria ympäristöllisiä paineita (suuria tulivuorten purkauksia tai jääkauden aikaisia ilmiöitä). 10.000 vuoden ajanjakso ei vielä riitä koko populaation käsittävien geneettisesti merkittävien muutosten vakiintumiseen. Kulttuurit ja sosiaaliset instituutiot ovat ympäristöolosuhteiden ja pysyvien inhimillisten psykologisten piirteiden välisiä adaptaatioita. (Ks. Nicholson 1998: 137-138 ja 144.)

Kärjistäen sanottuna evoluutiopsykologiassa ympäristön muutokset ovat ihmisistä riippumattomia. Ihminen sopeutuu psyykkisen toimintansa kautta aina hänelle valmiina ilmentyvään ympäristöön. Systeemisessä tarkastelussa ihmisen ei nähdä syntyvän valmiiseen maailmaan. Jokaisen yksilön täytyy itse löytää ja luoda oma toimintaympäristönsä maailmassa olevien mahdollisuuksien joukosta. Tämä tapahtuu kuitenkin kaikin tavoin sosiaalisessa kontekstissa. Ihminen yksilönä liittyy kielen avulla omaan maailmaansa mukaan ihmiskunnan ja oman kulttuuriympäristönsä kokemukset. (Järvilehto 1994: 203-204.)

Tunteiden tarkastelussa kognitiivisen psykologian puolella tunteet kertovat yksilön toimintavalmiudesta ja hänen persoonallisesta suhtautumisestaan asioihin sekä hänen neurofysiologisen järjestelmänsä toiminnasta, jossa aivojen merkitys on suuri. Systeemisessä tarkastelussa aivojen osuutta tunteisiin ei kielletä, mutta tunteet kertovat sekä yksilön että yhteis-

järjestelmän tuloksellisen toiminnan onnistumisesta ja epäonnistumisesta. Tunteiden kautta saadaan näkökulma koko järjestelmän dynaamisen toiminnan muutosten laatuun olipa kyse sitten yksilöstä tai yhteisjärjestelmästä. Autopoieettisten systeemien tarkasteluissa tunteisiin ei kiinnitetä huomiota.

Tunteiden nähdään liittyvän sosiaaliseen kanssakäymiseen sekä kognitiivisen psykologian puolella että systeemisessä tarkastelussa. Perinteisesti tunteita tarkastellaan tilanteisiin liittyvinä sosiaalisina rooleina, institutionalisoituneina tulkinnan ja reagoinnin tapoina (Averill 1986: 100). Ne nähdään sosiaalisen elämän kielenä ja yleismallien antajina ihmisten keskinäisille suhteille (Oatley et al. 1996: 87). Sanattomat tunneilmaisut tuovat laatua sosiaalisten normien noudattamisen mukaiseen kanssakäymiseen ja ne vähentävät kanssakäymiseen liittyvää stressiä sekä tarttuvat toisiin (Surakka 1998: 55 ja 74-75). Systeemisessä tarkastelussa tunteet ja niiden ilmaisut ovat olennaisia sosiaalisen kanssakäymisen ja yhteistyön rakentamisessa. Ihmiset arvioivat niiden avulla yhteistyön mahdollisuuksia. Tunteet heijastavat ihmisen valmiutta ja kykyä yhteistoimintaan.

Systeemisellä tarkastelulla ja materialistisella kognitiotieteellä eli emergentillä materialismilla on monistinen lähtökohta, jonka mukaan kaikkien olioiden, elävien ja elottomien järjestelmien perusaines on sama. Emergentissä materialismissa sisäisen ja ulkoisen maailman jako korvautuu jaolla eri tasoihin, joilla voi olla erilaisia olioita, joilla on keskinäistä vuorovaikutusta, mutta ei vuorovaikutusta alemman tason olioiden kanssa. Toiminta kuitenkin hajoaa fyysisellä ja emergentillä tasolla tapahtuvaksi. (Ollinheimo 1997: 366-372.)

Sosiaalisen konstruktionismin ja systeemisen tarkastelun välillä voidaan yhtäläisyydeksi katsoa sosiaalisuuden korostaminen ihmisen kehittämisessä ihmisenä. Yhtäläisyyttä on nähtävissä myös suhtautumisessa tiedon esiintymiseen aivoissa erilaisina representaatioina. Representaation sijaan konstruktionismissa on esitetty tiedoksi kielellistä tulkintaa, sillä kielen nähdään olevan jaettuja toimintoja yhteisössä. Jakaessaan ja tulkitessaan äänet ja kirjainmerkit yhteisö käyttää niitä tekemisen välineinä. Kun tietoa tarkastellaan tulkittavina väitteinä, niin sitä ei voida ymmärtää ihmisten päässä olevana asiana. Tieto on enemmän jotain, mitä ihmiset tekevät yhdessä. Näin inhimillisen toiminnan selittävä keskiö siirtyy mielen sisäiseltä alueelta inhimillisen vuorovaikutuksen prosesseihin ja rakenteeseen, jolloin jokainen käsite (tunne, motiivi jne.) poistetaan pään sisässä sijaitsevalta ontologiselta perustalta ja siitä tehdään sosiaalisen prosessin aines. (Gergen 1997:18-19.)

Systeemisessä tarkastelussa ihmiset suuntautuvat tiettyihin tuloksiin yhdessä ilman tietojen siirtoa ja käsittelyä, jolla sisäinen ja ulkoinen maailma yhdistetään. Esimerkiksi Habermasin (1987a; 1987b) kommunikatiivisessa toiminnassa yhteisymmärrys perustuu kielelliseen interaktioon ja se on toiminnan päämäärä. Näin toiminta ikään kuin pysähtyy yhteisymmärrykseen. Systeemisessä tarkastelussa yhteisymmärrys ilmenee tuloksiin suuntautuvina rakenteina, joissa ihmiset ovat mukana. Ihmisten toiminnassa organisaatioissa korostuu yhteisen toiminnan kautta syntyvä tietoisuus. Toiminnan tuloksellisuus on kiinni siitä, miten hyvin ihmiset tuntevat ja hyväksyvät yhteisen tuloksen sekä asettuvat elementeiksi siihen johtavaan rakenteeseen. Ihmisten yhteisjärjestelmät ja vakiintuneet yhteiskunnalliset toimintatavat (instituutiot) syntyvät yhteisten tulosten pohjalta ja ne purkautuvat, kun yhteisiä tuloksia ei enää aseteta.

Autopoieettisten systeemien teoria ja psyykkisen sekä muun toiminnan erottamiseen perustuvat tarkastelut poikkeavat toisistaan suhteessa informaation siirtoon ympäristöstä. Autopoieettisiin systeemeihin ei ympäristöstä siirry mitään eivätkä ne prosessoivat informaatiota. Autopoieettisten systeemien rakenteellisten kytkentöjen on katsottu tarjoavan keskitien kognitiivisen toiminnan käsittämiseksi dualismin ja monismin välillä. Kognitio ymmärretään maailmaa esiin tuovien rakenteellisten kytkentöjen ilmentymänä, mikä perustuu monitasoiseen sensomotoristen verkkojen muodostamaan verkostoon. Sen kautta kognitiivinen järjestelmä tulee osaksi jatkuvasti olemassa olevaa maailmaa tai se kykenee hahmotamaan ja kuvaamaan siitä jotakin uutta. (Varela et al.1993: 202 ja 206-207.)

Autopoieettisten systeemien teorialla ja eliö-ympäristö-järjestelmän teorialla on yhtäläisyytenä, että ympäristöstä ei nähdä siirtyväksi informaatiota eliöön. Molemmissa teorioissa eliöt määrittävät ympäristönsä. Se jää kuitenkin autopoieettisen systeemin ulkopuolelle täysin ja systeemi sisäisin rakennemuutoksien mukautuu siihen. Systeemi synnyttää ja ylläpitää itsensä, jolloin sen toiminta on oman rakenteen muuttamista. Tämän havaitsija voi erottaa systeemin ja ympäristön suhteen muutoksena, mikä ilmentää systeemin toimintaa.

Eliö-ympäristö-järjestelmänä ihminen ja ympäristö ovat aina mukana toiminnassa ja toiminta muuttuu nimenomaan ympäristön muutosten kautta. Tulos suuntaa toimintaa, joka on erilaisten elementtien järjestymistä rakenteiksi. Ihmiset ovat näissä rakenteissa mukana yksilöinä ja yhdessä. He tekevät päätöksiä, suunnittelevat ja ajattelevat sekä tekevät käsillään jotakin, mutta aina he suuntautuvat johonkin tulokseen kokonaisuutena järjestelmänä. Kaikki toimintaan liittyvät osat ovat mukana tarkasteluissa. Ihmiset kytkeytyvät yhteisiin tuloksiin johtaviin rakenteisiin kommunikoinnin kautta eikä sen avulla emergoidu erillisiä keskenään vuorovaikutuksessa olevia systeemejä.

2.5 Yhteenvedo ja johtopäätökset

Psyykkisen ja muun toiminnan erottamisen perustana olevissa psykologisissa lähtökohdissa on jo paljon erilaisia oletuksia. Yhteistä niille on aivojen tai hermojärjestelmän toiminnan keskeinen asema. Toiminnan perusta on ympäristöstä saatava tieto ja sen sisäinen käsittely. Sen avulla ihmiset voivat toimia keskenään ja adaptoitua ympäristöönsä. Tietoisuus ja tunteet ymmärretään hermojärjestelmään liittyvinä. Ihmisen toimintaa tarkastellaan myös aina yksilöön ja hänen ominaisuuksiinsa palautuvien käsittein.

Ihmisen toiminta autopoieettisena systeeminä hajoo erilaisten erottelujen tekemiseksi ja systeemin itsetarkkailuksi sekä -säätelyksi. Autopoieesia tarjoaa mahdollisuuden selittää yhtenäisin käsittein solun, kehon ja yhteiskunnan systeeminä, mutta yhteiskunnallista toimintaa selitetään erilaisten systeemien välisenä vuorovaikutuksena, jossa ihmisen rooli on sensorina toimiminen.

Eliö-ympäristö-järjestelmän teoriassa ihmistä tarkastellaan ihminen-ympäristö-järjestelmänä, jolloin on mahdollista kuvata samoin käsittein solujen ja yksilön sekä ihmisjoukon toimintaa. Toiminnan perusta on solujen aineenvaihdunnassa. Toiminta ihmisen ja ympäristön muodostamassa järjestelmässä ei hajoa sisäisen ja ulkoisen maailman kesken. Toiminta on ihmisen ja ympäristön osien järjestymistä erilaisiksi toimintajärjestelmiksi.

Solutason toimintajärjestelmät turvaavat aineenvaihdunnan. Kehon toimintajärjestelmät turvaavat aineenvaihdunnan mahdollistavan ympäristön, jonka kautta ihmiset liittyvät toisiinsa. Ihmiset yhdessä ympäristön osien kanssa voivat muodostaa tuloksia tuottavan toimintajärjestelmän, joka yleiskäsitteenä soveltuu solujen ja kehon toiminnan sekä ihmisten yhteistyön tarkasteluun.

Ihmisen käyttäytymistä yksin tai yhdessä muiden kanssa voidaan tarkastella palauttamatta käsitteitä yksilön ominaisuuksiin. Yksilö saa ominaisuutensa suhteessa muihin, ne eivät ole hänen sisäisiä piirteitään. Myös tietoisuus kehittyy sosiaalisessa kontekstissa. Ihminen määrittyy ihmisenä ja toimii sosiaalisessa ympäristössä. Ihmisen toiminta ilmenee erilaisten yksilöllisten toimintajärjestelmien ja yhteisjärjestelmien toisiinsa kietoutumisena. Ihmisen elämä on jaettavien yhteisten tulosten tuottamista. Jakaminen tarkoittaa samojen ympäristöosien liittymistä ihmisten toiminnan tuloksiin. Havainnot ympäristöstä ovat jaettuja tuloksia, ja jokin tavara liittyy sekä valmistajan että käyttäjän toimintajärjestelmiin. Tulokset ilmenevät muutoksina ihminen-ympäristö-järjestelmän rakenteessa. Toiminnan muutokset tapahtuvat ympäristön muutosten kautta.

Tarkastelusta voidaan tehdä johtopäätös, että psyykkisen ja muun toiminnan erottamiseen sekä autopoieesiaan liittyvien toimintakäsitysten pohjalta ei muodostu yhtenäistä toimintakäsitystä. Yhtenäinen toimintakäsitys sen sijaan voidaan rakentaa eliö-ympäristöjärjestelmän pohjalta. Toiminta on ihmisen ja ympäristön osien järjestymistä erilaisiksi rakenteiksi, toimintajärjestelmiksi. Yhtenäinen toimintakäsitys antaa mahdollisuuden kuvata samoin käsittein niin solujen kuin yksilön tai ihmisjoukon toimintaa, mikä antaa mahdollisuuden ihmisen toiminnan ja toiminnallisesti ymmärretyn hyvinvoinnin tarkasteluun uudesta näkökulmasta.

3 HYVINVOINNIN KÄSITE JA ILMENTYMINEN

Hyvinvointia lähestytään edellä selvitetyn yhtenäisen toimintakäsityksen pohjalta. Ensin määritellään hyvinvointi. Sen jälkeen tutkitaan ja kuvaillaan hyvinvoinnin ilmentymisen eri muotoja sekä arvioidaan hyvinvointiin vaikuttavia seikkoja. Luvussa vastataan tutkimusongelman ensimmäiseen kysymykseen.

3.1 Hyvinvoinnin määrittäminen

Toimintatarkastelun pohjalta hyvinvointi voidaan ymmärtää toiminnan tuloksien saavuttamisena yksilöinä ja yhteisjärjestelminä. Käsitteenä hyvinvointi viittaa ihmisen tuloksia tuottaviin toimintajärjestelmiin. Hyvinvointiin liittyvät suotuisa ja tuloksissa tarvittavia elementtejä tarjoava toimintaympäristö sekä ihmisten kyky käyttää näitä elementtejä hyväkseen. Hyvinvointi voidaan määrittää toimintajärjestelminä ja siihen kuuluvat sekä samojen tulosten toistuminen että jatkuvasti muuttuvaan ympäristöön kiinnittymisen mahdollistavat uudet tulokset. Hyvinvointiin kuuluvat sekä tietoiset että ei-tietoiset tulokset.

Ymmärrettäessä hyvinvointi systeemisesti tuloksellisena toimintana sitä voidaan tarkastella yksilöön palautumattomin ja samoin käsittein solutasolta ihmisten yhteistyöhön asti. Tuloksellisen toiminnan prosesseissa ovat elementteinä mukana solut ja niistä muodostuvat kehon osat sekä ihmiset kehoineen ympäristön osien ohella. Koska toimintajärjestelmien tulokset ovat rakenteita, hyvinvointia voidaan tarkastella solutason, kehon tai yhteiskunnan rakenteiden kannalta ja analysoida niiden muutoksina.

Rakenteiden muuttuessa muuttuu myös tuloksellinen toiminta. Viime kädessä ihmisen hyvinvointi tuloksellisena toimintana muuttuu toimintaympäristön muuttuessa. Ympäristö voi olla sekä sosiaalinen että luonnon samoin kuin ihmisen järjestämä ympäristö. Ihmiset yhdessä ja yksilöinä muuttavat jatkuvasti toimintaansa liittyvää ympäristöä. Ympäristön kautta ihmiset myös jakavat hyvinvointinsa. Sen muutosten kautta ihmiset voivat edistää tai heikentää hyvinvointiaan.

Psykkisen ja muun toiminnan erottamiseen perustuvissa tarkasteluissa hyvinvointi ymmärretään tarpeiden tyydytyksenä. Ihminen (persoonana) on nähty tarpeiden kokonaisuutena (Hegel 1994: 173). Yhteiskunnan on katsottu olevan olemassa viime kädessä ihmisten tarpeiden tyydyttämistä varten (Ahmavaara 1976: 244). Tarpeiden osalta on korostettu tarvittavan objektiivisia standardeja niille ja niiden tyydyttämiseksi julkisen viranomaisen takaamia oikeuksia (Doyal et al. 1991: 300). Tarpeista on myös sanottu, että ne eivät ole sen merkittävämpiä kuin halutkaan, joita yksilöt markkinoilla toteuttavat, joten perusteita valtion toimenpiteille niiden suhteen ei ole olemassa (Goodin 1988: 27-50). Tarpeita ei kuitenkaan ole kyetty määrittämään ja usein hyvinvointi jaetaan henkiseen sekä aineelliseen hyvinvointiin, missä heijastuu jako ihmisen sisäiseen ja ulkoiseen maailmaan.

Älyllisyys ja henkisyys liitetään yleensä ihmisen aivojen (hermojärjestelmän) toimintaan, mutta mukaan otetaan kuitenkin ulkoisia tekijöitä. Älykkyyteen kytketään biologisena perusteena aivojen koko ja ihmisen perimä sekä muina tekijöinä aivojen suoritusnopeus ja

ihmisen ikä. Älykkyyteen vaikuttavina ympäristötekijöinä nähdään ennen syntymää edeltävät ympäristötekijät, aliravitsemus ja yleensä ravinnon laatu. Lapsen älykkyyteen katsotaan myös vaikuttavan sosiaalisen ympäristön eli kotiympäristön ja kouluopetuksen sekä –kurin. (Ks. Ahmavaara 1998: 133-178.)

Tarpeiden tyydyttämisen sijaan ihmisen toiminta voidaan ymmärtää ei-tietoisina ja tietoisina tuloksina sekä puhua hyvinvoinnista tulosten saavuttamisena, tuloksellisina toimintajärjestelminä. Inhimillinen toiminta on kehon ja ympäristön osien yhteen kietoutunutta prosessia yhteistyössä muiden ihmisten kanssa. Tulokset ovat erottamaton osa tuloksesta toiseen etenevää prosessia. Yksilön monipuoliset toimintajärjestelmät ovat hänen hyvinvointinsa tausta. Ne kehittyvät vain, kun ihminen on mukana yhteisessä tuloksellisessa toiminnassa tuottamassa tuloksia. Hän on silloin myös mukana jakamassa niitä, oppimassa uusia asioita ja saamassa toiminnassaan tarvitsemiaan elementtejä käyttöönsä. Hyvinvointiin voidaan katsoa kuuluvaksi kaikki yksilö- ja yhteisjärjestelmän tulokset, joiden pohjalta järjestelmä voi edetä uuteen tulokseen.

Ihmisen työtä voidaan tarkastella toimintajärjestelmiin liittyvänä. Kun ihminen tekee työtä, hän on mukana aivoineen ja lihaksineen jossakin tulokseen suuntautuvassa rakenteessa. Hän voi tehdä työtä yksin tai yhdessä muiden kanssa. Työn tuloksia voivat ilmentää hyvin monenlaiset asiat. Ne voivat olla uusia ajatuksia, uusia taitoja ja tavaroita. Tulos ilmenee aina muutoksena ihminen-ympäristö-järjestelmässä.

Nobelisti Sen (esim. 1997: 30-50) on myös tarkastellut hyvinvointia toiminnallisena asiana. Hän lähestyy hyvinvointia ihmisen toimintakyvyistä tai toimintamahdollisuuksista (capabilities) ja toiminnoista (functionings) lähtien. Senin lähestymistapa perustuu näkemykseen elämästä erilaisten ihmisen saavutettavissa olevien ”tekemisten ja olemisten” yhdistelmänä. Toimiminen on henkilön saavutuksia eli mitä hän onnistuu tekemään ja olemaan. Toiminnot edustavat siten ihmisen elämälle arvokkaita ja hallittavissa olevia asioita. Jatkuva ravinnon saanti, hyvä terveys jne. ovat perustoimintoja, mutta myös muut toiminnot voivat olla ihmisen kannalta hyvin arvokkaita eri syistä.

Erilaiset hyödykkeet ja palvelut ovat arvokkaita, koska ne mahdollistavat toiminnan kannalta arvokkaita toimintoja. Toimintakyky heijastaa ihmisen saavutettavissa olevia vaihtoehtoisia toimintojen yhdistelmiä, joista hän voi valita jonkin käyttöönsä. Esimerkiksi jokin työkalu on arvokas, kun sitä on mahdollista käyttää apuna työssä ja kun käyttäjällä on voimia sekä osaamista käyttöön. Työkalun omistaminen voi olla myös tärkeä omistajan sosiaalisen aseman kannalta. Työkalun mahdollistamat toiminnot, ei itse työkalu, ovat hyvinvoinnin aineksia. Hyödykkeen tai sen ominaisuuksien tai siitä saatavan hyödyn sijaan kyky toimia vastaa parhaiten hyvinvointia tai hyvää elämää (well-being). Potentiaalisten toimintojen joukko, toimintakyvyt, ovat taloudellisen hyvinvoinnin kriteerejä. Vaikka valitut toiminnot tuottavat myös hyvän olon tunteen, se ei ole kovin tärkeä eikä sitä voida pitää varsinkaan ainoana sosiaalisen hyvinvoinnin kriteerinä.

Senin (emt.) toimintakykykeskeinen tarkastelu poikkeaa henkilökohtaista hyötyä, absoluuttista tai suhteellista taloudellista asemaa tai terveyttä tai vapautta tai tasa-arvoa eri resurssien hallinnassa korostavista hyvinvointinäkemyksistä. Ihmisen hyvinvointia tai vastaavasti

köyhyyttä ei voida analysoida pelkästään omistamisena. Tarkastelussa on oltava mukana ihmisten tekeminen ja mahdollisuudet siihen. Hyvinvointia ei pidä arvioida hyödykkeinä, rahana ja muina resursseina tai vapauksina sekä oikeuksina, koska niillä on eri yhteiskunnissa erilainen suhteellinen vaikutus ihmisen toimintakykyihin. Esimerkiksi hyödykkeet, jotka mahdollistavat perustavaa laatua olevat toiminnot, voivat olla eri yhteiskunnissa erilaiset. Toimintojen suorittaminen riippuu ihmisen sisäisten tekijöiden lisäksi yhteiskunnallisista olosuhteista ja käytettävissä olevista tavaroista sekä palveluista.

Senin käsityksissä hyvinvoinnista on yhtymäkohtia systeemiseen hyvinvoinnin käsittämiseen. Molemmista tulee esiin hyvinvoinnin kytkeytyminen toimintamahdollisuuksiin, joihin liittyvät erilaiset ympäristöelementit ja sosiaaliset olosuhteet. Systeemisessä tarkastelussa hyvinvointiin ei liity ihmisen sisäisiä tekijöitä ja yksilölliset hyvinvoinnin kokemukset syntyvät sosiaalisessa yhteydessä.

Systeemisessä tarkastelussa hyvinvointiin ei voida liittää sitä tarkentavia ominaisuusmääritteitä, koska jokainen ominaisuus määräytyy tietyn järjestelmän sisällä sen elementtien suhteina ja osuutena toiminnan tulokseen. Ominaisuudet muuttuvat suhteiden muuttuessa eli tuloksessa syntyy uusi ominaisuus ja järjestelmän uusi toimintatapa. Hyvinvointi on suhteellinen asia, jota myös ihmisen tuntemukset ilmentävät.

3.2 Hyvinvoinnin ilmentyminen

3.2.1 Hyvinvointi tuntemuksina

Ihmisen tunteilla on kytkeä hänen toimintaansa ja hyvinvointiinsa. Sana "emotion" on merkinnyt alun alkaen englannin kielessä yleistä epäjärjestystä, tapahtumaa, joka häiritsee rauhaa. Sanan merkitys muuntui kuvaamaan yksilön levottomuutta tai käyttäytymishäiriöitä. Nykyisin emotio-sanaa käytetään psykologisena terminä erottamaan "luonnolliset vaistomaiset mielenliikkeet" "tietoa ja järkeä" heijastavista käyttäytymismuodoista, jotka ymmärretään edellisten vastakohtana järjestyneeksi toiminnaksi. (Whybrow 1998: 28.)

Tässä tutkimuksessa tunteita tarkastellaan suhteessa toiminnan tulokseen. Toimintajärjestelmien järjestymistä tuloksia tuottaviksi rakenteiksi (organisoitumista) tai olemassa olevien rakenteiden hajautumista (disorganisoitumista) tapahtuu jatkuvasti. Organisoituminen merkitsee eliön järjestymistä toimivammaksi yksiköksi, järjestynyttä tuloksellista toimintaa, positiivisia tunteita. Hajautuminen merkitsee pahimmillaan eliön elämän loppumista tai muutoin toiminnan hajoamista uusien toimintamahdollisuuksien etsintään. Jos eliöllä on hajautumistilassa vielä toimivia tai osittain toimivia järjestelmiä, nämä pyrkivät tuottamaan joitakin (hermosolujen elämää ylläpitäviä) tuloksia eli eliön osat pyrkivät takertumaan tuloksia tuottavalla tavalla ympäristöönsä. Negatiiviset tunteet liittyvät tähän hajautumiseen ja samalla uuden järjestyksen etsintään.

Positiiviset ja negatiiviset tunteet systeemisessä tarkastelussa ilmentävät toisin sanoen ihmisen hyvinvoinnin kokemista. Positiiviset tunteet kertovat ihmisen kokeneen hyvinvointinsa kannalta jotakin suotuisaa. Ne myös kertovat ihmisen järjestelmän rakenteiden järjestyksestä ja toimintavalmiudesta. Negatiiviset tunteet kertovat hyvinvoinnin eli tuloksellisen

toiminnan häiriöstä. Tutkimuksissa on havaittu työttömyyden olevan yhteydessä masentuneisuuteen, ahdistuneisuuteen, psykosomaattiseen oireiluun ja vihamielisyyteen sekä negatiivisuuteen, jotka aiheutuvat taloudellisen puutteen ja stressin vuoksi (Sallinen & Kinnunen 2001: 245-246). Taloudellinen puute merkitsee tuloksissa tarvittavien ympäristöelementtien puuttumista ja toiminnan häiriöitä, joihin liittyy negatiivisia tunteita.

Systemisessä tarkastelussa tunteiden liittyminen ihmisen hyvinvoinnin kokemuksiin on selkeämpi kuin kognitiivisen psykologian tarkasteluissa. Epäjärjestys ja järjestys toiminnassa ilmentyvät tunteiden kautta. Ne kertovat ihmisen valmiudesta tulokselliseen toimintaan ja tulosten saavuttamisesta tai tuloksettomasta toiminnasta eli hyvinvoinnista sekä häiriöistä siinä niin yksilö- kuin yhteisötasollakin.

3.2.2 Hyvinvointia ilmentävät tulokset

Systemisessä tarkastelussa kaikki toiminnan muutokset tapahtuvat ympäristön muutosten kautta, jolloin hyvinvointia ilmentää parhaiten tuloksellisen toiminnan mahdollistava ympäristö. Ihminen ja muut eliöt sekä luonnon tapahtumat muuttavat ympäristöä. Siitä voi loppua jokin ainesosa tai puuttua tarvittavia ihmisten tekemiä hyödykkeitä tai ympäristö muutoin saastuu, jolloin ihmisen toimintakin muuttuu tai loppuu.

Muuttuneessa ympäristössä on toiminnan jatkamiseksi palattava joko vanhaan tapaan toimia tai on löydettävä uusia korvaavia elementtejä, jotka mahdollistavat uudenlaisen toiminnan, oppimisen ja kehittymisen. Järjestelmän palautuminen aiempiin tuloksiin, vaikka ympäristö tarjoaisi mahdollisuuksia uusiinkin tuloksiin, on selkeää toiminnan taantumista, hyvinvoinnin heikentymistä.

Ihmisen toiminnan tulokset ja samalla hyvinvointi ilmenevät parhaiten, kun ihminen kykenee jatkuvasti oppimaan uusia asioita, luomaan uutta järjestystä ympäristöönsä, tutustumaan uusiin ihmisiin, tekemään tavarahyödykkeitä, rakentamaan mittalaitteita ja apuvälineitä. Niiden avulla hän voi omassa mittakaavassaan organisoida ympäristön osien kanssa ja saavuttaa näin taas uusia tuloksellisen toiminnan mahdollisuuksia tarjoavaa tietoa. Hyvinvoinnista puhuttaessa puhutaan samalla kertaa sekä yksilön että lajin hyvinvoinnista, sillä ympäristön kautta menneet, nykyiset ja tulevat sukupolvet liittyvät toisiinsa.

Hyvinvointi nousee toiminnallisesti ymmärrettynä vahvasti yhteisölliseksi ja viime kädessä koko ihmiskuntaa koskettavaksi asiaksi. Ihminen liittyy kaikessa toiminnassaan yhteen muihin ihmisiin ympäristön kautta. Lapsen syntymä on yhteistyön tulos ja ennen syntymää lapsi sikiönä saa elintoiminnot turvaavan ympäristön äidin kehosta. Syntymänsä jälkeen lapsi on pitkään riippuvainen muiden ihmisten järjestämästä ympäristöstä. Hänellä on syntyessään tietty perusvaranto elintoiminnoissa tarvittavia aineita ja perimässä saadut rakenteet, jotka mahdollistavat kiinnittymisen tiettyihin ympäristöosiin eli järjestelmän tuloksellisen toiminnan (vrt. ruoan imeminen ja hengittäminen).

Aluksi ei-tietoinen toiminta takaa fysiologisen kehittymisen eli ihmiselle tyypillisen rakenteen muotoutumisen. Lapsen ympäristö on myös sosiaalinen ympäristö, mikä merkitsee tietoisuudenkin kehittymistä ja mahdollisuuksia toiminnan monipuolistumiseen. Muuttuva

kehon rakenne mahdollistaa uudenlaisen kiinnittymisen ympäristöön. Tietoisuuden kehittyminen mahdollistaa ympäristön jakamisen toiminnan kannalta merkityksellisiin ja merkityksettömiin osiin. Se mahdollistaa lapsen ja myöhemmin aikuisen yksilöllisen, lajille ominaisen toiminnan.

Osa toiminnoista säilyy koko elämän ajan ei-tietoisia tuloksia tuottavina. Esimerkiksi hengitystoiminnot turvaavat hapen saannin, ruoan sulatustoiminnot ravinteiden saannin ja verenkierto hapen sekä ravinteiden kuljetuksen soluille. Tietoisuuden kehittyminen merkitsee mahdollisuuksia muuttaa ei-tietoisien toiminnankin ympäristöä. Jos esimerkiksi kehon lämpötila kohoaa, ihminen osaa viilentää sitä hyvin monin tavoin. Ravintonsa määrää ja laatua ihminen kykenee säätelemään, jolloin hän voi vaikuttaa teoillaan välillisesti myös solujen aineenvaihduntaan. Ihminen voi turvata hapen saantinsa laitteilla olosuhteissa, joissa luonnollinen hapensaanti estyy. Kaikki toiminta perustuu elintoimintoja ylläpitäviin toimintajärjestelmiin. Kun elämää ylläpitävät tulokset ovat turvatut, ihminen voi suuntautua muiden tulosten tavoitteluun (Maslow 1987: 17).

Elintoimintoihin suoranaisesti liittymättömät ympäristöelementit laajentavat ihmisen toimintamahdollisuuksia. Jokainen uusi ympäristöelementti liittyessään ihmisen toimintaan merkitsee uudenlaista toimintaa ja kiinnittymistä ympäristöön. Myös sosiaaliset ihmissuhteet liittyvät ihmisen tulokselliseen toimintaan ja hyvinvointiin. Suomalaisten arvostuksien ulottuvuuksia koskevassa tutkimuksessa perhe oli toisella sijalla terveyden jälkeen ja rakkaus oli neljännellä sekä ystävyysuhteet kuudennella sijalla (Hänninen 1997: 14-15). Ihminen on erilaisissa sosiaalisissa suhteissa työyhteisössään, sukuyhteisössään ja harrastustensa yhteydessä. Niissä ihminen osallistuu yhteisten tulosten tuottamiseen ja jakamiseen. Keskustellessaan ihmiset tuottavat jo yhteisiä jaettavia tuloksia. Hyvinvointi ilmenee siten hyvin monella tavoin tuloksellisena toimintana.

Ihmisen toiminnassa muuttuva ympäristö merkitsee myös muuttuvia toimintamahdollisuuksia. Yksilön tai jonkin yhteisjärjestelmän toiminnan rakentuminen jatkuvasti jonkin vanhan tuloksen toistumisen varaan voi myös merkitä kehityksen pysähtymistä suhteessa muihin järjestelmiin ja hyvinvoinnin taantumista. Ihmiset itse toiminnallaan ja luonnon omat tapahtumat muuttavat jatkuvasti ympäristöä, jolloin ihmisten on hyödyllisempää organisoitua muuttuneiden olosuhteiden mukaisiin tuloksiin. Järjestelmän kosketuspintaa ympäristöönsä nähden laajentavat uudet tulokset ovat kehittymisen ja kehityksen ilmausta. Uudet tulokset voivat korvata vanhan toimintajärjestelmän kokonaan tai sen varaan kehittyä uutta osaa tai osia ympäristöstä hyväksikäyttävä rakenne. Uudet toiminnan tulokset merkitsevät ihmisen toimintajärjestelmien uudelleen organisoitumista, mikä ilmenee käyttäytymisen muutoksina ja uusina toiminnan mahdollisuuksina.

Hyvinvointia merkitsevässä toiminnassa tiedon tavoittelun voidaan nähdä olevan keskeisessä asemassa. Tieto mahdollistaa toiminnan, joka ilmenee aina järjestelmän rakenteen muutoksina. Tiedon hankinta edellyttää laajaa yhteistyötä, johon kuuluu myös kommunikointi, minkä avulla ihmiset voivat oppia ymmärtämään asioita syvällisesti. Ymmärrys lisää mahdollisuuksia elämän edellytyksiä säilyttävälle toiminnalle ja parantumiseen vaikuttavien uusien tulosten saavuttamiselle. Hyvinvointia ilmentävien tulosten voidaan nähdä lisäävän niin tiedollista kuin aineellistakin pääomaa yhteiskunnassa.

Pääoman eräs jaottelu on taloudellisen ja kulttuurisen sekä sosiaalisen pääoman erottaminen toisistaan. Kaksi jälkimmäistä on johdettavissa ensimmäisestä erilaisten muunnosten kautta. Taloudellinen pääoma on vaihdettavissa aina rahaan ja se institutionalisoituu omistusoikeuksien muodossa. Kulttuurinen pääoma ilmenee ihmisten sivistyksenä, erilaisina esineinä ja instituutioina. Sekin on tietyin edellytyksin muunnettavissa taloudelliseksi pääomaksi ja se voi institutionalisoitua koulutuksellisen pätevyyden muodossa. Sosiaalinen pääoma on ihmisten toimintaa erilaisina ryhminä. Siihen liittyvät keskinäisestä luottamuksesta riippuvat velvoitteet ja odotukset, esteetön kommunikointi sekä keskinäistä kanssakäyntiä sääntelevät normit sanktioineen. Sosiaalinen pääoma merkitsee ihmiselle mahdollisuutta turvautua erilaisiin sosiaalisiin verkostoihin ja käyttää muita apuna. Se lisääntyy vain yhteistyön kautta ja on tietyin ehdoin vaihdettavissa taloudelliseksi pääomaksi. Kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma ovat tavallaan pääoman pehmeitä, inhimillisiä muotoja. Taloudellinen pääoma edustaa kovaa pääomaa, joka mahdollistaa edellisten säilymisen ja lisäämisenkin. (Bourdieu 1999: 46-55; Coleman 1999: 80-95; Kajanoja 1998.)

Pääoman eri lajit ovat ymmärrettävissä erilaisiksi näkökulmiksi ihmisten yhteistyöhön ja ne ilmentävät ihmisen toiminnan eri muotojen toisiinsa kytkeytymistä. Kulttuuriin kuuluu paljon erilaista toimintaa ja sivistys on ilmentymää ihmisen toimintajärjestelmistä, joita tarvitaan myös taloudellisessa sekä sosiaalisessa toiminnassa. Taloudellisessa toiminnassa tulosta voi ilmentää raha tai jokin tuotettu hyödyke, jotka kaikki voivat olla myös elementteinä uudessa toiminnassa. Rahaa voidaan vaihtaa koulutukseen ja kulttuuripalveluihin sekä taide-esineisiin, joihin kaikkiin liittyy ihmisten sosiaalista kanssakäymistä. Kaiken pääoman kasvu on ymmärrettävissä yhteisten tulosten kasvuksi, ihmisten toiminnan mahdollisuuksien laajenemiseksi ja tietoisuuden kehittymiseksi.

Hyvinvoinnin kannalta kaikki pääoma voidaan ymmärtää mahdollisuuksina toimintajärjestelmien tulokselliselle toiminnalle. Taloudellinen pääoma lisää aineellisia toiminnan edellytyksiä, kulutusta ja tuotantoa. Se mahdollistaa hyvän terveydenhoidon ja koulutuksen, jotka kuuluvat keskeisesti hyvinvointiin. Kun ihmiset tekevät laajasti yhteistyötä, kasvattavat he sosiaalista pääomaa, mikä näkyy toteutuvina ihmisoikeuksina, demokratiana ja kaikenlaisena laajana osallistumisena eli asioiden kokemisenä yhteisinä. Kaikki tämä edistää taloudellista toimintaa. (Ks. Kajanoja 1998: 45-47.)

Hyvinvoinnin tuloksellisena toimintana voidaan katsoa rakentuvan hyvin vahvasti ihmisten keskinäisen luottamuksen varaan. Luottamuskin liittyy tietoisuuteen, jonka ansiosta ihminen kykenee arvioimaan ja ennakoimaan toisen ihmisen toimintaa. Näkökulma poikkeaa perinteisestä käsityksestä luottamuksesta. Sitä tarkastellaan kognitiivisena, pään sisäisenä asiana (esim. Kovalainen & Österberg 2000: 78) tai emotionaalisenä piirteenä, joka luo edellytykset sekä yksilön omalle toiminnalle (itseluottamus) että yhteistyölle muiden kanssa (Cooper et al. 1997: 84).

Luottavaisuudesta ja luottamuksesta puhutaan myös erillisinä asioina, mutta ne kytkeytyvät yhteistyöhön. Luottavaisuus perustuu yhteisön synnyttäviin moraalisiin arvoihin ja tarkoittaa, että ihmiset tietävät vuorovaikutustilanteessa, mitä odottavat. Luottamusta tarvitaan silloin, kun ei tiedetä, mitä odottaa. (Seligman 2000: 47-48.)

Luottavaisuudessa ja luottamuksessa on kysymys yhteisiin tuloksiin johtavista järjestelmistä, joiden syntymisen edellytyksiä ihminen arvioi. Todellisen luottamuksen synnyttää viime kädessä vain ihmisten oma toiminta. Systemisesti luottamus tai epäluottamus toisiin syntyy yhteisistä ja jaettavista tuloksista. Mitä enemmän ihmiset toimivat yhdessä, sitä paremmin he tuntevat toisensa ja pystyvät sovittamaan toimintansa keskenään. Esimerkiksi yritysten tiimityöskentelyssä luottamuksen nähdään syntyvän keskinäisessä kanssakäymisessä, jossa määritetyt yhteiset näkemykset ja tulokset sitovat ihmisiä yhteen (Kotter 1996: 61-65). Tiimeissä kehittyvään luottamukseen liitetään myös ideoiden, informaation ja vastuun jakaminen tuloksista tai epäonnistumisista (Katzenbach & Santamaria 1999: 109).

Luottamus liittyy valmiuteen tehdä yhteistyötä, osallistua yhteiseen tulokseen johtavaan järjestelmään. Epäluottamus merkitsee epävarmuutta ja pelkoa toista ihmistä kohtaan, jolloin yhteistyön tekeminen on vaikeaa. Luottamus voi perustua toisen ihmisen tuntemiseen ja toiminnan ennalta arvattavuuteen (ks. Lipiäinen 2000b: 884-886) tai keskinäisissä sopimuksissa pysymiseen (Katzenbach et al. 1999: 110). Yhteiskunnissa ihmisten luottamusta toisiinsa vahvistavat myös vakiintuneet toimintatavat eli toisiinsa lomittuvat yhteiskunnalliset instituutiot (Loukola 1999b: 50-51).

Luottamus kytkeytyy myös nykyisten yhteiskuntien kilpailukykyyn. Luottamuksen nähdään markkinaolosuhteissa vähentävän kustannuksia ja lisäävän siten kilpailukykyä. Luottamuksen syntyyn ei kuitenkaan riitä vielä vuorovaikutus vaihtosuhteissa kaupankäynnin yhteydessä. Siihen tarvitaan vahvempia sosiaalisia siteitä, jotka rakentuvat osapuolten keskinäisen tuntemuksen ja monenlaisen sekä monitasoisen kanssakäymisen samoin kuin jonkinasteisen yhteenkuuluvuuden kokemisen varaan. (Kasvio & Nieminen 1999: 212-213.)

Luottamus lisää ihmisten mahdollisuuksia toimintaan ja hyvinvointiin, jossa on tärkeätä suuntautua elämää yksilönä ja eliölajina edistäviin tuloksiin. Vain sellaisia tuloksia kannattaa tavoitella, joiden pohjalta tuloksellinen toiminta voi jatkua ja uudet tulokset kehittyä. Koska tuloksellisena toimintana ymmärretyn hyvinvoinnin muutokset tapahtuvat ympäristön kautta, niin hyvinvoinnille ei voida määrittää mitään yksiselitteistä mittaria. Hyvinvoinnin mittaaminen ei voi kohdistua suoraan tuloksiin, koska tulos on rakenne, jonka pohjalta uusi tulos on mahdollinen. Mittauksen kohteena voivat olla erilaiset tulosten ilmentymät tai mahdollisuudet tulokselliseen toimintaan.

Hyvinvointia tai sen puutetta voidaan mitata rahamääräisten tulojen avulla (esim. Jäntti & Danziger 1999), mutta mittaus antaa köyhyydestä ja sen vastapainona hyvinvoinnista rajoitetun kuvan. Tuloerojen mittaaminen antaa kyllä viitteitä ihmisten toiminnan mahdollisuuksista rahatalouden piirissä, mutta rahan saaminen systemisessä tarkastelussa ymmärretään tuloksen sijaan sen ilmentymänä. Rahat ovat hyödyllisiä vain kuuluessaan elementteinä tulokselliseen toimintaan. Paljon tuloja saava voi kulutustottumuksillaan aiheuttaa itselleen sairauksia, joilta vähemmän tuloja saava välttyy. Tuloerot aiheuttavat kuitenkin yhteiskunnallista eriarvoisuutta, jonka kasvamista voidaan pitää hyvinvoinnin kannalta huolestuttavana (Jäntti 1999: 23).

Tänä päivänä puhutaan tietoyhteiskunnasta ja korostetaan tiedon sekä yksilön merkitystä. Korostus saattaa johtaa muutoksiin ammattirakenteissa, koulutusrakenteissa ja poliittisissa

rakenteissa. Niiden muuttamiseen nähdään voitavan vaikuttaa yksilöiden lahjakkuuden psykometrisellä mittaamisella. Sen avulla katsotaan olevan mahdollista täyttää sekä työtä opiskelupaikat sivuuttaen nykyiset hierarkioita synnyttävät varallisuus-, rotu- ja sukupuolierot sekä muut vastaavat tekijät. (Ahmavaara 1998: 45-47.)

Ihmisen yksilölliset ominaisuudet ja niiden kehittäminen on ollut keskeistä uusklassisessa talousteoriassa, jossa talouden kasvun selityksiä on haettu teknologisen kehityksen lisäksi inhimillisestä pääomasta (Kajanoja 1998: 36). Systemisesti ihmisten yhteistyö eri muodoissaan ja yhteiskunnalliset rakenteet ovat keskeisiä yksilön toiminnan kannalta. Psykometristen mittaustenkin avulla ihmiset voivat saada tietoa yksilöiden toimintaan vaikuttavista yhteiskunnallisista rakenteista, kun mittausmenetelmiä kehitetään ottamaan huomioon muutkin tekijät kuin vain aivojen toiminta. Ihmisen persoonallisuus kehittyy erilaisissa sosiaalisissa ympäristöissä. Sen kehittymisen kannalta huonoin on ympäristö, jossa samoilla toimilla on eri yhteyksissä erilainen jopa vastakkainen merkitys, jolloin ihmisen toiminta hajautuu, mikä pahimmillaan merkitsee skitsofreniaa (Järvilehto 1994: 151).

Systemisen tarkastelun perusteella voidaan todeta, että hyvinvoinnin mittaamisessa olisi tarpeen analysoida tuloksellista toimintaa estäviä tai mahdollistavia tekijöitä. Hyvinvointia osoittavat indikaattorit voivat liittyä ihmiseen epäsuorastikin. Esimerkiksi jonkin järven kalakuolemat voivat olla merkki vedessä olevista haitallisista muutoksista. Niiden syiden selvittäminen voi antaa tietoa ihmisenkin hyvinvointiin liittyvistä seikoista. Hyvinvoinnin kannalta on parempi selvittää köyhyyteen vaikuttavia rakenteita tai niiden puuttumista kuin köyhyyttä ilmentäviä seikkoja. Hyvinvointipalvelujen mittaamisessa on keskeistä tarkastella niiden vaikutusta ihmisten omaan tulokselliseen toimintaan. Jos ne korvaavat ihmisten omaa toimintaa, ne merkitsevät hyvinvoinnin taantumista. Jos ne luovat uusia toiminnan mahdollisuuksia, ne edistävät hyvinvointia. Mitä kokonaisvaltaisemmin ihminen ymmärtää olemassaoloaan, sitä paremmin hän myös ymmärtää hyvinvointiaan.

3.3 Osaaminen hyvinvoinnin lisääjänä

Tiedon ja oppimisen voidaan sanoa laajentavan ihmisen toiminnan mahdollisuuksia sekä samalla hyvinvointia. Osaaminen lisääntyy koulutuksen ja oppimisen kautta. Koulutuksen avulla ihmisten nähdään oppivan tietämään, tekemään ja yhdessä elämään sekä yleensä olemaan. Tietäminen merkitsee tarvittavan tiedon ja tieteellisten menetelmien omaksumista. Tekeminen merkitsee erilaisten taitojen hallintaa, pätevyyttä johonkin. Yhdessä eläminen vaatii sosiaalisten taitojen omaksumista ja väkivallan välttämistä. Yleensä olemaan oppiminen merkitsee, että ihminen kykenee ottamaan huomioon esteettiset, kulttuuriset ja sosiaaliset tekijät toiminnassaan, elämään tasapainoista elämää yksilönä sekä yhteisönä. (Unesco 1996: 85-97.)

Osaamista voidaan edistää tutkimalla asioita ja järjestämällä ympäristöt oppimista edistäviksi. Oppiminen on perusluonteeltaan sosiaalista, yhteisöllistä (Järvilehto 1995: 182). Siksi kaikenlainen uuden tiedon etsintään tähtäävä toiminta voidaan katsoa hyvinvoinnin kannalta keskeiseksi yhteisölliseksi asiaksi. Tutkimus- ja tuotekehitystoiminta merkitsee jatkuvaa uusien asioiden liittämistä ihmisten toimintajärjestelmiin. Tällaisen toiminnan tulosten

ilmentymät näkyvät siis sekä uusina toiminnan kuvauksina että myöskin uusina tavara-hyödykkeinä ja uusina toimintatapoina, kaikenlaisena ihmisen muuttuneena käyttäytymisenä. Näiden tulosten ilmentymisen yhteydessä voidaan puhua ”teknisestä” osaamisesta.

Teknisen osaamisen lisäksi voidaan puhua myös ”sosiaalisesta” osaamisesta, sosiaalisista taidoista (ks. Otala 1996: 77). Ne ilmenevät ihmisen yhteistyössä. Sosiaalisten taitojen voidaan nähdä ilmenevän niin, että ihminen osaa asettaa yhteistyötä suuntaavia tavoitteita ja kykenee organisoitumisessa suhteuttamaan oman toimintansa joustavasti muiden toimintaan. Sosiaalinen osaaminen ilmenee parhaiten ihmisten saadessa toisensa mukaan kommunikoinnin kautta toteuttamaan yhdessä erilaisia jaettavia tuloksia. Sosiaalinen osaaminen perustuu kehittyneeseen tietoisuuteen, sillä sen avulla ihminen voi asettua ikään kuin toisen ihmisen paikalle, mikä on edellytys toiminnan yhteen sovittamiselle. Sosiaalisen osaamisen lisääntyminen ilmenee laajoina ihmissuhteina ja mahdollisuutena laajaan yhteistyöhön.

Ihmisen osaaminen voi myös lisääntyä, kun hän matkii toista. Matkiminen merkitsee oman toiminnan muovaamista esimerkin mukaan. Matkimisella ihmiset yhteisen tuloksen tuottamisen sijaan luovat sitä ilmentävän tilanteen, tavallaan edellytykset sille. Systemisesti heidän yksilölliset organisaationsa ovat yhdenmukaistuneet, mutta tämä ei riitä yhteiseen tulokseen. Matkiminen voi johtaa ihmisen ymmärtämäänkin matkimansa asian eli matkiminenkin voi johtaa yhteisten tulosten aikaansaamiseen, koska ihmisten toimintatavat ovat samanlaisia eli heillä on rakenteellinen valmius saavuttaa samanlaisia tuloksia.

Matkimisen merkitys ihmisen kulttuurien kehityksessä saattaa olla erittäin merkittävä. Kulttuurihan on ymmärrettävissä ihmisiä yhdistävinä toimintatapoina ja ihmisten tuottamina tuloksina. Se ilmentää ihmisen tietoisien toiminnan etenemistä hetkestä toiseen (Järvi-lehto 2000: 11-12). Kulttuurissa, joka ei ole mikään stabiili asia, olisi korostettava monimutkaisuutta, dynaamisuutta ja sekoittuvuutta (Pirjola 1998: 435-36).

Hyvinvointia edistävä oppiminen on sekä yksilötasoinen että organisaatioihin liittyvä asia. Oppivassa organisaatiossa luodaan ympäristö, jossa aktiivisesti rohkaistaan jatkuvaan kehittymiseen liittyviä menettelyjä ja käytäntöjä. Oppivan organisaation luomisen, ylläpitämisen ja kehittämisen kannalta ei ole oleellista kuinka paljon yksittäiset ihmiset oppivat. Tärkeämpää on, kuinka tehokkaasti he siirtävät oppimansa tiedot ja taidot, osaamisen sekä kypsymisen kokonaisuudessaan organisaation käyttöön. Organisaatiot oppivat vain ja yksinomaan yksilöiden oppimistulosten siirtämisen seurauksena. Oppimisen myötä voidaan muuttaa tiettyjä säännönmukaisuuksia toiminnassa muuttamalla toimintatapoja tai organisaation toimintaedellytyksiä. (Argyris et al. 1985: 84-85; Argyris 1996: 8-9; Boyett & Boyett 1998: 84; Mumford 1995: 83.)

Perinteiseen yksilökeskeiseen oppimiskäsitykseen nojautuvassa tarkastelussakin tulee ilmi systeemisessä tarkastelussa tärkeä seikka eli koko järjestelmän muuttuminen yksilön oppimisen seuraamuksena. Oppimisessa tiedon siirtämisen sijaan ihmiset liittävät omaan järjestelmäänsä uusia, toimintaansa muuttavia asioita. Oppiminen on ihmisen järjestelmän uudelleen organisoitumista. Yksilön oppiminen merkitsee koko organisaation muuttumista tuloksiin suuntautuvana järjestelmänä, sen toimintaedellytysten parantumista.

Osaaminen lisää inhimillistä pääomaa. Sillä on uusklassisessa talousteoriassa selitetty kasvua teknologisen kehityksen ohella. Näkökulma inhimilliseen pääomaan on ollut yksilön ominaisuudet ja niiden kehittäminen tuottavuutta ajatellen. Näkökulma on laajentunut myös yhteisöllisiin kysymyksiin, joita ovat toimijoiden väliset suhteet eli yhteisön rakenteet ja normit. Tällöin tarkastelukulma laajenee yksilöllisten inhimillisten voimavarojen lisäksi yhteiskunnan toimintasääntöihin, niitä välittäviin verkostoihin, niihin kohdistuvaan luottamukseen, yhteiskunnan hyvään hallintaan ja sosiaaliseen yhteenkuuluvuuteen (koheesioon) sekä elinvoimaiseen kulttuuriin. Inhimilliseen pääomaan panostamiseen on laajasti katsoen sisällytettävä kaikki tuottavuuteen vaikuttavien yksilön ominaisuuksien ja taitojen lisääminen. Tuottavuuteen voidaan vaikuttaa, tosin hyvin monimutkaisella tavalla työvalmennuksen, työkokemuksen ja työntutkimuksen sekä terveydenhoidon keinoin. (Kajanoja 1998: 36-37; Woodhall 1999: 219-223.)

Inhimillisen pääomankin yhteydessä tulee ilmi yksilön tuloksellisuuden olevan kiinni hyvin monesta koko yhteisöä koskettavasta asiasta. Tuottavuutta lisäävä osaaminen ilmenee toimintajärjestelmissä, joissa jokainen toiminto vie kohti tavoiteltua lopputulosta. Silloin toimintaan ei sisälly lopputuloksen kannalta turhia osatuloja. Käytännössä toimintajärjestelmien muotoutuminen saattaa olla työläs ja hidas prosessi, jota vaikeuttavat jatkuvat muutokset ympäristössä. Toimintajärjestelmien muotoutumiseen liittyvä pitkälle viety osaaminen saattaa johtaa erikoistuneeseen työnjakoon. Erikoistuneessa työnjaossa ihminen on hyvin riippuvainen toisten tuottamista tuloksista tietämättä tapaa, miten ne ovat syntyneet, mikä vaikeuttaa oman aseman hahmottamista ja tavoiteltavan tuloksen sekä sen vaikutusten laajempaa ymmärtämistä (Järvilehto 1995: 50).

Hyvinvoinnin kannalta osaamisessa onkin kiinnitettävä huomiota ihmisten kokonaisuuksien ymmärtämiseen. Kun ihmiset tietävät tavoiteltavan kokonaistuloksen, he voivat sopeuttaa oman toimintansa siihen paremmin. Osaamisen lisääntyminen ilman tietoisuuden kehittymistä ei edistä hyvinvointia. Mitä enemmän ihmiset asettavat yhteisiä tavoitteita ja toteuttavat niitä yhdessä sekä jakavat saavuttamansa tulokset keskenään, sitä parempi tietoisuus kehittyy, mikä lisää edellytyksiä yhä parempaan yhteistyöhön ja hyvinvointiin.

Sosiaalisessa kontekstissa kehittyvä tietoisuus mahdollistaa toisen ihmisen toiminnan ennakoinnin ja ympäristön jakamisen toiminnan kannalta merkittäviin osiin sekä ihmisen oman toiminnan suunnittelun vastaamaan kulloinkin muuttuneita ympäristöolosuhteita. Hyvinvoinnissa keskeiseksi asiaksi nousee hyvät toimintamahdollisuudet takaava toimintaympäristö, josta voidaan puhua perinteisin ilmaisuin omistamisena.

3.4 Hyvinvointia ilmentävät toimintaympäristöt

Osa ympäristöelementeistä on kaikkien ihmisten ja eliöiden toimintajärjestelmissä käytävissä vapaasti (esimerkiksi ilmakehän happimolekyylit), koska niiden jako eri yksilöiden toimintaympäristöihin ei ole käytännössä mahdollista kuin hyvin poikkeuksellisin menettelyin. Kaikkien vapaasti käytävissä olevat ympäristöosat ovat mahdollisia vain olosuhteissa, joissa niiden saatavuus on jatkuvasti mahdollista ja käytölle ei ole luotu rajoituksia, mikä ei ole realistinen oletus ihmisten yhteistyön ja tietoisuuden ollessa rajoittunutta.

Toisaalta rajoituksia myös tarvitaan. Esimerkiksi ilmakehänkin vapaata käyttöä halutaan rajoittaa niin, että ilmaan ei saisi sekoittaa eliöille uhkaa aiheuttavia ainesosia.

Osan ympäristöelementeistä ihmiset ovat jakaneet keskenään kuulumaan vain tiettyyn järjestelmään, sen toimintaympäristöön. Systemaattisesti ymmärrettynä ihminen järjestelmänä ei kuitenkaan ole maantieteellisesti eikä ajallisesti rajattavissa. Ihmisen toimintaympäristönä voi olla koti ja sen lähiympäristö sekä työpaikka. Ihminen voi liikkua laajalla alueella ympäri maapalloa ja jotkut voivat käydä avaruusasemillakin. Ihmisen tuloksellinen toiminta ei ole täysin sidoksissa elementtien omistamiseen. Hän voi toimia aina silloin, kun toiminnassa tarvittavia elementtejä on toimintaympäristössä. Esimerkiksi ihmisen ei tarvitse kuljettaa omistamiaan ruokailuvälineitä mukanaan jatkuvasti, sillä niitä on käytettävissä erilaisissa ruokaa tarjoavissa paikoissa.

Marx kytki ihmisen toiminnan hyvin pitkälle omistamiseen. Hän (1986: 39) katsoi kaiken tuotannon olevan yksilön luontoon kohdistamaa haltuunottoa tietyn yhteiskuntajärjestelmän puitteissa. Omistusta eli haltuunottoa hän piti tuotannon ehtona. Hän näki yksityisomistuksen vieraannuttavan ihmisen luonnosta ja itsestään sekä vääristävän ihmisten välisiä sosiaalisia samoin kuin tuotantoon liittyviä suhteita. Tarkastellessaan omistamista ja ihmisen toiminnassa keskeiseksi kokemaansa tavaratuotantoa Marx (emt. 421-423) katsoi elävälle yksilölle ominaiseksi tuotantoehdoksi kuulumisen luontaisyyntyiseen yhteiskuntaan, heimoon. Maaomaisuus tuotannon ulkoisena alkuehtona kytkee ihmiset yhteen ja on heidän yksilöllisyyteensä kiinteästi kuuluva edellytys.

Marxin voidaan katsoa ajattelevan, että ympäristö, maa, on osa ihmistä ja sen omistaminen eli laajasti ymmärrettynä ympäristöelementtien jakaminen kuulumaan vain tiettyihin järjestelmiin (niiden toimintaympäristöihin) on oikeastaan toiminnan mahdollisuuksien rajoittamista. Marxin käsityksenä näyttää olevan, että jos ihminen omistaa tuotantovälineet, hän myös voi osallistua täysin toimintaan. Kun kaikki yhdessä omistavat, voivat kaikki myös olla täysin mukana toiminnassa, he ovat silloin tasavertaisia. Marxin ajattelussa ei ainakaan selkeästi ilmene tietoisuus yhteisestä tuloksesta, vaikka hän puhuukin yhteiskunnallisuudesta ihmisen luontaisena olemisen tapana. Tietoisuus yhteisestä tuloksesta suuntaa ihmisten toimintaa. Tietoisuus subjektiivisina kokemuksina luo tavallaan harhakuvaan ihmisestä yksilöllisenä toimijana (Järvilehto 2000: 12).

Yksilöllisyyteen näyttää kuuluvan sen suojaaminen ja myös tuloksista kilpailu, jonka hallitsemiseen liittyy elementtien jako eri toimintaympäristöihin. Ihmiset voivat sopia keskenään, että tietyt ympäristön osat ovat vain tietyn henkilön tai henkilöiden käytössä. Muut pidättyvät niiden fyysisestä eli rakennetta ja sijaintia muuttavasta käytöstä omassa toiminnassaan keskustelematta ensin niiden haltijan tai haltijain kanssa. Jaosta huolimatta elementit voivat olla kuitenkin osina muidenkin kuin haltijoidensa tietyissä toimintajärjestelmissä. Esimerkiksi taloista tai mistä tahansa esineestä on mahdollista jatkuvasti tehdä näköhavaintoja, vaikka niiden muu käyttö on estetty. Ihmiset voivat myös sopia, että tietyt elementit ovat muiden käytettävissä tietyin ehdoin. Ympäristön elementtien hallinta voi perustua joko elementtikohtaukseseen jakoon tai aika-paikka-avaruuden jakamiseen alueisiin. Esimerkiksi autojen katsotaan kuuluvan aina jollekin ja maa Suomessa on jaettu rajoiltaan määrityksi tiloiksi tai tonteiksi, joilla on aina tietty omistaja.

Eläimilläkin näyttää olevan omat toimintareviirinsä, joten ihmisen menettely ei ole mitenkään poikkeuksellista luonnossa. Eläinkin pyrkii turvaamaan tuloksensa määrittämällä tietyn toimintaympäristön. Eliöiden toimintaympäristöt voivat olla päällekkäisiä, sillä kukin eliö luo oman ympäristönsä, mikä tapahtuu niiden mahdollisuuksien pohjalta, joita eliön rakenne ja ympäristö tarjoavat (Järvilehto 1994: 87). Eläimet voivat säilyttää reviirinsä vain niin kauan kuin joku erottaa sen siitä. Ihmisellä reviirien muodostaminen ja niiden menettäminen on kehittyneemmän tietoisuuden ansiosta ehkä hienostuneempaa toimintaa, vaikka rahaan ja yleensä varallisuuteen luomiseen voidaan käyttää väkivaltaakin (ks. Toffler 1991: 60-96).

Ympäristön elementtien jakaminen ihmisten kesken ei takaa tilannetta, että kaikilla olisi saman verran tai samanarvoisia elementtejä käytössään. Elementit voidaan tietenkin myös väkivalloin erottaa järjestelmästä, jolloin toinen järjestelmä menettää toiminnan mahdollisuuksiaan. Sekä yksityis- että yhteisomistus mahdollistavat elementtien kerääntymisen jonkun tai joidenkin yksilöiden hallintaan vaihdannan kautta tai väkivallankin avulla. Moraalisten tarkastelujen keskeinen aihe on ollutkin oikeudenmukaisuus, jota esimerkiksi Rawls (1973) käsitteli laajasti.

Ympäristöelementtien hallinnan keskittyminen on mahdollista omaisuuden kaikkien hallintatapojen vallitessa. Sosialismi ja markkinatalous (kapitalismi) eivät ole toistensa jyrkkiä vastakohtia systeemisesti katsottuna. Jopa Marx katsotaan kuuluvaksi kapitalismin pioneereihin Weberin ohella. Edellinen painotti kapitalismissa pääoman tuotantosuheteita ja jälkimmäinen näki ytimenä markkinoiden vaihdettavuuden. Marxin teoria ennakoii taloudellisten organisaatioiden yksikkökoon kasvun välttämättömänä tuloksena pääoman kasautumisen prosessista. Weber puolestaan analysoi organisaation byrokraattisten muotojen kasvavaa merkitystä. Tämä liittyi rahoitussektorin lisääntyvään merkitykseen. (Dahms 2000a: 4-6; ks. myös Lipiäinen 2001: 819-820.)

Systeemisen tarkastelun mukaan hyvinvoinnissa ympäristöelementtien hallintaa eli omistamista keskeisempi asia on yhteisten tulosten saavuttamisen mahdollisuus, tietoisuus niistä ja niiden merkitys yksilöiden kannalta. Omistukseen liittyviä rajoituksia poistetaan elementtien käyttöä koskevalla kommunikoinnilla, jossa määritetään yhteiset tulokset, niiden toteuttaminen ja jakaminen. Systeemisessä tarkastelussa jakaminen merkitsee jonkin tuloksellisen toiminnan ilmentymän käyttöä uuden toiminnan osana. Kuten aineiden kierto merkitsee elämää solutasolla, niin elementtien kierto ihmisten tietoisten tulosten osina merkitsee toimintaa, yhteisten tulosten aikaan saamista ja hyvinvointia.

Ihmisten on koko ajan kyettävä kehittämään neuvonpitoaan, jolla ympäristöelementtien käyttöön suuntaudutaan niin, että tuloksellisen toiminnan mahdollisuus on mahdollisimman monella huolimatta elementtien jaosta eri järjestelmien kesken. Jos esimerkiksi jokin iso yritys omistaa maa-alueen, jolla viljellään hedelmiä ja viljely antaa paikallisille ihmisille säännöllistä työtä palkkaa vastaan, on tämä ihmisten kannalta tuloksellisempi vaihtoehto kuin maan jakaminen tulokselliseen viljelyyn kelvottomina pienalueina yksityisille. Näin yhtiön maa-alue on elementti ihmisten ohella tuloksiin johtavassa järjestelmässä, jossa jokainen järjestelmään kuuluva myös voi osallistua tuloksen eli sitä ilmentävien hedelmien ja niistä saatujen rahojen jakamiseen.

Käytännön tilanne maailmassa on kuitenkin, että ihmiset tavoittelevat hyvin erilaisia asioita. Tietoisuus yhteisestä tuloksesta voi rajoittua hyvin suppean ryhmän tavoittelemaan tulokseen, joka usein koetaan oman yksilöllisen hyödyn näkökulmasta ahtaasti. Systeemisen näkökulman mukaan henkilökohtainenkin tietoisuus voi kehittyä vain laajojen yhteisten tulosten yhteydessä, mutta kun tietoisuus käsitetään yksilön ominaisuudeksi, niin myös omaisuus voidaan liittää kiinteästi yksilöön tai heistä koostuvaan joukkoon. Omistuksen kautta kyetään luomaan järjestystä yhteistyöhön huonon yleisen tietoisuuden vallitessa.

Omistamisen rajoituksia purkava vaihtoehto on laaja yleinen tietoisuus viime kädessä koko ihmiskunnan tasolla, jolloin kaikkien toiminta suuntautuu yhteistä olemassaoloa turvaaviin tuloksiin. Käytännössä tuskin on mahdollista luoda teoreettisia ehdottomia rajoja yksityis- tai yhteisomistukselle eli elementtien jakautumiselle eri järjestelmiin. Isokin ryhmä, joka kykenee kommunikoimaan ja määrittämään sekä tuottamaan kaikkia osapuolia tyydyttäviä tuloksia, voi aivan hyvin hallita ympäristöelementtejä ja jakaa yhteisiä tuloksia ongelmitta niin, että yksilönkin omat tulokset ovat mahdollisia. Pienikään asioista keskustelemaan kykenemätön ryhmä ei voi saavuttaa yhteisiä tuloksia eikä jakaa niitä, vaikka sillä olisi siihen ympäristöelementtien osalta mahdollisuudet.

Kommunikointiin on kuuluttava sekä ympäristön käyttöä koskevien periaatteiden luominen että omaisuuden keskittymisen säätely. Keskittyminen on mahdollista monesta eri syystä ja sen estäminen on erittäin hankalaa. Ihmisen tulokselliseen toimintaan näyttää kuuluvan olennaisena piirteenä ympäristöelementtien kasaaminen omaan toimintaympäristöön, jota kutsutaan rikkaudeksi. Rikastuminen on monen ihmisen toiminnan tavoite. Pitemmällä aikavälillä katsottuna elementit, jotka ovat poissa tulosten aikaansaamisen ketjuista, heikentävät yleensä tuloksellisen toiminnan mahdollisuuksia ja ovat siten kerääjänsäkin edun vastaisia. Rikas jää köyhäksi ennen pitkää ja köyhdyttää vielä muitakin. Rikkauksia tavoitteleva ihminen pysyy köyhänä, koska hän ei ymmärrä eroa todellisen tuloksen ja sen ilmentymän välillä (Järvilehto 1996: 5.)

Tänä päivänä tulokseen johtavien rakenteiden muotoutuminen näyttää perustuvan käsitykseen, että yksilö on oma kokonaisuutensa ja hänen ulkopuolelleen muodostuu järjestelmiä (talous, politiikka, hallinto ja luonnon systeemit), joihin yksilöt yksin ja erilaisina ryhminä ovat vuorovaikutussuhteessa. Ihmisten suhteet ovat erilaisia valtasuhteita, joiden uudelleen järjestelyillä ja ihmisten uusilla käsityksillä vallasta vaikutetaan keskinäisten sosiaalisten suhteiden uudenlaiseen muotoutumiseen. Keskeinen asia on uusi yhteisöllisyyden ymmärtäminen, jota esimerkiksi Daly & Copp jr. (1989: 176-189) korostavat. He puhuvat yhteisöjen yhteisöstä, jossa ihmiset voivat yhteisöinä vaikuttaa toistensa hyvinvointiin. Jos esimerkiksi yksi yhteisö saa ilman saasteet kuriin, kaikki hyötyvät. Yksilöiden sitoutuminen vastavuoroisuuteen pieniyhteisössä laajenee myös koskemaan yhteisöjen välisiä suhteita.

3.5 Yhteisöt ja hyvinvointi

3.5.1 Yhteisöt hyvinvointia ilmentävinä yhteisjärjestelminä

Euroopan unionin hyvinvointitutkimuksessa (Vogel 1997) eurooppalaisen hyvinvointimallin peruselementteinä nähdään markkinat, valtio ja perhe. Epävirallinen sektori liittyy

malliin neljäntenä elementtinä, lähinnä perhettä tukevana toimintana. Markkinat eli taloudellinen toiminta ja siitä saatu korvaus nähdään materiaalsen hyvinvoinnin lähteenä. Valtio nähdään sekä markkinoiden että perheiden toimintaa markkinoilla säätelevänä ja sitä kautta hyvinvointia järjestelevänä sekä tasaavana toimijana. Valtio ilmentää yhteiskunnallista vallan käyttöä. Perhe ymmärretään tutkimuksessa myös siihen kuuluvien yksilöiden hyvinvointia tasaavana järjestelmänä.

Tutkimuksessa (emt. 159-160) hahmottui kolme hyvinvoinnin mallia. Ensimmäinen on pohjoismainen hyvinvointivaltioryhmittymä, johon kuuluvat Norja, Suomi, Tanska ja Ruotsi. Toinen on eteläinen perhekeskeinen ryhmitys, johon kuuluvat Espanja, Italia (eteläinen osa), Kreikka ja Portugali. Kolmas on keskieurooppalainen ryhmitys, jossa on sekä pohjoismaisia että eteläisiä piirteitä.

Pohjoismaisen hyvinvointimallin omaksuneissa maissa valtion tai yleensä julkisen vallan tehtävänä on markkinoilla syntyvän primäärisen tulovirran tasaus yksilöiden kesken, jolloin mallissa korostetaan yksilön toimintaa ja perheellä on toissijainen rooli (Tyrkkö 1997: 33). Tämän näkemyksen mukaan hyvinvointiin pitää pyrkiä siten, että julkisessa hallinnossa valtion tasolla asetetaan ihmisten taloudellisten suhteiden muodostumiseen liittyviä tulostavoitteita, joiden toteuttaminen on myös hallinnon vastuulla.

Hyvinvoinnin kytkentä julkiseen hallintoon ilmentyy Suomessa perusoikeuksien toteuttamisen yhteydessä ja merkitsee laajaa kunnallista palvelua, jota valtion toimielimet valvovat. Ihmisen hyvinvointiin koetaan kuuluvan julkisen vallan järjestämiä tai tuottamia palveluja. Esimerkiksi kunnallinen päivähoito koetaan perheen oikeutena. Hoitopalvelun hinnoittelussa otetaan huomioon perheen tulot eli palvelu myös tasaa lapsista aiheutuvia kuluja.

Eteläisessä hyvinvoinnin mallissa valtion rooli on melko pieni. Perheen merkitys sen sijaan on suuri jäsentensä hyvinvoinnille. Perheet muodostavat hyvinvointia tavoittelevan ja tasaavan yhteisön, jonka tehtävää tukee laaja epävirallinen sektori. Keskieurooppalaisessa mallissa on vaihtelevasti piirteitä pohjoismaisesta valtiokeskeisestä ja eteläisestä perhekeskeisestä hyvinvoinnin tasauksesta. Joissakin maissa verotuksella ja sosiaalisilla etuuksilla tuetaan perhettä, naisten kotiin jäämistä sekä yhden tulonsaajan kotitalouksia. Tämä ns. konservatiivinen hyvinvointivaltiomalli on käytössä joissakin Euroopan valtioissa, Saksassa, Ranskassa, (pohjois-) Italiassa, Belgiassa ja Itävallassa. (Tyrkkö 1997: 32-33.)

Eroja eri ryhmitymien kesken on paljon. Tulonjako on pohjoisessa tasaisempaa. Sosiaaliluokkien väliset erot ovat etelässä suurempia, mutta sukupolvien väliset erot pohjoisessa isompia. Pohjoismaisessa hyvinvointimallissa julkinen valta tasaa ihmisten välisiä tuloeroja ja tuottaa itsekkin kulutettavia palveluja. Perhekeskeisemmässä hyvinvoinnissa perhe pyrkii takaamaan jäsentensä kulutuksen tai perhettä tuetaan julkisen vallan ja epävirallisilla toiminnoilla, että sen kulutusmahdollisuudet säilyvät. (Tyrkkö 1997: 34-36; Vogel 1997: 168-171.)

Hyvinvointitutkimuksessa hyvinvointivaltiomallit on tyypitetty yksilökeskeisesti materiaalsen hyvinvoinnin suhteen. Systematisessa tarkastelussa hyvinvointia ei voida jakaa materiaalseen ja muuhun hyvinvointiin. Hyvinvointia ilmentävät kaikki uutta tuloksellista toimintaa synnyttävät tulokset ja mahdollisuudet niihin.

Hyvinvointitutkimuksessa tulee ilmi selkeästi systeemisessä tarkastelussa korostuva asia. Hyvinvointi on pitkälle yhteisöllinen asia. Systeeminen näkökulma ihmisen toimintaan kohdistaa hyvinvoinnissa huomion yksilöstä yhteiseen olemassaoloon. Yksilön hyvinvointi on pitkälle kiinni yhteisön tuesta. Tämä seikka tulee selkeästi ilmi jo vanhan eurooppalaisen kiltatoiminnan tarkastelun yhteydessä.

Erilaiset ammatinharjoittajat alkoivat tehdä keskiajalta alkaen omien etujensa turvaamiseksi yhteistyötä, mikä ihmisten toiminnan kehittyessä on jatkuvasti muuttanut muotoaan. Kilttoihin liittyi syvälinen yhteisyyden kokeminen, mutta se on haalistunut aikojen kuluessa, vaikka kiltatoimintaan liittyneet ideat ovat eläneet läpi vuosisatojen. Kilttoihin (ammattikuntiin) liittyivät yhteisöllisinä arvoina veljeys, ystävyys ja keskinäinen apu. Keskinäisen avun merkitys näkyi erityisesti kaupunkivaltioiden kehityksessä. Keskinäiseen apuun liittyi myös uskonnossa korostettu armeliaisuus (hyväntekeväisyys). Keskinäinen apu ei liittynyt niinkään tavaroiden vaihdantaan, vaan se oli kollektiivisen turvallisuuden tavoittelua. (Black 1984: xi, 13, 30, 77-79 ja 135.)

Perinteisesti yhteisö-sana on liitetty kuvaamaan läheisessä kanssakäymisessä (vuorovaikutuksessa) olevien ihmisten joukkoa, sosiaalista järjestelmää. Yhteisöt nähdään alueellisesti sidottuna sosiaalisena systeeminä ja inhimillisen vuorovaikutuksen muotona. Yhteisöllisyys liitetään usein vain yksilöiden muodostamiin lähiyhteisöihin ja vapaaehtoisjärjestöihin. Yhteisöihin kytketään myös päämäärähakuisuus eli kaikilla tai miltei kaikilla yhteisön jäsenillä on yhteinen päämäärä tai ainakin he tunnustavat sellaisen olemassaolon. Yhteisössä ihmiset ovat liittyneet yhteen ja ryhtyneet yhteistoimintaan elinehtojensa parantamiseksi. Päätösvalta toiminnasta ja käytössä olevista resursseista on yhteisöllä, jonka hallintaan kaikki jäsenet osallistuvat. Yhteisö nähdään tavalla tai toisella ihmisten vuorovaikutusta rakenteistavana järjestelmänä. (Hautamäki 1993: 143-144; Lehtonen 1990: 17-18 ja 24-30; Sipponen 1967: 93; Uusitalo 1994: 27.)

Yhteisöjen tarkastelu rakentuu näkemykselle ihmisestä yksilönä ja hänen vuorovaikutussuhteilleen muun maailman sekä muiden ihmisten kanssa. Maailmaa tarkastellaan yksilön kannalta ja yhteisöjen olemassaolo nähdään ikään kuin yksilöiden olemassaolon summana. Yhteisön nähdään määrittävän yksilön identiteettiä ja olevan vastuussa jäsenistään sekä kunnioittavan heidän yksilöllisyyttään. Yhteisöllisyys ymmärretään suhteena muihin. (Andersson 1993: 258; Daly et al. 1989: 172.)

Hyvinvoinnin kannalta yhteisöä voidaan tarkastella yhteisiä tuloksia aikaansaavana järjestelmänä eli ajallisesti ja paikallisesti olemassa olevana yhteisjärjestelmänä. Yksilö ja kollektiivi, yksilöllisyys ja yhteisöllisyys eivät ole toistensa vastakohtia vaan yhteen kietoutuneita ja toisiaan täydentäviä yhteiskunnan rakennepiirteitä (Nousiainen 1998: 25). Merkittävimpiä toiminnallisia yhteisöjä ovat perheet, yritykset, uskonnolliset ja hallinnolliset yhteisöt. Ihminen voi kuulua näihin kaikkiin samanaikaisesti. Sen lisäksi hän voi olla jonkin puolueen jäsen ja toimia muissa järjestöissä sekä yhdistyksissä.

Yhteiskuntaa tarkastellaan omiin päämääriinsä omin keinoin pyrkivien yksilöiden joukkoena. Se nähdään järjestelmäksi, joka kehittyy ilman ohjausta ja johon muodostuu itsestään vuorovaikutusta sekä erilaisia yhteenliittymiä ja paikallisia keskuksia. Ne ovat erilaisia

yhteisöjä ja organisaatioita. Yksilön kannalta yhteiskunnan toiminta on osaksi sattumaa ja yllätystä. (Hautamäki 1993: 170-173.)

Systeemisesti yhteiskuntaa voidaan tarkastella yhteistä olemassaoloa ilmentävänä, laajana alueellisin ja ajallisin perustein määräytyvänä järjestelmänä. Yhteiskuntaa sitoo yhteen yhteiseksi koetut tulokset, joita toteuttamaan ihmiset voivat organisoitua erilaisiin toiminnallisiin yhteisjärjestelmiin, joihin kuuluvat myös hallinto- ja yritysorganisaatiot. Yhteiskunnassa tavoiteltavat yhteiset tulokset saattavat kuitenkin jäädä ihmisille tuntemattomaksi ja siksi yksilölliset päämäärät koetaan keskeisinä hyvinvoinnin ilmentäjinä. Mitä vähemmän ihmiset tietävät yhteisistä tuloksista, sitä enemmän yhteiskunnan toiminnassa koetaan sattumaa, mikä systeemisesti on tietämättömyyttä tapahtumista (ks. Järvilehto 1994: 203).

Ympäristöelementtien kulutuksen turvaaminen on ollut vaikuttamassa yhteisjärjestelmien (yhteisöjen) syntymiseen erittäin vahvasti. Ihminenkin on joskus muiden eläinten lailla keräillyt syötävänsä ja käyttänyt hyväkseen luonnon tarjoamia suojia. Keräilyä ja metsästystä harjoittava ihminen joutui liikkumaan, jolloin pieni sukuyhteisö (perhe, heimo, klaani) kykeni yhdessä suojaamaan yksilöä ja varmistamaan hänen ravinnon saantinsa paremmin kuin yksilö yksin. Toimintajärjestelmien kehittymisen eli maanviljelyn ja käsityön myötä ihminen alkoi kasvattaa karjaa sekä viljellä maata, mikä mahdollisti asettumisen asumaan kiinteille paikoille. Syntyi kyläkuntia, joissa saattoi asua useita eri sukuihin kuuluvia perheitä. Ihmisen luonnollinen yhteisjärjestelmä on ollutkin perheyhteisö, joka on ollut esimerkiksi hyvin merkittävä hyödykkeitä tuottava yhteistyöorganisaatio. (Black 1984: 44-45; Lehtonen 1990: 37-66; Möller 1954: 29; Virrankoski 1975: 66-68.)

Sukuyhteiskunnat olivat hierarkkisia järjestelmiä. Hierarkiaan kuuluivat kuningas, heimon vanhimmat ja kansankokous, joka koostui asekuntoisista miehistä, jotka valitsivat kuninkaan ja tekivät turvallisuutta koskevat päätökset, joiden mukaan yhteisö sitten toimi. (Ylikangas 1978: 13-14.)

Keskiajalla perhe säilyi vielä vahvasti kulutusta turvaavana järjestelmänä kaupungistumisesta huolimatta. Järjestelmä oli mestarin perheen ympärille rakentuva mestari-kisälli-oppipoika-järjestelmä. Oppipoika asui usein mestarin kotona ja irtaantui sieltä vähitellen kisällikauden jälkeen opittuaan itsenäisen ammatinharjoittajan taidot. Kisällit ja mestarit kumpikin tahoillaan saattoivat muodostaa etujensa ajamiseksi yhteistyöorganisaatioita. Kisälleillä ne olivat erilaisia veljeskuntia ja mestareilla ammattikuntakiltoja, jotka ohjasivat koko ammattikunnan toimintaa. Killat taas saattoivat muodostaa yhteistyöorganisaation, joka ohjasi jonkin kaupungin asukkaiden toimintaa. Ammattikuntakiljat pyrkivät varmistamaan jäsenistön työn ja tulojen jatkumisen sekä pitämään ammattikunnan mestareiden määrän pienenä. (Black 1984: 6-11 ja 24-25; Lehtonen 1990: 79-107; Möller 1954: 86-104; Virrankoski 1975: 68.)

Yhteisökehitykseen, varsinkin kaupunkien kehittymiseen, liittyy oleellisesti vaihtotoiminnan kehitys. Vaihdon kautta ihmiset monipuolistivat kulutustaan ja samalla paransivat hyvinvointiaan, sillä laajentuva kulutus merkitsi myös tuotannon laajentumista. Kauppaa ja käsityötä pyrittiin valvomaan sekä sitomaan kaupunkeihin. Kaupungit muodostivat taloudellisia kokonaisuuksia ja harjoittivat omien etujensa mukaista talouspolitiikkaa. Niille oli

luonteenomaista omien porvareiden kaupan, merenkulun ja käsityön harjoittamisen turvaaminen. (Lehtonen 1990: 97-107; Möller 1954: 11-12, 20-29, 70 165-176 ja 198-206; Virrankoski 1975: 29-33; Weber 1978: 1218-1220.)

Vaihdannan laajentuminen lisäsi hyödykekulutusta ja siten myös niiden tuotantoa. Lisääntynyt kulutus mahdollisti hyödykkeiden suurien määrien jatkuvan tuotannon, johon liittyi myös uusien laitteiden ja työmenetelmien keksimistä sekä käyttöönottoa, jotka kaikki yhdessä muovasivat ihmisten yhteistyöhön organisoitumista. Tuotanto koottiin tehtaisiin ja laitoksiin, joiden ympärille syntyi tuotannossa tarvittavista ihmisistä alueellinen yhteisjärjestelmä. Teollisen tuotannon kehittyessä tehtaiden ympärille syntyi niiden tarvitseman työvoiman yhdyskuntia, sosiaalisia yhteisöjä. Niissä tehtaan omistaja saattoi huolehtia asunnoista, koulutuksesta ja terveydenhuollosta sekä antaa maapalstan työläisilleen asunnon ja puutarhaviljelmän paikaksi. Tehdas tuotantoyksikkönä, toiminnallisena yhteisjärjestelmänä synnytti ympärilleen laajan sosiaalisen yhteisön, jossa perhe ei enää ollut kulutusta turvaava järjestelmä. Tehtaan kautta ihmiset saivat työnsä vaihdettua rahaan ja pystyivät osallistumaan muuhun vaihdantaan.

Uskonnot liittyvät myös kiinteästi ihmisen yhteisöllisyyden kehitykseen. Uskonossa on esi-isien palvonnasta ja perheen pään pappouden kautta kuljettu paikallisiin jumaliin sekä eri puolilla maailmaa olevia ihmisiä yhdistäviin uskonsuuntiin, esimerkiksi juutalaisuuteen, islamin uskoon, buddhalaisuuteen, kristinuskoon jne. Uskonnot kansakuntien ohella ovat olleet historian merkittävimmät (yhteisöllistä) identiteettiä muokkaavat voimat. (Andersson 1993: 258; Weber 1978: 412-415.)

Jumaluus on jopa kytketty yhteisöllisyyteen (Feuerbach 1984: 136-137 ja 149). Uskonnon opinkappaleet ja riitit ovat olleet vaikuttamassa hallintojärjestelmien syntymiseen, sillä uskonnon ja lain vuorovaikutus on ollut politiikan historiassa jatkuva sekä syvälinen merkitykseltään (Friedrich 1963: 106-119). Uskonto on ymmärretty siveellisen järjestyksen yleiseksi perustaksi ja siihen on nähty sisältyvän myös valtion luonne jumalallisena tahtona (Hegel 1994: 215, § 270).

Uskonnoilla sosiaalisina laitoksina ja liikkeinä nähdään olevan yleensä selviä vaikutuksia yhteiskunnallisiin oloihin. Uskontojen syntyä voidaan selittää viittaamalla yhteiskunnan rakennetekijöihin, mutta uskonnolla on kerran synnyttyään itsenäinen vaikutuksensa yhteiskuntaan ja sen rakenteeseen. Uskonnon luomat normit ja ajatustottumukset saattavat vaikuttaa senkin jälkeen, kun varsinainen usko on hävinnyt. Uskonto sosiaalisena laitoksena ja uskonnollisuus ihmisten toiminnassa on laajempaa kuin se alue, jonka uskonnolliset organisaatiot, kirkot, seurakunnat ja lahkot yms. peittävät. (Allardt 1983: 227-228.)

3.5.2 Valtion merkitys hyvinvoinnissa

Valtio alkoi käsitteenä ilmaantua eurooppalaiseen keskusteluun keskiajan lopulla. Valtio ja hallitsija liitettiin yleensä yhteen. Valtio tarkoitti aikaisemmin hallitsijaa ja hänen maataan, sitä mitä hän omisti ja mitä hänellä oli mahdollisuus käskää. 1600-luvulla aloitettiin erottaa hallitsija ja valtioinstituutio käsitteellisesti toisistaan. Valtioinstituutiolle oli ominaista pysyvyys ja suvereeni valta. Valtio käsitteenä viittaa niihin kaikkinaisiin tapoihin,

joilla yhteiskunnallinen auktoriteetti vaatii kansalaisten tottelevaisuutta. (Berndtson 1992: 39; Paloheimo ym. 1997: 87-88; Salminen & Kuoppala 1985: 20-22.)

Valtiosta on erilaisia käsityksiä. Siihen liitetään poliittinen kommunikointi, jonka kautta sen nähdään syntyvänkin (esim. Luhmann 1990: 123 ja 128). Se nähdään poliittiseen päätöksentekoon ja päätösten toteuttamiseen sekä lakien ynnä sääntöjen voimaan saattamiseen organisoiduksi koneistoksi (Deutsch 1974: 115; Berndtson 1992: 41). Sitä tarkastellaan joukkona organisaatioita, jotka käyttävät resursseina rahaa, henkilökuntaa ja lakeja tuottaakseen sekä toteuttaakseen yhteiskuntapoliittisia ohjelmia, jolloin sitä myös tarkastellaan erillisenä systeeminä, virallisena, ihmisiä alistavana koneistona ja säännöstönä (Allardt 1983: 199 ja 203). Valtio näyttää ilmentyvän toimielintensä kautta, koska sen organisoitumiseen liittyy selkeä työnjako (Jyränki 2000: 35-36).

Valtion julkisten päättäjien kautta kansalaisten nähdään maksavan ja jakavan etuja toinen toisilleen sekä järjestävän yhteisen elämän vaatiman infrastruktuurin (Nummela & Ryyänen 1996: 170). Valtion tehtävänä on myös huolehtiminen yhteiskunnallisen elämän ulkoisten ehtojen ja edellytysten järjestämisestä, suojaamisesta ja kehittämisestä. Valtion tehtävät jakautuvat kolmeen ryhmään eli lainsäädäntöön, lainkäyttöön eli tuomiovallan käyttöön ja toimeenpanovallan käyttöön (Noponen 1992: 51 ja 53).

Valtion muodostuminen nähdään kahden prosessin tuloksena. Ensimmäkin se edellyttää kansallisen hallitsemiskoneiston muodostumista ja toiseksi se edellyttää, että tämän koneiston toiminta hyväksytään, koetaan legitimiiksi (Paloheimo ym. 1997: 97). Valtio voi myös kohdistaa erilaisia interventioita tuotannon ja markkinoiden sekä kulutuksen prosesseihin (ks. Lehtonen 1996: 70-72).

Valtio ymmärretään erillisenä, yksilön elämään hyvin monella tavalla vaikuttavana koneistona, jonka tehtävänä on ihmisten välisiä suhteita sääntelevien normien tuottaminen ja niiden noudattamisen varmistaminen sekä heidän elämäänsä tukevista palveluista huolehtiminen (Nummela ym. 1996: 260-261). Hyvinvointivaltion poliittisessa systeemissä on koko väestö mukana ja sen edut ovat keskeisiä, jolloin hyvinvointivaltio yrittää tyydyttää politiikan kautta siinä koko ajan syntyviä uusia vaatimuksia (Luhmann 1990: 34-39 ja 50).

Hyvinvointivaltio nähdään ihmisten auttajana, kouluttajana, kasvattajana, kontrolloijana, aktivoijana ja passivoijana sekä samalla myös heidän yksilöllisyytensä vaarantajana. Sen nähdään yhdessä markkinaliberalismin kanssa myös tuhoavan yhteisöllisyyden ja moraalin sekä ihmisten vastuun itsestään samoin kuin muista ihmisistä. (Hautamäki 1993: 142; Heuru 2000: 128; Wolfe 1989: 176-177 ja 183-184.)

Systeemisessä tarkastelussa valtio voidaan ymmärtää institutionaaliseksi yhteistyöksi, jonka kautta pyritään hyvinvointiin. Yhteisiä tuloksia määrittelevät ihmiset säätelevät toisten toimintaa, luovat oikeuksia ja velvollisuuksia, joiden noudattamiseen tarvittaessa myös pakotetaan. Tietoisuus yhteisistä tuloksista saattaa olla huono, jolloin yksilöiden on vaikea sopeuttaa omaa toimintaansa siihen. Tämän vuoksi tarvitaan laajaa toiminnan kuvausta ja hierarkkista vallankäyttöä.

Suomessa kansalaiset ovatkin kiinnittyneet valtiolliseen järjestelmään voittopuolisesti hallitsijansa välityksellä passiivisen alamaisuuden merkeissä. Tunnustettu hallitsija patriarkaalisenä valtahahmona antoi oikeutuksen koko hallitusjärjestelmälle, ja tästä riippumaton kansallinen yhteisötunne kehittyi vain hitaasti. Suomalaisen yhteiskunnan auktoriteettirakenteen toinen osa eli keskitetty byrokraatia oli 1800-luvulla tämän hallitsijavallan liitännäinen. Autonomian aikana senaattorit olivat keisari-suuriruhtinaan henkilökohtaisia luottamusmiehiä ja hänen nimityksestään riippuvia. Senaattorit eivät olleet vastuullisia valtiopäiville kokoontuneille säädyille. Patriarkaalis-byrokraattiseen tyyliin sitoutunut korkein hallinto katsoi tietävänsä kansan tarpeet, ylläpiti kuvaa yhteiskunnallisesta harmoniasta ja halusi pitää kansan laajat piirit irti politiikasta. Harvoin kokoontuneet valtiopäivät eivät yltäneet byrokraatian vastapainoksi, vaan järjestelmä oli ylhäältä ohjattu ja alamaisuutta korostava. (Nousiainen 1998: 23-25 ja 237.)

Julkisen hallinnon sisäinen hierarkkinen rakenne Suomessa naulattiin kiinni 1600-luvulla käyttöön otetussa rankijärjestyksessä. Sen myötä kuninkaan virkamiehet saivat virallisen yhteiskunnallisen statuksen ja heidän asemansa suhteessa vanhaan maa-aateliin vahvistui. Virkamies sai valtansa joko suoraan valtakirjalla kuninkaalta tai tällaista valtaa saaneen virkamiehen virkamääräyksellä. Yhteiskuntaan levinnyt hierarkkinen järjestys ulottui jopa istumajärjestykseen kirkoissa jumalanpalvelusten aikana. Se näkyi myös ihmisen ulkoisesta esiintymisestä. (Tiihonen & Ylikangas 1992: 82-85.)

Perinteinen hierarkkisuus on edelleen mukana valtion toiminnassa. Valtio nähdään erilaisissa alistussuhteissa olevien järjestelmien joukkona. Yhteiskunnan ja valtion erottamisen toisistaan voidaan nähdä liittyvän nykyiseen ihmisten tapaan tarkastella toimintaa erilaisina sekä erillisinä järjestelminä, joiden kesken on prosesseja. Julkinen hallinto ja siihen liittyvä poliittinen toiminta valtiossa eivät kuitenkaan ole ihmisistä irrallisia prosesseja. Poliittinen toiminta ja siihen liittyvä päätöksenteko on kommunikointia, jonka kautta ihmiset suuntautuvat toteuttamaan yhteisiksi koettuja tuloksia. Poliittiseen kommunikointiin osallistuvat ihmiset eikä politiikkaa voida ymmärtää Luhmannin (1990: 30 ja 40) tavoin erillisenä yhteiskunnan osasysteeminä, jossa elementtejä ovat poliittiset päätökset eivätkä ihmiset.

Käsitystä julkisesta hallinnosta yhteistyönä ja samalla valtion kehittymisestä yhteisjärjestelmänä voidaan vahvistaa palauttamalla mieliin menneiden vuosisatojen tavat hoitaa yhteisiä asioita. Kun ihmiset toimivat pieninä yhteisöinä, he joutuivat esimerkiksi kaikki yhdessä puolustamaan henkeään hyökkäjiä kohtaan, mutta yhteisön jäsenten lukumäärän kasvaessa yhteistyö eriytyi ja työnjako tuli käyttöön. Tämä ei johtanut kuitenkaan yhteiskunnan jakautumiseen toisistaan erillisten osasysteemien verkostoksi kuten Luhmann (1990 ja 1995) omilla tarkasteluissaan esittää. Ihmiset ovat suuntautuneet yhteiseen tulokseen johtaviin erilaisiin osajärjestelmiin, jotka ilmentävät yhteiskunnallista työnjakoa.

Valtiolliseen organisoitumiseen 1600-luvulta lähtien liittyvät oleellisesti jo aiemmissa kaupunkivaltioissa vallinneet käsitykset omistusoikeudesta, yksilön vapaudesta ja tasa-arvosta lain edessä. Yhteisön nähtiin jopa muodostuvan omistajien välisistä vaihtosuhteista. Poliittinen järjestelmä (valtion muodossa) tarvittiin suojaamaan omaisuutta ja ylläpitämään järjestyneempiä vaihdon suhteita. Valtion koettiin vastaavan muita yhteisöjä paremmin ihmisten sosiaalisiin tarpeisiin. Laki ja politiikka koettiin välineinä, joiden tarkoituksena

oli suojata sekä edistää vaihtosysteemiä. Poliittista perspektiiviä määrittivät edelleen vaihtoon aikaisemmin jo liitetyt sopiminen ja yksilön vapaus. (Black 1984: 153-163.)

Valtion synty ja merkitys on nähty lähinnä joko sopimus pohjaisena järjestelynä tai yksilöä ohjaavana voimana. Edellistä kutsutaan liberalistiseksi ja jälkimmäistä hegeliläiseksi valtiokäsitykseksi. Liberalistinen valtiokäsitys liittyy heikkoon valtiomalliin, jossa valtio on yhteiskunnan ristiriitoja säätelevä puolueeton instituutti. Tämä näkemys on ohjannut pitkälle länsimaista valtioyhteisökehitystä, johon oleellisesti kuuluu oppi valtion vallan jakamisesta lainsäädäntöön ja toimeenpanovaltaan sekä tuomiovaltaan. Valtiollis-poliittinen ja taloudellinen liberalismi korostivat suppean valtion ideaa, jossa valtionhallinto ymmärretään pieneksi organisaatioksi. (Airaksinen 1994: 51-70; Berndtson 1992: 38-39; Salminen ym. 1985: 15-45.)

Hegeliläisessä valtiokäsityksessä korostuu voimakas valtio, valtiovalta ja –koneisto. Hegelin (1994: 72-87 ja 160-161) ajattelun keskeinen teema on hengen omaehtoinen kehitys ja tahdon vapaus. Valtiota ajatellen tärkein asia tahdossa on abstrakti oikeus, moraalit ja siveellisyys. Siveellisuuden kehitysmuotoja ovat perhe, kansalaisyhteiskunta ja valtio(sääntö). Perhe on ykseys, jonka jäsenet muodostavat kansalaisyhteiskunnan, joka kehkeytyy jäsentensä tarpeiden välityksellä oikeusjärjestyksen keinoin persoonan ja omaisuuden turvaamiseksi sekä ulkonaiseksi järjestykseksi jäsenten erityisiä ja yleisiä intressejä varten. Tarpeiden tyydyttämisen yhteistyön ilmentymää Hegel nimittää ulkonaiseksi valtioksi.

Liberalistinen ja hegeliläinen valtiokäsitys tuo julki saman asian painottaen vain eri näkökulmia. Valtio ilmentää ihmisten tuloksellista toimintaa ja samalla hyvinvointia turvaavaa yhteistyötä. Valtion katsotaan olevan vastuullisten kansalaisten muodostaman yhteisön, joka vaalii kansallisia etujaan globaaleilla markkinoilla, kansainvälisissä yhteisöissä ja menestyä vuorovaikutuksessa muiden kansakuntien kanssa (Nummela ym. 1996: 58).

Valtiot kehittyivät sekä kaupunkivaltioiden että korporaatioiden pohjalta, kun mukaan liitettiin ihmisiä yhdistävä kansallisuus. Valtioiden syntyyn vaikutti toisaalta kaupunkivaltioiden itsenäisyyden ja poliittisen kulttuurin taantuminen sekä toisaalta oligarkkisten kaupunkihallintojen ja kansallisten hallintojen liittoutuminen. Tämän kehityksen myötä 1600- ja 1700-luvulla kyllä olivat yleisesti valtiollisen taloudellisen politiikan välineitä. Kilttoihin ja vastaaviin yhteisöihin kuulunut yhteisöllisyys siirtyi valtiokehitykseen siten, että ihmiset kokivat lojaalisuutta (alamaisuutta) muodostuneisiin poliittisiin yhteisöihin, erityisesti kansakuntaan kuninkaiden ja hallitsijoiden sijaan. (Black 1984: 128 ja 143-152.)

Kansakuntaan epämääräisenä käsitteenä liittyy monia ulottuvuuksia. Keskeistä siinä on eri ryhmien välinen solidaarisuuden tunne. Kansakunta on arvojen kanssa samaa käsitemaailmaa. Esimerkiksi Suomi on intensiivisten kansallisten tunteiden leimaama poliittinen yhteisö. Nuo tunteet ovat olleet ristiriitojen lähde ja henkistä ilmastoa sävyttävä piirre. Niihin on ollut vaikuttamassa 1800-luvulla sisäinen kansallis-kielellinen kaksijakoisuus ja ulkoisesti alistettu asema monikansallisen imperiumin eli Venäjän osana. Toisen maailmansodan jälkeen kansallisuusajatus muuntui ekspressiivisestä isänmaallisuudesta kansallisen solidaarisuuden ideologiaksi. Se korostaa yksimielisyyttä tärkeissä kansallis-valtiollista olemassaoloa koskevissa kysymyksissä. (Nousiainen 1998: 22-23; Weber 1978: 921-926.)

Valtioiden ja niiden välisten rajojen synnylle on ollut kolme erilaista perustetta. Nämä ovat pitkän historiallisen kehityksen seurauksena syntynyt kansalaisuus, yhtenäinen kansallisuus ja poliittiset päätökset. Kahdessa ensin mainitussa eri alueita erottavat tekijät liittyvät etnisyyteen, uskontoon tai kulttuuriin. Rajoja muovaavat poliittiset päätökset ovat usein syntyneet historiallisesti merkittävien tapahtumien yhteydessä. Esimerkiksi Neuvostoliitto liitti toisen maailmansodan jälkeen itseensä muita valtioita, jotka jälleen ovat päässeet erkaantumaan. (Tuomi 1996: 25-26.)

Vaihdannan ja tuotannon edelleen kehittyminen on ollut vaikuttamassa valtioiden muodostumiseen etnisten, kielellisten ja kulttuuristen sekä poliittisten seikkojen ohella. Esimerkiksi Suomen itsenäistymiseen vaikutti aivan selvästi puunjalostuksen vahvistuminen 1800-luvulla kansallisen heräämisen ohella. Puusta valmistetut tuotteet antoivat kansainvälisessä kaupassa tuloja, jotka vahvistivat itsenäisyyttä havittelevan kansakunnan taloudellista asemaa. Taloudellisen aseman vahvistuminen ja pitkä autonominen asema Venäjän yhteydessä antoivat mahdollisuuden suomalaisille lähteä asettamaan ja toteuttamaan omin voimin valtiona erilaisia tulostavoitteita, omaa olemassaoloaan. (Virrankoski 1975: 191.)

Valtio yhteisjärjestelmänä ei aina synny ihmisten vapaaehtoisen organisoitumisen myötä. Hyvin moni valtio on syntynyt siten, että tietyllä alueella olevat ihmiset ovat pakotetut yhteistyöhön. Pakottajana ovat olleet kuninkaat ja heidän vasallinsa tai joskus valtio syntyy ulkopuolisten tekemän aluemäärittelyn ja kommunikointijärjestelyn kautta. Eurooppalaisen valtiojärjestelmän perustana on vuonna 1648 tehty ja kolmikymmenvuotisen sodan lopettanut Westfalenin rauhansopimus (Jyränki 1994: 25). Siinä vahvistettiin periaatteiksi valtioiden yhdenvertaisuus ulospäin ja vapaus järjestää sisäiset asiansa ilman toisten valtioiden puuttumista. Valtio tulee sidotuksi kansainvälisesti vain, jos se itse suostuu sitoutumiseen.

Valtion tunnusmerkkinä pidetään itsenäisyyttä, johon kuuluvaksi voidaan katsoa, että tietyllä alueella asuvat ihmiset ovat järjestäneet yhteistyötään ohjaavan kommunikoinnin tai harvemmin, että heille on järjestetty yhteistyötä ohjaava kommunikointi, johon ei osallistu alueen ulkopuolisia toimijoita. Valtion itsenäisyys ilmenee nimenomaan suhteessa muihin valtioyhteisöihin. Itsenäisen valtion tunnusmerkkeihin kuuluu myös, että muut valtiot tunnustavat sen. (Friedrich 1963: 550-552; Hegel 1994: 260, § 331; Jyränki ym. 1989: 82.)

Hyvinvointia ajatellen valtio ilmentää yhteisiin tuloksiin organisoitumista. Tämä ilmentyy jo Spinozan (1990: 259, *propositio Ixiii*) ajattelussa ja Hegelin (1994:173) valtiokäsityksessä. Jyränki (1994: 33-36) kytkee valtion koossa pysymiseen pakkovallan, yhteisen kulttuuritradition, demokratian ja oikeusvaltioperiaatteet sekä hyvinvoinnin lisäämisen. Jyrängin huomautukseen hyvinvoinnin lisäyksestä on asetettava ehto, että se lisääntyy vain, jos ihmiset valtiona suuntautuvat tuloksiin, joiden kautta heidän oman tuloksellisen toimintansa mahdollisuudet lisääntyvät.

Valtioiden kautta ihmisten toiminnan mahdollisuudet ovat laajentuneet. Valtioiden laajentuva yhteistyö on tähän asti kuitenkin lähinnä markkinoiden toiminnan vapauttamiseen ja taloudellisen toiminnan yhdenmukaistamiseen sekä sitä kautta saatavaan valta-asemaan. (Tuomi 1996: 158-161.)

Valtiot yhteisjärjestelminä voivat myös heikentyä. Esimerkiksi etninen hajanaisuus saattaa murentaa valtion fyysistä ja oikeudellista yhtenäisyyttä. Poikki- ja ylikansalliset haasteet eli kansainväliset yritykset hyödyke- sekä pääomamarkkinoilla, teknologisen kehityksen ja rikollisuuden hallinta sekä valtioiden yhteistyö ohentavat sen tehtäviä samoin kuin voimavaroja. (Väyrynen 1998: 145-150.)

Valtioiden voidaan todeta säilyvän yhteisjärjestelminä niin kauan kuin ihmiset kokevat heillä olevan yhteisiä tuloksia, joihin valtiona voidaan suuntautua. Valtioon kuuluvat yksilöt voivat muodostaa myös muita erilaisia yhteisjärjestelmiä, yhteisiä tuloksia tuottavia toimintajärjestelmiä, joita ovat perheet, yritykset, yhdistykset, uskonnolliset yhteisöt, kunnat ja Suomessa Ahvenanmaan maakunta sekä valtion eri toimielimet. Yksilöt joutuvat kuitenkin valtion alueella organisoitumisessaan ottamaan huomioon valtiollisen kommunikoinnin kautta tapahtuvan ohjauksen. Lainsäädäntö systeemisessä tarkastelussa on tulosta valtiollisesta kommunikoinnista ja se on ihmisten toiminnan kuvausta.

Suomessa valtiollisessa lainsäädännössä esimerkiksi kuvataan, miten ihmiset voivat muodostaa yrityksiä, yhdistyksiä ja muita yhteisjärjestelmiä. Periaatteessa kaikkiin tuloksiin organisoituminen voisi tapahtua valtioyhteisön päätöksentekijäin yksityiskohtaisten kuvusten, päätösten mukaisesti. Valtioon liittykin vahva institutionaalinen alistaminen ja korporatiivinen organisoituminen, jossa hallintoelimillä on keskeinen rooli. Valtion hallintoelimet ovat valtioyhteisön olemassaoloon liittyviä, yhteisiin jaettavaan tuloksiin suuntautuvia toimintajärjestelmiä, joiden tuottamat tulokset ilmentävät osaltaan hyvinvointia. Suomalaisella kunnalla on valtiossa erityisasema hyvinvoinnin tavoittelussa.

3.5.3 Kunta yhteisjärjestelmänä

Suomessa kunta paikallishallintoon kuuluvana elimenä on ymmärretty erityisesti hyvinvointipalveluista vastaavana viranomaisena. Kunnallishallinto nähdään valtion hyvinvointitahtoa toimeenpanevaksi, samanlaisista ja tasa-arvoisista osista koostuvaksi itsehallinnolliseksi koneistoksi, jonka tehtävänä on hyvinvointipalvelujen tuottaminen. Kuntien toiminnan perusta on valtion päämäärien ajamisessa. (Niemi-Liilahti 1992: 239-253, 275 ja 287.)

Suomalaiset kouliintuivat yhteisten asioiden hoitamiseen muinaispitäjissä esikristillisenä aikana. Muinaispitäjistä tehtiin ensin kirkko- ja sitten hallintopitäjiä. Ruotsin vallan aikana luotiinkin pakanuuden aikaiseen käräjälaitokseen nojautuen kaksi perustason itsehallintoelintä, jotka olivat pitäjänkokous ja kihlakunnankäräjät. Edellinen kokoontui ensin kirkkopitäjän ja sittemmin hallintopitäjän puitteissa kirkkoherran johdolla kirkon edustalla päättämään seurakunnan asioista. Jälkimmäinen kokoontui päättämään oikeusasioista kihlakunnantuomarin johdolla nimismiesten taloissa. Molemmat puuttuivat laajalti myös hallinnollisiin kysymyksiin. Päätökset puettiin tuomion muotoon ja ne sitoivat periaatteessa vain niihin sitoutuneita. Kaupungit olivat ennen kunnallishallinnon perustamista omalaatuinen henkilöyhteisö omine privilegioineen. (Heuru 2000: 25-26; Tiihonen ym. 1992: 15.)

Pitäjänkokoukset syntyivät vähitellen omaksuttuna tapana ilman kirjoitetun lain säännöksiä. 1600- ja 1700-luvulla pitäjänhallinto sai talonpoikaisaristokraattisen leiman, sillä pitäjänkokoukseen saivat osallistua vain maata omistavat. Kunnallishallintoon maalla kuului

köyhäinhoidon, lainajyvästöjen perustamisen ja terveyden- sekä sairaanhoidon kysymyksiä. Kaupunkien kunnallishallintoa ryhdyttiin järjestämään saksalaisen mallin mukaan jo 1300-luvun puolivälissä, jolloin kuningas Maunu Eerikinpoika antoi kaupunkien asema-kaavaa, rakennusjärjestystä ja hallintoa koskevan kaupunkilain. Hallintoelimiä olivat yleinen raastuvankokous ja pormestarien sekä neuvosmiesten muodostama raati, jota myöhemmin alettiin kutsua maistraatiksi. Kustaa II Aadolf antoi 1619 säännön kaupunkien hallinnosta, mutta kaupunkien hallinnon perustava uudistus tapahtui vuonna 1873 annetulla asetuksella kunnallishallinnosta kaupungeissa. Maaseudulla kirkollinen ja maallinen paikallishallinto erotettiin vuonna 1865 annetulla kunnallishallintoasetuksella, jonka mukaan paikalliseksi itsehallintoalueeksi maalla tuli alueellisesti ao. seurakuntaan samastuva kunta. (Nousiainen 1998: 292-293.)

Köyhäinhoito muodosti uuden kunnallishallinnon keskeisimmän työkentän 1800-luvun lopulle saakka (Ylikangas 1978: 170). Sen jälkeen kuntien tehtävät ovat laajentuneet, sillä valtiollisen itsenäistymisen yhteydessä kunnat ja kaupungit vahvistettiin alueellisiksi itsehallinnollisiksi yhteisöiksi vuonna 1917 säädetyissä maalaiskuntien sekä kaupunkien kunnallislajeissa. Näillä laeilla kunnille määriteltiin tietyt tehtävät valtioyhteisössä eli kuntayhteisöissä aikaansaadut tulokset kuvattiin koko valtioyhteisön tuloksiksi, joihin edelleen suuntauduttiin kuntarakenteen kautta.

Itsehallintoon on ollut vahvimmin vaikuttamassa Ruotsista jo 1300-luvulta periytyvä yhtenäinen oikeusjärjestys ja feodalismien muuta Eurooppaa vähäisempi merkitys, vaikka sukujen kesken olikin eriarvoisuutta. Valtion hallintokoneisto jäi Kustaa II Aadolfin aikana viimeistään merkittävimmiltä osiltaan aateliston haltuun privilegioina. Kaupunkiporvaristo sai myös etuoikeuksia kruunulta. Kaupunkien aktiivinen toiminta hyödytti kuningasta, koska niiltä kerättiin veroja. Maaseudulla oli kysymys pappissäädyn privilegioista. Kuningas antoi papistolle vuosina 1650, 1725 ja 1723 privilegioiksi pitäjänhallinnosta huolehtimisen. Kun valtion toiminta vahvistui, muuttui kaupunkien ja maaseudun itsehallinto niin, että päätöksentekoon osallistui vain pieni osa väestöstä eli kaupungeissa porvarit ja maaseudulla maanomistajat. (Heuru 2000: 26; Niemi-lilahti 1992: 222-223; Tiuhonen 1986: 7-8.)

Privilegiot kertovat yhteisöjen hierarkkisesta organisoitumisesta ja ihmisten hyvin vähäisestä tietoisuudesta yhteisistä tuloksista. Keskeistä kunnan toiminnan ymmärtämisessä on kuitenkin, että kunta valtion ohella on yhteisiin tuloksiin suuntautuva rakenne. Nykyisin nämä tulokset ja niiden toteutus on kuvattu valtiollisessa lainsäädännössä.

Suomessa voidaan puhua valtiokeskeisestä ja kuntakeskeisestä kuntanäkemyksestä. Valtiokeskeisen kuntanäkemyksen mukaan kuntien olemassaolo perustuu eduskunnan säätämiin lakeihin. Eduskunta voi päättää kuntien koosta ja olemassaolosta sekä yleensä itsehallinnon laajuudesta. Tällainen kuntanäkemyksen korostaa kunnallishallinnon välineellisyyttä valtionhallinnon tarpeita ajatellen. Kunta ymmärretään vain viranomaistoimintana ja nähdään erillisenä toimijana, jolloin sen ja valtion sekä kunnan ja asukkaiden suhdetta on tarpeen säätää poliittisin päätöksin joskus hyvinkin yksityiskohtaisesti. Näkemyksen kannattajat korostavat mielellään, että kuntien olemassaolo ei ole arvo sinänsä, vaan tärkeintä on palvelujen saatavuus ja kansalaisten yhdenvertaisuus, ei siis asukkaiden itsehallinto siten kuin siitä on perustuslaissa ja kuntalaissa säädetty. (Sandberg & Ståhlberg 1997: 30-31.)

Historiallista taustaa vasten katsottuna kunta yhteisjärjestelmänä edustaa kuitenkin vanhempaa itsehallinnon muotoa kuin Suomen valtiollinen itsenäisyys (Nousiainen 1998: 292). Kuntien voidaan katsoa olevan omaehtoisen kehityksen synnyttämiä paikallisyhteisöjä ja kuntakeskeisessä kuntanäkemyksessä kunnallinen itsehallinto on yhteiskuntaa rakentava perusarvo, johon ei saa koskea ilman kuntien suostumusta (Sandberg ym. 1997: 31-32).

Suomessa kunta on katsottavissa valtioyhteisön sisällä alueellisesti määräytyväksi yhteisöksi, jossa myös asetetaan ja toteutetaan tavoitteita, joita ei jokin hierarkiassa ylempi kommunikoija kuvaa. Tätä mahdollisuutta voidaan kutsua itsehallinnoksi. Tämä on todettu nykyisessä kuntalaissa (17.3.1995/365). Sen mukaan kunta hoitaa itsehallinnon nojalla itselleen ottamansa ja sille laissa säädetyt tehtävät (2 § 1 mom.). Saman lain mukaan kunnille ei saa antaa uusia tehtäviä tai velvollisuuksia taikka ottaa pois tehtäviä tai oikeuksia muutoin kuin säätämällä siitä lailla. Kunta voi myös hoitaa sopimuksen perusteella muitakin kuin itsehallintoonsa kuuluvia julkisia tehtäviä (2 § 2 mom.). Tehtäviään kunta voi hoitaa yksin tai yhdessä muiden kuntien kanssa. Kunta voi hankkia tehtävien hoidossa tarvittavia palveluja myös muilta palvelujen tuottajilta (2 § 3 mom.).

Tällä hetkellä valtio ja kunta ilmentävät institutionaalista yhteistyötä sekä korporatiivista organisoitumista, jossa tietoisuus yhteisestä tuloksesta jää heikoksi. Tuloksiin organisoituminen perustuu käskyvaltasuhteisiin, josta puhutaan julkisena valtana. Valtiollisen itsenäisyyden aikana kunnista on tullut lähinnä valtiollisissa elimissä määritettyjen tulosten toteuttajia. Suomessa kunta paikallisena sosiaalisena yhteisönä on valtiollisesti alistettu, vaikka oikeusjärjestyksessä on tunnustettu kansalaisen oikeus hallita itseään kunnissa edustuksellisen demokratian kautta (Nummela ym. 1996: 49).

Suomalaisen paikallisen itsehallinnon historia ei ole demokraattisuuden kannalta kuitenkaan täysin ongelmaton. Yhteiskunta muuttui eriarvoiseksi jo varhain maanomistusolosuhteiden vuoksi. Kansaa on myös aina johdettu jostakin ja näitä tahoja ovat olleet sukujen mahtimiehet, kirkko ja kruunu eli kuningasvalta. Nykyisin kuningasvallan sijaan on tullut valtiovalta lainsäätäjineen. (Heuru 2000: 26.)

Demokratian käsite on katsottu hankalaksi, mutta se kytkeytyy kaksipuolisena prosessina valtion ja kansalaisyhteiskunnan kehittymiseen sekä muuttumiseen. Valtio nähdään yksilön toimintaa rajoittavana vallan käyttönä, jota demokratian kautta voidaan vähentää. Kansalaisyhteiskunta katsotaan ihmisten yksilöllisen toiminnan kentäksi, jonka rakenteiden kehittymiseen demokratian nähdään liittyvän. (Held 1990: 1 ja 283-289.)

3.5.4 Kansalaisyhteiskunnan suhde hyvinvointiin

Kansalaisyhteiskuntaan lasketaan kuuluvaksi ensiksi yksityiset ihmiset, perheet, suvut, vapaaehtoiset auttaja- ja tukiryhmät. Toiseen ryhmään kuuluvat vapaaehtoisjärjestöt, esimerkiksi sosiaaliset yhdistykset ja kunnanosajärjestöt. Kolmas ryhmä koostuu palvelujaan myyvistä yrityksistä ja järjestöistä. Neljänteen ryhmään luetaan kunnat ja toisinaan myös valtion paikallisviranomaiset. Kansalaisyhteiskunnan ajatellaan täyttävän julkisten palvelujen supistamisessa syntyviä aukkoja ja sen nähdään olevan mukana elinympäristön parantamisessa. Sen toiminnan kautta ihmiset voivat toteuttaa vastuutaan huonompiaisista

ja vaikeuksissa olevista sekä omasta elintasostaan. Kansalaisyhteiskunta toteuttaa läheisyysperiaatetta. (Koski 1995: 60-63.)

Kansalaisyhteiskunnan vahvistumisen nähdään lisäävän yksilöiden toiminnan vapautta ja samalla yhteisöllisyyttä (Hautamäki 1993: 172 ja 178). Julkisen vallan ja kansalaisyhteiskunnan työnjaon uudistamisen on nähty vaativan vahvat perustelut, sillä kansalaisyhteiskuntaan on pelätty liittyvän myös vetäytymisen hyvinvointipalveluissa julkisesta vastuusta ja yhteiskunnan rakentumisen uusiksi markkinoiden sekä kansalaisten oman vastuun varaan (Nummela ym. 1996: 146).

Jako kansalaisyhteiskuntaan ja valtioon voidaan ehkä johtaa eurooppalaisesta kiltahallinnosta, joka on liittynyt kaupankäynnin ja hallinnon kehitykseen 1200-luvulta alkaen. Killat ovat olleet nykyisten demokraattisten poliittisten käytäntöjen kasvualustana. Erityiseksi eurooppalaiset killat teki niiden itsenäisyys, sillä ne kehittyivät riippumattomasti samaan tapaan kuin talous tuohon aikaan. Käsiyöläisten ammattikuntakillat ja kauppiaiden kauppiaskillat olivat yhteistyöorganisaatioita, joiden toimintaperiaatteena oli keskinäinen avunanto ja vastavuoroisuus, vaikkakin niihin liittyi vahvoja etuoikeuksia. Nämä piirteet juurtuivat pikkuhiljaa myös muihin kaupunkilaisiin, sillä kiltojen jäsenet saattoivat osallistua kaupunkien hallintoon, jolloin kiltojen periaatteet näkyivät myös poliittisessa kielenkäytössä. (Black 1984: 7, 13, ja 30-31.)

Killat saavuttivat hallintovaltaa vähäisessä määrässä kaupunkeja keskiajan alussa. Kuitenkin sekä kiltojen että ammattikuntien ote vahvistui ja ylimystövalta murtui vähitellen. Kaupungit saavuttivat laajan poliittisen ja lainsäädännöllisen autonomian. Kaupungeilla oli omia hallintoelimiä, joiden jäsenistöön kuului myös kiltojen ja ammattikuntien jäseniä. Valtasuhteet poikkesivat kaupungista toiseen. (Weber 1978: 1257 ja 1301-1335.)

Kansalaisyhteiskunnan ja markkinatalouden kehittyminen alkoi 1300-luvun lopulla. Siihen kuului myös kaupunkien sisäinen autonomia taloudessa ja lainkäytössä. Kansalaisyhteiskunnan kehittyminen kytkeytyi yksilöiden vapautta, hengen ja omaisuuden suojaa, yksilöiden erilaisuutta sekä tasa-arvoa lain edessä suojaaviin periaatteisiin. Yksilöitä suojaavia periaatteita tarvittiin sosiaalisten ja taloudellisten suhteiden järjestämiseen, kun ihmiset alkoivat käydä laajemmin kauppaa keskenään. Ihmiset näiden periaatteiden mukaan eivät olleet tasa-arvoisia vaan erilaisia ja eriarvoisia, mutta lain suhteen samassa asemassa. Laeilla luotiin järjestys ja vapaus. Kuningas tai hallitsija ymmärrettiin näiden yhteisöllisten vapauksien takaajaksi. (Black 1984: 32-43; Hegel: 1994.)

Systemisen tarkastelun perusteella voidaan sanoa killan tai vastaavan yhteisön merkinneen siihen kuuluville yhteistä olemassaoloa, jonka varmistamiseksi kehitettiin erilaisia toimintaperiaatteita, joita noudattamalla luotiin yksilöille tietty vapaus toimia, suojattiin omaisuus ja kitkettiin mielivalta pois lainkäytöstä, mikä tarkoitti, että kaikkia sääntöjen rikkojia kohdeltiin samalla tavalla. Kun periaatteet osoittautuivat hyväksi killan sisällä, niitä yritettiin melko hyvällä menestyksellä siirtää myös kiltojen ulkopuolelle. Joillakin Euroopan alueilla killat hallitsivat tuotannon ja kaupan lisäksi politiikkaa, sosiaalista elämää ja eettistä käytäytymistä (Black 1984: 123).

Valtion ja kansalaisyhteiskunnan erottaminen lienee perua sekä kollektivismiin (yhteisomistuksen) että itsevaltaisuuden pelosta. Itsevaltaisuutta perusteltiin näkemyksellä, että kansa on luovuttanut yhteiskuntasopimuksella kaiken vallan itsevaltiaalle. Kollektivismi on koettu 1400-luvulta alkaen kansalaisyhteiskunnan vastakulttuuriksi. Porvaristo ja käsityöläiset olivat tietyllä tavalla vakiinnuttaneet asemansa yhteiskunnassa uuden ajan alkuun mennessä. Kaupunkien hallinto koettiin jo keskiajan lopulla porvariston etujen palvelijana ja valtio heidän poliittisten oikeuksiensa turvaajana estämässä ylimystön oligarkiaa. Kun valtiot alkoivat kehittyä monarkioina, ne kykenivät turvaamaan kansalaisyhteiskunnan eli porvariston ja käsityöläisten edut paremmin kuin kaupunkivaltiot. (Black 1984: 43,146 ja 157-159; Deutsch 1974: 87-89.)

Valtion ja kansalaisyhteiskunnan suhteessa tulee esiin politiikan kytkeytyminen kielen käyttöön, jossa joudutaan erottamaan subjekti ja objekti. Poliittinen päätöksentekijä edustaa subjektiä, valtiota, joka ohjaa objektiä, kansalaista. Valtiosubjekti vallan käyttäjänä rajoittaa kansalaista. Jotta valtiot subjektin rajoitukset olisivat suppeita, niin sen itsensä on toimittava tiukkojen sääntöjen pohjalta, jotta ihmiset voisivat toimia vapaammin. Valtion vallan uhka hallitaan, kun poliittiset päätöksentekijät kunnioittavat yksilöiden perustuslaillisia oikeuksia (Buchanan 1975: 162-165).

Jaon valtioon ja kansalaisyhteiskuntaan voidaan nähdä liittyvän nykyiseen korporatiiviseen organisoitumiseen. Kansalaisyhteiskunta koetaan varsinaisesti ihmisten yhteistyön ja yksilöllisen toiminnan alueeksi. Valtion toiminta koetaan tätä toimintaa ohjaavaksi erilliseksi vallan käytöksi ja kansalaisyhteiskuntaan kuuluvien palveluksi. Kansalaisyhteiskunnan puolella tarvitsijat ja tuottajat sopivat keskenään palveluista. Valtion puolella niiden tuottaminen määrätään jonkin hallintoelimen tehtäväksi. Systeemisessä tarkastelussa molemmissa tapauksissa on kysymys kuitenkin yhteisten tulosten tuottamiseen ja jakamiseen suuntautumisesta. Erona on, että kansalaisyhteiskunnan puolella palvelu on välittömään keskinäiseen kommunikointiin perustuva, vaihdettava hyödyke ja valtion puolella se tuotetaan joko kokonaan tai osittain veroilla hyvin hierarkkisen kommunikoinnin kautta.

Systeemisessä tarkastelussa kansalaisyhteiskunta ei ole valtion vastakohta. Sekä kansalaisyhteiskunta että valtio ilmentävät ihmisten organisoitumista yhteisiin tuloksiin. Valtioelimet ovat osa yhteiskunnallista työnjakoa. Jos ihmiset eivät kykene määrittämään laajasti heidän toimintaansa suuntaavia yhteisiä tuloksia, hajautuu myös kansalaisyhteiskunnan toiminta. Parhaiten ihmisten hyvinvointia tukeva kansalaisyhteiskunta voi kehittyä vain ihmisten tietoisuutta lisäävän yhteistyön kautta. Tietoisuuden kehittyminen voi jalostaa yhteistyötä niin, että laajojakin yhteisiä tavoitteita voidaan toteuttaa ilman nykyisiä jäykkiä institutionaalisia organisaatioita, joihin valtiot ja kunnat hallintoelimeen kuuluvat.

Kansalaisyhteiskunta systeemisessä tarkastelussa tarkoittaa yhteisistä tuloksista laajasti tietoisia ihmisiä, jotka kykenevät keskinäisen kommunikoinnin kautta organisoitumaan hyvinvointiaan edistäviin tuloksiin ilman laajaa hierarkkista hallinto-organisaatiota. Tällainen tilanne merkitsee luodun yhteiskunnallisen työnjaon uudelleen järjestämistä ja institutionaalisten hierarkioiden vähentämistä. Ihmisillä on kehittyneen tietoisuuden ansiosta laajemmat toimintamahdollisuudet yhteisten tulosten toteuttamiseen ilman, että yhteiskunta pirstoutuu erilaisia tavoitteita toteuttaviin ryhmiin.

3.6 Yhteenveto ja johtopäätökset

Yhteenvetona voidaan todeta, että ihmisen tarkastelu eliö-ympäristö-järjestelmän teorian mukaisena ihminen-ympäristö-järjestelmänä antaa hyvinvoinnin ymmärtämiseen uudenlaisen näkökulman. Tarpeiden tyydyttämisen sijaan ihmisen toiminta ja hyvinvointi voidaan ymmärtää tietoisina ja ei-tietoisina tuloksina. Systeemisessä tarkastelussa tulos on ihmisen ja ympäristön osista muodostuva toimintajärjestelmä, rakenne. Solutason rakenteissa mukana ovat solun ja sen ympäristön osat. Yksilötason rakenteissa mukana ovat kehon soluista koostuvat osat ympäristön elementtien ohella. Ihmisten yhteisjärjestelmissä ihmiset ovat kehoineen mukana ympäristön osien kanssa. Rakenteiden muuttuminen, toiminta, on jatkuvaa tulosten seuraantoa, jossa toimintajärjestelmät jatkuvasti kietoutuvat toisiinsa tuloksia tuottavalla tavalla. Muutokset toiminnassa tapahtuvat ympäristön muutosten kautta.

Vaikka hyvinvointia voidaan tarkastella solun tai kehon toimintoina tai ympäristön suotuisuutena, niin aina on kysymys koko ihmisen hyvinvoinnista järjestelmänä. Kun ihmistä ja ympäristöä tarkastellaan samaan järjestelmään kuuluvina, voidaan hyvinvointia tarkastella samoin käsittein solutasolta yhteisöihin asti. Näin hyvinvointiin saadaan kokonaisvaltainen ote ja se määrittyy tuloksellisena toimintana. Siinä pyritään turvaamaan olemassa oleva toiminta ja tuottamaan uusia, muuttuvassa ympäristössä toiminnan mahdollistavia tuloksia.

Systeeminen lähestymistapa ihmisen toimintaan siirtää hyvinvoinnin tarkastelussa huomion yksilön ominaisuuksista ja toiminnasta yhteistyöhön sekä sen merkitykseen yksilölle. Yksilön toiminta ja yhteistyö eivät ole toistensa vastakohtia. Ihminen ja luonto eivät myöskään ole toisistaan erillisiä.

Vastaus tutkimusongelman ensimmäiseen kysymykseen on, että hyvinvointi voidaan määrittää tarpeiden sijaan tulosten saavuttamisena, tuloksellisina toimintajärjestelminä, joissa ihmisen ja ympäristön osat järjestyvät elämää ylläpitäviksi rakenteiksi. Koska toimintajärjestelmien tulokset ovat rakenteita, hyvinvointia voidaan tarkastella solutason, kehon tai yhteiskunnan rakenteiden kannalta ja analysoida niiden muutoksina.

Tarkastelusta voidaan tehdä hyvinvointia muutoin luonnehtivia johtopäätöksiä seuraavasti:

1. *Koska ihmiset itse ja luonnon tapahtumat sekä muiden eliöiden toiminta muuttavat ympäristöä jatkuvasti, hyvinvointia ei voida ymmärtää stabiilina tilana vaan jatkuvasti muuttavana. Muutoksista kertovat ihmisten tunneilmaisut.*
2. *Ihmisten kehojen rakenteet ja toimintaympäristöt poikkeavat toisistaan, joten on mahdotonta standardoida hyvinvointia merkitsevää toimintaa. Hyvinvoinnille voidaan kuitenkin määrittää yleiseksi kriteeriksi tuloksellisen toiminnan kannalta suotuisa ympäristö ja ihmisten kyky käyttää sen mahdollisuuksia hyväkseen. Ympäristöksi on ymmärrettävä luonnon ja ihmisen muokkaaman ympäristön lisäksi sosiaalinen ympäristö.*
3. *Hyvinvointi ilmentyy suuntautumisena yhteisiin tuloksiin, joilla turvataan kaikille ihmisille, myös tuleville sukupolville, tuloksellisen toiminnan mahdollistava ympäristö. Hyvinvointia edistää näistä tuloksista kommunikointi, jolloin ihmisten tietoisuus niistä*

lisääntyy, ja he voivat omassa toiminnassaan ottaa ne paremmin huomioon. Hyvä tietoisuus yhteisistä tuloksista antaa mahdollisuuden purkaa hierarkkisia toimintarakenteita.

- 4. Koska toiminnan muutokset tapahtuvat ympäristön muuttumisen kautta, keskeiseksi asiaksi hyvinvoimissa nousee uutta toimintaa mahdollistavan tiedon ja osaamisen hankinta sekä ympäristöosien saatavuudesta huolehtiminen. Ympäristöosien keskittyminen harvoihin toimintaympäristöihin on hyvinvointia heikentävää kehitystä.*
- 5. Hyvinvointi perustuu hyvin monipuolisiin yksilöllisiin toimintajärjestelmiin ja ihmisten yhteisjärjestelmiin, joita edustavat niin kansalaisyhteiskunnan puolella syntyvät kuin hallinnollisetkin organisaatiot. Valtio ja kunta ovat ilmauksia ihmisten yhteisiin tuloksiin suuntautumisesta, jota voi tapahtua myös valtiorajat ylittäen. Kukin yhteisjärjestelmä on olemassa niin kauan kuin ihmiset kokevat tarvitsevansa sen kautta tavoiteltuja tuloksia ja osallistuvat sen toimintaan.*
- 6. Yhteiskunnalliset, hyvinvointiin liittyvät rakenteet syntyvät yhteisten tulosten tavoittelun ympärille. Mitä laajempia rakenteet ovat, sitä laajemmat ovat ihmisten toimintamahdollisuudet.*
- 7. Hyvinvoinnin mittaamisessa on tarpeen analysoida tuloksellista toimintaa estäviä tai mahdollistavia tekijöitä.*
- 8. Hallinnollisten yhteisöjen ja kansalaisyhteiskunnan yhteydessä on aina kysymys yhteistyöhön suuntautumisesta yhteisjärjestelminä. Valtiona ihmiset toteuttavat koko valtion alueella yhteisiksi koettuja tuloksia. Kuntana ihmiset voivat organisoitua toteuttamaan sekä valtiollisessa että kunnallisessa kommunikoinnissa kuvattuja tuloksia, joista jälkimmäiset ilmentävät kunnallista itsehallintoa. Valtiossa ihmiset voivat organisoitua myös hallinnon ulkopuoliseen yhteistyöhön. Tärkeimmäksi yhteistyön alueeksi kansalaisyhteiskunnan puolella voidaan katsoa erilaisia tavaroita ja palveluja tuottava taloudellinen toiminta.*

4 TALOUDELLINEN TOIMINTA JA HYVINVOINTI

Luvussa luodaan ensin katsaus nykyisiin käsityksiin taloudellisen toiminnan ja hyvinvoinnin suhteesta. Sen jälkeen tutkitaan, voiko systeeminen lähestymistapa antaa talouden ja hyvinvoinnin kytkentään uutta näkökulmaa. Luvussa vastataan tutkimusongelman toiseen kysymykseen talouden osalta.

4.1 Talouden ja hyvinvoinnin suhteen perinteinen tarkastelu

Talouden käsittämiseen ymmärretään olevan lähinnä kaksi tapaa. Kaiken taloudellisen toiminnan lopullisena tarkoituksena nähdään ihmisten biologisten ja yhteiskunnallisten tarpeiden tyydyttäminen. Taloudellinen toiminta voidaan ymmärtää toisella tavalla niukkojen resurssien hallintana eli päämäärien valintaa rajoittaa keinojen rajallisuus. (Aron 2000: 88.)

Tarpeiden tyydytys tapahtuu aineellisia ja aineettomia hyödykkeitä kuluttamalla, jolloin kuluttajan valinnat ohjaavat tuotantoa. Kulutus on mahdollista, kun tuotannossa yhdistetään taloudellisia voimavaroja eli tuotannontekijöitä hyödykkeiden aikaansaamiseksi. Tuotannontekijöitä ovat luonnonvarat, työvoima, pääoma eli koneet, rakennukset yms. Tuotannontekijöiden yhdistämisessä tarvitaan tuotantotekniikkaa. Pääomaa lisäävä toiminta on investointia. (Lehtonen 1996: 57 ja 60-61; Pekkarinen & Sutela 2000: 16-17.)

Taloudellisessa toiminnassa erotetaan toimijoina kotitaloudet, yritykset ja julkisyhteisöt sekä kansantalouden ulkopuoliset toimijat, joiden kesken on erilaisia vaihto- ja jakosuhteita. Toimintaa tarkastellaan järjestelminä (markkinatalous, suunnitelmatalous), prosesseina (kulutus, tuotanto, vaihto ja jakoprosessit), kiertokulkuna, kysyntänä ja tarjontana sekä kilpailuna markkinoilla samoin kuin markkinoiden toimintaa ohjaavan valtion toimintana. Markkinoilla muodostuu talouteen järjestystä tuottava hinta, joka välittää informaatiota, toimii kannustimena ja määrää tulonjakoa. Markkinoilla toiminta tapahtuu kysynnän ja tarjonnan sekä hintainformaation pohjalta. Valtion tehtävänä on instituutioiden eli kanssakäymistä ohjaavien pelisääntöjen kehittäminen. Se myös puuttuu markkinoiden toimintaan politiikan kautta, julkishyödykkeitä tuottamalla tai yksityistämällä niiden tuotantoa ja verotuksen sekä tulonsiirtojen kautta. (Pekkarinen ym. 2000: 37-39, 50-64 ja 93-99.)

Markkinat liittyvät kilpailutalouteen, jolle on ominaista, että se saavuttaa itseohjautuvasti voimavarojen tehokkaan käytön sekä yksittäisten taloudenpitäjien että koko talouden kannalta. Markkinatalouden idea on saattaa kuluttajan tarpeet ja intressit yhteen tuottajan intressien kanssa. Tämä yhteensovitus tapahtuu kilpailun ja hintamekanismin avulla. Kilpailua perustellaan sillä, että ihmisten tarpeet ja arvostukset ilmenevät parhaiten, kun he voivat itse valita palvelut ja niiden toimittajat. Kilpailullisilla markkinoilla syntyy hintainformatio, jonka talous tarvitsee itsensä ohjaamiseksi. Tämän nähdään tapahtuvan ikään kuin itsestään, kun omaa hyötyään tavoittelevat taloudenpitäjät kohtaavat markkinoilla, joilla valitsevat kilpailun olosuhteet. Niissä yksittäiset taloudenpitäjät suunnittelevat toimintojaan tietoisesti, mutta samalla talous kokonaisuutena toimii ikään kuin "näkyttömän käden" ohjaamana yleisen edun mukaisesti. Täydellinen kilpailu on ideaalinen malli, jossa kysyntä

ja tarjonta ovat löytäneet tasapainon ilman, että kukaan yksittäinen toimija on tehnyt hinnoittelupäätöksiä, jolloin hyödykkeelle määrityy hinta, jota kukaan ostaja ei suostu ylittämään. Todellisuudessa markkinoilla vallitsee epätäydellinen kilpailu, jossa yksittäiset ostajat ja myyjät tekevät hinnoista päätöksiä. (Hautamäki 1993: 180-182; Pekkarinen ym. 2000: 39-49; Pihlanto 1995b: 7.)

Toiseksi resurssien ohjausmekanismiksi taloudessa ymmärretään yritysorganisaatio, jota tarkastellaan joko tuotantoyksikkönä tai hierarkkisena ohjausjärjestelmänä. Hierarkkiseen määräyssuhteeseen perustuvaa yritystoimintaa tarkastellaan tehokkaimpana tapana tuotannon järjestämiseksi. Liiketoiminnan organisoitumisella vaihtotoimintojen hierarkioiksi katsotaan voitavan lisätä rationaalisuutta ja vähentää epävarmuutta sekä laskelmoivaa edun tavoittelua, koska voidaan luoda koordinoitua ja valvottua toimintaa, jossa syntyy erikoistunutta päätöksentekoa sekä säännöllistä kommunikointia. (Pekkarinen ym. 2000: 27; Williamsen 1983: 257-258.)

Tarkasteltaessa yritystä tuotantoyksikkönä ihminen on yksilönä mukana ulkopuolisena kuluttajana, mutta yrittäjän toiminta ikään kuin abstrahoituu pois ja määräävään asemaan nousevat markkinahinnat ja niiden muutokset, joiden nähdään ohjaavan yrityksiä. Yritysten tarkastelun hierarkioina nähdään tuovan taloudellisen kilpailun tarkasteluun mukaan enemmän ihmisen tietoista toimintaa. Kun yritystä tarkastellaan hierarkiana, sitä voidaan kuvata sopimusten hallintajärjestelmänä ja markkinaohjauksen hyväksikäyttö ymmärretään yrittäjän tietoisena toiminnan tulokseksi. Yrityksen sopimuksenomaisten suhteiden verkkoon kuuluvat omistajat, yritysjohto, toimielinten jäsenet, työntekijät, kuluttajat, kilpailijat markkinoilla, julkinen valta ja luotonantajat sekä sopimuskumppanit. Yritystä sopimusten hallintajärjestelmänä tarkasteltaessa korostuu ihmisten toiminta. (Pihlanto 1995b: 7-9; Timonen 2000: 34-36.)

Taloudellisessa toiminnassa ihmistä tarkastellaan yksilöllisen hyödyn tavoittelijana, joka joutuu tulkitsemaan monimutkaista ympäristöä epätäydellisen informaation varassa. Yksilöiden vuorovaikutuksessa vaihtotapahtumissa tällaisen katsotaan aiheuttavan häiriöitä ja kustannuksia, jotka jäävät uusklassisessa tarkastelussa huomiotta. (North 1993: 20-27.)

Taloudellisten organisaatioiden katsotaan toimivan vuorovaikutuksessa yhteiskunnallisten instituutioiden kanssa. Instituutiot ovat sääntöjä ja organisaatiot pelaajia. Instituutioita ovat kaikki tekijät, joilla on vaikutusta inhimilliseen käyttäytymiseen. Lainsäädäntö kuuluu formaaleihin ja tapakulttuuri informaaleihin instituutioihin. Ne kokonaisuutena ohjaavat yhteiskunnallista ja taloudellista toimintaa määrittelemällä valintatilanteet eli sekä valittavissa olevat vaihtoehdot että niihin liittyvät edut ja haitat. Toisaalta organisaatiot toiminnallaan vaikuttavat instituutioihin, jolloin pelaajat yhdessä voivat tai riittävän vaikutusvaltainen osa heistä voi muuttaa pelin sääntöjä. Yhteiskunnan institutionaalinen kehikko määrittää tuotannon ja vaihdon kulut ja siten myös talouden toimivuuden suorassa vaihdossa eli raha – hyödykevaihdossa ja tavaroiden sekä palvelujen tuotannossa samoin kuin koko talouden tasolla. (North 1993: 3-5 ja 61-67; Timonen 2000: 70-71.)

Liiketoiminnan transaktiokustannusten ja niiden säätelyn katsotaan muovaavan yritysten ja sopimusten sekä markkinoiden toimintaa. Transaktiotapahtumien pikemminkin kuin

teknologian katsotaan määrittävän vaihdon tehokkuutta (Williamson 1983: 248). Käytännössä näkemys transaktiokustannusten ja tuotantotekniikan määräävästä asemasta taloudellisten organisaatioiden muodon suhteen tarkoittaa, että taloudellinen toiminta ymmärretään suppeasti omana, vaihdantaan liittyvänä kokonaisuutenaan ja sen ulkopuolella olevat asiat koetaan markkinoita häiritsevinä asioina.

Taloutta voidaan sanoa tarkasteltavan hyvin pelkistettynä toimintana irrallaan ihmisen reaalisista piirteistä. Markkinat nähdään kilpailun kautta kysynnän ja tarjonnan tasapainoon pyrkivänä toimintana, jota tarkastellaan raha- ja kappalemäärien rajaamassa laskenta-avaruudessa. Esimerkiksi kysyntä- ja tarjontakäyrät ovat pelkistyksiä hyvin monimutkaisista ja yhtäaikaista muutoksista. Neoklassista jäykkää ja rajoittunutta tapaa tarkastella taloutta on esitetty kehitettäväksi niin, että taloudellisten organisaatioiden ja yhteiskunnallisten instituutioiden vuorovaikutus otetaan mukaan tarkasteluun. Tällaisen institutionaalisen tarkastelun katsotaan tuovan mahdollisuuden taloudellisen toiminnan kokonaistarkasteluun. (Andersen 2000: 416 ja 426; Daly et al. 1989: 95; North 1993: 112 ja 131-132; Pekkarinen ym. 2000: 56-57.)

Talouden nykyisessä tarkastelussa on toisin sanoen nähtävillä kaksi toisistaan hieman poikkeavaa tapaa. Talous voidaan nähdä uusklassiseen tapaan vapaiden (ideaalisten) markkinoiden eli ostajan ja myyjän välisenä toimintana, jossa osapuolet pyrkivät rationaaliseen toimintaan (hinta)kilpailun vallitessa. Institutionaalisisessa tarkastelussa mukana ovat transaktiokustannukset, jolloin taloutta tarkastellaan säännöillä säädeltynä todellisten markkinoiden toimintana.

Hyvinvointi tulee taloudellisessa mielessä ymmärretyksi tehokkaana kulutuksena ja tarjontana eli markkinamekanismin toimintana. Talouden ja hyvinvoinnin keskinäistä suhdetta tarkastellaan ensiksi resurssien tehokkaana kohdentamisena eli selvitetään saadaanko taloudessa voimavaroista paras mahdollinen tulos aikaan. Hyvinvoinnin kannalta resurssien allokatio katsotaan tehokkaaksi (paretotehokkaaksi), kun kenenkään hyvinvointia ei ole mahdollista parantaa vähentämättä muiden hyvinvointia. Kaupankäynnissä se tarkoittaa, että vaihdossa saatavat edut ovat käytetyt loppuun, ja ei ole enää yhtään kummankaan osapuolen edun mukaista kauppaa tehtävissä. Toinen suuntaus talouden ja hyvinvoinnin suhteen tarkastelussa kohdistuu hyödykkeiden ja palvelujen oikeudenmukaiseen jakoon ihmisten kesken. (Tuomala 1997: 21.)

Markkinamekanismin, jossa kukin yksilö tavoittelee valintojensa kautta omaa etuaan, nähdään toimivan hyvin silloin, kun se hyödyntää ihmisten yhdensuuntaiset intressit. Sillä ei kuitenkaan ole tarjota mitään ratkaisua tilanteessa, jossa ihmisten intressit ovat ristiriidassa. Esimerkiksi tilanne, jossa rikkaat elävät yltäkylläisyydessä ja köyhät nälkäkuoleman partaalla, on pareto-optimaalinen, jos köyhät eivät pysty parantamaan olojaan rikkaiden asemaa heikentämättä. Kilpailujärjestelmän tarkastelussa suljetaan monia tärkeitä talouden ilmiöitä pois, sillä markkinat eivät toimi täydellisesti. Ne epäonnistuvat silloin, jos vaihdolla ja tuotannolla on mahdollista parantaa jonkin asemaa huonontamatta muiden tilannetta, mutta tällaista ei tapahdu. Syynä voivat olla liiketoiminta- ja informaatiokustannukset, epäselvät omistusoikeudet tai yksimielisyyden puute vaihdon tuomien voittojen jakamisesta. Markkinoiden epäonnistumisia korjaamaan tarvitaan valtion toimia eli pelisääntöjen

uudelleen rakentamista ja taloudellisten resurssien uudelleen kohdistamista. Julkisella sektorilla on siten mahdollisuus vaikuttaa hyvinvointiin, mutta sekään ei välttämättä aina onnistu korjaamaan markkinoiden epäonnistumista. Julkisen vallan tehtävä hyvinvointitarkastelussa on kuitenkin yhteiskunnan kokonaishyödyn maksimointi. (Pekkarinen ym. 2000: 85-87; Tuomala 1997: 34-35 ja 45-46.)

Taloudellisessa tarkastelussa hyvinvointi yhdentyy ihmisen taloudelliseen asemaan, johon vaikuttaa sekä kilpailu markkinoilla että julkisen vallan toiminta. Länsimaisessa talousteoriassa hyvinvoinnin katsotaan olevan tehokkaimmin hoidetun, kun markkinat toimivat täydellisesti. Silloin kuluttajat tietävät tarkalleen, mitä hyödykkeitä he tarvitsevat ja mistä niitä saa sekä miten niitä voidaan käyttää hyväksi. Toisaalta kuluttajan valinnoilla ei tulisi olla ulkoisia vaikutuksia ja valinnan tulisi olla vapaa. Jotta tähän päästään, markkinoiden pitäisi olla kaikille hyödyketuottajille vapaat ja kilpailun hintoihin perustuva. Täydellisten markkinoiden mallin katsotaan kuitenkin olevan todellisuuden yksinkertaistamista ja se ei toteudu käytännössä esimerkiksi terveyspalveluissa (ks. Sintonen, Pekurinen & Linnakko 1997: 49-51) puhumattakaan laajemmista markkinoista (ks. Korten 1997: 103-106).

Nykyisin yrityksissä omistajien varallisuuden maksimointi mielletään keskeiseksi päämääräksi ja sen toteuttamiseen osallistuvia palkitaan luovuttamalla osa syntyneestä lisäarvosta heille. Kannustimilla pyritään eroon omistajien ja johdon eturistiriidasta eli ne yhdenmuokaistavat johdon ja omistajien intressejä. Pääoman tuottovaatimukset ovat yhtäläistyneet maailmanlaajuisesti ja yritysten täytyy koko ajan toimia tehokkaasti tuottoa tavoitellen. Siksi ne säätelevät työvoimaansakin tulevaisuudessa paljon enemmän kuin aikaisemmin. (Hetemäki 1999; Paavola, Torppa & Lumijärvi 1997: 140-142 ja 149; Timonen 2000: 84.)

Perinteisessä markkinatalouden tarkastelussa korostuu yksilön merkitys hyvinvointinsa luoja. Erityisen vahvasti yksilön merkitys korostuu kapitalismin luonnehdinnassa. Siihen kuuluu yksityinen tuotantoon liittyvä omistaminen, yksityiset voitot ja vastuut tappioista sekä yksityispankkien mahdollisuus luoda maksuvälineitä (Aron 2000: 93-94; Schumpeter 2000: 151.)

Tuottovaatimusten korostuminen on merkinnyt siirtymistä teollisuuskapitalismista finanssi-kapitalismiin. Teollisuuskapitalismissa edunsaajiksi on ymmärretty yrityksen omistajien, työntekijöiden ja asiakkaiden lisäksi yhteiskunta sekä globaalilla tasolla kansakunnat. Siinä on ollut pyrkimys yleiseen hyvinvointiin eli voiton tavoittelun ohella tuotannon avulla on haluttu luoda yleistä hyvää. Yritysten toiminnan kansainvälistyminen on tuonut mukanaan vain rahamääräisten tulosten tavoitteluun painottuvan piirteen taloudelliseen toimintaan eli finanssikapitalismin. Se nojautuu tuottavuuteen ja tehokkuuteen eikä ota vastuuta yhteiskunnan hyvinvoinnista siinä määrin kuin teollisuuskapitalismissa otetaan. Keskeistä tässä toiminnassa on jatkuva tieto yritysten taloudellisesta tilanteesta. Tämän tiedon avulla kontrolloidaan yrityksiä. (Dahms 2000b: 418 ja 420-422; Lipiäinen 2001: 821-823.)

Tuottovaatimusten ohella on esitetty libertaristisen oppisuunnan mukaisesti vaatimuksia julkisen hallinnon kautta toteutettujen tulonjakomenettelyjen vähentämisestä. Vaatimuksen perusteluna on, että kukin yksilö on viime kädessä yksilönä vastuussa elämästään (Hautamäki 1993: 158-159).

Taloudellisen toiminnan ymmärtämistä leimaakin tänä päivänä ehkä eniten käsitys ihmisistä yksilöllisinä vapaina toimijoina, joilla on tiettyjä poliittisia sekä inhimillisiä oikeuksia. Markkinat ja kansalaisyhteiskunta ovat yksilöiden toiminta-alueita. Valtion tulee suojata yksilöt ulkoisilta uhkilta, taata omistusoikeus sekä yhteiskunnan vakautta edistävät välttämättömät palvelut. Taloudellisen kehityksen, ”kapitalismin voittokulun”, nähdään olevan yksilön preferenssien muotoilun, yksilöllisten valintojen varassa, ja yhteiskunnat nähdään yksilöiden vuorovaikutuksen areenoiksi, joissa keskustelu ja tarinan kerronta on keskeistä. Poliittisen, kansainvälistä taloutta rajoittavan säätelyn nähdään johtavan tehotuuteen ja hintainformaation hyvinvoinnin edellytykseksi ymmärrettyyn tehokkuuteen. (Thurow 1996: 127-138 ja 304; Väyrynen 1998: 138.)

Talouden ja hyvinvoinnin kytkennän tarkastelua leimaa paitsi todellisuuden yksinkertaistaminen niin myös toiminnan jaottelu erilaisiin lohkoihin ja prosesseihin. Sen voidaan nähdä ilmentävän osaltaan nykyistä käsitystä kahden eri maailman eli sisäisen ja ulkoisen olemassaolosta. Erilaiset prosessit eri lohkojen kesken vastaavat ihmisen ja sisäisen ja ulkoisen maailman välisiä prosesseja. Kulutus esimerkiksi nähdään aineenvaihdantana ihmisen ja fyysisen ympäristön kesken (Lehtonen 1996: 21). Kuluttajana ihmisen nähdään myös kommunikoivan tavaroiden avulla ja asemoivan itsensä symbolisissa merkityksenantofunktioissa yhteiskuntaan sekä esittävän niiden välityksellä sosiaalisen identiteettinsä samoin kuin ilmaisevan henkilökohtaiset mieltymyksensä (Ilmonen 1993: 206-207).

Taloudellisen toiminnan tarkastelussa tehdään ero julkisen hallinnon ja markkinaehtoisen toiminnan eli yritystoiminnan kesken. Valtion tärkeimpien taloudellisten tehtävien joukkoon katsotaan kuuluvan vapaan kilpailun edistäminen, monopolisoitumisen estäminen ja uusien yrittäjien toimialalle pääsyn helpottaminen. Yritystoiminnan katsotaan tuottavan yksityisesti käytettäviä hyödykkeitä ja julkisen hallinnon joko täysin tai osittain kollektiivisiä hyödykkeitä. (Hautamäki 1993: 185; Pekkarinen ym. 2000: 94; Salminen 1986: 10-11.)

Julkisiin kollektiivisiin hyödykkeisiin liitetään kolme ominaisuutta. Yksilöt eivät voi kilpailulla julkisen hyödykkeen kulutuksesta eli yhden kulutus ei vähennä toisen kuluttamaa määrää. Ihmiset eivät voi myöskään estää toistensa kulutusta eikä yksilöllisten mieltymysten julkituonnilla ei ole merkitystä kulutuksessa. Julkinen hyödyke on yhteisen kulutuksen kohteena, josta poliittinen hallinto päättää kaikkien puolesta ja jonka järjestämiseen se kerää yksityisestä kulutuksesta poistuvat verot. (Thurow 1996: 271-272.)

4.2 Hyödykkeiden liittyminen hyvinvointiin

Tavarahyödykkeitä voidaan tarkastella ihmisten tuloksellisissa organisaatioissa tarvitsemina ympäristön osina. Ne voivat olla joko suoraan luonnosta tai ihmisen toiminnan tuloksena syntyneitä. Tavaroita ihmiset voivat käyttää sellaisenaan toiminnoissaan tai yhdistellä niistä uusia elementtejä tuloksiinsa. Ihminen voi rakentaa haluamallaan tavalla toimivan järjestelmän, koneen tai robotin, jonka toiminta korvaa ja täydentää ihmisen työtä. Ihmisen rakentamat toimivat järjestelmät voivat aikaansaada ihmisen haluamia tuloksia, joten robotinkin aikaansaamat tulokset ovat viime kädessä ilmentymiä ihmisen tuloksellisesta toiminnasta. Kaikki hyödykkeet ilmentävät ihmisten toimintajärjestelmien tuloksia. Tavaroissa

esineellistyy ihmisten työ (Marx 1986: 207). Teollistuminen muutti työn myytäväksi ja ostettavaksi hyödykkeeksi (Daly et al. 1989: 298).

Palvelun ja tavararan erona on pidetty tavararan konkreettisuutta ja palvelun aineettomuutta. Tavaraita voidaan varastoida ja niiden tuottaminen sekä kuluttaminen on mahdollista eri paikoissa. Palvelujen tuotanto ja kulutus ovat samanaikaisia eivätkä ne ole varastoitavia hyödykkeitä. Tavaroiden valmistukseen ei asiakas yleensä osallistu, mutta palveluprosessissa asiakas on aktiivisesti mukana. Tavara voi olla eri omistajilla, mutta palvelua ei voida siirtää. Oikeus saada palvelua sen sijaan on siirrettävissä. (Grönroos 1991: 46-52; Virkkunen, Voutilainen, Laosmaa & Salmimies 1987: 96-97.)

Palvelu nähdään yleensä välittömänä vuorovaikutuksena asiakkaan kanssa, mutta joissakin tapauksissa tämä piirre myös puuttuu. Esimerkiksi kirjailijan ja lukijan suhde ei ole välitön vuorovaikutustapahtuma, mutta kirjailija ja lukija ovat samaa yhteisjärjestelmää kirjan kautta. Asian ymmärtämiseksi on pidettävä mielessä ihminen ajallisaikallisena järjestelmänä. Palvelu on yksinkertaisesti ymmärrettävissä ihmisten yhteistyöksi, jossa palvelun tuottaja ja sen saaja sopeuttavat järjestelmiään tulokselliseksi organisaatioksi. He tuottavat yhteisen jaettavan tuloksen erilaisten ympäristömuutosten kautta.

Hyödykkeiden tuotanto, vaihto ja kulutus ovat ihmisten tuloksellista toimintaa. Tuotanto sanana viittaa toimintaan, jonka tuloksen ilmentymä on tavara- tai palveluhyödyke. Se voi hävitä heti eli se on kulutushyödyke tai sitä on mahdollista käyttää mukana uusien hyödykkeiden tekemisessä eli se on investointihyödyke.

Vaihdossa on myös kysymys yhteistyöstä, jolla ihminen sekä turvaa että monipuolistaa toiminnan mahdollisuuksiaan (kulutustaan). Tuloksellinen vaihto merkitsee osapuolten toimintaedellytyksien säilymistä vähintään ennallaan. Vaihdossa osapuolet muun yhteistyön tavoin sopeuttavat järjestelmiään toisiinsa ja heidän toimintaympäristönsä muuttuvat. Vaihdon edellytyksenä on, että osapuolten järjestelmään kuuluu vaihdettavia elementtejä. Tavaraita ja palvelua voidaan vaihtaa keskenään tai työhön tai käyttää vaihdannassa apuna rahaa. Ihminen itsekin voi olla vaihdon kohteena, mikä esimerkiksi ilmenee palkkatyön yhteydessä tai orjakaupassa. Vaihtotapahtuma kytkee ihmiset järjestelminä yhteen. Ostaja saa jotakin myyjän järjestelmään kuulunutta ja myyjä ostajan järjestelmään kuulunutta. Vaihdata tapahtumana saattaa olla hyvin lyhytkestoinen, mutta silloinkin se on yhteistyötä.

Kuluttaminen sanana tarkoittaa ihmisen käyttävän tuloksissaan ympäristöelementtejä tai muiden työtä (palvelua), joita hän voi saada vaihtamalla joko omaan työhönsä tai hänelle kuuluviin elementteihin. Kuluttamista erillisenä toimintana ei systeemisisessä tarkastelussa voida nähdä. Ihminen kuluttaa palveluja ja tavaraita, kun hän toimii.

Jaon markkinoihin ja hallintoon tai yksityisiin sekä kollektiivisiin hyödykkeisiin voidaan katsoa perustuvan markkinoiden erottamiseen julkisesta hallinnosta yksilöiden toiminta-areenaksi, jossa ihmisillä pitää olla oikeus yksilöllisiin valintoihin, joiden kautta markkinat ohjautuvat. Markkinoilla ihmisten koetaan tyydyttävän yksilöllisiä tarpeitaan ja saavan yksilöllistä hyötyä toimintansa kautta. Hallinto koetaan yhteisinä asioina, jolloin siellä tuotetut hyödykkeet ovat tarkoitettut kollektiiviseen käyttöön.

Systeemisessä tarkastelussa ihmiset sekä hallinnossa että markkinoilla tekevät yhteistyötä. Yhteistyön taustaa vasten katsottuna puhuminen markkinoista on järjestelmän tarkastelua tietyistä tuloksista käsin ja hallinnosta puhuminen ilmentää järjestelmän tarkastelua hieman toisenlaisista tuloksista käsin. Tämä näkökulma oli jo nähtävillä tietyllä tavalla Deweyn (1953: 150-151) yksilön ja valtion sekä pääoman ja työn suhteen tarkastelussa. Hän katsoi valtion ja yksilön olevan saman todellisuuden eri puolia sekä pääoman ja työn elimellisiä edellytyksiä toisilleen samoin kuin koko järjestyneelle yhteisölle.

Jako yksityiseen ja kollektiiviseen kulutukseen kuvaa lähinnä eroa suuntautumisessa hyödykkeiden tuottamisen ja jakamisen tapoihin. Erona markkinaehtoisen toiminnan ja hallinnon välillä on, että markkinoilla ihmiset ostajina ja myyjinä suoraan keskenään osallistuvat vaihtotapahtumaan, mutta hallinnossa suuntaudutaan toimintaan poliittisen kommunikoinnin kautta. Julkisten hyödykkeiden tuottamisen on myös katsottu yhtenevästi liberaalisen valtiokäsityksen kanssa perustuvan kuviteltuun sopimukseen (Buchanan 1975: 103-105).

Julkisten hyödykkeiden voidaan katsoa ilmentävän koko hallinnollisen yhteisön yhteisiä tuloksia, joiden tuottamiseen ja jakamiseen suuntautuminen kuvataan poliittisena päätöksenä. Yhteiskunnalliset päättäjät kuvaavat hyödykkeet, niiden tuottamisen ja käyttämisen eli jakamisen kansalaisten kesken samoin kuin hinnatkin. Sekä hallinnon että yritysten tuottamat hyödykkeet ovat osa koko yhteisön hyvinvointia.

Todellinen ero markkinaehtoisen toiminnan ja julkisen hallinnon välillä voidaan nähdä verojen käytössä. Hallinto rakentuessaan verojen käytön varaan on markkinoilla toimijoiden saavuttaman tuloksen uudelleen jakamista. Hallinnon kautta toteutetussa yhteiskunnallisen tuotoksen jakamisen prosesseissa sitä suunnataan eri ihmisille ja ikäryhmille eri tavoin. Uudelleenjaon kautta hyödykkeitä voidaan siirtää myös muiden kuin välittömästi tuottamiseen osallistuvien kulutukseen. Uudelleenjakoa voidaan toteuttaa julkisten hyödykkeiden tuottamisen ja (lähinnä progressiivisen) verotuksen sekä erilaisten tuotantotukien, ei-aktiiviväestön sekä aktiiviväestön kulutustukien kautta. (Lehtonen 1996: 40-55.)

Hallinnon järjestelmien kautta tuotantoon ja vaihtoon osallistumattomat ihmiset voidaan saada mukaan taloudellisen toiminnan yhteistyön ketjuun. Silloin, kun hallinnossa peritään jostakin tuotetusta ”hyödykkeestä” asiakaskohtainen, sen tuottamisen kulut kattava maksu, niin hallinto ei ole enää uudelleenjakoa. Se on verrattavissa mihin tahansa tavara- tai palveluhyödykkeitä vaihtoon tuottavaan toimintaan.

Eri tavoin tuotetut hyödykkeet saavat merkityksensä hyvinvoinnissa käytön kautta. Tavarointa voidaan käyttää elementteinä tuloksissa ja korvaamassa ihmisen omaa työtä, mikä on keskeistä erityisesti palveluissa. Hyödykkeen voidaan katsoa lisäävän ihmisen hyvinvointia silloin, kun sen avulla tuloksellisen toiminnan mahdollisuudet lisääntyvät. Kulutukseen kelpaavien tuotteiden valmistus merkitsee tuloksellista toimintaa ja niiden käyttö monipuolistaa ihmisen toiminnan mahdollisuuksia.

Hyödykkeet ja niiden tuottaminen sekä käyttäminen voivat myös heikentää hyvinvointia. Hyödykkeissä voi olla ainesosia, jotka eivät ole terveydelle eduksi tai niiden soveltuvuus käyttöön on huono. Joitakin hyödykkeitä voidaan käyttää estämään muiden toimintaa tai

niillä tuhotaan toisia. Taloudellisissa toiminnoissa voidaan saastuttaa luonnon ympäristöä sekä kuluttaa sen ainesosia, jolloin hyvinvoinnin mahdollisuudet saattavat heikentyä. Toisaalta saasteiden ja jätteiden käsittelyyn voi syntyä uusia toimintajärjestelmiä.

Investointi- samoin kuin kulutushyödykkeiden tuotanto ja vaihto sekä kulutus ilmentävät ihmisten yhteisten tulosten tuottamista ja jakamista. Investoinnin ja kulutuksen erottaminen ovat toiminnan tarkastelua eri näkökulmista. Hyvinvoinnin kannalta keskeisessä investointitoiminnassa voidaan suuntautua sekä turvaamaan jonkin tuloksellisen toiminnan jatkuminen että aloittamaan jokin uusi tuloksellinen toiminta. Erottelussa korostuu myös tosiasia, että kulutus ilman tuotantoa ei ole mahdollista, jos luonto ei suoraan tarjoa tarvittavia elementtejä. Hyödykkeiden tuottamiseen ja jakamiseen ihmiset voivat suuntautua erilaisissa toimintajärjestelmissä.

4.3 Taloudellisen toiminnan toimintajärjestelmät

Taloudellinen toiminta on osa ihmisen hyvinvointia ilmentävästä tuloksellisesta toiminnasta. Systemisessä tarkastelussa taloudellinen toiminta tulee ymmärretyksi ihmisten laajana toimintajärjestelmien toisiinsa kietoutumisena, yhteisten tulosten tuottamisena ja jakamisena. Taloudellista toimintaa ei voida rajoittaa vain tuotantoon ja vaihdantaan. Se voidaan ymmärtää laajasti toimintaympäristön muuttamisena, jonka avulla ihmiset turvaavat oman toimintansa jatkumisen.

Taloudellisen toiminnan tulokselliset toimintajärjestelmät voivat olla hyvin erilaisia ja ne muuttuvat vastaamaan olosuhteita. Varhaisimpina aikoina ihmiset keräilivät luonnosta tarvitsemansa ainesosat. Luontaistalouden aikana ihmiset omalla työllään tuottivat tarvitsemansa hyödykkeet. Yleensä tässäkin yhteisjärjestelmä organisoitui niin, että maata omistavat teettivät työtä luonnontuotteita vastaan niillä, joilla ei ollut omaa maata viljeltäväksi. 1800- ja 1900-lukujen vaihteen kommuuniyhteisöissä ihmiset yhdessä omistivat maata ja välineitä sekä tuottivat tarvitsemiaan hyödykkeitä, joilla saattoivat käydä myös kauppaa.

Eräs vaihtoehto kulutettavien hyödykkeiden saamiseen on, että jokin yksilö tai ryhmä organisoii hallinnassaan (toimintaympäristössään) olevien ympäristöosien avulla hyödyketuotannon tai hankkii niitä muilta valmistajilta ja jakaa ne muiden käyttöön. Tällainen toiminta voi olla hyväntekeväisyyttä, jolla tuetaan ihmisiä, joiden oma tuloksellinen toiminta on estynyt. Tunnetuimpia hyväntekeväisyysjärjestöjä ovat Pelastusarmeija ja Punainen Risti sekä eräät Yhdistyneiden Kansakuntien alajärjestöt, jotka kaikki keräävät hyödykkeitä ja jakelevat niitä ihmisille kulutettavaksi.

Taloudellisen toiminnan yhteisjärjestelmiin kuuluvaksi voidaan katsoa myös ihmisen historiassa yleinen orjuuttaminen. Esimerkiksi sokerin tuottamisessa 1600-luvulla Karibian alueella orjien käyttö mahdollisti tehokkaan massatuotannon, jonka seurauksesta sokerin hinta laski ja kulutus kasvoi (Ilmonen 1993: 27-28).

Valtiot voivat tuottaa hallinnassaan olevista raaka-aineista kansalaisille ilmaiseksi tai tuotantokustannuksia halvemmalla hinnalla kulutettavaksi jaettavia hyödykkeitä. Tällöin muita

toimintaan ohjaavat yksilöt organisoivat ihmisille jaettavia tuloksia tuottavan yhteisjärjestelmän. Toiminnan rahoittamiseen voidaan myös käyttää kansainvälisessä kaupassa valtion nimissä myydyistä hyödykkeistä esimerkiksi valtion tai hallitsijan omistamasta öljystä tai mineraaleista saatuja tuloja. Tällaista valtiojohtoista kulutuksen turvaamista esiintyy sekä suunnitelmatalouden että markkinatalouden periaatteiden mukaan toimivissa maissa.

Osa ihmisten kuluttamista hyödykkeistä voidaan tuottaa myös julkisen hallinnon yhteisjärjestelmissä joko täysin tai osittain verojen varassa tai vaihdettavina hyödykkeinä. Suomalaiset kunnat esimerkiksi huolehtivat peruskoulutuksesta verojen varassa organisoituna toimintana. Kunnat ovat myös merkittäviä asuntojen vuokraajia joko suoraan tai erilaisten asuntoyhtiöiden kautta.

Ihmisten nykyisin ehkä yleisin tapa turvata kulutus on vaihdettavien palvelujen tai tavaroiden tuottaminen. Hyödykkeet siirtyvät kulutukseen eli ihmisten tulosten osiksi vaihdon kautta. Olemme tottuneet nimittämään tällaista yritystoiminnaksi, jossa voi olla sekä tuotantoa ja vaihdantaa tai vain vaihdantaa. Systemaattisesti nähtynä yritys on tulokseen suuntautuva toimintajärjestelmänä, jossa elementtejä ovat omistajien, rahoittajien samoin kuin asiakkaiden rahat, tarvittavat koneet ja laitteet sekä tilat toiminnassa mukana olevien ihmisten ohella. Perinteisessä tarkastelussakin (esim. Timonen 2000: 36 ja 74-77) yrityksen toimintaan osallistujat nähdään laajasti, mutta valta kytketään omistajiin, yritysjohtoon ja rahoittajiin. Yritystä tarkastellaan siten institutionaalisen yhteistyön muotona, jossa yhteisen tuloksen määrittävät omistajat ja johtajat. Johtajien tehtävänä on saada muut toteuttamaan tuloksia, joissa keskeiseksi koetaan omistajien saama lisäarvo (Paavola ym. 1997: 149).

Yritystä voidaan tarkastella hyvinvoinnin kannalta keskeisenä yhteisten tulosten tuottajana. Se voidaan nähdä hyvin laajalle sidosryhmälle hyötyä tuottavana yhteistyönä. Yritysten sosiaalinen vastuu voidaan nähdä tavaroiden ja palvelusten tehokkaana tuottamisena. Toimiessaan tehokkaasti yritys ei tuhlaa resursseja ja tuottaa ihmisten tarvitsemia hyödykkeitä. Yrityksen tuottama voitto on tällöin edellytys tai väline yrityksen erilaisten vastuiden täyttämiseksi ja yrityksen johtamisessa on keskeistä vastaaminen yrityksen sidosryhmien legitimeihin (oikeutettuihin) ja olennaisiin odotuksiin. (Kaptein 1998: 21–29 ja 47-63.)

Yritys muodostuu lukuisista tavoiteltavaa kokonaistulosta toteuttavista osatuloksista, toimintajärjestelmistä, joiden yhteen kietoutumista yrityksen toiminta on. Yritys ei ole vain sen palkkalistoilla olevien ihmisten ja omistajien organisaatio. Yrityksen yhteisjärjestelmään kuuluu erilaisten tavoitteiden kautta muodostuvia pienempiä yhteisjärjestelmiä. Tärkeimmäksi voidaan katsoa asiakkaiden ja yritysten edustajien yhteistyö, jossa nämä yhdessä muodostavat joko lyhytkestoisien tai pitempiäaikaisen yhteiseen tulokseen suuntautuvan rakenteen. Yrityksen tärkein tuloksellinen yhteisjärjestelmä on asiakkaan ja yrityksen edustajan muodostama järjestelmä vaihdon hetkellä. Asiakkaiden suuntautuminen yrityksen tuotteen tai tuotteiden käyttöön eli osallistuminen yritystoiminnan yhteistyön ketjuun, mahdollistaa yrityksen toiminnan. Mitä useampi yritys tuottaa asiakkaan tuloksiin sopivia hyödykkeitä, sitä tärkeämmäksi yrityksen toiminnassa nousee kommunikoinnin merkitys. Kommunikoinnin kautta erilaiset osajärjestelmät on saatava sopeutettua kaikkien osapuolten tavoittelemissa tuloksia toteuttavaksi yhteisjärjestelmäksi.

Nykyaikainen markkinointi on eräs tapa kommunikoida, saada asiakkaat mukaan yrityksen yhteisjärjestelmään. Toisaalta Internet esimerkiksi on lisännyt asiakkaan tietojen saannin mahdollisuuksia ja tulemista mukaan yritysten kanssa käytävään keskusteluun tasaveroisena kumppanina. Valta on siirtymässä asiakkaille, joiden valinnoista yritykset ovat riippuvaisia. Yritysten johtamisen haasteena on asiakkaiden saaminen mukaan aktiivisina osapuolina liiketoiminnan kehittämiseen. Vaativat asiakkaat eli ne, joiden tarvitsemat tuotteet merkitsevät yrityksen toiminnan kehittämistä, ovat yrityksen kilpailukyvyn kannalta arvokkaita. Yrityksessä horisontaalinen ja asiakaskeskeisesti toimiva organisaatio merkitsee parempaa palvelua alhaisemmin kuluin ja hinnoin. Asiakkaan kokemus hyöty ja tyytyväisyys yritykseen on laadun ja toiminnan tae. (Grönroos 1991: 149-150; Hernesniemi, Lammi & Ylä-Anttila 1995: 38-44; Ostroff 1999: 60-62 ja 201-203; Prahalad & Ramaswamy 2000: 80-82; Venkatraman et al. 1998: 38.)

Myös yritysten keskinäinen yhteistyö voidaan nähdä tärkeänä. Yritysten toiminnan toisiinsa liittymisestä puhutaan nykyään klustereina. Klustereissa yhdistyy monen organisaation (yrityksen, tutkimuslaitoksen yms.) tieto, suhteet ja motivaatio, jotka ovat edellytyksiä paikalliselle toiminnalle. Klusteri on maantieteellinen yhtiöiden ja laitosten yhteenliittymä, johon kuuluvilla tulee olla selkeä päämäärä taloudellisen kehityksen ja vaurauden nostamiseksi. Klusteri edistää samalla sekä kilpailua että yhteistoimintaa. Klusteriin kuuluvat palvelevat samaa asiakasta, mutta prosessin eri vaiheissa. Klusterissa on mahdollista nostaa jokaisen yksittäisen toimijan tuottavuutta ja innovatiivisuutta. Tuottavuus nousee esimerkiksi karsimalla päällekkäisiä tehtäviä. Innovatiivisuutta edistää viiteryhmien paine, keskinäinen vertailu ja kilpailupaine. Oleellista on käsittää asiakas elimelliseksi osaksi klusteria. (Hernesniemi ym. 1995: 21, 45; Porter 1998: 77-86; ks. myös Lipiäinen 2001: 738-746.)

Yritykset voivat keskenään muodostaa hyvin monimutkaisia toimintajärjestelmiä pyrkiesään turvaamaan oman asiakasyhteistyönsä. Tällainen rakenne saattaa johtaa jopa siihen, että tietty yritys tai yritysryhmä hallitsee markkinoita, jolloin asiakkailla ei ole todellisia vaihtoehtoja tietyn tuotteen tai tiettyjen tuotteiden osalta. Systemisen tarkastelun mukaan tällainen saattaa merkitä ihmisten toimintamahdollisuuksien rajoittamista. Ihmisten tulisi-kin jatkuvasti huolehtia siitä, että toimintamahdollisuuksia rajoittavia rakenteita ei olisi. Näiden rakenteiden syntymistä voidaan estää laajan ja tietoisuutta lisäävän kommunikoinnin kautta.

Taloudellinen toiminta systemisesti ymmärrettynä on ihmisten yhteen kytkeytyvää toimintaa ja yhteisiä tuloksia. Yritykset ovat ihmisten yhteisjärjestelmiä ja niiden kesken on sekä kilpailua että yhteistyötä. Yhteistyö näyttää kuitenkin olevan jonkin verran ongelmallinen käsite taloudellisen toiminnan yhteydessä.

Yhteistyö nähdään jäykkänä staattiseen liiketoimintaan kuuluvana toimintatapana. Sen tilalle tarjotaan perustaltaan biologista yhteisevoluutiota. Yhteiskehityksessä ekologisesti toisistaan riippuvien lajien peräkkäiset muutokset kehitysradallaan ajan mittaan kietoutuvat toisiinsa. Liiketoiminnassa yhteisevoluutio tarkoittaa yritysten hakeutumista osapuolia hyödyttävään yhteistoimintaan, jota ei kahlitse perinteinen hierarkkinen järjestys. Yhteistoiminta on joustavaa ja mahdollistaa muuttuvat verkostot kehittyvillä aloilla. Yhteiskehityksessä tulosvastuulliset yksiköt etsivät suhteellisen vapaasti yhteistyöosapuolet, joiden

kanssa ne tapaavat säännöllisesti keskeisten asioiden merkeissä. Osapuolet pitävät toimintaa kuvaavan informaation ajan tasalla, analysoivat hyötyjä ja kustannuksia sekä luovat yhteistyötä edistäviä välineitä yhdessä samoin kuin palkitsevat yhteistyön kautta tuloksia saavuttaneet. Yhteisevoluutioon eivät kuulu osapuolille lisäarvoa tuottamattomat ja liike-toimintaa vahingoittavat sidokset. (Eisenhardt & Galunic 2000: 92, 94-95 ja 100.)

Klusteriajattelussa ja yhteiskehittymisessä tulee ilmi systeeminen toimintaan organisoituminen. Keskeinen pyrkimys on päästä asiakasta ja yritystä hyödyttävään yhteistyöhön. Yhteisen tuloksen tavoittelun kautta yritykset kehittyvät järjestelminä eli ne laajenevat, niiden toiminta ja ympäristö monipuolistuvat.

Taloudelliset toimintajärjestelmät eivät rajoitu vain valtioiden sisälle. Yritykset voivat muodostaa valtiorajat ylittäviä uusia yhteisjärjestelmiä. Erilaiset ihmisten vapaaehtoisjärjestelmät ovat myös kansainvälisiä taloudellisia toimijoita. Hallinnon erilaiset osajärjestelmät voivat nekin muodostaa laajempia ja valtioiden rajat ylittäviä järjestelmiä, joiden toiminta joko on taloudellista toimintaa tai liittyy siihen. Esimerkiksi erilaiset vapaakauppasopimukset suuntaavat osaltaan sekä valtioiden että yritysten toimintaa. Niidenkin avulla ihmiset suuntautuvat tuloksiin johtaviin järjestelmiin.

Globalisointumisprosessissa jokaisen toimijan pyrkimyksenä on omien etujen ja arvojen toteuttaminen. Talouden globaalinen rakennemuutos perustuu pyrkimykseen yritysten kustannusten vähentämiseksi ja niiden voittojen kasvattamiseksi. Eri alueiden avautuessa kilpailun myötä yhtiöt mitä todennäköisimmin ottavat hyödyn alueiden välisistä eroista. Ne käyttävät hyväksi alueiden edullisimpia puolia suhteessa palkkoihin, markkinointimahdollisuuksiin, työnormeihin, veroihin, ympäristösäädöksiin, paikallisiin palveluihin ja inhimillisiin voimavaroihin. Kalliista koneista ja halvasta työvoimasta on tullut kansainvälisessä kilpailussa aikaisempaa selvemmin toistensa vaihtoehtoja. (Korten 1997: 167 ja 269-275; Väyrynen 1998: 10, 43 ja 118.)

Systeemisen tarkastelun mukaan yritysikin on itse osa laajemmasta yhteisjärjestelmästä. Tällä hetkellä vallitsee vielä valtiokeskeisyys, mutta yrityksissä korostuu jo laajempi yhteistyö. Eri valtioissa asuvat ihmiset voivat olla yrityksen omistajia, ja yritykset itse toimivat useiden valtioiden alueella. Yritykset organisoituvat jo maailmanlaajuisesti. Se ei ole ongelmatonta nykyisten valtiokeskeisten rakenteiden kannalta.

Valtioiden edun mukaista on pyrkiä pitämään mahdollisimman suuri määrä arvoa lisäävää tuotantoa maan rajojen sisällä. Tavoitteen saavuttava yhteiskunta varmistaa itselleen edullisen paikan kansainvälisissä hyödykkeitjuissa ja hyötyy taloudellisen globalisaation leviämisaikutuksista. Kansallisvaltiot ovat kuitenkin usein liian pieniä ollakseen tehokkaita taloudellisia yksiköitä, joten siksi monikansalliset alueet ovat nousseet aikaisempaan asemaan yritystoiminnan verkottumisessa ja globaalisten operaatioiden käynnistämässä. Poliittinen sääntely ja blokkiutumisen on edennyt kansallisvaltioiden ulkopuolelle. Euroopan Unioni ja G3-maiden yhteenliittymä ovat lisänneet talouden säätelymahdollisuuksia. Talouden rakenteet ovat muuttuneet jatkuvasti, mutta kansainvälistymisestä huolimatta yritykset toimivat kuitenkin vielä pitkälle kansallisella pohjalla. Jopa protektionistisia pyrkimyksiä esiintyy. (Hirst & Thompson 1996: 195-196; Väyrynen 1998: 62.)

Kaikki taloudellisen toiminnan toimintajärjestelmät kietoutuvat mukaan yhteiskunnallisiin rakenteisiin, yhteisten tulosten toteuttamiseen ja jakamiseen. Modernissa yhteiskunnassa yhteiskunnalliset asiat kytkeytyvät taloudellisiin ja yritysten asioihin. Pyrkimys analysoida kapitalismin kompleksisuutta on samalla pyrkimys analysoida modernin yhteiskunnan moni-ilmeistä luonnetta. Talouden ilmiöiden tutkimuksessa tarvitaan integroivaa tutkimusotetta niin sosiaalitieteissä kuin talous- ja liiketaloustieteissä. Muutokset tuotannossa ja markkinoilla sekä teknologioissa koskettavat päätöksentekoprosesseja ja organisaatiorakenteita liikkeenjohdossa ja työntekijäjärjestöissä sekä hallinnossa. Kapitalismissa tuotannon, jakelun ja työllisyyden muutokset aiheuttavat laajoja yhteiskunnallisia muutoksia, joiden hallinta kuuluu myös kapitalismiin. (Dahms 2000a: 17 ja 23-26.)

Talouden kautta ihmiset ovat mukana erittäin laajoissa toimintajärjestelmissä. Tätä laajuutta kuvaa Suomen joutuminen lamaan viime vuosituhannen loppupuolella. Siihen vaikuttivat sekä kotimaassa tapahtuneet muutokset talouden toimintaympäristössä että Suomen talouden laajempi kytkeä kansainväliseen talouteen ja siellä tapahtuneet muutokset.

Kotimaassa poliittisin päätöksin vapautettiin raha- ja rahoitusmarkkinoiden toiminta sääntelystä sekä tehtiin verouudistuksia. Ihmisillä oli rahaa ja se johti kulutuksen sekä investointien kasvuun, johon liittyi voimakas velkaantuminen. Talous ylikuumeni, jolloin sitä yritettiin hillitä revalvaatiolla ja koron nostamisella. Tästä oli seuraamuksena investointien supistuminen ja varallisuuskohteiden hintojen putoaminen. Markka kytkettiin ecuun, jonka seuraamuksena se devalvoitui. Kansainväliset korot nousivat ja lisäsivät ulkomailta velkaa ottaneiden yksityisten ja yritysten velanhoitokuluja. Ulkomaan kaupankäynti vaimeni ja tuotanto laski sekä kotimainen kulutus supistui. Tästä kaikesta seurasi 1990-luvun alussa investointien ja työpaikkojen vähentyminen, pankkitoiminnan joutuminen kriisiin sekä sosiaalkulujen kasvu, jotka yhdessä johtivat valtion velkaantumiseen samoin kuin taloudellisten rakenteiden suuriin muutoksiin. Kaikki lamaan johtaneet muutokset kytkeytyivät rahaan. (Kiander & Vartia 1998: 51-69 ja 77-107; Mannonen 2000: 119-129.)

4.4 Rahan liittyminen hyvinvointiin

Raha on yksi ympäristöelementeistä, jonka käsittelyä varten ihmisillä on laaja toimintajärjestelmien joukko. Esimerkiksi pankit ovat rahaa käsitteleviä yhteisjärjestelmä ja ihmiset yksilöinä osaavat yhdistää rahan hyödykkeisiin sekä käsitellä sitä vaihdossa. Raha on nykyisin vaihtoon perustuvan talouden toiminnoissa aina mukana oleva ympäristöelementti. Ihmisen työ, raaka-aineet, ja energia sekä valmistettu hyödyke ovat vaihdettavissa rahaan. Jos ihmisten rahan saanti tyrehtyy, niin vaihdanta hankaloituu ja estyy, mistä seuraa myös vaikeuksia tuotannossa.

Marx (1968: 121 ja 145) yhdisti rahan ihmisen olemukseen ja piti sitä korkeimpana esineenä, koska sillä voi ostaa kaiken. Hän (1974: 78-79) katsoi (kapitalismissa) tavarain tuotantoa ohjaavan niiden vaihtoarvon eikä käyttöarvon, jolloin tavarain luonnolliset ominaisuudet ovat vähemmän tärkeitä, ja tärkeää on vain tavarain vaihto rahaksi. Tavaroiden markkinoilla saama vaihtoarvo abstraktina ominaisuutena nousee hallitsevaksi ja tavaroita palvotaan fetisseinä. Ihminen luo rahan ja muuttuu sen käskyläiseksi.

Rahataloudessa vaihdon välineenä on raha, joka voi olla myös itse vaihdon kohde. Rahan käyttö laajemmin on oikeastaan vielä kovin nuorta. Esimerkiksi Suomessa siirtyminen rahatalouteen laajasti tapahtui 1870-luvulla ja sen jälkeisinä vuosikymmeninä (Kuusterä 1996b: 39). Rahakin on ympäristöosa, mutta sen fyysiset ominaisuudet ovat muuttuneet aikojen kuluessa. Se on ollut joskus oravannahkoja, raskaita metalliesineitä tai jalometallipaloja, joita kaikkia ihminen on voinut käyttää myös suoraan omassa toiminnassaan (Galbraith 1979: 13-15). Rahalla on ollut ihmisten tuloksissa välitön merkitys.

Rahatalouden laajentuessa rahalta on hävinnyt välitön merkitys eli se sopii huonosti ihmisen muuhun tulokselliseen toimintaan suoranaisena osana. Metallirahat tietenkin on mahdollista sulattaa ja valmistaa niistä muita esineitä. Paperirahaakin voidaan käyttää joissakin yhteyksissä hyödyksi muutoinkin kuin rahana. Ihmisen rahaan liittyvät toimintajärjestelmät ovat aikojen kuluessa kuitenkin kehittyneet niin, että nykyisin vaihdannassa riittää vain rahaan liittyvät kielelliset ilmaukset, kun osapuolet uskovat, että raha fyysisesti tarvittaessa on käytettävissä. Rahaa käytetään yksinkertaistamaan vaihdantaa ja sen avulla voidaan arvioida toteutunutta ja tulevaa toimintaa.

Rahaan liittyy paljon merkityksiä eli sen avulla ihmiset voivat välittää toisilleen toiminnan mahdollisuuksia, vaikka raha elementtinä soveltuu välittömästi vain rahan käsittelyn toimintaan. Raha symbolina viittaa kuitenkin yleensä ihmisen muuhun toimintaan. Esimerkiksi yrityksessä kukin työntekijä tuo yhteisjärjestelmään omat yksilölliset toimintajärjestelmänsä, joiden tulosten ilmentymänä yritys voi tuottaa jotakin. Yrityksen omistaja maksaessaan palkkaa työntekijöille olettaa heidän asettuvan yritysjärjestelmään yhdeksi elementiksi. Kun asiakas ostaa yrityksessä tuotetun hyödykkeen, ostaa hän ihmisten todellisen toiminnan tuloksen ilmentymän, joka taas liittyy osana hänen omaan tulokselliseen toimintaansa. Työhön ja tavaraan liitetty rahamäärä auttaa arvioimaan asioita. Rahan liittäminen työhön tai hyödykkeeseen eli vaihtoarvon antaminen niille helpottaa niiden vaihtamista.

Raha ilmaisee eri toimintojen vastaavuutta toisiinsa. Rahaa käytetään mittavälineenä kuten esimerkiksi pituusmittaa metriäkin. Mittauksen avulla ihmiset liittävätkin asioita toimintajärjestelmiinsä. He voivat sopia, että ihmisen yhden tunnin ajatustyön suoritus vastaa tiettyä rahamäärää ja lihastyötunnin suoritus tiettyä rahamäärää. Rahan avulla voidaan erilaiset toiminnot tehdä keskenään vertailtaviksi. Raha viittaa erilaisiin toimintoihin. Rahan ja toiminnan kesken on siis vastaavuus. Tämän vastaavuuden yhteydessä puhutaan rahan arvosta. Esimerkiksi Suomen markan arvo on perustunut aluksi jalometalleihin, hopeaan ja kultaan, joista on siirrytty setelirahaan. Nykyisin rahan arvo vaihdon välineenä perustuu yleiseen uskoon rahan arvon vakaudesta. Rahan arvo muuttuu, kun sen suhde toimintaan muuttuu. Rahan arvoa joudutaan jatkuvasti mittaamaan. (Hjerppe 1996: 179-180; Kuusterä 1996a: 27-32; Tarkka 1993: 38-42.)

Rahan arvo määräytyy aina muun toiminnan mukaan. Kun tarvittavan tai yleensä rahan määrä vaihdannassa kasvaa, vaikka muiden hyödykkeiden tuotanto ja vaihto eivät määrällisesti kasva samassa suhteessa, niin silloin rahan suhde toimintaan heikkenee. Rahan ja muun toiminnan suhde voi myös muuttua niin, että jonkin hyödykkeen hinta vaihdossa alenee. Tällainen hinnan tilapäinen alentaminen on tavanomaista normaalissa kaupankäynnissä, mutta hintojen laaja aleneminen saattaa olla merkki rahalla mitattavan toiminnan

taantumisesta, talouden hitaasta toiminnasta. (Galbraith 1979: 205-207; Kiander ym. 1998: 229; Pekkarinen ym. 2000: 164-165.)

Rahaan liittyvän toiminnan taustalla täytyy olla aina jokin todellinen toiminta. Raha voidaan liittää periaatteessa kaikkeen inhimilliseen toimintaan. Jos sitä ei ole, rahallakaan ei ole arvoa. Rahan avulla suuntaudutaan tulokselliseen toimintaan, jossa tavoitteena voi olla vain jokin rahamäärä tai sekä rahamäärä että jokin muu tuloksellisen toiminnan ilmentymä. Joissakin tapauksissa rahan avulla myös hävitetään toiminnan mahdollisuuksia. Esimerkiksi vahvempi kilpailija ostaa jonkin samalla alalla toimivan yrityksen ja lakkauttaa sen. Rahan hallinnan keskittyminen merkitsee myös muun toiminnan hallinnan keskittymistä niin kauan kuin rahan ja muun toiminnan kesken on voimassa määritelty vastaavuus.

Teollisuusyhteiskunnan voidaan katsoa tehneen rahasta vallankäytön tärkeimmän ja väkivallan korvanneen välineen varallisuuden luomisessa. Teollisen aikakauden kansallisvaltio monopolisoi väkivallan järjestelmällisen käytön, jalosti sen laeiksi ja teki väestön yhä enemmän riippuvaksi rahasta. Näiden kolmen muutoksen ansiosta teollisten yhteiskuntien eliitit pystyivät yhä suuremmassa määrin käyttämään varallisuutta avoimen fyysisen voiman sijasta saadakseen tahtonsa toteutumaan historiassa. Rahalle itselleen ja siitä johtuvalle vallalle nähdään kuitenkin tapahtuvan niin, että varallisuus tulee olemaan ihmisten hallussa symboleina ja samoin siihen perustuva valta suuressa määrin. Raha on muuttumassa elektroniseksi informaatioksi, joka mahdollistaa pääoman nopeat liikkeet ja sitä kautta varallisuuden perustuvan vallan käytön symbolisessa muodossa. (Toffler 1991: 60-96.)

Raha tai mikään muukaan ihmisen toimintaan liittyvä elementti, jollainen kielellinen ja muu symbolikin on, ei sisällä tai luo väkivaltaa. Jos ihminen ei ymmärrä symboleita, ei hän pysty myöskään toimimaan. Symbolit välittävät ihmisten kesken toiminnan mahdollisuuksia ja niillä ihmiset ohjaavat toistensa toimintaa. Kielellisesti ihmisiä voidaan kehottaa väkivaltaan tai välttämään sitä ja rahan avulla voidaan luoda tai estää toiminnan mahdollisuuksia. Rahamääräisen tuloksen tavoittelussa voidaan käyttää väkivaltaa ja raha toiminnan mahdollisuuksia välittävänä elementtinä antaa mahdollisuuden vaikuttaa toisten tuloksiin sekä myönteisesti että kielteisesti.

Rahalla on ihmisen monivivahteisessa toiminnassa merkitys lähinnä symbolina. Ihmiset kykenevät vertailemaan omia tuloksiaan muiden tuloksiin tai yleensä luomaan eri asioiden kesken järjestystä, arvottamaan niitä rahan avulla. Rahaa käyttäen ihmiset voivat helpommin suunnitella omaa osuuttaan tuotantoon ja vaihdantaan liittyvässä yhteistyössä. Raha on otettu mukaan vaihdantaan yhdeksi elementiksi, jonka avulla oikeastaan ilmaisemme vaihtavamme tuloksellisen toiminnan mahdollisuuksia. Kun kauppias myy leivän rahaa vastaan, ostaja saa toisten tuloksellisesta toiminnasta ilmentymänä uuden elementin omaan uuteen toimintaansa. Kauppias saa uuden mahdollisuuden omaan toimintaansa ostajan rahoilla.

Rahan käyttö vaihdannassa luo siihen joustavuutta ja tiettyä vakauttakin. Rahaa vaihdannassa ei välttämättä tarvita, koska ihmiset pystyvät arvioimaan eri osien ja työnsä hyödyllisyyden, merkityksen oman toimintansa kannalta ilman rahaakin. Rahan avulla voidaan eri osien ja työn arvo, merkitys ilmaista näkyvästi ja yhdenmukaistaa mittausta, mikä kaikki helpottaa vaihdantaa. Rahaa tavallaan myös syntyy vaihdannan kautta, kun hyödykkeestä

saadaan vaihdossa sen tuottamiseen uhrattua summaa suurempi rahamäärä. Perinteisesti (esim. Galbraith 1979: 24) on katsottu, että rahaa luovat rahapajat, valtiovarainministeriöt ja pankit, jotka vain antavat rahalle sen ilmiäsun.

Raha on nykyisin verrattavissa lähes kielen symboliin, jolla voidaan kuvata toimintaa ja organisoida toimintaa. Rahan vertaaminen kieleen on katsottu vääräksi (Marx 1986: 110). Vertauksella voidaan ilmentää rahaprosessin ja todellisen toiminnan välistä eroa, jonka ymmärtäminen on taloudellisessa toiminnassa keskeinen asia. Raha symbolina eroaa kielen symboleista, sillä se ei viittaa kielen ilmaisuuden tavoin tiettyyn toimintaan vaan toimintaan yleensä. Vaihdannassa yleensä kielen avulla määritetään vaihdon kohde, johon raha vaihdetaan. Raha voidaan ymmärtää lähinnä korvike-elementtinä, jolla on tietty käyttötarkoitus vain elementtien vaihdannassa. Se on erikoislaatuinen yhteistyön mahdollisuuksien välittäjä, jonka käyttöön liittyvät toimintajärjestelmät ovat kehittyneet aikojen kuluessa.

Rahan kehityshistoria muistuttaa kielen kehitystä. Kielen symbolitkin ovat kehittyneet ihmisten pitkällisen yhteistyön eli järjestelmien yhteen sopeuttamisen aikana. Ne ovat liittyneet ja liittyvät tiettyjen ihmisten toimintaan. Valtiolliset rahat liittyvät myös tietyllä alueella tapahtuvaan toimintaan. Niin kuin kielikään ei ole sidottu valtion rajoihin, ei myöskään raha ole valtiosidonnainen. Toisen valtion raha voi tulla joissakin tapauksissa halutummaksi vaihtovälineeksi kuin oman valtion raha.

Vaihdannassa ei tarvita välittömästi rahaa, vaan siihen voidaan viitata kielen merkeillä, numeroilla. Tämä taas voi perustua vain tietoisuuden kautta syntyvään luottamukseen toisen ihmisen toimintaa kohtaan. Uudet maailmanlaajuiset yhteydenpitotavat ovat nopeuttaneet rahan liikuttelua kielen merkkeinä. Viime kädessä tietenkin rahaa informaationa lähetettävällä täytyy olla raha todellisena elementtinä ainakin vielä tänä päivänä. Jonakin päivänä saattaa olla mahdollista, että rahaksi riittävät siihen viittaavat kielelliset symbolitkin. Yhä suurempia pääoman kertymiä rahana on siirrettävissä nopeasti minne tahansa, mikä lisää rahajärjestelmän joustoa.

Rahan liikkeiden nopeutuminen merkitsee maailmantalouden rahoitusjärjestelmän rakenteen uudistusta. Rahoitusjärjestelmässä tapahtuneiden muutosten voidaan katsoa heijastelevan varallisuuden luomisen uuden järjestelmän nousua, jossa vahvimmatkin pääomavirtojen valvojat ovat muutosten armoilla (Toffler 1991: 81). Tämä muutos merkitsee rahan merkityksen kasvua vallan käytössä.

Raha toiminnan tavoitteena on systeemisesti tarkasteltuna kuitenkin erittäin huono tavoite silloin, kun sitä ei voida käyttää todellisen tuloksen elementtinä. Raha on hyödyllistä vain silloin, kun se liittyy todelliseen hyödykevaihdantaan ja sitä kautta tuotantoon. Rahaan liittyvään ajatteluun näyttääkin liittyvän paradoksi. Rahaa fyysisenä elementtinä käsitellään yhä vähemmän ja sillä käydään kauppaa yhä enemmän.

Ihmiset asettavat rahamääräisiä tavoitteita kytkemättä niitä vahvasti muuhun toimintaan. Tärkeintä tällaisessa toiminnassa on lyhytnäköinen ja -kestoinen rahamääräisen voiton tavoittelu. Sekin voi tapahtua vain rahamääräisten instrumenttien avulla, joten kytkentä tuotannolliseen talouteen on heikko. Riskinä toiminnassa on sen tuottaman voiton vähäinen

ja joskus myös käänteinen yhteys tuottavuuteen, mitä pidetään pitää huolestuttavana ja vaarallisena. (Dahms 2000b: 421-422.)

Finanssikapitalismissa rahaan liittyvät kaupat ja rahavarallisuus kasvavat reaalista taloutta nopeammin. Rahavarallisuuden ja muun varallisuuden välinen ero kasvaa ja niiden erottamistakin toisistaan on perusteltu. (Ks. Korten 1997: 244-248.)

Jako rahoihin ja muuhun varallisuuteen tulee ymmärrettäväksi, koska rahavarallisuutta ei voida liittää elementiksi mihinkään todelliseen tulokseen muiden aineellisten elementtien tapaan. Esimerkiksi maaomaisuus merkitsee mahdollisuutta viljelyn kautta tuottaa ruokaa tai tehdä metsän puista hyödykkeitä. Raha merkitsee mahdollisuutta hankkia toimintaa mahdollistavia elementtejä, mutta jos niitä ei ole, jää todellinen tuloksellinen toiminta toteutumatta. Raha on hyödyllistä vain, jos sen avulla voidaan saada aikaan toimintaa.

Rahaa käyttävässä taloudessa rahan avulla on mahdollista käynnistää esimerkiksi jonkin uuden tuotteen valmistus, mikä merkitsee uusia toiminnan mahdollisuuksia. Rahan avulla ihmisiltä on mahdollista viedä myös pois tuloksellisen toiminnan mahdollisuuksia. Esimerkiksi jokin iso yritys ostaa pienemmän yrityksen ja lopettaa sen toiminnan, jolloin olemassa oleva yhteisjärjestelmä hajoaa. Yrityksen toimintajärjestelmässä mukana olevat ihmiset voivat tulla erotetuksi tuloksellisesta toiminnastaan.

Rahaan tai mihin tahansa hyödykkeeseen ihmiset sitovat myös tulevan toiminnan odotuksiin, mikä on perusta kaikissa kansantalouksissa ilmenevälle keinottelulle. Keinottelu on ollut 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella syynä lukuisiin taloudellisiin vaikeuksiin USA:ssa (Galbraith 1979: 121-125).

Keinottelijoiden rahavirtojen on katsottu olevan epävakammilla globaaleilla rahoitusmarkkinoilla suurin epätasapainon ja taloudellisen hajaannuksen aiheuttaja. Keinottelijoita viehättävät heille mahdollisuuksia antavat suhdannevaihtelut, jotka voivat aiheuttaa valuuttojen vaihtoarvojen suuria heilahteluja. Keinottelua tapahtuu erilaisilla rahoitusinstrumenteilla, hyödykkeiden hintavaihteluilla ja yleensä suhdannevaihteluilla. (Korten 1997: 254-268; Soros 1999: 225-226.)

Kansainvälisten pääomamarkkinoiden kautta on syntynyt niiden ja reaalitalouden tapahtumien välille ennennäkemätön riippuvuuden järjestelmä. Suidanteiden siirtyminen maasta toiseen ei enää edellytä kansainvälisen kaupan välitystä. Pääomamarkkinoiden merkityksen kasvamisen myötä niille ominainen keinottelu on alkanut hallita myös yleistaloudellista kehitystä. Keinottelu käyttää hyväksi markkinoiden epävarmuutta ja samalla synnyttää sitä. Teoreettisesti ei ole perusteltua uskoa pääomamarkkinoiden kykyyn kohdentaa taloudellisia voimavaroja tehokkaasti. Pääomamarkkinoilla tapahtuva keinottelu on uuden talousjärjestelmän perusheikkous vakaan kansainvälisen kehityksen kannalta. Keinottelun torjunta on haaste sekä kansalliselle että kansainväliselle taloudelle. (Paunio 2001.)

Systeemiseltä kannalta katsoen rahan arvoon vaikutetaan parhaiten siten, että markkinoilla toimivat itse tajuavat oman toimintansa merkityksen rahan arvolle. Yritys, jonka reaalitoiminta ei ole kasvanut, mutta jonka tulot ja menot eli käsittelemä rahamäärä on kasvanut,

on rahanarvoa heikentävä toimija markkinoilla. Jos tällaisia yrityksiä on paljon, niiden toiminta ei voi olla vaikuttamatta markkinoilla käytetyn rahan arvoon.

Raha koetaan tänä päivänä kaikessa taloudellisessa toiminnassa keskeisenä ja sen saaminen ymmärretään tuloksena. Ihmisen toiminnan tulos on kuitenkin vain uuden toiminnan mahdollistava rakenne. Rahamäärä ilmentää tuloksellista toimintaa olematta tulos. Rahan tavoittelu voi johtaa lyhytnäköiseen toimintaan, jossa ei synny todellisia tuloksia.

4.5 Kilpailu ja hyvinvointi

Tehokkaaseen kulutukseen ja tarjontaan talouden toimintajärjestelmissä on nähty päästävän hintakilpailun kautta. Hintakilpailuun kuuluu ihmistyön osuuden pitäminen vähäisenä. Talousjärjestelmän on katsottu rahan nimissä kohtelevan ihmisiä tehottomuuden tuottajina ja pyrkivän heistä eroon systeemin kaikilla tasoilla (Korten 1997: 29). Tosiasia on, että ihminen on oppinut koko ajan vähentämään omaa välitöntä osuuttaan erilaisten hyödykkeiden valmistuksessa. Automaatio on syrjäyttänyt ihmisiä tuotantotehtävistä.

Työmarkkinoilla on tapahtunut muutoksia eri puolilla maailmaa. Uudet teknologiat ovat mahdollistaneet työvoiman vähennykset ja perinteisten hierarkioiden purkamisen. Seurauksena on ollut satunnaisen työvoiman tarpeen kasvu ja palkkatuloissa tapahtuneiden erojen kasvu jopa niin, että suurella osalla palkkatulot ovat suhteellisesti alentuneet ainakin USA:ssa. (Thurow 1996: 22-42).

Talouden voimakaskaan kasvu ei välttämättä merkitse työllisyyden kohentumista samaan aikaan. Syynä saattaa olla, että tuotannon kasvu perustuu työtä korvaavaan teknologiaan, jonka soveltaminen voi lyhyellä tähtäyksellä lisätä työttömyyttä. Teknologinen kehitys on kuitenkin pitemmällä tähtäyksellä katsottu kansantalouden kasvun ja sitä kautta työllisyyden turvaamisen edellytykseksi. Euroopan työttömyyden syyksi onkin katsottu uusien innovaatioiden kehittämisen ja hyödyntämisen laiminlyönti. (Leppänen ym. 1995: 343.)

Yritykset käyvät hintakilpailua myös kustannustekijöiden ulkoistamisella, jolloin yritys ei ota vastatakseen kaikista valmistuksesta syntyvistä kustannuksista vaan siirtää vastuuta muille. Tyypillisiä esimerkkejä ovat tuotannon ja kulutuksen aiheuttamien ympäristöhaittojen kustannusten jättäminen pois hinnoista tai valmistuksen siirtäminen maihin, jossa työkustannukset ovat alhaisempia. Yritysten kilpailupaineissa tapahtunut työvoiman vähentäminen saattaa alentaa verotuloja ja johtaa sosiaalimenojen supistuksiin sekä hyvinvointipalvelujen leikkauksiin. (Korten 1997: 104-106; Väyrynen 1998: 126 ja 158.)

Kilpailu rakentuu suhteellisten etujen eli muita parempien toimintaedellytysten varaan. Suhteelliset edut ymmärrettiin ennen johonkin maahan liittyvinä ja siellä säilyvinä erityisen suotuisina tuotannontekijöinä. Nyt suhteelliset edut siirtyvät maasta toiseen. Niiden dynamiikan hallinta on globaalin bisneksen erikoisosaamista. Maailmanlaajuisesti toimivat yritykset kilpailevat toistensa kanssa. Valtioiden rajat ja kansalliset tavoitteet eivät ole niille oleellisia asioita. (Malaska 1995.)

Kilpailukyky syntyy usein epätäydellisen kilpailun, uuden teknologian ja uusien tuotantontekijöiden luomisen kautta eli yritysten, talouspoliitikkojen ja yksilöiden tietoisista päätöksistä. Kilpailukyky on dynaaminen käsite. Siihen kuuluu tuotannon tehostaminen kilpailijoita enemmän ja uusien innovaatioiden tuominen markkinoille, jolloin yritykset luovat pitkälle itse omat kilpailuetunsa. (Hernesniemi ym. 1995: 16-17.)

Kilpailu liittyy toimintajärjestelmien kehittämiseen. Jatkuvasti muuttuvaan ympäristöön kiinnittymään kykenevä järjestelmä turvaa olemassaolonsa. Kilpailussa on kysymys siitä, millaisiin tuloksiin ihmiset suuntautuvat. Jos raha koetaan tuloksena, silloin sen saaminen suuntaa ihmisiä. Jos hyvinvointi koetaan itsessään tuloksena, niin silloin suuntaudutaan rakenteisiin, joissa ihmiset ovat mukana. Rahan saaminen palvelee tällöin laajasti hyvinvointia. Sitä tavoitellaan vaihdon turvaamiseksi, koska vaihto rahataloudessa perustuu rahaan ja laaja vaihto luo hyvinvointia.

Ymmärrettäessä hyvinvointi tuloksellisena toimintana työn vähentyminen merkitsee hyvinvoinnin vähentymistä. Ihmiset kokevat saavansa työn kautta oikeutuksen olemassaololleen. Työssään he ovat osia tulokseen suuntautuviin toimintajärjestelmissä. Kun ihmiset menettävät työnsä, rikkoutuu samalla myös järjestelmä, jonka osia he olivat. Työn häviäminen merkitsee tuloksellisuuden vähenemistä ihmisten elämässä ja negatiivisten tunteiden lisääntymistä. Epäjärjestys ja negatiiviset tunteet liittyvät yhteen. Niistä molemmista ihmiset tavalla tai toisella pyrkivät eroon.

On aivan perusteltua kysyä, onko viisasta kehittää taloudellista toimintaa kiinnittämättä huomiota ihmisten työmahdollisuuksien säilymiseen. Ihmisten hyvinvointi kytkeytyy kuitenkin työn tekoon ja työn vaihtamiseen rahaan. Työttömyydellä ja siihen liittyvällä taloudellisella puutteella sekä stressillä on todettu olevan vaikutuksia jopa ihmisten parisuhteiden ja vanhemmuuden laatuun. Varsinkin miehillä vanhemmuuden laatu heikkenee. Tällaiset vaikutukset saattavat heijastua lapsiin. (Ks. Sallinen ym. 2001: 250-253.)

Työttömyydellä ja yleensä tuloerojen kasvulla saattaa olla suuria yhteiskunnallisia haittavaikutuksia. Tuloerot ja eriarvoistuminen ovat kasvaneet Suomessa 1990-luvun alun jälkeen. Tämän kehityksen syitä ei vielä tunneta kovinkaan hyvin. Eriarvoisuuden kasvun pysäyttäminen voi olla vaikeaa. Muutosta Suomessa ei vielä tunnuta pidettävän kovin huolestuttavana, mutta siinä vaiheessa, kun asiaan laajemmin kiinnitetään huomiota, saattavat keinot eriarvoisuuden taltuttamiseen olla vähäiset. Suuren eriarvoisuuden negatiiviset vaikutukset voivat olla niin taloudelliselle toiminnalle kuin kansalaisyhteiskunnallekin jo tosia. (Jäntti 1999: 20-23.)

Suomalaisten maakuntien henkirikollisuuden ja vuoden 1997 työttömyysasteen välistä korrelaatiota tarkastellessaan Lipiäinen (2000a: 191-192) havaitsi niiden välisen yhteyden tilastollisesti merkittäväksi siten, että mitä korkeampi oli työttömyysaste, niin sitä suhteellisesti korkeampi oli henkirikollisuuden taso. Tällaiseen ilmiöön ovat vaikuttamassa sekä henkilökohtaiset että rakenteelliset eriarvoisuustekijät. Työttömyysasteen ja henkirikollisuuden yhteyttä Lipiäinen ei kuitenkaan katso kausaaliseksi. Työttömyys on eräs syy muutoliikkeeseen, joka heikentää toisia ja vahvistaa toisia alueita.

Hintakilpailuun ja tehokkuuteen perustuva tarkastelu antaa hyvinvoinnista yksipuolisen kuvan. Taloudellisen toiminnan tehokkuuden arvioinnissa on kyettävä selvittämään myös hinnan muodostuksessa mukana oleva toiminta. Systemisen toimintakäsityksen voidaan nähdä antavan taloudellisen toiminnan tarkasteluun perinteistä kokonaisvaltaisemman näkökulman. Kaikki toiminta on tuloksesta toiseen etenemistä ja tulokset koostuvat elementeistä. Kaikille osille voidaan antaa rahallinen arvo ja siten eri tuloksien saavuttamista kyetään tarkastelemaan myös rahamäärien avulla. Tällainen tarkastelu on keskeistä instituutio-naalisessa taloustieteessä, jossa vaihdannan transaktiokustannusten tarkastelun avulla nähdään voitavan vaikuttaa markkinoiden toimintaan (Andersen 2000: 420-421).

Transaktiokustannuksiin ulottuvakin tarkastelu jää suppeaksi. Hyödykkeen halpa hinta saattaa merkitä, että siihen on otettu vain osa sen tuottamiseen ja käyttöön liittyvistä kustannuksista tai että siihen sisältyy todellista hyvinvointia uhkaavia seikkoja. Niistä kertovat ihmisten lisääntyvä aggressiivisuus ja muu negatiivisia tunteita ilmentävä käyttäytyminen. Hyvinvointi on jatkuvaa tuloksellista toimintaa. Hyvinvointi on sitä parempi, mitä enemmän ihmiset ovat mukana tuloksellisessa toiminnassa. Se rakentuu laajojen yhteisten tulosten toteuttamisen varaan. Niiden turvaamiseksi ei riitä yritystasoinen hintakilpailu.

Yritysten toiminnassa voidaan nähdä korostuvan rahamääräisten tavoitteiden, joten on perusteltua syytä epäillä käsitystä keskenään kilpailevista yrityksistä ihmiskunnan edistykse-
lisimpinä yhteistyömuotoina. Kilpailevat yritykset saattavat löytää toisensa tietyissä asioissa, mutta niistä ei muodostu vielä globaalia maailmanyhteisöä. Reaaliset yhteisöt ovat kansallisella tai sille alisteisella tasolla olevia yhteisöjä, jotka ovat voineet saavuttaa tietyn hyvinvoinnin. Yhteisöt ja niiden hyvinvointi voivat tuhoutua vapaassa kilpailussa. Se hyödyttää rikkaiden suppeaa "yhteisöä". Kilpailua ei käydä jonkin laajemman maailmanyhteisön eduksi. (Daly et al. 1989: 234.)

Uusklassisen talouden toiminnan piirteitä on luonnehdittu niin, että mitä enemmän ihmiset hyväksyvät yksilön valintoja korostavan paradigman käyttäytymismallikseen, sitä heikomaksi heidän kykynsä ylläpitää markkinataloutta käy. Kilpailun hallinta vaatii niin paljon kustannuksia, että järjestelmä ei kestä kilpailussa mahdollisesti tapahtuvaa suuntautumista anarkistisiin ja moraalittomiin toimintatapoihin. Tältä voidaan välttyä, jos ihmiset huolehtivat yhteiskunnastaan sen lisäksi, että he markkinoille osallistujina etsivät omaa etuaan. Tällöin yhteisten päätösten tekoa pitäisi ohjata koko yhteiskunnan edun eikä vain yksilöiden oman edun. Markkinamekanismiin liittyvällä oman edun tavoittelulla on haitallisia seurauksia, joista pahin on rahamarkkinoiden epävakaus. (Etzioni 1988: 250; Soros 1999: 132.)

Systemisessä tarkastelussa ihmisiä sitoo yhteen yhteisen tuloksen tavoittelu. Yksilön tuloksellisuus markkinataloudessakin todentuu, kun hän osaa löytää tulokselliset yhteistyömuodot muiden ihmisten kanssa. Nyt yhteistyö suuntautuu vain rahamääräisten tulosten mukaan. Niihin suuntautuminen voi merkitä myös tietoisuuden kehittymistä, jolloin muutkin yhteiset tulokset voivat tulla ihmisten toimintaa suuntaaviksi. Globalismi eli laajentuva taloudellinen yhteistyö ei ole vaara ihmisille, jos se johtaa yhteisen olemassaolon kokonaisvaltaiseen ymmärtämiseen, sillä laajentuvan yhteistyön kautta ihmisten tietoisuus yhteisestä olemassaolosta kehittyy. Kaupankäynnin laajentuminen on edellytys myös köyhempien maiden talouden kehitykselle (Thurow 1996: 133).

Markkinoita voidaan tarkastella yhteistyön areenana, jossa erilaiset tavoitteet kohtaavat. Niitä voidaan tarkastella laajasti kytkettyneinä yhteiskuntaan, kulttuuriin ja hallintojärjestelmään (Etzioni 1988). Yritysten toiminnan lähtökohdaksi omistajien edun turvaamisen ohella on nähtävissä myös ihmisten tarvitsemien hyödykkeiden tuottaminen siten, että niiden kautta ihmiset voivat saada toiminnassaan tarvitsemiaan elementtejä, joita myös rahat ovat. Yritysten avulla voidaan saada aikaan ihmisille hyvinvointia suppeata omistajajoukkoa laajemmin. Nykyisinhän yritys nähdään vain omistajakeskeisesti.

Ihmiskunnan voidaan nähdä elävän vaihetta, jossa rahan käsittelyyn kehittyneet uudet toimintajärjestelmät luovat mahdollisuuden rahamääräisiin tuloksiin ehkä eri tavoin kuin ennen. Nämä toimintajärjestelmät kuuluvat osana Tofflerin (1991) mainitsemaan uuteen, järjestystä maailmassa toiseksi muuttavaan varallisuuden luomisen järjestelmään. Jos uusi järjestys merkitsee ihmisten toiminnanmahdollisuuksien laajaa supistumista, se voi aiheuttaa epäjärjestystä eli olemassa olevien yhteisjärjestelmien hajoamista. Köyhyyden ja eriarvoisuuden kasvun myötä on odotettavissa sosiaalisen ja poliittisen epävarmuuden lisääntyminen, ympäristön tuho sekä lopulta talouden hajoaminen (Hirst et al. 1996: 70). Epäjärjestystä tuovien taloudellisten tulosten tavoittelun sijaan ihmisten olisi kyettävä määrittelemään myös taloudellista toimintaa uudelleen suuntaavia yhteisiä tuloksia.

Taloudellisessa kilpailussa tähdätään nykyisin resurssien tehokkaaseen käyttöön. Perinteisessä taloudellisen toiminnan tarkastelussa hyvinvoinnin kannalta resurssien allokaatio katsotaan (pareto)tehokkaaksi, kun kenenkään hyvinvointia ei ole mahdollista parantaa vähentämättä muiden hyvinvointia. Paretotehokkuus ymmärretään tilanteena, jossa talouden resurssit ovat täysin käytössä. Systemisesti paretotehokkuuden voidaan ymmärtää tarkoittavan, että taloudelliset toimintajärjestelmät tuottavat tuloksia, jotka pitävät kaikkien toimijoiden hyvinvoinnin ennallaan eli toimintaympäristössä voidaan korvata käytetyt elementit. Jos hyvinvointi lisääntyy eli toimintaympäristöä voidaan monipuolistaa, taloudessa oli vielä tehottomuutta.

Systemisessä tarkastelussa tehokas talous tarkoittaa, että ihmiset kykenevät turvaamaan kaikkien talouden piiriin kuuluvien toimintamahdollisuudet. Toiminta on mahdollista, kun ihmisillä on toimintaympäristössään tarjolla tuloksissa tarvittavia elementtejä. Rahataloudessa keskeinen elementti tuloksissa on raha, mutta se on hyödyllinen vain, jos se voidaan vaihtaa johonkin ihmisten toiminnassaan tarvitsemaan tavaraan tai palveluun. Rahaa ihmiset voivat saada vaihtamalla työtään siihen eli osallistumalla tavaroiden ja palvelujen tuottamisen toimintajärjestelmiin. Hyvinvointia ajatellen tehokkaassa taloudessa turvataan sekä ihmisten rahan saaminen että heidän työmahdollisuutensa eli osallistuminen yhteisten tulosten tuottamiseen ja jakamiseen.

Ansiotyöstä on tullut keskeinen aineellisen toimeentulon keino ja työuralla eteneminen määrittelee ihmisen sosiaalisen statuksen (Kasvio 1994: 111). Ansiotyö merkitsee osallistumista tuotannon ja vaihdannan yhteisjärjestelmiin työtä rahaan vaihtavana osapuolena. Kuitenkaan kaikki eivät voi osallistua siihen. Jos kaikki ihmiset halutaan pitää mukana vaihdannan yhteistyössä, on taloudellista rahamääräistä tulosta jaettava. Ainoa tae tuotannon ja vaihdannan tasaisesta jatkumisesta rahaa käyttävässä vaihdantataloudessa on, että ihmisillä on käytössään rahaa, jolla he voivat ostaa tavara- ja palveluhyödykkeitä.

Hyvinvoinnin kannalta taloudellisessa kilpailussa rahan saamiseksi tavarat ja palvelut on hinnoiteltava tavalla, jolla rahaa vaihdossa saadaan jaettavaksi olkoonpa jakosysteemi mikä tahansa (kansalaispalkka, eläke, toimeentulotuki jne.). Toisaalta hyvinvointia ei ole tarkoituksenmukaista ymmärtää ilmaisten etuuksien saamisena. Ihmisen hyvinvointi on sitä parempi, mitä enemmän hän voi olla mukana tuloksellisessa toiminnassa. Taloudellista tulosta voidaan jakaa työllistämällä ihmisiä tehtävissä, joissa normaalisti työ ei ole vaihdon kohteena. Näin ihmiset kytketään mukaan yhteisöön aktiivisina toimijoina. Raha voidaan osoittaa tietenkin ihmisille ilman toimintaakin, mutta tällöin he eivät ole aktiivisia toimijoita eli heidän toimintajärjestelmänsä eivät ole mukana yhteisissä tuloksissa.

Hyvinvoinnin kannalta tehokkaaseen yhteiskuntaan voidaan nähdä kuuluvan tietyn yksilöllisten toimintaympäristöjen säätelyn, jolla turvataan taloudellisten toimintajärjestelmien jatkuvuutta. Terveeseen yhteiskuntaan liittyy terve liiketoiminta ja sitä ylläpidetään liiketoimintaa edistävällä sekä yksityistä tulokertymää säätelevällä verotuksella (Daly et al. 1989: 330). Systemisen tarkastelun mukaan verotusta voidaan käyttää apuna hyvinvoinnin luomisessa. Sen avulla voidaan taloudellista toimintaa suunnata ja tulosta jakaa.

Verotuksen nähdään haaitaavan vapaata kilpailua, jossa valtiot kilpailevat keskenään yrityksistä ja ne puolestaan hinnoilla. Toisaalta kansantalouksien välinen verokilpailu heikentää hyvinvointivaltioiden kykyä rahoittaa pitkälle vietyä palvelurakennettaan ja tulonsiirtoja. Verokilpailu tosin koskee lähinnä pääomatulojen verotusta. Verokilpailun myötä yhä suurempi osa verorasituksesta kohdistuu suhteellisen liikkumattomiin tuotannontekijöihin kuten maapohjaan ja työpanokseen. (Böckerman & Kiander 2000: 390-391.)

4.6 Vero ja hyvinvointi

Veron alkuperä Suomessa on peräisin Ruotsin kuninkaan ja hänen seurueensa kestitysvelvollisuudessa. Alamaisten tuli ylläpitää kuningasta seurueineen siellä, missä kuningas liikkui. Jakaakseen rasituksen tasaisesti kuningas liikkui ympäri maata. Toinen keino oli kantaa ylläpito eli kestitys talonpojilta koko maasta, oli kuningas sitten missä tahansa. Tästä sai alkunsa vanhin tunnettu vero. Toinen lähtökohta verotukseen syntyi alamaisten maanpuolustusvelvollisuudesta. Kuninkaalla oli oikeus vaatia määrätty määrä miehitettyjä laivoja sodankäyntitarkoitukseen. Tästä velvollisuudesta saattoi vapautua maksua vastaan, jolloin päädyttiin veroon. (Tiihonen ym. 1992: 14.)

Veroja on mahdollista tarkastella sekä kustannuksina että käyttömenoina ja investointeina. Yrityksen kannalta vero on kustannus. Erityisesti korkea palkkaverotus kasvattaa niin sanottua verokiilaa, joka on työnantajan maksamien työvoimakustannusten ja palkansaajan käteen jäävän tulon erotus. Sen on katsottu vähentävän työvoiman kysyntää ja heikentävän työmotivaatiota yhdessä korkean sosiaaliturvan kanssa. Verojen tarkastelu pelkästään kustannuksina ei ole kuitenkaan mielekäästä. Verotusta voidaan pitää myös erilaisten julkisten palvelujen käyttömenoina ja investointeina kansalliseen fyysiseen infrastruktuuriin, koulutukseen terveydenhuoltoon yms. Melkein kaikkien Suomen kansainvälisen kilpailukyvyyn vahvuustekijöiden voidaan katsoa liittyvän veroilla ylläpidettäviin julkisiin palveluihin. (Kasvio ym. 1999: 192.)

Vero on vaihdon tuomasta rahamäärästä osuus, joka siirretään julkisen hallinnon käyttöön elementeiksi yhteisiin tuloksiin johtavissa organisaatioissa. Näin saavutetut yhteiset tulokset ovat taas pohjana uudelle toiminnalle. Taloudellisen toiminnan ja julkisen hallinnon verojen varaan rakentuvat toimintajärjestelmät kytkeytyvät verotuksen kautta toisiinsa. Verotus ilmentää osaltaan tuotannon ja vaihdannan kautta saatujen tulosten jakamista. Se voi tapahtua joko osoittamalla veroina saadut rahat sellaisenaan käyttöön tai tuottamalla niillä tavaroita ja palveluja. Veroja myös tarvitaan hallintoon liittyvän poliittisen kommunikoinnin eli päätöksenteon järjestämisessä.

Veroilla organisoitua hyödyketuotantoa tarkastellaan usein markkinoilla tapahtuvan toiminnan vastakohtana. Verolla organisoidun tuotannon tai muun toiminnan edellytyksenä kuitenkin on yhteisössä muodostuva verotettava tulo ja rahan käyttöön perustuvassa taloudellisessa toiminnassa sitä saadaan vain tuotannon ja vaihdannan kautta. Markkinoilla vaihdanta ja verotus liittyvät oleellisesti yhteen. Ilman vaihdannan tuomia tuloja ei ole veroja, vaikka vero määräytyisi myös omaisuuden mukaan. Verolla organisoituun tuotantoon tuskin on muuta syytä kuin saada aikaan tuloja tai paremminkin niiden ilmentymiä, joita ihmiset katsovat tarvitsevansa, mutta joiden tuotantoa vaihdettavina hyödykkeinä tai muutoin ei haluta tai ei kyetä aikaansaamaan. Julkisen sektorin yksi velvollisuus on tarjota tavaroita ja palveluja, joita markkinat eivät pysty tuottamaan (Tuomala 1997: 58).

Verojen varaan rakennetun toiminnan laajuudesta on erilaisia näkökulmia. Ahtaimman näkemyksen mukaan vero pitäisi rajata vain kansalaisten omaisuuden turvaamisesta aiheutuneisiin menoihin. Silloinkin kansalaiset minivaltiona järjestäytyvät vapaaehtoisin suoje-
luorganisaatioihin, joiden kuluihin vero peritään. Laajempien asioiden, esimerkiksi sosiaalipolitiikan hoitaminen, ei enää kuulu verotuksen piiriin, koska silloin puututtaisiin yksilöiden oikeudenmukaisesti hankitun omaisuuden jakamiseen. (Nozick 1986: 30-31 ja 40-43.)

Verotuksen kautta toteutetut tulokset ovat osa yhteisistä tuloksista. Verotuksen avulla tuotetuilla hyödykkeillä halutaan tasata ja taata kulutusmahdollisuuksia yhteisössä. Tämä on ollut Suomessa keskeinen periaate. Esimerkiksi kuntien valtionapupolitiikalla eli valtion keräämien verojen jakamisella kunnille tasataan kuntien mahdollisuuksia tuottaa kansalaisille palveluja (Laasanen 1999: 230-231).

Kulutusmahdollisuuksien laaja toteuttaminen verojen avulla monen hyödykkeen osalta johtaa loogisesti tilanteeseen, että myös vaihdannan on oltava laajaa tai verojen osuus hinnoista suuri tai molempien ehtojen on toteuduttava, jotta tuottamiseen tarvittava veromäärä saataisiin. Kulutettavien hyödykkeiden laaja tuotanto verojen varassa saattaa myös supistaa markkinoilla vaihdettavien hyödykkeiden määrää ja vaihdon tuomien tulojen määriä, josta seuraa yhä suurempi paine verotusta kohtaan. Jotta olisi veroilla rahoitettua toimintaa, tulee olla myös muuta taloudellista toimintaa. Verotuksella organisoidussa tuotannossa ei synny rahaa kuten markkinoilla vaihdon kautta, mutta verojakin voidaan käyttää vaihdon kautta ylijäämää tuottavaan toimintaan.

Kuvitelma yhteisön tarvitsemien tavaroiden ja palvelujen tuottamisesta vain verojen varassa on perin harhainen. Verojen saamiseksi on oltava verotettavaa tuloa ja sitä taas saadaan vain vaihdannalla markkinoilla, jossa toiminta edellyttää ihmiseltä moninaisia taitoja eli

tuloksellisia toimintajärjestelmiä. Ihmisten tuloksellista toimintaa tuotannossa ja vaihdannassa tukevat yhteiset tulokset ovatkin hyvinvointia edistävässä taloudellisessa toiminnassa tärkeimpiä asioita. Verojen käyttäminen niihin voidaan katsoa hyvinvoinnin edistämiseksi. Tyytyminen vain saavutettujen tulosten toistumisen turvaamiseen voi johtaa ennen pitkää toiminnan ja hyvinvoinnin taantumiseen ympäristön muuttuessa sekä tarjotessa uusia tulospotensseja.

Markkinoilla tapahtuvaa ja verojen varassa organisoitua taloudellista toimintaa ei voida tarkastella toistensa vastakohtina eikä toisiaan korvaavina vaihtoehtoina ihmisen hyvinvoinnin kannalta. Ne ovat toisiaan täydentäviä toimintatapoja ihmisen tuloksellisessa toiminnassa. Markkinoilla toiminnan vastakohtaksi voidaan katsoa poliittisen hierarkian varaan eli keskitetysti järjestetty tuotanto, jossa poliittiset päätöksentekijät hallitsevat tuotantoketjuja ja ohjaavat hyödykkeiden tuotantoa sekä jakelua. Tällainenkin toiminnan organisointi synnyttää rahaa, jos vaihtoon osoitetuista hyödykkeistä saadaan voittoa.

Verotus ei ole vain keino jakaa ja tasata vaihdon tuomaa tulosta, sillä voidaan myös ohjata markkinoiden toimintaa. Hyödykkeiden käyttöä voidaan ohjata määräämällä niille hintoihin vaikuttavia veroja ja maksuja. Veron kautta voidaan palauttaa markkinoiden ulkoistamia kustannuksia hintaan. Esimerkiksi tuotannon ja kulutuksen aiheuttamia yhteiskunnallisia kuluja voidaan palauttaa verojen avulla hintoihin ja maksattaa saastuttajilla heidän aiheuttamia kuluja. (Lehtonen 1996: 44-47; Tuomala 1997: 75.)

Veroja asetettaessa onkin mietittävä, mitä niillä halutaan saada aikaan eli miten niitä käytetään ohjaamaan markkinoiden toimintaa ja missä toiminnassa veroina kerätyt rahat ovat hyödyllisiä elementtejä. Veroilla organisoidussa toiminnassa on keskeisintä arvioida, miten saavutetut tulokset luovat uutta verotettavaa tuloa tuovaa toimintaa, jotta tasapaino säilyisi. Jos veroilla luotua toimintaa ei ole kytketty saatavien verojen määrään, niin verojen vähentäessä toimintaa joudutaan ehkä rahoittamaan velanotolla. Se lisää verotusta kohti paineita, sillä velan korot ja lyhennykset on maksettava, mihin taas tarvitaan lisää veroja. Liian laaja verojen varaan organisoitu taloudellinen toiminta voi siten tuottaa häiriöitä muulle taloudelliselle toiminnalle, josta verotus on riippuvainen. Taloudellisen toiminnan ohjaaminen verotuksen kautta vaatii ohjauspäätöksiä tekevilta ihmisiltä erittäin suurta taloudellisten asioiden ymmärtämistä.

Systeemisessä tarkastelussa talouden keskeiset toimijat, yritykset, voidaan nähdä myös laajemmin kuin vain yritykseen kuuluvien yhteisiä tuloksia toteuttavina järjestelminä. Yritysten yhteisjärjestelminä tuottamat tulokset, joita myös niiden toimintaan liittyvät verot ilmentävät, ovat pohjana muulle toiminnalle koko yhteisössä eikä vain yrityksen omistajien ja työntekijöiden toiminnalle. Sidosryhmien oikeutettujen vaatimusten toteutus on yritysten eettisen johtamisen lähtökohta (Kaptein 1998: 7). Myös pareto-optimiin pyrkivässä markkinatalouden ideassa on mukana ajatus, että kaikki vaihtoon osallistujat hyötyisivät. Kuluttaja ja tuottaja hyvin toimivilla markkinoilla eivät pysty hyötymään toisen kustannuksella.

Systeemisesti veroa voidaan tarkastella hyvinvointiin monipuolisesti vaikuttavana yhteisen tuloksen ilmentymänä. Sen avulla voidaan tuottaa uusia ihmisten hyvinvointia lisääviä tuloksia ja sen avulla voidaan myös tasata hyvinvointia. Taloudellisen toiminnan kannalta

parhain tilanne on, että rahaa käyttävien joukko on laaja. Verotuksen kautta tulonsiirtoina rahaa saavat ovat vaihtotoiminnassa tulokseen johtavissa rakenteissa mukana rahoineen. Tarkoituksenmukainen tulonsiirtomenettely tällöin jopa vakauttaa markkinoiden toimintaa, mikä on hyvinvoinnin kannalta etu.

Tulonsiirtojen rahoittamiseksi tarvittavien verojen ja maksujen voidaan katsoa muodostavan nykyisin merkittävän rasitteen pohjoismaiden yhteiskuntien kilpailukyvyille. Tulonsiirtoihin saattaa sisältyä myös monia talouden ja yhteiskunnan järkevän toiminnan kannalta epätarkoituksenmukaisia insentivejä. Tulonsiirtojen tarkempi kohdistaminen saattaa olla välttämätöntä. Niiden keskeiseksi tarkoitukseksi voidaan katsoa ihmisten kannustaminen vastuulliseen ja yhteiskunnan kannalta tarkoituksenmukaiseen käyttäytymiseen etuuksien tarpeettoman ja yhteiskuntaa taloudellisesti köyhdyttävän, tuhlaavan hyödyntämisen sijasta. (Kasvio ym. 1999: 224.)

4.7 Tulonjako ja hyvinvointi

Tulonjaon voidaan sanoa yleensä tulevan ymmärretyksi markkinoilta saadun rahamäärän uudelleen jakamisena. Sillä tasataan jo rahaa saaneiden keskinäistä jakoa ja suunnataan rahaa niille, jotka eivät välittömästi ole osallisena markkinoilta saadun rahan jaossa. Tulonjakoa käsitellään myös oikeudenmukaisuuskysymyksenä, jolloin keskustelua käydään oikeudenmukaisesta jaosta. Joissakin näkemyksissä painottuu tasajako. Toinen näkökulma tulonjakoon on vähimmäisturvan takaaminen. (Hautamäki 1993: 147 ja 155-157.)

Modernissa taloudessa talous- ja rahapolitiikka muodostaa erottamattoman osan laajempaa tulonjaon ongelmaa (Galbraith 1979: 332-334). Suomessa esimerkiksi devalvaation mahdollisuus johti käyttäytymismalliin, jolla korjattiin muita maita nopeamman inflaation heikentämää kilpailukykyä ja tulonjakoa sekä parannettiin yritysten kannattavuutta samoin kuin tuettiin erityisesti vientiteollisuuden investointeja (Kiander ym. 1998: 25). Emukytkennän jälkeen devalvaatio ei ole kuulunut talouspolitiikan ratkaisuvaihtoehtoihin.

Systemisessä tarkastelussa hyvinvointi on tuloksellista toimintaa, joten tulonjakoa voidaan lähestyä uudenaikaisesta näkökulmasta. Sen funktioksi voidaan ymmärtää ihmisten kytkentä taloudellisiin toimintajärjestelmiin. Tarkastelukulma kääntyy tulosten aikaansaamiseen, johon sekä taloudellisessa toiminnassa että julkisessa hallinnossa pitää kiinnittää huomio. Tulonjaon kautta voidaan luoda myös rakenteita, jotka sitovat ihmisiä tuottamaan uusia jaettavia tuloksia. Perinteisessä poliittisen kommunikoinnin kautta toteutetuissa menettelyissä ihminen näyttää jäävän passiiviseksi saajaksi.

Kasvio (1994: 264-265) hahmottelee vaihtoehtoisen strategian, jossa yhteiskunnan käytävissä olevia voimavaroja tulisi suunnata määrätietoisesti tehokkaan, joustavan ja kilpailukykyisen talouden tehosektorin muodostamiseen. Tämän tuloksena tulisi olemaan kansantalouden ydin, jolla on erittäin korkea tuottavuus. Sen piirissä työskennellään kehittyneissä ja korkeatasoisissa työympäristöissä. Se tarvitsee tuekseen hyvin toimivat infrastruktuuripalvelut ja kehittyneen kansallisen innovaatiojärjestelmän. Tämän sektorin voidaan odottaa palauttavan yhteiskunnalle osan tarvitsemiensa infrastruktuuripalvelujen aiheuttamista

kustannuksista sen maksettaviksi koituvien verojen ja maksujen muodossa. Sektori todennäköisesti työllistäisi suurimman osan aktiiviväestöstä, mutta täystyöllisyyttä sen avulla ei edes pyritä turvaamaan. Tämän tehosektorin, johon kuuluu nykyistä huomattavasti kevyempi ja tehokkaampi julkisen palvelutuotannon järjestelmä, rinnalle voidaan luoda edellytykset vähemmän säänneltyjen ja kevyemmin verotettujen tavaroiden ja palvelujen vaihdannan muotojen kehittymiselle. Samalla ihmisten passiiviseen ylläpitämiseen tähtäävästä työttömyysturvasta voitaisiin siirtyä kansalaisten aktiiviseen sosiaaliseen työllistämiseen.

Kasvion hahmottelemassa strategiassa ihmisen hyvinvointi tulee ymmärretyksi tuloksellisena toimintana, joten se saattaa tarjota pohjaa kehittää asioita. Sen kautta on mahdollista organisoida sekä rahaa synnyttävää toimintaa että sitoa ihmiset muutoin hyödylliseen yhteistyöhön. Siinä hahmotuu oikeastaan kaksi rinnakkaista tuotanto- ja vaihdantajärjestelmää. Tehosektorin tuottaman rahan tukemana osittain organisoidaan toinen rinnakkainen tuotanto- ja vaihdantajärjestelmä, jossa ei odotetakaan päästävän samanlaisiin rahamääräisiin tuloksiin kuin tehosektorilla. Tämäkin toiminta on yhteisöllisen kommunikoinnin kohteena samalla tavoin kuin tehosektori. Tämän sektorin kehittyminen saattaa johtaa julkisen hallinnon palvelujärjestelmän uudelleen järjestämiseen.

Toinen vaihtoehto saattaa olla, että huomio kiinnitetään vain tehosektorin toimintaan, jolloin rinnalle syntyy yhteisöllisen ohjaavan päätöksenteon ulkopuolinen "harmaa" sektori. Molemmassa on tavoitteena mahdollisimman hyvän rahamääräisen tuloksen saaminen. Näiden sektoreiden intressit jopa yhdistyvät, mikä voi johtaa yhteisöllisen ohjaavan toiminnan merkityksen vähenemiseen ja sitä kautta erilaisten ryhmäetujen voimakkaaseen puolustamiseen sekä siitä seuraavaan yhteiskunnalliseen epävakauteen.

Kun hyvinvointi ymmärretään tuloksellisena toimintana, Kasvion hahmottelemaa strategiaa voidaan pitää pohjana tulonjaon uusissa ratkaisuisissa. Ratkaisujen yksityiskohtia voidaan etsiä kokeilujen kautta. Esimerkiksi kunnissa voidaan kunnallisia palveluja korvaavien tai täydentävien vaihtoehtojen syntymistä edistää ostamalla niitä ulkopuolisilta yrityksiltä, joiden toimintaa voidaan tarkoituksenmukaisella tavalla subventoida. Verotuksessa voidaan tehosektorin ulkopuolisille yrityksille antaa etuja. Tuen antamisen edellytykseksi on katsottava, että yrityksessä on toimintaan riittävä osaaminen ja pyrkimys pitkäaikaiseen toimintaan. Myös osaamisen lisäämistä voidaan tulonjaon keinoin edistää.

4.8 Yhteenveto ja johtopäätökset

Talouden perinteisen ja systeemisen tarkastelun erona voidaan nähdä, että perinteisesti taloutta tarkastellaan yksilökeskeisesti. *Tutkimusongelman toiseen kysymykseen talouden ja hyvinvoinnin kytkennästä voidaan tiivistetysti vastata, että systeemisessä tarkastelussa hyvinvointia merkitsevä taloudellinen toiminta nähdään yhteisiin tuloksiin johtavina rakenteina, toimintajärjestelminä, joissa ihmiset voivat olla mukana laajasti toteuttamassa ja jakamassa tuloksia, joiden varaan rakentuu taas uutta toimintaa.*

Taloudellinen toiminta voidaan ymmärtää jäykän ja muodollisen järjestelmän sijaan tuloksesta toiseen etenevänä prosessina. Talouden toimintajärjestelmät ovat monimutkaisia ja

niiden kautta ihmiset kietoutuvat laajasti tulokselliseen yhteistyöhön. Tulokset ilmentyvät uusia toimintamahdollisuuksia tarjoavina ympäristömuutoksina, joita voivat olla rahat, tavarat ja palvelut. Hyvinvoinnin kannalta taloudellisessa toiminnassa tärkeäksi asiaksi nousee yhteisöjen suuntautuminen tuloksiin, jotka sitovat yhteisön jäseniä kaikkia hyödyttävään toimintaan.

Systeemisen tarkastelun voidaan nähdä antavan talouteen laajemman näkökulman. Se laajentuu hinnoittelun ja liiketoimintakustannusten (transaktiokustannusten) tarkastelusta eli rahamäärien tarkastelusta ihmisille tuloksellisen toiminnan mahdollistavan toimintaympäristön tarkasteluun. Taloudellinen toiminta voidaan ymmärtää laajasti toimintaympäristön muuttamisena, jonka avulla ihmiset turvaavat hyvinvointinsa. Käytännössä jokainen ihminen saavuttama tulos muuttaa hänen itsensä ja toisen ihmisen toiminnan edellytyksiä.

Taloudellinen toiminta ei pysähdy vaihtotapahtumaan. Sitä on tarkasteltava jatkuvana tulosten ketjuna, jossa mikään tulos tai sen ilmentymä ei saa olla esteenä ihmisen uudelle toiminnalle. Tällaisia esteitä taloudellisessa toiminnassa saattaa muodostua fyysisen ympäristön vaurioiden takia tai elementtien keskittymisestä samoihin järjestelmiin. Tämä tarkoittaa tilanteita, joissa yhteisen tuloksen jakamiseen osallistuu suppea joukko tai rahaa ja muita ympäristöelementtejä hallitsevia osapuolia ei saada mukaan uusiin yhteisiin tuloksiin suuntautuviin rakenteisiin. Systeemisen tarkastelun mukaan liiallista keskittymistä estävää säätelyä voidaan pitää perusteltuna.

Taloudellinen toiminta on laajaa ihmisten yhteistyötä, jolloin taloudellisiin tuloksiin suuntautumisessakin tarvitaan laajaa kommunikointia. Taloutta ei voida nähdä irrallaan muusta yhteiskunnallisesta ja kansainvälisestä kommunikoinnista. Tämä näkökulma on mukana institutionaalisessa taloustieteessäkin, jossa korostetaan yhteiskunnallisten instituutioiden ja taloudellisten organisaatioiden vuorovaikutusta talouden säätelyssä.

Hyvinvointia edistävää taloudellista toimintaa voidaan luonnehtia seuraavasti:

- 1. Markkinataloudessakin hyvinvointiin kuuluu ihmisten suuntautuminen myös muiden kuin rahamääräisten tulosten tavoitteluun.*
- 2. Hintakilpailussa pitää ottaa huomioon kaikki hintaan vaikuttavat tekijät ja hintojen kautta on pyrittävä saamaan rahaa jaettavaksi niillekin, jotka eivät ole mukana saamassa rahaa suoraan tuotannon ja vaihdannan ketjuista. Markkinatalouden toimivuus on vaihdon varassa ja siinä tarvitaan rahaa.*
- 3. On tarpeen selvittää uudenlaisten tuotanto- ja vaihdantamahdollisuuksien kehittämistä kansainväliseen kauppaan perustuvan toiminnan rinnalle ja sen tuella, jotta ihmiset saataisiin laajemmin mukaan yhteisiin tuloksiin aktiivisina toimijoina.*
- 4. Ihmisten laajaa yhteistyötä ei voida jättää vain maailmanlaajuisesti toimivien yritysten varaan, vaan ihmiskunta tarvitsee yritysten tavoitteita laajempia toimintaa suuntaavia tavoitteita, joiden mukaan myös taloudellisessa toiminnassa suuntaudutaan. Taloudellisen toiminnan ohjaus vaatii laajaa valtioiden rajat ylittävää kommunikointia.*

5. *Systeemisen tarkastelun avulla talouteen saadaan perinteistä kokonaisvaltaisempi näkökulma. Systeemisessä tarkastelussa talouskieli ja -käsitteistö voidaan yhdistää ympäristökieleen ja sen käsitteisiin joustavasti sekä mikro- että makrotalouden tasolla, koska talouden toimintajärjestelmätkin rakentuvat ihmisen ja ympäristön elementeistä.*
6. *Taloutta voidaan tarkastella aina ihmisen toimintana, jossa ihmiset suuntautuvat keskinäisen kommunikointinsa kautta tuloksiin. Mitä paremmin ihmiset yhteiset tulokset tietävät, sitä näkyvämmäksi talouden ohjaava näkymätön käsi voidaan hahmottaa taloudellisissa tarkasteluissa.*

5 JULKINEN HALLINTO JA HYVINVOINTI

Luvussa luodaan ensin katsaus nykyisiin käsityksiin julkisesta hallinnosta ja sen liittymisestä hyvinvointiin. Julkista hallintoa tarkastellaan tutkimuksessa poliittisena päätöksentekona, jonka tärkein ilmentymä on oikeusjärjestys, jolla hyvinvointipalvelujen tuottaminen viime kädessä säännellään. Perinteisesti poliittiseen toimintaan on kytketty myös tarkastelussa mukana oleva demokratia.

Tutkimuksessa pidetään annettuna tosiasiana, että julkinen hallinto on olemassa hyvinvointipalvelujen tuottamista varten ja sen yksityiskohtiin tarkastelussa ei mennä. Tutkimuksessa sen sijaan hahmotetaan muutoksia, joiden voidaan katsoa edistävän julkisen hallinnon muuttamista entistä paremmin hyvinvointia tukevaksi. Tarkastelussa keskitytään kuntien toimintaan ja niiden sekä valtion väliseen suhteeseen. Luvussa vastataan tutkimusongelman toiseen kysymykseen julkisen hallinnon osalta.

5.1 Katsaus käsityksiin julkisesta hallinnosta

5.1.1 Julkisen hallinnon järjestäminen

Hallinnollisen ajattelun lähtökohtana voidaan pitää ihmisten tarvetta hoitaa yhteisiä asioitaan. Pienyhteisöissä yhteiset asiat liittyivät sisäiseen järjestykseen ja ulkoiseen turvallisuuteen. Yhteisömuodostuksen laajetessa keskeiseksi asiaksi nousi julkisen vallan käyttö. Hallinto alettiin ymmärtää laajemman poliittisen koneiston osana. Ylimmillä poliittisilla päättäjillä katsottiin olevan suvereeni vallankäyttöoikeus, jonka perimmäisenä takeena oli väkivallan käyttö tai sillä uhkaaminen. Hallintoa on myöhemmin tarkasteltu rationaalisena byrokratiana. (Salminen ym. 1985: 128-129.)

Julkinen hallinto on eri puolilla maailmaa järjestetty eri tavoin. Euroopassa on esimerkiksi nähtävissä neljällä eri tavalla organisoitua hallintotyyppiä. Saksalaisessa mallissa on pohjana liittovaltio, jossa on selkeä työnjako keskushallinnon ja osavaltioiden kesken. Valtio on vahva, mutta sen toimintaa suhteessa kansalaiseen säädellään tiukasti laeissa, joiden noudattamista, myös perustuslain noudattamista, valvovat erilaiset oikeusistuimet. Ranskalaisessa mallissa valtio on vahva ja autonominen. Hallinto on keskusjohtoista ja paikallistason vaaleilla valitut elimetkin hoitavat keskushallinnon määräämiä tehtäviä. Valtio on kuitenkin vetäytynyt paikallistason tehtävistä ja paikallishallinnon itsenäisyys suhteessa valtioon on kasvanut 1980-luvulta lähtien. Paikallishallinnolla ei kuitenkaan ole ollut resursseja hoitaa sille jääneitä tehtäviä. Brittiläinen malli on dualistinen eli keskushallinto ja paikallishallinto ovat erillisiä. Valituilla paikallisilla elimillä on suuri autonomia ja keskusvalta ei puutu paikallistason asioihin. Skandinaavisessa mallissa on aineksia kaikista edellä kuvatuista malleista. (Antola 1998: 53-55.)

Valtion hallinnossa on uuden ajan alusta asti korostunut taloudellisen toiminnan turvaaminen. Esimerkiksi Ruotsi-Suomessa vuonna 1614 julkaistun kauppaordinantian tarkoituksena oli organisoida valtakunnan kaupankäynti niin, että maan porvaristo saataisiin kaupparenkulun ja teollisuuden harjoittamiseen sekä tehokkaaseen kaupankäyntiin. Kruunu loi

järjestystä sääntelyn ja etuoikeuksien jaon avulla. Järjestys merkitsi valtiolle tuloja tullimaksujen ja verojen muodossa. (Möller 1954: 13-19; Virrankoski 1975: 39-40.)

Englannissa alkoi 1700-luvulla kehittyä liberalismi, jonka mukaisesti valtiovallan ei tulisi puuttua taloudelliseen toimintaan. Valtiolla katsottiin olevan tiettyjä välttämättömiä ja välttämättömiä funktioita. Valtiolla katsottiin erityisesti kuuluvan verotuksen eri muodoissaan, lainsäädännön ja oikeudenkäytön sekä poliisin toiminnan eli järjestyksen ja turvallisuuden ylläpidon sekä jossakin määrin myös opetustoiminnan. (Salminen ym. 1985: 22-35.)

Veroja on käytetty myös yhteiskunnan perusrakenteiden luomiseen (tiet, liikenneyhteydet, energia- jäte- ja vesihuolto). Sen lisäksi valtiolliseen toimintaan on liittynyt sosiaalisen yhteisvastuun kautta yksilön tukemista. Tähän kehitykseen on vaikuttanut sekä uskonnollisperäinen (kirkollinen) hyväntekeväisyys että keskiaikaiseen ammattikunta- ja kiltalaitokseen kuulunut jäsenistön keskinäinen toistensa auttaminen.

Uuden ajan alkaessa pohjoiseurooppalaisen yhteiskunnan tärkeimmät instituutiot eli kirkko, valtio ja ammattikunnat (sekä killat) olivat järjestämässä toimeentulon turvaamista jäsenilleen omalla tavallaan. Valtio perusti parantumattomasti sairaiden eristämiseksi hospitaaleja. Myös lastenkoteja ja pakkotyölaitoksia perustettiin. Kustaa Vaasan suorittamien reformien köyhdyttämän kirkon seurakunnat kykenivät lähinnä yksityisten lahjoitusten turvin 1600-luvun alussa köyhäinhoitoon. Vuosisadan loppupuolella alkoi lainsäädännössä ja käytännössä vakiintua ajatus, että vaivaishoidon järjestäminen oli seurakuntien varsinaisia tehtäviä. Tätä varten ne saivat kuolinpesien vaivaisprosentit ja sakkotuloja. Vaivaishoito siirtyi vuonna 1852 annetulla asetuksella kirkosta riippumattomalle johtokunnalle. Kunnallishallinnosta tuli köyhäinhoidosta vastuullinen toimija, kun kunnat vuonna 1865 ja kaupungit 1873 erotettiin seurakunnista itsenäisiksi yksiköiksi. (Anttonen & Sipilä 2000: 23-29.)

Sosiaalihuollon rinnalla julkinen terveydenhuolto ja sairaanhoito liittyivät pitkälti köyhäinhoitoon. Siinä toimijoita ovat olleet lähinnä valtio ja kunnat, joille nykyisin kuuluu vastuu asioista. Kuntien merkitys varsinkin köyhäinhoidossa oli keskeinen, vaikka vuoden 1879 vaivaishoitoasetuksen mukaan työkuuntoisten köyhien auttaminen oli kunnille vapaaehtoista ja auttamisen pakko oli vain tiettyjä ryhmiä (esim. raajarikkoja ja vanhuuttaan heikkoja) kohtaan. Liberalismi korosti moraalista velvollisuutta ja yksilöiden vapaata tahtoa, hyväntekeväisyyttä. Turvallisuuteen kuuluvasta kuria ja järjestystä korostavasta ajattelusta on siirrytty ensin sosiaalisia epäkohtia korjaaviin ja lieventäviin sosiaalisiin oikeuksiin. Ne olivat poliittisen vallan käytön välineitä, joilla toteutettiin yhteisöllisiä tavoitteita, esimerkiksi väestöpoliittisia tavoitteita. Yhteisöllisistä tavoitteista on siirrytty yksilöllisten oikeuksien turvaamiseen. (Anttonen ym. 2000: 34-36; Huhtanen 1993: 28-39.)

Opetustoimen puolella kirkko huolehti alkuun opetuksesta. Vuoden 1686 kirkkolaki asetti ripille ja avioliittoon pääsyn ehdoksi lukutaidon. Koulutusta antoivat myös edistyneimmillä paikkakunnilla yksityiset ruukin- tai tehtaankoulut. Vuonna 1866 annettu asetus velvoitti kaupunkiseurakunnat perustamaan kansakouluja 8-14 vuoden ikäisille lapsille. Ennen sitä oli jo esimerkiksi Hausjärvellä aloittanut yksityisvaroin kansakoulu 1856. Kansakoululaitos alkoikin levitä sen jälkeen sekä yksityisenä että kunnallisena toimintana. Tänä päivänä opetustoiminta koetaan tärkeänä julkisena toimintana. (Anttonen ym. 2000: 36-40.)

Ihmiset ovat jatkuvan keskustelun myötä suuntautuneet tarvitsemiinsa tuloksiin valtion ja kuntien organisaatioiden kautta. Keskustelussa julkisen hallinnon hyvinvointipalveluista tänä päivänä voidaan nähdä korostuvan kysymyksen, millaisiin tuloksiin verovarojen varassa on mahdollista tai pitää suuntautua ja kenelle tulokset ovat tarkoitettut. Keskustelua rajanvedosta, miten erottaa apua tarvitsevat kaikista apua haluavista, on käyty koko ajan sen jälkeen, kun köyhäinhoito otettiin yhteiskunnan vastuulle (emt. 25).

Suomalaisessa hallinnon järjestämisessä valtio on ennen kaikkea hyvinvointipalvelujen edellytysten rakentaja ja valtakunnan tasapainoisen kehityksen sekä samalla myös kansalaisten samanarvoisen kohtelun ja perusoikeuksien toteutumisen turvaaja. Valtion ja kunnan nähdään olevan yhteisvastuussa kansalaisista. Valtiollisia tehtäviä ovat kansakunnan kilpailukyvyistä huolehtiminen strategisin linjauksin EU:ssa, oikeusvaltiolliset tehtävät, valtakunnallisen perusinfrastruktuurin ylläpitäminen, tutkimuksen ja korkeimman opetuksen sekä kuntien hyvinvointipalvelujen edellytysten luominen. Valtion on myös varmistettava sosiaalinen turvallisuus tulonsiirroilla suoraan kansalaisille. (Nummela ym. 1996: 239.)

Nykyinen ajattelutapa julkisesta vallasta ihmisten elämää ohjaavana ja palveluja tuottavana asiantuntijavaltana korostaa valtion merkitystä. Valtioon kertynyttä asiantuntemusta ei ole pidetty erinomaisena vain sen vuoksi, että se perustuu valtavaan tietomäärään, vaan myös siksi, että keskitetyssä järjestelmässä on ollut mahdollista sovitella erilaisia etunäkökohtia riittävän monia tahoja tyydyttäväksi kompromissiratkaisuiksi. Hyvinvointivaltion tasa-arvon periaate ja asiantuntemus ovat johtaneet yhdenmukaisuuteen. (Jallinoja 1993: 33-34.)

Hyvinvointivaltion voidaan katsoa syntyneen teollistumisen seurauksena. Se reagoi teollistumisen vaikutuksiin sosiaalisen avun järjestelyillä. Nykyisin hyvinvointiin liittyy jo sosiaalisen avun sekä haittojen kompensaation lisäksi muita vaatimuksia. Hyvinvointivaltion ongelma on, että erojen kompensointi ei poista eriarvoisuutta, vaan luo sille jatkuvasti uusia muotoja. Hyvinvointivaltion toiminnan logiikkaan kuuluu, että siinä politiikan kautta luodaan tilanteita, jotka aiheuttavat politiikalle itselleen yhä suurempia ongelmia. Poliitiikka asettaa hyvinvointivaltiolle raskaan kuorman. Hyvinvointivaltiossa syntyy koko ajan uusia vaatimuksia, joita politiikan kautta yritetään tyydyttää. Hyvinvointivaltion kehitys johtaa yhä suurempaan poliittisesti relevanttien teemojen ja etujen inklusioon eli politiikan piiriin tulee koko ajan uusia asioita. (Luhmann 1990: 21-22, 30-39, 50 ja 144.)

Politiikan kautta kansalaisten taloudellista ja sosiaalista järjestelmää koskevat toiveet sekä halut välittyvät valtiolliseen päätöksentekoon. Poliitiikkaan kytketään poliittinen järjestelmä, jonka osiksi katsotaan hallinnolliset organisaatiot, painostusryhmät, äänestäminen, puolueet ja kaikki näihin suhteessa olevat sosiaaliset elementit kuten yhteiskuntaluokat sekä alueelliset ryhmittymät, jotka osallistuvat poliittiseen prosessiin. Prosessissa muotoillaan yhteiskunnalliset päämäärät, ja poliittisen järjestelmän tehtäväksi nähdään vaateiden muuttaminen päätöksiksi. Arvojen ja hyötyjen jakaminen hoidetaan julkisten viranomaisten auktoritativisin päätöksin. Valtio yhtenä poliittisen toiminnan organisaatioista kuuluu järjestelmään sosiaalisen järjestyksen ylläpitäjänä. Laajassa mielessä politiikka on nähty kaikkinaiseksi organisoituneiden ihmisryhmien hallinnaksi ja ahtaammassa mielessä vain julkisten organisaatioiden hallitsemiseksi. (Berndtson 1992: 25, 35 ja 179-180; Easton 1953: 96-97, 185-191 ja 208-209; Noponen 1992: 32 ja 39-43; Paloheimo ym. 1997: 130-135.)

Yhteiskunnalliseen hallintaan liittyy oikeusjärjestys, joka on tulos poliittisesta toiminnasta ja säätelee myös sitä, sillä valtiossa organisoidutaan oikeusjärjestyksessä kuvatulla tavalla. Oikeusjärjestys on oikeusnormien muodostama kokonaisuus. Valtioyhteisön oikeusjärjestys on keskeinen poliittisen toiminnan tulos. Se ilmentää institutionalisoitua poliittista valtaa, mutta se säätelee myös vallankäyttöä, sillä valtiosääntönormien tarkoituksena on politiikan sääntely. (Friedrich 1963: 180; Jyränki 2000: 43.)

Oikeusjärjestykseen kuuluvat lait ja niiden sisältämät säännökset. Oikeusnormi voi ilmetä yksittäisestä säännöksestä tai laista suoraan tai se on siitä johdettavissa. Normeja voi myös muodostua oikeuskäytännön seurauksena. Lain tai oikeustavan mukaiset säännöt eli normit määrittävät sen, mitä valtioyhteisössä pitää, saa tai ei saa tehdä. Niillä ohjataan kansalaisia käyttäytymään ja viranomaisia reagoimaan, jos käyttäytyminen ei ole normien mukaista. Niiden noudattamatta jättämisestä seuraa oikeudellisia sanktioita, jotka ovat erilaisia rangaistuksia ja vahingonkorvauksia, joiden määräämistavat normeissa myös kuvataan. Oikeusjärjestys säätelee yhteiskuntaelämää, ja se edellyttää valtiollisen pakkovallan, valtion olemassaoloa, jolloin sillä on kansallinen luonne. Suomen oikeusjärjestys on monivaiheisen historiallisen kehityksen tulos. Siihen ovat vaikuttaneet niin valtiolliset ja poliittiset kuin taloudelliset sekä sosiaaliset muutokset. (Aarnio 1978: 63 ja 65-66; Hautamäki 1999: 31-35; Makkonen 1981: 125-128; Niemivuo 1991: 29; Timonen 1999: 3-5.)

Oikeusjärjestyksen avulla on pyritty myös luomaan yhdenvertaisuutta ihmisten kesken. Yhdenvertaisuus kytkeytyy lain yleisyyteen ja abstraktisuuteen. Laki on tarkoitettu sovellettavaksi ennalta rajoittamattomaan määrään yksittäistapauksia, jotka on määrätty vain yleisin tuntomerkein. Laki-käsite edellyttää kansalaisten ymmärtämistä muodollisesti yhdenvertaisiksi ja vapaiksi subjekteiksi, jolloin laki yleisyydellään turvaa yhdenvertaisuutta. Persoonatonta lakia on soveltamistilanteissa vaikea heikentää mielivaltaisain ja puolueellisin toimin. (Jyränki 2000: 67-68.)

Tasa-arvoisuuden keskeisiä toteuttajia ovat kunnat. Keskeiseksi vaikuttajaksi tasa-arvon saavuttamisessa nähdään valtionapupolitiikka. Sen lähtökohtana on kansalaisten kannalta primaarinen tasa-arvo peruspalvelujen saamisessa kansalaisen varallisuudesta ja asuinpaikasta riippumatta. Valtionapupolitiikan tehtävänä on turvata kunnille taloudellinen kyky tuottaa vaadittavaa tasoa olevat palvelut. (Laasanen 1999: 85.)

Yhteenvetona nykyisistä julkiseen hallintoon liittyvistä käsityksistä voidaan sanoa, että valtio ja kunta koetaan yksittäistä ihmistä palvelevina toimijoina sekä vallankäyttäjinä, jotka toimivat poliittisen ohjauksen alla lainsäädännössä määritellyllä tavalla. Keskeinen tavoite on ihmisten hyvinvoinnin tasaaminen hallinnon toimenpitein. Hallinnon järjestäminen ilmentää hyvin pitkälle ajattelua, että valtioyhteisön päätöksentekijäin ja hallinnossa toimivien asiantuntijain velvollisuus on huolehtia yhteisön jäsenten hyvinvoinnista. Kansalaisten tarpeita tyydytetään julkisen vallan toimenpitein, joiden suoritusvastuu on kunnilla, mutta valtion on taattava peruspalvelujen osalta riittävä yhdenvertaisuus maan eri osissa. (Komiteanmietintö 1996:16: 13 ja 15-16; Nummela ym. 1996: 59 ja 260-263.)

5.1.2 Julkisen hallinnon muutostarpeet

Julkisen hallinnon osalta muutostarpeena on nähty, että keskitettyä hallintokulttuuria on purettava. Valtion keskushallinnon alistava luonne on muutettava uudistamalla lainsäädännön perusteita niin, että myös alenmille viranomaisille, itsehallintoelimille ja kansalaisille itselleen jää liikkuma-alaa. Tiukka keskushallinnon alempiin hallintotasoihin kohdistama ohjausjärjestelmä tulisi purkaa ja valtionhallinnon hierarkkisia tasoja tulisi vähentää. (Tiihonen ym. 1992: 276-277.)

Kunnallishallinnon osalta voidaan todeta, että jäykästä resurssiohjailusta on palattu kuntien omaa toiminnan vapautta korostavaan valtionapupolitiikkaan. Tähän kehitykseen kuuluivat erilaiset vapaakuntakokeilut 1980-luvulla ja 1990-luvun alkupuolella. Niiden tarkoitus oli antaa kunnille mahdollisuus sopeuttaa organisaationsa paikallisten olosuhteiden mukaan ja saavuttaa siten demokraattisia sekä taloudellisia etuja. Suomessa lainsäädännön kehitys 1990-luvulla on mahdollistanut paikallisia ratkaisuja. Uusi kuntalaki sallii kuntien välisen vaihtelun palvelujen järjestämisessä ja luottamushenkilöorganisaation muotoilemisessa. Hyvinvointivaltiota rakennettaessa tasa-arvo oli samojen asioiden tekemistä samalla tavalla kaikissa kunnissa. Uudessa hallintokulttuurissa mahdollistaminen on avainsana tasa-arvoa ajatellen. Keskeiseksi vaikuttajaksi tasa-arvon saavuttamisessa nähdään valtionapupolitiikka, jonka lähtökohtana on kansalaisten kannalta primaarinen tasa-arvo peruspalvelujen saamisessa kansalaisen varallisuudesta ja asuinpaikasta riippumatta. Valtionapupolitiikan tehtävänä on turvata kunnille taloudellinen kyky tuottaa vaadittavaa tasoa olevat palvelut. (Laasanen 1999: 85; Niemi-Iilahti 1992: 253-277; Sandberg ym. 1997: 32-33.)

Palvelujen turvaamisessa katsotaan tarvittavan taloudellisesti riittävän vahvoja kuntia. Uuden valtiosuusjärjestelmän nähdään sopeuttavan kuntia vähenevän rahan politiikkaan. Kun valtiosuusastaso alennetaan, ei kunnille jää juuri muita vaihtoehtoja kuin sopeutua uusiin taloudellisiin raameihin. Perusoikeuksien turvaamisen takia kysymys kuntien koosta on myös noussut esiin vahvasti valtiosuus uudistuksen myötä. Kuntien yhdistymistä suuremmiksi yksiköiksi on perusteltu kunnallisten palvelujen tehokkaammalla ja taloudellisemmalla tuottamisella. Yksikkökoon suurentumisen on nähty vapauttavan resursseja hallinnoinnista palvelujen tuottamiseen ja lisäävän todellista itsehallintoa suhteessa valtioon, kun isompi yksikkö ei ole taloudellisesti niin riippuvainen valtiosta. (HE 135/1997: 8-9; Komiteamietintö 1996:16: 19-24; Laasanen 1999: 235.)

Kunnallishallinnon uudistuksiin on katsottu liittyvän myös halu tehdä kaikista kunnista niin samankaltaisia, että niissä päätettäisiin samoista asioista ja tuotettaisiin samat palvelut. Tällaisen pyrkimyksen on kytketty jonkinlainen keskittämistä palveleva yhtenäiskuntakäsitys. Kuntien yhdistymiseen pyrkivään kuntajakopolitiikkaan on liitetty huolestuttavana seikkana halu kääntää hajauttava ja kuntien itsehallinnolle rakentuva politiikka valtiokeskempään suuntaan. (Sandberg ym. 1997: 17-18 ja 86)

Hallintoa asiantuntijoiden palveluna korostavassa näkemyksessä hyvinvointi nähdään valtion vastuulla olevana asiana. Hallinnon tarkastelussa korostetaan kansalaisläheistä toimintaa, mutta huomio on edelleen hallinnon järjestämisessä ja ihmisen osallistumisessa siihen. Ihminen on kuntalaisena päätöksentekoon osallistuja, hallintoon päin mielipiteitä ilmaiseva

tai hallinnosta informaatiota saava ja sinne antava toimija tai kunnan toimintaan eri kautta vaikuttava kansalaistoimija (Koski 1995: 19-34). Vahvaan valtioon perustuva julkinen hallinto on nähty vapauden ja yhteisöllisyyden vahvistumisen suurimpana riskinä (Hautamäki 1993: 179).

Suomalaisesta julkisesta hallinnosta voidaan puhua laitostuneena hallintona, jonka tunnusmerkkejä ovat lainsäädäntöön tai sen nojalla annettaviin normeihin perustuva toiminnan sääntely. Kunnan voidaan sanoa ilmenevän kuntalaisille heitä palvelevina, poliittisen ohjauksen alaisina laitoksina. Tällaisen hallinnon keskeinen toiminta-alue on asiantuntijain määrittelemien palvelujen toteuttaminen lainsäädäntöön perustuen. Laitostuneesti toimittaessa tarvitaan toiminnan suunnittelevat ja sitä valvovat asiantuntijat sekä suunnitelmia toteuttavat laitokset, joissa toimivia ihmisiä asiantuntijat voivat helpommin ohjata luodun hierarkian puitteissa. Kansalaisten saamat, kunnalliset palvelut ovat tämän hierarkkisen toiminnan tuotoksia. Laitoksia pidetään yllä lähinnä verovaroin. Kansalaisten oma osuus toiminnassa jää poliittisessa ohjauksessa tuotettujen palvelujen kuluttamiseen.

Hierarkkisen mallin sijaan on esitetty asiakaslähtöistä toimintatapaa, jossa yhteiskunnan arvoperusta yhdessä kansalaismielipiteen kanssa vaikuttaa eduskunnan päätöksiin, joissa kuvataan julkisen palvelun puitteet, resurssit ja työnjako eri toimijoiden (valtion ja kunnan) kesken. Kunnan toimintaan niin luottamushenkilöiden palveluja koskeviin strategia- ja tavoitepäätöksiin kuin myös itse palvelujen tuottamiseen on vaikuttamassa vallitseva palvelukulttuuri. Suurin vaikuttaja palvelujen tuottamiseen on kuitenkin asiakasinformaatio, jossa keskeistä on hinnoittelu, asiakkaiden osoittama halu ja valmius maksaa palvelusta joko täysi tai tuettu hinta. (Jääskeläinen 1994: 18.)

Asiakaslähtöisessäkin ohjausmallissa on mukana vielä perinteinen hierarkkinen toimintatapa, jota lieventää asiakkaiden antama palaute toiminnasta. Mallin taustalla voidaan nähdä olevan ajatuksen kunnallisen toiminnan pysyttämistä palvelustrategiat ja -tavoitteet asetettavassa päätöksenteossa sekä palvelujen tuottamisen irrottamisesta itsenäisten palveluyritysten hoitamaksi toiminnaksi.

Gloaalien markkinoiden eli kansainvälisen kaupankäynnin laajentuminen saattaa merkitä myös perinteisen kansallisvaltion toiminnan muuttumista. Markkinat ovat tuottaneet poliittisessa ohjauksessa taloudellista vaurautta ja kaikinpuolista hyvinvointia, mutta vuosittu-
hannen vaihteen kehityksessä valtion ja markkinatalouden nähdään irtaantuvan toisistaan. Vallitseva yhteiskunnallinen ajattelu on avannut toimintatilaa vahvistuville markkinavoimille. Niin kansallisvaltioissa kuin Euroopan yhteisössäkin suuntaudutaan markkinamekanismin toimivuuden turvaamiseen ja parantamiseen. Markkinat odottavat valtiolta virtaviivaista ja yritysystävällistä toimintatapaa. Äänestäjät haluavat pehmiä globalisaation eli yritysten kansainvälistymisen epävakauttavia vaikutuksia vastaan. Globalisaatio yhtäältä näyttää lisäävän paineita supistaa julkista kulutusta ja toisaalta se luo tarpeita ihmisille vaatia julkisia palveluita. (Nousiainen 1998: 22; Väyrynen 1998: 150-151.)

Muutokset maailmantaloudessa ovat merkinneet muutoksia poliittisessa toiminnassa sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla. Poliittisen toiminnan nähdään perustuvan yhteiskunnalliseen ryhmäjakoon perustuviin eturistiriitoihin. Yhteiskunnan nähdään muodostuvan

omia tavoitteitaan ajavista yksilöistä, joiden ympäristöön erilaiset hallintoelimet ja niiden tuottamat palvelut sekä jakamat edut kuuluvat. Yksilöiden on pidettävä puolensa eri tavoin ja poliittinen toiminta nähdään kansallisella ja kansainvälisellä tasolla eturistiriitojen ratkaisemisena. Tällaiseen hallinnon ja politiikan tarkasteluun liittyy vahvasti psyykkisen sekä muun toiminnan erottaminen. Se on johtanut tarkastelussa ihmisen irtoamiseen omina järjestelminään käsitetyistä politiikasta ja hallinnosta.

Poliittisen systeemin yhteydessä puhutaan yhteiskunnallisesta sisäisestä ja ulkoisesta ympäristöstä. Edellinen muodostuu perheistä, markkina-orientoituneesta tuotannosta, kulutustaloudesta, tutkimuksesta, uskonnosta jne. Jälkimmäiseen kuuluvat luonto ja lihaa sekä verta olevat ihmiset. Poliittinen systeemi voi kuitenkin säännellä vain itseään ja reagoida itsesääntelyn avulla ympäristöongelmiin. (Luhmann 1990: 56-57 ja 125.)

Poliittisen toiminnankin kohdalla jako psyykkisen ja muun toiminnan kesken sekä psyykkisen toiminnan sijoittaminen ihmisen päähän johtaa hyvin yksilökeskeiseen tarkasteluun. Psyykkisen toiminnan häiriöissä ja työttömyydenkin tarkastelussa syitä etsitään usein ihmisestä itsestään. Tällaisen ajattelutavan kautta voidaan unohtaa epäoikeudenmukaiset sosiaaliset rakenteet, vanhentuneet ja ristiriitaiset kasvatuskäytännöt tai perheiden ongelmat taloudellisesti vaikeissa tilanteissa. Ihmisen toiminnan selittäminen voidaan katsoa aina poliittiseksi kysymykseksi. (Ks. Järvilehto 1995: 83-84.)

5.2 Hyvinvointia edistävä poliittinen toiminta

5.2.1 Poliitiikka kommunikointina

Systeemisessä tarkastelussa käsitys poliittisesta toiminnasta ryhmien välisenä eturistiriitojen ratkomisena voidaan selittää niin, että ihmiset ovat organisoituneet erilaisiin yhteisjärjestelmiin. Niiden toiminnan ja sitä kautta myös yksilöiden toiminnan yhteensovittamista suoritetaan poliittisessa kommunikoinnissa. Esimerkiksi etujärjestöt ovat kauan osallistuneet hyvinvointia määrittäviin tulopoliittisiin neuvotteluihin ja niiden edustajia on kuultu lainsäädäntöasioissa. Etujärjestöt luovat painetta parlamentaarisen järjestelmän toimintaan sen yrittäessä vastata yhteiskuntamuutosten aiheuttamiin haasteisiin. Käytännössä taloudelliseen kasvuun tähtäävä organisoituminen on tapahtunut pitkälti parlamentaarisen mekanismin ulkopuolella, vahvojen etujärjestöjen etujen yhteen sovittelun pohjalta. (Kasvio 1994: 245; Myllymäki 1979: 19-22 ja 211-213.)

Politiikan tutkimuksessa politiikan käsitettä on laajennettu avaamalla siihen kaikkiaan kolme näkökulmaa. Ensinnäkin voidaan tutkia sen poliittisen yhteisön instituutiorakennetta, jolla yhteiskunta itsensä organisoii (polity). Toiseksi voidaan keskittyä yhteiskunnallisiin olosuhteisiin reagoivien poliittisten ohjelmien sisältöön (policy). Kolmanneksi kiinnostus voidaan kohdistaa jakamista ja valta-asemia koskevaan poliittiseen konfliktiprosessiin (politics). Poliitiikkaan nähdään liittyvän alapolitiikan eli yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen mukaan päästetään poliittisen ja korporatistisen järjestelmän ulkopuolisiakin toimijoita, joita voivat olla tutkimuslaitokset, ammattiryhmät ja yksilöt. Alapolitiikan kehittymisen on nähty johtavan poliittisen selkeyden loppumiseen. (Beck 1994: 22-23.)

Aikaisemmin hierarkkisesti alueiksi ja kansallisvaltioiksi jäsentyneen maailman nähdään muuttuvan itsenäisten koko maailman kattavien, aluerajat ylittävien osasysteemien muodostamaksi järjestelmäksi. Tämä muutos aiheuttaa valtion ja politiikan tehtävien uudelleen määrittelyn. Valtio muotoutuu itsenäisten osasysteemien kohtaamispaikaksi, jonka on tarjottava visioita (Vision) ja organisoitava osasysteemien kohtaamisia (Moderation) sekä tuotettava yhdessä niiden kanssa näkemyksiä, jotka muuttavat osasysteemejä (Supervision). (Willke 1997: 306-331.)

Visiointi tarkoittaa kompetenssia tehdä tulevia toimintaympäristöjä koskevista tietoperusteisista luonnoksista järjestelmien toimintaa ohjaavia kuvauksia (emt. 331-339). Moderaatiolla valtio edistää osaltaan osasysteemien yhteensopivuutta ja yhteisiä mahdollisuuksia (emt. 339-344). Ylimpänä ohjaajana (Supervisor) valtio ohjaa osasysteemejä kohtaamaan niiden toimintaa muuttavia visioita ja malleja, jotka käynnistävät systeemeissä sisäisiä prosesseja (emt. 344-346). Niiden tuloksena syntyy uusia oivalluksia ja näkemistöjä, jotka johtavat arvioimaan uudelleen urautuneita kommunikaatioväyliä. Valtion rooliksi tulee systeemien välisiin ongelmatilanteisiin puuttuminen (emt. 349-350).

Systeemisessä tarkastelussa valtio on ihmisten useista osajärjestelmistä koostuva yhteisjärjestelmä. Ihmiset voivat olla myös valtion rajat ylittävissä järjestelmissä mukana niin valtion kuin kansalaisjärjestöjen kautta. Poliittikka on erillisen systeemin toiminnan sijaan ihmisten yhteiskunnallisiin tuloksiin organisoitumiseen liittyvää kommunikointia. Jos ihmiset ovat kyenneet hahmottamaan heitä kaikkia suuntaavan yhteisen tulostavoitteen ja ovat siitä laajasti yleisesti sekä yksilötasolla tietoisia, niin pelot politiikan selkeyden häviämisestä eivät käy toteen. Poliittikkaankin liittyy siten tietoisuus, jonka kehittyminen luo yhteiskunnallista vakautta ja sallii hyvin monimuotoisen toiminnan. Hyvään tietoisuuteen perustuvan toiminnan tulokset voivat olla hyvin moninaisia, mutta siitä huolimatta ne liittyvät yhteiseen tavoitteeseen.

Tulokselliseen toimintaan organisoitumisesta ja tulosten ilmentymien käyttämisestä (jakamisesta) keskustellaan jatkuvasti. Keskustelullaan, johon voi osallistua institutionaalisessa yhteistyössä vain osa ihmisistä, ihmiset määrittävät, mitä tuloksia tavoitellaan, miten ne toteutetaan ja jaetaan. Julkisella sektorilla on politiikkaan kuuluvien resurssien ja mahdollisuuksien allokointiin mahdollisuus suoraan omien pääomiensa kautta ja välillisesti vaikuttamalla hintatasoon, säästämiseen, työllisyyteen yms. keinoilla (Deutsch 1974: 30-31).

Poliittisen toiminnan piiriin käsitetään nykyisin kuuluvan kaikki ns. julkisen hallinnon piirissä tapahtuva toiminta eli siellä tuotetut tulokset olivatpa ne kielellisiä kuvauksia (esim. lakeja tai niihin nojautuvia päätöksiä) tai tavara- ja palveluhyödykkeitä. Keskustelu yhteisistä tuloksista ja liittymisestä niiden toteuttajiksi sekä hyväksikäyttäjiksi on poliittista kommunikointia, jonka kautta ihmiset suuntautuvat niin taloudelliseen kuin hallinnolliseenkin toimintaan. Poliittinen toiminta voidaan katsoa hyvinvoinnin kannalta keskeiseksi asiaksi. Poliittisen keskustelun avulla ihmiset voivat suuntautua hyvinvointia edistäviin ja sitä heikentäviin ratkaisuihin kaikilla toiminnan alueilla eikä vain julkisessa hallinnossa. Poliittista toimintaa ei tule ymmärtää vain tulosten jakamiseksi. Poliittiseen toimintaan voidaan katsoa kuuluvan ennen kaikkea arvioinnin ja kommunikoinnin tuloksellisen toiminnan mahdollisuuksista sekä ihmisten organisoiminen toteuttamaan niitä eri tavoin.

Olemme tottuneet pitämään politiikkana vain puolueisiin tai yhteiskunnallisiin päätöksentekoelementteihin kuuluvien ihmisten toimintaa. Tämä käy ilmi esimerkiksi tavasta kytkeä hallinnon uudistuminen ja edustuksellinen demokratia vain puolueisiin. Yhteiskunnallisen uudistumisen keskeisten vedenjakajien katsotaan olevan puolueiden sisällä ja niiden sisäisen valtakamppailun kohdealuetta. Puolueiden toimintatavan sisällön muutos tapahtuu jäsenistön ja puolue toiminnan sisäisin ehdoin. Puolue toiminnan julkisuuden kautta saadaan uutta voimaa poliittiseen toimintaan. (Nummela ym. 1996: 97-99.)

Kunnissa katsotaan olevan tarpeen vahvistaa poliittista johtamista vahvalla yksilöjohtajalla hallinnon kontrollin ja kansalaisten kannalta tärkeiden, mutta puoluepoliittisesti arkojen asioiden käsittelyyn saamisen takia (Heuru 2001: 93-97; Majoinen 2001: 319; Ryyänen 2001: 127). Yhteisön poliittista johtajuutta korostavissa näkemyksissä on mukana käsitys muiden toimintaa säätelevästä poliittisesta eliitistä (ks. Deutsch 1974: 49-54; Majoinen 2001: 104-105). Poliittiset puolueet ovat verrattavissa entisajan säätyihin, jotka olivat hallitusvallan ja kansan välillä orgaanina sekä valvomassa ruhtinaan vallankäyttöä (ks. Hegel 1994: 243-251).

Esityksiin uudesta vahvasta poliittisesta johtajasta voidaan katsoa sisältyvän epäilyksen nykyisen hierarkkisen toimintatavan tarkoituksenmukaisuudesta. Uuden, kansalaisten ja poliittisen päätöksenteon sekä sitä toteuttavan hallinnon väliin sijoittuvan johtajan vastuulla olisi kunnan poliittinen integrointi kunnan eri toimijoihin ja muihin kuntiin sekä valtion viranomaisiin. Poliittisessa toiminnassa korostuu keskustelu, jota käydään jo nyt. Sitä olisi perusteltua laajentaa. Aika näyttää, kuinka laajentaminen onnistuu tuomalla hierarkiaan uuden toimijan, jolle tavallaan keskitetään valtaa.

Poliittinen tahdonmuodostus ja johtajuus ei perustu kuitenkaan käskemiseen. Poliittisen tahdonmuodostukseen voidaan sisällyttää monenlaisia keskusteluja, joita ovat arvojen pohjalta tavoitteita koskeva pragmaattinen diskurssi ja niihin liittyvien moraalisten seikkojen punninta moraalidiskursseissa sekä normien asettamisen diskurssi. Tavoitteisiin liittyvät intressiristiriidat tasapainotetaan intressineuvotteluissa ja tavoitteiden taustalla olevat arvot selvennetään eettis-poliittisissa diskursseissa. (Habermas 1996: 159-168.)

Käsitys yhteiskunnallisen keskustelun liittymisestä lähinnä lakien säätämiseen on jäykän muodollinen, mutta siinä tulee ilmi, että poliittinen keskustelu ei voi rajautua vain puolueiden käymiin keskusteluihin. Vain poliittisten puolueiden ja johtajien kautta tapahtuva kommunikointi voidaan katsoa yhteiskunnallisen keskustelun rajoittamiseksi. Poliittinen puoluekin on tuloksen suuntaan organisoituvaa yhteisjärjestelmää. Se voi tuottaa kuvauksia tuloksista, joiden saavuttamista siihen kuuluvat pitävät tärkeinä valtioyhteisössä. Puolue voi asettaa ehdokkaita vaaleihin, ja valittujen edustajien tehtävänä on kommunikoinnillaan saada muut organisoitumaan puolueen tavoitteiden suuntaisesti.

Poliittinen toiminta nähdään kilpailuna vallasta ja poliittiset päätöksentekijät vallan käyttäjinä, ihmisten toimintaa suuntaavien kuvausten tuottajina. Puolueiden katsotaan pyrkivän saamaan haltuunsa poliittista valtaa ja ottamaan yksin tai yhteistyössä toisten puolueiden kanssa vastuu hallitustoiminnasta ja julkisesta päätöksenteosta. Tähän tähtää niiden koko toiminta kannattajajoukkojen organisoimiseksi oman toimintaohjelman, ehdokkaiden ja

johtajiston taakse. (Noponen 1992: 175-176; Paloheimo ym. 1997: 51.)

Valtaan perustuva käsitys politiikasta tulee ymmärrettäväksi, koska politiikka on kielellistä kommunikointia, johon liittyy subjektin ja objektin erottaminen. Poliittinen päättäjä edustaa subjektia, valtaa käyttävää kuntaa tai valtiota, jonka objekteiksi koetaan sekä päätöksiä toteuttavat hallintoelimet että kansalaiset. Poliittisen toiminnan ymmärtäminen tuloksiin organisoitumiseen liittyväksi kommunikoinniksi muuttaa käsityksen poliittisesta toiminnasta. Se ei ole vallan käyttöä. Poliittinen päättäjä ei ole erillään yhteisöstä eikä edusta jotakin subjektia eikä toimi itse subjektina. Hän on osa tulokseen suuntautuvasta rakenteesta ja vaikuttamassa sen muotoutumiseen kommunikoinnillaan. Jos poliittinen päätös ilmentää jotakin epämääräistä pyrkimystä tai se ei ilmennä kansalaisten käsityksiä, saattaa poliittisessa toiminnassa olla vaarana, että kommunikoinnin tulokset ovat toteutumattomia päätöksiä.

Valtion ja kunnan toimintaa ei voida ymmärtää vain poliittisiin puolueisiin kuuluvien ihmisten tavoitteiden toteuttamiseksi. Lainsäätäjät ja kunnanvaltuutetut eivät myöskään edusta ihmisten mielipiteitä kolmanteen tahoon nähden. He tekevät kaikkia kansalaisia ja kuntalaisia koskevia eli heidän toimintaansa suuntaavia päätöksiä. Yhteisön päätöksentekijät kuvaavat päätöksillään kaikkien yhteisönsä kuuluvien toimintaa ja kansalaiset voivat esittää puoluejäsenyydestä riippumatta yhteisesti toteutettaviksi tarkoitettuja tavoitteita päätöksentekijöille. Esimerkiksi kunnissa on kansalaisilla aloiteoikeus (KuntaL 28 §).

5.2.2 Poliittisen toiminnan kehittäminen

Poliittisen toiminnan kytkentä vain puolueisiin ilmentää korporatiivista organisoitumista. Systeemisessä tarkastelussa puolue-sanalla kuvattava yhteisjärjestelmä on yksi yhteisjärjestelmä muiden rinnalla. Yhteisöllisiin tavoitteisiin voivat vaikuttaa muutkin kansalaisjärjestöt ja jopa yksityiset ihmiset. Kansalaisten järjestöjensä kautta esiintuomat tavoitteet ovat ohjaamassa sekä hallintoelinten toimintaa että kansalaisten omaa toimintaa. Tätä taustaa vasten katsottuna ei ole perusteltua kytkeä vain puolueisiin ehdokkaiden asettamisoikeutta edustukselliseen demokratiaan liittyvissä vaaleissa.

Puolueiden sijasta voitaisiin puhua vaaleihin ehdokkaita asettavista ryhmittymistä. Kunnallisvaaleihin liittyen onkin esitetty harkittavaksi vaalilainsäädännön muuttamista niin, että kansalaisjärjestöt voivat asettaa ehdokkaita puolueiden tapaan (Majoinen 2001: 318). Muutoksen voidaan katsoa vapauttavan poliittisen toiminnan perinteisistä ajattelukuvioista. Poliitiikka on ymmärrettävissä ideologisen kommunikoinnin sijaan yhteisön tavoitteelliseen toimintaan liittyvänä yhteiskunnallisena keskusteluna. Siihen osallistumiseen ei voida edellyttää kuulumista puolue-sanalla kuvattuun yhteisjärjestelmään.

Poliittinen toiminta näyttää keskittyvän nykyisin tulosten jakamiseen. Poliitiikkaan voidaan sisällyttää myös ihmisten suuntautuminen jaettavaan tuloksiin johtaviin rakenteisiin. Nykyisessä yhteiskunnassa on hyvin monenlaisia toisiinsa kietoutuvia yhteisjärjestelmiä. Niiden toiminnan suuntaaminen tapahtuu poliittisen kommunikoinnin kautta syntyvillä ja kauas tulevaisuuteen tähtäävillä strategisilla linjauksilla. Nämä voivat olla pohjana konkreettisille päätöksille eri toiminnan aloilla. (Kasvio ym. 1999: 237-238.)

Strategiset linjaukset voidaan määrittää laajaan yhteiskunnalliseen keskusteluun perustuviina, vaikka ne käytännössä syntyvätkin jonkin yhteiskunnallisen päätöksentekijän eli valtiossa lainsäätäjien ja kunnissa valtuutettujen päätöksinä. Tällainen muutos merkitsee poliittisen kommunikoinnin laajentamista. Poliittisten toimijoiden on tuotava erilaisia asioita julki ja yhteiskunnallinen kommunikointi on siten organisoitava, että poliittinen päätös on yhteisen tahdon julkituomista. Tällainen poliittinen toiminta merkitsee myös ihmisten tietoisuuden laajentamista, mikä mahdollistaa yhä laajemman yhteistyön sekä valtioiden sisällä että niiden rajat ylittäen. Laajentuvan yhteistyön voidaan nähdä edistävän hyvinvointia, koska ihmiset voivat löytää uusia toiminnan mahdollisuuksia.

Poliittista toimintaa näyttää olevan tarpeellista terävöittää niin, että valtiotasolla asetetaan laajoja yhteisöllisiä kokonaistavoitteita, strategisia linjoja, visioitakin. Ne ovat johdettavissa maailmanlaajuisista tapahtumista tai muiden jo asettamista tavoitteista. Ne merkitsevät kansakunnan organisoitumista toimintaan sekä valtioyhteisön sisällä että muiden valtioiden alueella toimivien ihmisten kanssa. Näiden tavoitteiden toteutusvastuuta on mahdollista jakaa eri toimijoiden kesken jopa aivan yksilötasolle asti. Oman yhteisön rakenteiden aivan yksilötasolla asti on sopeuduttava laajempiin rakenteisiin, mikä merkitsee kilpailukykyä. Kilpailukyky systeemisesti ymmärrettynä perustuu joustavasti muuntuviin tuloksiin suuntautuviin rakenteisiin.

Käytännössä tuloksiin johtaviin rakenteisiin keskittyvä lähestymistapa on vastakohta nykyisin ymmärretylle politiikalle, jossa lähtökohtina ovat yksilöiden vaateet ja tarpeet, joita poliittiset toimijat ratkaisevat sekä sovittavat jossakin määrin aina käskien yhteen. Institutionaalista hierarkkista rakennetta voidaan purkaa vain poliittisten päätöksentekijöiden ja kansalaisten välisen kommunikaation lisäämisen kautta. Käytännössä tämä merkitsee itsehallintojärjestelmien lisäämistä valtion ja yhteiskunnan eri sektoreilla, jolloin kehitys saattaa johtaa tilanteeseen, että yhteiskunnallinen diskurssi ei enää keskitykään yhteen pisteeseen, parlamenttiin (Husa 1993: 200).

Poliittisessa kommunikoinnissa voidaan toimintaan suuntautumista kuvata joko hyvin yksityiskohdissaan tai luomalla periaatteita. Kun otamme huomioon, että kuvaus ei toteuta toimintaa, niin edellisessä tapauksessa tarvitaan toiminnan varmistamiseksi poliittisesti valvottu hierarkia ja tietyt pakkokeinot. Toiminta on jäykkää ja ihmisten tietoisuus yhteisistä tuloksista voi jäädä heikoksi. Toiminnan rakenteet muotoutuvat poliittisen käskemisen varassa. Jälkimmäisessä tapauksessa periaatteet toteutuvat, kun ihmiset tuntevat ja ymmärtävät ne sekä toimivat niiden mukaisesti. Toiminnan rakenteet määräytyvät yksityiskohtaisten tulosten tavoittelun yhteydessä. Niitä rajaavat kuitenkin luodut periaatteet. Ihmiset toteuttavat yhteisiä periaatteita keskinäisen kommunikointinsa kautta.

Ihmisten voidaan katsoa osaavan määrittää itselleen toimintaa suuntaavia tulostavoitteita ja organisoitua niitä toteuttamaan ilman poliittisissa puolueissa sekä hallinnossa toimivien ihmisten suorittamaa yksityiskohtaista ohjausta. Tällaisessa tilanteessa tarvitaan kuitenkin jokin ihmisten toimintaa yhteen suuntaan ohjaava tavoite, jokin poliittinen visio eli kuvaus tavoiteltavasta yhteisen olemassaolon muodosta. Poliitikka voidaankin ymmärtää yhteistä olemassaoloa kuvaavien visioiden ja sitä turvaavien toimintaperiaatteiden laadintaan sekä niiden toteuttamiseen liittyväksi kommunikoinniksi, jonka mukaan ihmiset voivat laajasti

organisointia toimintaan. Poliittisen toiminnan kautta ihmiset kytkeytyvät hyvinvointia merkitsevään tulokselliseen toimintaan. Tällainen muutos politiikan käsittämiseksi muuttaa myös käsitystä demokratiasta.

5.3 Demokratia ja hyvinvointi

Perinteisesti demokratia kytetään mahdollisuuksiin vaikuttaa päätöksentekoon. Se nähdään myös päätöksentekoprosessina, jossa kansakokonaisuuden tahto muodostetaan. Demokratiaan kuuluvat siten yhdenvertaisuus- ja julkisuusperiaate, vaalioikeus sekä poliittisen toiminnan vapaus (Jyränki 1994: 69). Paikallisdemokratia on osallistumista paikallisyhteisön asioiden hoitoon, koulutusta valtion asioiden ymmärtämiseen ja hoitoon sekä integroitumista yhteisöön (Niemi-Lilahti 1992: 279-282). Demokratian katsotaan edellyttävän ihmisten tekevän itse toisiinsa sitoutuen ja oman vastuunsa tunnustaen oman olemisensa kannalta tärkeitä ratkaisuja sekä muuttavan maailmaa samoin kuin demokraattiseen käytäntöön osallistuvia ihmisiä (Pursiainen 1997: 85).

Demokratiassa vaikuttaminen päätösten tekemiseen voi tapahtua vaaleilla valittujen edustajien kautta tai suoran osallistumisen taikka vaikuttamisen kautta. Suoraan osallistumiseen kuuluvat avoimet kokoukset, ihmisten oikeus asettaa edustajiaan organisaatioihin, kansanäänestykset, mielipidekyselyt, päättäjien ja kansalaisten tapaamiset jne. Tavoitteena on saada yksityisen, julkisen ja vapaaehtoissektorin toimijat edistämään yhdessä yhteisiä tavoitteita. (Held 1990: 283-289 ja 293; Heuru 2000: 258-375; Jyränki 1994: 67; Majoinen 2001: 104-109; Noponen 1992: 66-68.)

Demokratiaan ei liitetä ihmisten herruutta toista ihmistä kohtaan. Sitä ei nähdä myöskään periaatteena, joka sallii kaikkien osallistumisen päätösten tekemiseen. Sitä leimaa eniten hallitus-oppositio-asetelman olemassaolo. Demokratia kytetään valtioon, jossa kansalaisilla on henkilökohtaiset oikeudet olla vapaita persoonaan ja omaisuuteen kohdistuvasta valvonnasta. Uskonnolliset oikeudet takaavat oman uskonnon harjoittamisen ja poliittiset oikeudet vapauden valvonnasta asioissa, jotka eivät liity valvontaa edellyttävällä tavalla koko yhteisöön. Demokratiaan kuuluu tasa-arvo lain edessä ja oikeus yhtäläisesti vaikuttaa lakien säätämiseen. Teknisessä mielessä demokratian ydin on enemmistösäntö, joka tarkoittaa, että enemmistön tahto tulee laiksi. Demokratiassa vaikuttajia ovat yksilöt ja yhteisöt, joiden kiinnevoimana ovat omat arvot ja intressit. Demokratiassa poliittiset markkinat ovat vapaat ja oikeudenmukaiset toimintasäännöt suojelevat yksilön vapautta. Demokraattiset järjestelyt ovat auttamassa yhteisön jokaisen jäsenen kaikenpuolista kasvamista. (Dewey 1953: 147 ja 162; Hautamäki 1993: 167-169; Jyränki 1994: 68; Luhmann 1990: 232.)

Markkinoiden toimintaan kytetään yhteiskunnallisten tarpeiden ohjaus. Siihen ei riitä vain kansalaisyhteiskunnan toiminta, vaan tarpeet ja tavoitteet tulee kiteyttää demokraattisen poliittisen toiminnan avulla. Erimielisyyttä voi olla siitä, mitkä valtion tehtävät yksityiskohdissaan ovat, mutta oleellista globalisaation eli kaupallisen toiminnan kansainvälistymisen laajenemisesta on, että se ja siihen liittyvät valtion tehtävät eivät erkaannu yhteiskunnasta eivätkä ihmisistä. Erkaantumiseen voidaan vaikuttaa demokraattisin keinoin. (Väyrynen 1998: 203-204.)

Systeemisen tarkastelun perusteella demokratiaa ei voida kytkeä vain kommunikointia ilmentävään edustukselliseen päätöksentekoon. Tämä käsitys on vahvasti mukana myös Habermasin (1996: 162-168; Tuori 1993: 132-134) esittämässä demokraattisen lainsäädännön mallissa, vaikka siinä korostuukin normeja tuottava poliittinen päätöksenteko. Habermasin erilaiset diskurssit eli pragmaattiset, eettis-poliittiset ja moraaliset diskurssit sekä intressineuvottelut ovat lähinnä julkisen mielipiteen muodostamista ja juridinen diskurssi huipentuu päätökseen normista. Erilaiset diskurssit ovat julkista keskustelua. Habermasin ajattelua on vaikea yhdistää systeemiseen lähestymistapaan, mutta merkittävää siinä on kommunikoinnin korostaminen ja sen näkeminen ihmisten kesken yhteisymmärryksen pyrkivänä toimintana.

Hyvinvointiin liittyvä demokratia on ymmärrettävissä laajasti osallistumisena yhteistyöhön yhteisesti sovittujen menettelyjen mukaisesti. Se voi olla kommunikointia tai sovittujen tulosten toteuttamista ja jakamista. Systeemisessä tarkastelussa demokratia saadaan selkeästi ja yksinkertaisesti liitettyä ihmisten toimintaan. Demokratia sanana viittaa ihmisen osallistumiseen yhteisiin tuloksiin johtaviin rakenteisiin. Se ei ole vain osallistumista tai vaikuttamista poliittiseen päätöksentekoon. Se on mukana olemista hyvinvointia merkitsevässä toiminnassa. Tällainen demokratianäkemys näyttää kuitenkin olevan ristiriidassa ihmisten arvostamien asioiden kanssa, sillä yhteiskunnallinen toiminta jäi suomalaisten arvostuksia selvittävässä tutkimuksessa toiseksi viimeiselle sijalle (ks. Hänninen 1997: 15).

Yksilön demokraattinen vapaus systeemisen tarkastelun mukaan on nimenomaan vapautta osallistua kaikkien kannalta tulokselliseen yhteistyöhön. Ihmisen yksilöllisen toiminnankin rajat asetetaan yhdessä. Lakien mukaan toimivassa yhteisössä kukaan ei ole vapaa niin kauan kuin vapaus täytyy hankkia toista sortamalla (Habermas 1996: 418). Sortaessaan toista ihminen myös rajoittaa oman tuloksellisen toimintansa mahdollisuuksia.

Nykyisen poliittisen ja samalla hallinnollisen toiminnan suurimmaksi ongelmaksi voidaan nähdä ihmisten vähäiset mahdollisuudet osallistua tulosten määrittämiseen. Institutionaalisen yhteistyön alistavaa piirrettä ja tietoisuutta sekä samalla demokratiaa on mahdollista lisätä. Se tapahtuu luomalla poliittisen päätöksenteon arviointimenettelyjä. Niiden avulla on mahdollista laajentaa ihmisten vaikutusmahdollisuuksia edustuksellisen kommunikoinnin varassa olevissa yhteisjärjestelmissä. Arviointi voi olla subjektiivista arvioijan omista elämäntilanteista vertailukohtia hakevaa vertailua tai tieteellisin menetelmin hankittuihin tietoihin nojautuvaa evaluointia tai tulosten toteutumisen vertailua suunniteltuihin tuloksiin.

Arvioinnilla tarkoitetaan havainnoitavan kohteen, esimerkiksi ohjelman, uudistuksen, politiikan sisällön tai muun julkisen toiminnan arvottamista, jossa sovelletaan vaihtelevassa määrin tieteellisen tutkimuksen menetelmiä. Arvottamisessa verrataan (punnitaan) kohteen ominaisuuksia valittuihin arvoperusteisiin, kriteereihin, jotka voivat vaihdella suuresti. Kriteerit johdetaan aina arvoista. Arvopohjaiset kriteerit ilmaisevat, mikä on hyvää ja oikein tai mikä on pahaa ja väärin tai toivottavaa ja ei toivottavaa tai hyväksyttävää ja paheksuttavaa. Arvioinnin tarkoitus on tuottaa tietoja ohjaukseen ja poliittishallinnollisessa toiminnassa arviointi voidaan liittää kaikkiin päätöksenteon ja toteutuksen vaiheisiin sekä tulokseen itseensä. (Sinkkonen & Kinnunen 1994: 37 ja 42-43.)

Poliittisen toiminnan arvioinnissa tieteellisen tiedon varaan perustuvan arvioinnin lisäksi kansalaisten suorittama tarkoituksenmukaisuusarviointi voidaan nähdä arvokkaana. Valtioelinten päätöksenteon ja toiminnan arviointi pitäisi aloittaa jo lainsäädännön tarkoituksenmukaisuudesta. Eduskunnan päätöksentekokin tarvitsee uudenlaista arviointia. Lainsäädäntö on nähtävä nimenomaan yhteisöllistä toimintaa suuntaavana päätöksentekona, jonka vaikutuksia on voitava arvioida. Nykyisin hallitus julkaisee oman ohjelmansa, joka useinkin jää hyvin ylimalkaiseksi ja edes hallitukseen osallistuvien puolueiden kansanedustajat eivät aina sitoudu tavoitteita toteuttavaan lainsäädäntöön.

Käytäntö voidaan muuttaa niin, että eduskunta kuvaa itse tavoittelemansa yhteiskunnalliset rakenteet, joihin lainsäädännön avulla pyritään. Eduskunta asettaa hallituksen toteuttamaan osaltaan tavoitteita. Tähän tavoitteiden asettamiseen liittyisi myös edustajien sitoutuminen. Sitoutuneiden edustajien toimintaa voidaan seurata, jolloin kansalaiset vaaliurnilla pääsevät vaikuttamaan eduskunnan sekä kokoonpanoon että työn sisältöön vertailtuaan asetettuja tavoitteita eduskunnan toteuttamiin tuloksiin. Esitetty muutos eduskunnan osalta merkitsee perinteisen vallan kolmijaon murtumista. Sen mukaan lainsäädäntö nähdään toimeenpanosta erillisenä. Systemisessä tarkastelussa lainsäädäntö ja toimeenpano eivät ole täysin erillisiä. Lakien toimeenpano merkitsee laissa kuvatun toiminnan toteutumista. Näin nähtynä, kun eduskunta nimittää hallituksen, se varmistaa myös päätöstensä toimeenpanoa.

Muutos osaltaan aiheuttaa tarpeen hallinnon laajempaan arviointiin, jolla varmistetaan, että lainsäädäntö ja toimeenpano ovat kansalaisille lisäarvoa tuovaa eli heidän toimintaansa ja samalla hyvinvointiaan tukevaa. Keskeisenä arviointiperusteena on oltava lain ja sen toimeenpanon suunniteltu ja toteutunut lisäarvo kansalaisille. Osin arviointi kuuluu poliittisille puolueille tai yleensä vaaleissa valittuja edustajia asettaneille ryhmittymille, jotka myös joutuvat asettamaan tavoitteita vaaleja ennen. Näin menetellen puolueet joutuvat tavallaan myös vastuuseen toiminnastaan suoraan kansalaisille, jotka voivat arvioida niiden toimintaa paremmin kuin nyt. Kansalaisten ja puolueiden suorittamaa arviointia täydentävä vaihtoehto voisi olla puolueettomien tutkimuslaitosten suorittamat arvioinnit ja niiden tiedottaminen joukkotiedotusvälineissä.

Valtion hallinto on jaettu erilaisiin sektoreihin ja tasoihin, jotka kukin suorittavat omia lainsäädännön toimeenpanotehtäviään. Yksi keino demokratian lisäämiseen onkin myös lakeja toimeenpanevien hallintoelinten toiminnan arvioinnin kehittäminen. Nyt valtion hallinnon tarkastus keskittyy vahvasti lähinnä taloudellisuuden arviointiin ja sitä suorittavat valtion tilintarkastajat, joihin kuuluu ammattitarkastajien lisäksi lainsäädäntöelimen jäseniä. Valtion hallinnon laajempi tarkoituksenmukaisuusarviointi auttaisi asettamaan lainsäätäjien ja toimeenpanokoneiston koko yhteisön toimintaa suuntaavia toiminnallisia ja taloudellisia tavoitteita.

Yksi keino valtion lakeja toimeenpanevien hallintoelinten toiminnan vaikutusten ja tarkoituksenmukaisuuden arvioinnin suorittamiseksi on käyttää erilaisia neuvottelukuntia. Ne voivat ottaa kantaa hallintoyksikön toimintasuunnitelmiin ja tuoda kansalaisnäkökulmaa hallintoon. Keskeistä arvioinnissa on oltava, millainen hyöty (vaikutus) toiminnasta on kansalaisille ja tarvitaanko jotakin toimintaa varten erillinen hallintoelin vai voidaanko tulosten aikaansaaminen organisoida muutoin. Kun hallintoyksiköt kuvaavat tavoitteensa

ja toimintansa selkeästi, voidaan arviointia tehdä sekä etu- että jälkikäteen. Meiltä puuttuvat selkeät kriteerit tällä hetkellä, mutta ne kehittyvät toiminnan kestäessä.

Valtiollisten hallintoelinten toiminnan vaikutusten säännöllinen arviointi lisäisi hallinnon päätöksenteon luotettavuutta ja demokratian toimivuutta. Arvioinnin kohteena on oltava nimenomaan päätöksentekijäin toiminnan vaikutukset yksilöiden tulokselliseen toimintaan. Jäsenten valinta näihin neuvottelukuntiin voidaan antaa esimerkiksi kuntien tehtäväksi joko suoraan tai niiden muodostamien maakuntaliittojen kautta. Neuvottelukuntien kokoonpanossa tulisi huomioida peruskansalaisten vahva edustus.

Kunnallishallinnossa on erillinen valtuuston asettama tarkastuslautakunta tarkastamassa hallintoa ja taloutta (KuntaL 71 §). Nykyisen tarkastuslautakunnan kokoonpanoa ja tehtäviä tulisi myös harkita uudelleen. Toiminnan tarkastuksen sijaan voitaisiin painottaa enemmän arviointia, jossa on erotettavissa toiminnallis-poliittinen ja toiminnallis-juridinen arviointi. Edellinen tarkoittaa kuntaorganisaation toiminnan merkityksen arviointia nimenomaan kuntalaisten kannalta. Jälkimmäinen kohdistuu kuntaorganisaation lainmukaisuuteen ja valtuuston päätösten noudattamiseen. Nyt tarkastuslautakunnan tehtävät painottuvat kuntaorganisaation toiminnan tarkastukseen.

Toiminnallispoliittista arviointia suorittavan tarkastuslautakunnan voisivat muodostaa vain sellaiset henkilöt, jotka eivät ole valtuutettuja tai varavaltuutettuja. Heidän tehtävänsä olisi arvioida myös valtuuston toimintaa kansalaisnäkökulmasta kuntaorganisaation toiminnan tarkastuksen lisäksi. Ammattitilintarkastajat voivat avustaa tarkastuslautakunnan toimintaa nimenomaan toiminnallis-juridisessa tarkastuksessa. Lautakunta antaisi siten toiminnallis-poliittisia ja toiminnallis-juridisia kannanottoja. Edelliset liittyvät valtuuston päätöksentekoon ja sen merkitykseen kuntalaisten kannalta. Jälkimmäiset kuntaorganisaation toiminnan laillisuuteen ja valtuuston päätösten toimeenpanon suorittamiseen.

Tarkastuslautakunnan valinnan toteuttaminen on ongelmallista. Valtuusto ei voi oikeastaan nimetä omaa toimintaansa arvioivaa elintä, ja yleisellä vaalilla valittava elin kilpailee valtuuston kanssa. Eräs ratkaisu on, että kylätoimikunnat esittävät ehdokkaita, joista tarkastuslautakuntaan valitaan arpoen henkilöt. Toinen vaihtoehto on, että kukin kylätoimikunta saa yhden jäsenen tarkastuslautakuntaan, jonka jäsenten lukumäärän valtuusto saa päättää. Kolmas vaihtoehto on, että kunnassa toimii sekä perinteinen toiminnallis-juridiseen tarkastukseen keskittyvä lautakunta ja sen ohella toiminnallis-poliittista arviointia suorittava toimikunta, jonka kunnassa toimivat poliittiset ja muut järjestöt asettavat. Jäsenistö ei saa olla päätöksentekijöinä kuntaorganisaatiossa eikä kuntaorganisaation palveluksessa. Ammattitilintarkastaja voi avustaa molempia.

Ihanteellisin demokratia olisi kuitenkin sellainen, jossa ihmiset pystyvät luomaan tulosta-voitteensa ja organisoitumaan niiden toteuttamiseen ilman yhtään vallan käyttäjää, poliittiseen kommunikointiin erikoistunutta päättäjää. Tällainen on mahdollista yhteisössä, jossa jäsenet ovat tehneet kauan yhteistyötä ja tuntevat toisensa. He pystyvät sopeuttamaan toimintansakin ilman erityistä vallan käyttöä. Toimivan demokratian edellytyksenä on hyvä tietoisuus ja arviointiin perustuva toiminnan suuntaaminen. Demokratian edistämiseksi joudutaan kehittämään menettelyjä, joilla parannetaan nykyisiä jäykkiä toimintatapoja

joustavamiksi ja ihmisille lisää vaikuttamismahdollisuuksia tarjoaviksi. Toimiva demokratia liittyy hyvinvointiin ja vaatii tiettyjen yhteisten sääntöjen olemassaoloa. Demokratiaa ilmentävällä oikeusjärjestykselläkin on kytkentä hyvinvointiin.

5.4 Oikeusjärjestys ja hyvinvointi

Oikeusjärjestys voidaan nähdä valtioyhteisön toimintaan suuntautumiseen liittyvän kommunikoinnin tuloksena. Oikeusjärjestykseen kuuluvia normeja tuottavat valtiolliseen lainsäädäntöelimeen valitut henkilöt ja heidän määrittelemällään tavalla myös muut valtiollisiin toimieliimiin kuuluvat henkilöt. Osa normeista voi olla myös ihmisten omaksumia toimintatapoja, joiden mukaan ihmiset taloudellisissa ja sosiaalisissa suhteissaan toimivat. Valtiollisen, muotoon sidotun kommunikoinnin tuloksena olevat oikeusnormit ovat tavallaan päätöksentekijäin käskyjä kansalaisille. Oikeusjärjestykseen kirjatut toiminnan kuvaukset voivat myös ilmentää pitkällisen ja laajan keskustelun tuloksia, jonka lainsäätäjät ovat muotoilleet kirjalliseksi päätökseksi, jonka mukaan valtioyhteisö organisoituu.

Esimerkiksi päivähoitolakia edelsi laaja lasten päivähoidosta 1960-luvulla käyty julkinen keskustelu. Ihmiset esittivät mielipiteitään väestö-, työvoima, sosiaali- ja talouspolitiikasta sekä naisten samoin kuin lasten oikeuksista. Keskustelua käytiin laajasti lasten hoitamisesta, äitien (naisten) oikeudesta työhön ja oikeudesta valita työn sekä kodin välillä, lasten oikeudesta hyvään hoitoon ja kasvatukseen, työnantajien intressistä saada lisää (halpaa ja joustavaa nais-) työvoimaa, perheiden oikeudesta toimeentulon hankkimiseen ja elintason nostamiseen ilman, että lasten hoito sitä estää sekä julkisen päivähoidon merkityksestä työllisyyteen ja ammattireviireihin. Eri puolueet esittivät vaihtoehtoisia ratkaisuja ja asiasta laadittiin monia komiteanmietintöjä. Lopputuloksena oli, että eduskunnassa säädettiin päivähoidosta laki (laki lasten päivähoidosta 19.1.1973/36), jossa kuntia velvoitettiin toimimaan. (Julkunen 1993: 168-171.)

Päivähoidon järjestämisen toimintamalli haettiin tässä samoin kuin monen muun lain kohdalla laajassa keskustelussa. Lainsäätäjiksi valitut ihmiset hyväksyivät sitten kielellisen kuvauksen, lain, joka on siitä lähtien ohjannut (tosin muutettuna) ihmisten organisoitumista lapsien hoitoon hallintoelinten kautta tuotettuna palveluna, yhteistyönä, joka rahoitetaan osin veroilla ja osin vanhemmilta perittävillä maksuilla. Lasten päivähoidon ottaminen hallinnon vastuulle perustui työvoiman lisäystarpeeseen laajentuvassa tuotannossa. Työvoimaa oli saatavana naisista, kun lasten hoito organisoitiin uudella tavalla. Nykyisin näyttää tosin siltä, että ihmiset kokevat, että lasten hoitaminen kuuluukin organisoida muutoin kuin perheiden kautta. Päivähoito on julkisen hallinnon tärkeimpiä hyvinvointipalveluja.

Perheen vahvistamisen yhteisöllisen hoivan tuottajana katsotaan edellyttävän tänä päivänä ja tulevaisuudessa naisen suostumusta. Perhe ei näytä olevan se yhteisö, jonka varaan yhteisöllinen sosiaalipolitiikka voisi rakentua tämän päivän yhteiskunnassa. Muutoksen aikaansaaminen edellyttää sekä sosiaalivaltiollisia uusia käytäntöjä että uusia naisten ja muiden kansalaisryhmien itsemääräämiselle perustuvia palvelu- ja hoivajärjestelmiä. (Anttonen 1989: 155-157.)

Uudet käytännöt, joista tällä hetkellä tuskin on selkeää käsitystä, tarvitsevat oikeusjärjestyksen suoja. Systemisestä näkökulmasta katsottuna oikeusnormit luovat osaltaan yhteiskunnallisia rakenteita silloin, kun ihmiset organisoituvat niissä kuvatuilla tavoilla. Poliittikan ja oikeusjärjestyksen sekä hyvinvoinnin kesken on siten vankka liittyminen. Lainsäätäjät luovat poliittisen keskustelun kautta kielellisiä kuvauksia tavoiteltavista tuloksista ja samalla yhteiskunnallisista rakenteista, joita hallinnossa toimivat ihmiset osaltaan toteuttavat yhdessä valtioyhteisön muiden kansalaisten kanssa. Tuomioistuimet osaltaan varmistavat, että tarkoitetut tulokset ja niiden myötä rakenteet toteutuvat.

Lait yhteisöissä on tarkoitettu luomaan järjestystä toimintaan. Esimerkiksi perustuslaissa kuvataan valtion toimielinten toiminta ja kansalaisten asema suhteessa toisiinsa ja toimielimiin. Perustuslain oikeudelliseksi tehtäväksi katsotaan yleensä ymmärrettävän valtiokoneiston organisoiminen siten, että kansantahto pääsee yleisen säännön eli lain muodossa hallitsemaan valtiota tai sitten voidaan korostaa perustuslakia ensi sijassa rajoitusten järjestelmänä (Jyränki 2000: 41).

Kansalaisten suhdetta toisiinsa ja viranomaisiin säädellään oikeusjärjestyksessä kuvatuilla perusoikeuksilla, joita ryhmitellään monin tavoin. Yhden ryhmän muodostavat vapausoikeudet ja oikeusturva. Toisen ryhmän muodostavat TSS-oikeudet eli taloudelliset ja sosiaaliset sekä sivistykselliset oikeudet. Kolmanteen ryhmään kuuluvat tasa-arvoisuus- ja osallistumisoikeudet. Perusoikeuksien katsotaan vaikuttavan lähinnä lainsäädäntöön ja sen välityksellä ihmisten elämään yleensä. (Jyränki 2000: 276.)

Taloudelliset ja sosiaaliset sekä sivistykselliset oikeudet ovat keskeisiä julkisen hallinnon hyvinvointipalvelujen järjestämisessä. Kansalaisten perusoikeuksien nähdään toteutuvan hyvin pitkälle kunnallisten peruspalvelujen järjestämisen kautta (Laasanen 1999: 106). Perusoikeudet osaltaan suuntaavat ihmisiä sekä tuottamaan palveluja että käyttämään niitä.

Perusoikeutena jokaisella on oikeus maksuttomaan perusopetukseen eli julkisen vallan on turvattava jokaiselle yhtäläinen mahdollisuus saada kykyjensä ja erityisten tarpeidensa mukaisesti myös muuta kuin perusopetusta sekä kehittää itseään varattomuuden sitä estämättä. Tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu. (PerL 16 §.)

Erityisesti todetaan, että julkisen vallan on huolehdittava maan suomen- ja ruotsinkielisen väestön sivistyksellisistä ja yhteiskunnallisista tarpeista samanlaisten perusteiden mukaan. Saamelaisilla alkuperäiskansana ja romaaneilla sekä muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Myös viittomakieltä käyttävien sekä vammaisuuden vuoksi tulkitsemis- ja käännösapua tarvitsevien oikeudet turvataan. (PerL 17 §.)

Jokaisella on oikeus lain mukaan hankkia toimeentulonsa valitsemallaan ammatilla tai elinkeinolla. Julkisen vallan on huolehdittava työvoiman suojelusta ja edistettävä työllisyyttä sekä pyrittävä turvaamaan jokaiselle oikeus työhön. Oikeudesta työllistävään koulutukseen säädetään lailla. Ketään ei saa ilman lakiin perustuvaa syytä erottaa työstä. (PerL 18 §.)

Jokaisella, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Lailla taataan oikeus perustoimeentulon

turvaan työttömyyden, sairauden, työkyvyttömyyden tai vanhuuden aikana ja lapsen syntymän sekä huoltajan menetyksen perusteella. Julkisen vallan on turvattava jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveystalvet, edistettävä väestön terveyttä sekä tuettava perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien mahdollisuuksia turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvu. julkisen vallan tehtävänä on edistää jokaisen oikeutta asuntoon ja tukea asumisen omatoimista järjestämistä. (PerL 19 §.)

Perusoikeuksien kohdalla korostuu julkisen vallan käyttö, mutta kielellisinä kuvauksina ne voidaan nähdä myös laajemmin ihmisen tuloksellisiin toimintajärjestelmiin kuin vain valtion ja kuntien toimintaan liittyvinä ohjeina. Niillä ilmaistaan halu yhteistyöhön, pyrkimys yhteisten ja jaettavien tulosten aikaansaamiseen. Tämä tulee ilmi esimerkiksi perustuslakiin kirjatusta periaatteesta, jonka mukaan vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä sekä kulttuuriperinteestä kuuluu kaikille (PerL 20 §).

Erilaiset oikeudet takaavat ihmisille toiminnan mahdollisuuksia. Esimerkiksi valtion takaamat taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet saattavat olla yksilölle edellytyksinä autonomiaan, vuorovaikutukseen ja uudenlaisiin elämäntarkkaisuihin liittyvälle riskinotolle (Kajanoja 1998: 43.)

Normeiksi kirjoitettujen perusoikeuksien voidaan ymmärtää kuvaavan kaikkien ihmisten eikä vain valtion tai kuntien toimielimiin kuuluvien organisoitumista. Esimerkiksi ympäristön terveellisyyteen vaikuttavat muutkin toimijat kuin valtion ja kuntien viranomaiset, joiden vastuulle oikeus terveelliseen ympäristöön on sälytetty (PerL 20 §). Kaikkien vastuuseen ympäristöstä kuuluu myös sen terveellisyydestä huolehtiminen. Jokaisen oikeus työhön toteutuu, kun kyetään määrittelemään yhteisiä tuloksia, joiden toteutumisessa tarvitaan ihmisiä elementteinä.

Hyvinvointiin kuuluvat, julkisena hallintona tuotetut yhteiset tulokset koetaan palveluna. Perusoikeuksissakin painopiste nähdään palveluissa, joiden kautta kuntalaisten perusoikeudet toteutuvat (Laasanen 1999: 106). Palvelut rahoitetaan pääosin verorahoituksella, koska ne on haluttu ottaa yhteiskunnassa yhteisvastuun piiriin. On kuitenkin syytä erottaa toisistaan palvelu hyödykkeenä julkisen vallan käyttöön liittyvästä palvelusta, jota tässä tutkimuksessa nimitetään hallintopalveluksi. Se on muotoihin sidottua kommunikointia, jota ilman jokin kansalaisen toiminta ei ole mahdollista. Hallintopalveluun liittyy julkisen vallan käyttöä, joka kytkeytyy korporatiiviseen organisoitumiseen.

Hallintopalvelussa viranomaisella on mahdollisuus olla mukana laeissa säädetyllä tavalla toisen ihmisen tuloksellisessa toiminnassa, ohjata eli rajoittaa tai sallia toimintaa kielellisin kuvauksin tai pakkotoimin. Palvelussa sen antaja tukee omalla työllään palvelun saajaa ja molemmat hakevat yhteistä tulosta vapaaehtoisesti, vaikka palvelun antaminen voi perustua jo lakiin. Näitä ovat esimerkiksi kotiapu, lasten päivähoito ja vanhusten hoitopalvelut.

Palvelujen tuottamisessa tarvitaan ihmisiä ja ympäristöelementtejä. Hallinnon rahoitus on tuotannossa ja vaihdannassa aikaan saadun rahan eli verojen varassa. Mitä enemmän yhteisö jäsenilleen tai osalle jäsenistään palveluja suo, sitä enemmän tarvitaan veroja, joita taas saadaan tuotanto- ja vaihdantatoiminnan tuottamista tuloista. Palvelun ja hallintopalvelun

kohdalla hyvinvointia ajatellen on tarpeen arvioida syvällisesti, mikä aktivoi ihmistä toimintaan, ja mikä on suorastaan rajoitus ihmisen toiminnalle tai suuntaa ihmisen käyttämään vain muiden aikaansaamia tuloksia eli elämään muiden toiminnan varassa.

Systemisen tarkastelun perusteella voidaan sanoa oikeusjärjestelmään kuuluvien lakien edistävän parhaiten hyvinvointia, kun niissä luodaan periaatteita, joiden mukaisesti ihmiset voivat monipuolisesti suuntautua toimintaan. Hyvinvointia on ihmisten oma tulokellinen toiminta, jota erilaisin yhteisin tuloksin tuetaan. Tätä taustaa vasten katsottuna on perusteltua arvioida ns. subjektiivisten oikeuksien laajuutta.

Perusoikeuksien yhdistymisessä hyvinvointivaltiolliseen ajatteluun voidaan nähdä tietty haitallinen piirre ihmisen toiminnan kannalta. Ihmiset alkavat tarkastella asioita ja yhteiskunnallisia järjestelyjä säädöshierarkian tavoin ylhäältä alas. Sosiaaliturvaa koskeville säädöksillekin kehittyy tietynlainen muoto, jossa etuudet koetaan lainsäädännössä annettuina ja otettavina asioina. Kansalainen on julkisen hallinnon tuottaman tai järjestämän edun tai palvelun saaja, ottaja, joka toimii vallitsevan tilanteen mukaan ja pitää vaarin oikeuksistaan. (Koho 1997: 12.)

Yksityiskohtaisesti kuvattujen ja kohdistettujen oikeuksien voidaan nähdä johtavan ihmiset omassa toiminnassaan vaatimaan muiden tuottamia tuloksia oman toiminnan sijaan. Demokratia muuttuu vaatimusten esittämiseksi muille ja niiden toteutumisen vartioinniksi. Demokratian toimivuuden katsotaan olevan kaikkien osapuolten eli valtion, kunnan ja järjestöjen sekä yksityisten kansalaisten vastuulla. Siitä huolimatta kansalaisen aktiiviseksi osallistumiseksi yhteiskunnan kehittämiseen katsotaan kuuluvan palvelujen käyttämisen ohella niistä päättäminen kunnan toimielinten välityksellä, niiden saatavuuden ja tason sekä laadun valvonta. (Laasanen 1999: 108; Wolfe 1989: 248-249.)

Hyvinvointia edistävän yhteisöllisyyden voidaan nähdä kehittyvän, kun ihmiset ovat laajasti tietoisia yhteisistä tuloksista ja suuntautuvat toteuttamaan sekä jakamaan niitä yhdessä laajoina rakenteina. Laeissa voidaan myös kaiken kommunikoinnin tapaan kuvata tulosten aikaansaamisen mahdollisuuksia tai tulos ja siihen johtavat toimintamallit eli ihmisten organisoituminen yksityiskohdissaan. Tulomahdollisuuksien kuvaaminen suuntaa ihmisten toimintaa, mutta ihmiset voivat määrittää itse tavoittelemansa tulokset ja miten niihin pääsevät. Tällöin laki luo vain puitteet ihmisten toiminnalle, ja ihmiset voivat harkintansa mukaan toimia normien pohjalta. Yksityiskohtaiset toiminnan kuvaukset laeissa rajoittavat ihmisten toimintamahdollisuuksia.

Hyvinvoinnin kannalta lainsäädännössä on tarpeen harkita, milloin käytetään toimintaa rajoittavia kuvauksia. Poliittinen teettäminen ja yhteisten tulosten näkeminen vain tulonjakokysymyksinä sekä niiden yksityiskohtaisen toteuttamisen kuvaus hallintotoimintana ei vastaa käsitystä hyvään tietoisuuteen johtavasta ja hyvinvointia edistävästä lainsäädännöstä. Systemisessä tarkastelussa ihmisten toiminta muuttuu jatkuvasti, joten toiminnan suuntaamiseen riittää tiettyjen yhteisesti hyväksytyjen periaatteiden kuvaus ja ihmiset voivat sen jälkeen suuntautua toteuttamaan periaatteita keskinäisen kommunikointinsa kautta. Tuloksiin suuntautuminen tarkoittaa ihmisten yksilöllisten toimintajärjestelmien kietoutumista yhteen yhteisen tuloksen tuottavalla tavalla, jolloin voidaan puhua yhteiskunnallisista

rakenteista. Ne syntyvät laajan keskinäisen kommunikoinnin kautta, jota on mahdoton pukea yksityiskohtaisten lakinormien muotoon.

Hyvinvointia edistävässä lainsäädännössä yhteisiin tuloksiin suuntaavien periaatteiden kuvaus voidaan katsoa riittäväksi, kun poliittisen kommunikoinnin kautta on lisätty ihmisten tietoisuutta niistä. Tällaiset lait voidaan laveasti ymmärtää kuuluvaksi valtioyhteisön strategiaan päätöksiin. Periaatteisiin keskittyvä lainsäädäntö purkaa tiukkaa institutionaalista alistamista ja mahdollistaa ihmisille tietoisemman toiminnan, johon kuuluu organisoituminen keskinäisen kommunikoinnin kautta tuloksiin. Periaatteiden rajoissa ihmiset voivat etsiä erilaisia tapoja toteuttaa niitä. Tällainen muutos edellyttää muutosta poliittisessa toiminnassa, jossa keskeiseksi nousee laaja keskustelu yhteiskunnallisista periaatteista eturistiriitojen käsittelyn sijaan.

Systemisesti ymmärrettynä ihmisten toiminnan yksityiskohtainen sääntely laeilla jäykistää toimintaa ja luo jopa ristiriitaa, sillä tulevan toiminnan kuvaaminen on suorastaan mahdotonta. Ihmisen tietoinen toiminta rakentuu aina saavutettujen tulosten varaan, jotka tulisi tietää, jotta toimintaa voitaisiin suunnitella tarkasti etukäteen. Siitä huolimatta kukaan ei voi tarkasti ennustaa tulevaisuuden tapahtumia. Tällaista tietoa poliittisilla päättäjilläkään tuskin voi olla ja kuitenkin he sitovat ihmisten toimintaa yksityiskohtaisilla kuvauksilla. Hyvinvointivaltiossa esiintyvän tasapainottomuuden voidaan katsoa aiheutuvan reagoinnista muutoksiin, joita valtio ei voi ennustaa (Luhmann 1990: 68).

Käytännössä lainsäädännön muuttaminen periaatteita julkituovaan suuntaan saattaa olla vaikeata, mutta sen voidaan nähdä lisäävän ihmisten omia toiminnan mahdollisuuksia ja vähentävän poliittisen, keskitetyn ohjauksen tarvetta, koska ihmiset joutuvat itse muodostamaan tarpeellisiksi katsomansa yhteisjärjestelmät. Tällainen lainsäädäntö mahdollistaisi ihmisten valinnan eli oman määrittelyn tulosten toteuttamistavasta, joihin voi kuulua tulosten toteuttamisvastuun antaminen kuntaorganisaation tai muiden tahojen vastuulle.

5.5 Hyvinvointia edistävä kunnallishallinto

5.5.1 Kunta poliittisena toimijana

Kunta ymmärretään poliittiseksi organisaatioksi, jonka tehtävänä on käsitellä ja ratkoa paikallisesti merkittäviä poliittisia ongelmia. Kunnallispoliittisilla päätöksillä on tekemistä kunnan toiminnan suuntaamisen ja sen seurauksena verojen sekä maksujen määräytymisen kanssa. Poliittisia päätöksiä ovat myös palvelutoimintojen priorisointi ja kunnan pitkän tähtäyksen suunnittelu. Valtio voi viedä paikalliselta politiikalta ja antaa sille valtaa sekä mahdollisuuksia, joihin voivat vaikuttaa myös muunlaiset prosessit, joista talous on merkittävin. Jos taloudellisia edellytyksiä toiminnalle ei ole, ei politiikkaa paikallisella tasolla voida tehdä. (Harisalo 1995: 77; Ryyänen 1996: 62.)

Yleensä kunnallista itsehallintoa lähestytään juridisesta näkökulmasta normien säätelymäärä toimintana. Itsehallintoa tutkittaessa konstruktionistisesti eli kielen merkitysrakenteita selvittäen itsehallinto ei määrittynyt itsestään selvänä, pysyvänä ja universaalina. Se luodaan ajassa ja paikassa käyttöyhteyden mukaan erilaisia kulttuurisia jäsenyystapoja sopivasti

lomittaen ja uusia luoden. Itsehallinto määrittyy kunnan päätösvalloksi ja itsehallinnolliseksi identiteetiksi. Kunnallinen itsehallinto on sosiaalisissa käytännöissä todellistuva ilmiö, jonka tulevaisuuden vaihtoehtona nousi esiin minimikunta, joka antaa tilaa yksilöille, mutta samalla edellyttää yksilöiltä aktiivisuutta. Tähän kuitenkin liittyy ristiriitaisuuksia. Toisaalta ollaan purkamassa luotua hyvinvointivaltiota, jota pidetään vaihtoehdottomana, holhoavana ja kalliina sekä byrokraattisena. Samaan aikaan hyvinvointivaltiota puolustetaan sosiaalisella oikeudenmukaisuudella, humanisuudella ja tasa-arvolla sekä julkisella vastuulla. (Mäkinen 1995: 119-127.)

Kunnallisen itsehallinnon rajojen voidaan nähdä määräytyvän sen mukaan, kenen määrittämiä tuloksia ja millaisina rakenteina ihmiset suuntautuvat niitä toteuttamaan. Kunnallishallinnon kehityspiirteinä on nähty yhteiskunnallisten ja alueellisten polarisointiprosessien jyrkkeneminen alueellisesti sekä kuntien että niiden eri alueiden kesken. Paikallispolitiikan otteen nähdään vahvistuvan taloudellisen kehityksen edistämässä. Julkisten palvelujen karsiminen ja uudelleen organisointi sekä paikallistason politiikan toteuttaminen lisääntyvässä määrin erilaisten julkisten samoin kuin yksityisten tekijöiden yhteistyönä, neuvottelujen kautta muuttaa kunnallishallintoa. Kehityksen on katsottu merkitsevän myös valtuuston loitontumista paikallispolitiikan keskiöstä. Virallisen ja oikeudellisesti säännellyn järjestelmän rinnalle on noussut ”toinen politiikan modus”, jossa kunnallishallinto toimii yhtenä neuvotteluosapuolena. (Ryytänen 2001: 124-125.)

Tällaista kehitystä eli poliittisesti ohjatun hierarkkisen hallintojärjestelmän muuntumista kuntien sisällä voidaan pitää jopa suotavana ja kunnallista itsehallintoa vahvistavana. Kunnallisen toiminnan muuttumista ei voida tarkastella vain kunnan hallinto-organisaation muuttumisena. Kuntaa voidaan pitää suomalaisen demokratian rakennelman kulmakivenä. Demokratia ymmärretään tässä tutkimuksessa ihmisten laajoina mahdollisuuksina asettaa yhteisiä tulostavoitteita ja organisoitua niitä myös toteuttamaan keskinäisen kommunikoinnin avulla. Kunnan kautta on mahdollista kytkeä ihminen toimimaan tietoisena osapuolena laajojen yhteisten tavoitteiden toteuttamiseksi.

Julkinen hallinto voidaan organisoida mahdollisimman avoimeksi järjestelmäksi, jossa yksilötkin voivat kehittyä järjestelminä. Järjestelmä kehittyy, kun se on mukana erilaisissa tuloksissa. Keskusjohtoinen, valtiolliseen ja kunnalliseen asiantuntijavaltaan perustuva sekä muodolliseen yhdenvertaisuuteen tähtäävä julkinen hallinto voi pahimmillaan toteutua ihmisen tietoisuutta ja toiminnan mahdollisuuksiakin rajoittavana. Tuloksellista toimintaa vasten tarkasteltuna palvelujen yhdenvertaisuus merkitsee äärimmilleen vietyä tilannetta, jossa eri puolilla maata pitäisi olla täsmälleen samanlaiset tuloksiin johtavat rakenteet eli sama määrä samanlaisia elementtejä. Laasanen (1999: 85) toteaa kuitenkin, että vaikka kuntien taloudellinen pohja olisi riittävä, kuntien sisäinen tehokkuus on erilainen. Se aiheuttaa palvelujen tasossa ja laadussa eroja. Systemiseltä kannalta katsoen yhdenvertaisuus johtaessaan samankaltaisuuteen jäykistää toiminnan, joka voi johtaa osaltaan tehostomuu-teen. Toiminnan monimuotoisuutta ei voida pitää yhdenvertaisuutta vaarantavana asiana.

Kuntien itsehallinto on ensisijaisesti toiminnallinen asia, vaikka sitä käsitellään nyt lähes pelkästään juridisenä ongelmana. Kunnan oikeushenkilöys on nähty demokratian toteuttamisen perusedellytykseksi. Toiseksi peruselementiksi itsehallinnon kannalta on sanottu

kunnan toimialan yleisyyttä. Oikeushenkilö on juridisesti toimivaltainen ja yleistä toimialaa rajoittaa erityislainsäädäntö, oikeusjärjestykseen kuuluva kansalaisten yhdenvertaisuuden periaatteen loukkaamattomuus ja muiden viranomaisten toimivalta sekä yleisestä toimialasta puuttuva mahdollisuus julkisen vallan käyttöön. (Heuru 2000: 22-24; 2001: 41-42.)

Kunnan yleisen toimialan merkityksen voidaan nähdä korostuvan. Tarve hallinnon ja erityisesti kuntien toimintatapojen muuttamiseen on perusteltavissa, koska taloudellisen yhteistyön laajetessa ja vapautuessa valtiollisesta ohjauksesta muutokset siinä heijastuvat entistä nopeammin myös julkiseen hallintoon. Kuntien toimintaan vaikuttavat sekä paikalliset että globaalit asiat, koska kansainvälinen kauppa ja muut yhteydet lisääntyvät jatkuvasti. Ihmiset joutuvat paikallisestikin toimiessaan ottamaan huomioon laajemmat viitekehykset. (Ks. Sotarauta 1996: 97-100.)

Kunnallisia päätöksiä tekevät eivät ole tähän mennessä joutuneet kovin paljoa miettimään kunnan toiminnan laatua ja hyödyllisyyttä ihmisten markkinataloudessa toiminnan kannalta. Tulevaisuudessa näiden asioiden painoarvo päätöksenteossa saattaa olla hyvin keskeinen. Kunnan itsehallinto ja olemassaolo on sidoksissa pitkälti paikalliseen talouteen. Sitä voidaan edistää kunnan ja yrittäjien yhteistyöllä paikkakunnan yritysraakenteen monipuolistamisessa ja yleensä elinkeinojen kehittämisessä. Kunnan keskeisenä tehtävänä on toimia paikallisten asioiden ja teorioiden vauhdittajana, tavoitteiden yhteen sovittajana, mahdollisuuksien välittäjänä ja paikallisten toimijoiden tietotaidon lisääjänä. Varsinkin maaseudun kehittämisessä yritystoiminnan merkitys nähdään keskeiseksi. Pääpaino olisi pantava laajenemismahdollisuuksia omaavan teollisuuden ja muiden toimintojen edistämiseen. Valtiovalta ei ole pystynyt asettamaan painopisteitä ja se on jättänyt maaseutupolitiikan kehittämisen yksittäisten sektoriviranomaisten ja viranhaltijoista koostuvan maaseudun yhteistyöryhmän varaan. (Hautamäki 2000: 131; Uusitalo 1994: 188-194.)

Kunnissa voidaankin nähdä jouduttavan suuntaamaan resurssit ihmisten toimintaa markkinataloudessa todella tukevien tulosten aikaansaamiseen. Markkinatalous ja hallinto ovat saman järjestelmän eri tuloksiin suuntautuvaa toimintaa. Kunnat ovat tähän asti lähinnä jakaneet hyvinvointiin vaikuttavia etuja ja lainsäädäntömmekin lähtee pitkälle erilaisten etujen jakamisesta. Etujen jakaminen edellyttää niiden olemassaoloa ja se liittyy tulosta tuottavaan elinkeinotoimintaan.

Muuttoliikettä tarkasteltaessa on todettu, että muuttotappiokuntien ikärakenne uhkaa vanhentua radikaalisti, mikä pitkällä tähtäimellä alentaa verotuloja ja kasvattaa terveyden- sekä vanhustenhuollon menojen kautta kuntien käyttömenoja. Aikaisemmin maan eri osien eroja tasattiin valtiollisen aluepolitiikan ja julkisen sektorin investointien avulla. Joidenkin alueiden taloutta nostettiin ehkä enemmän julkisen sektorin kautta kuin yksityisiä investointeja suuntaamalla. Nyt taloudellinen kasvu on kuitenkin yksityisen yritystoiminnan varassa ja se hakeutuu taas sinne, missä se pystyy parhaiten tekemään tulosta. Tämä osaltaan on vaikuttamassa ihmisten tulokselliseen toimintaan eroja synnyttävällä tavalla. (Okko, Miettilä & Oikarinen 2000: 95-96.)

Aluepoliittiset erot näyttäytyvät heikoimmilla alueilla työttömyyden kasvuna ja kasvavina tulonsiirtoina niille. Talouksien kehittämisessä menestyjiä ovat riittävän vahvat keskuksat.

Kehitys voi kuitenkin vaihdella paikallisen toiminnan ja paikallisten olosuhteiden tulokseksi. Myös pienemmille, erikoistuneille ja verkostoituneille seuduille, joilla on hyvä elin- ja toimintaympäristö, voi löytyä omat kasvumahdollisuutensa. Aluepolitiikan tulisi kyetä vastaamaan muuttoliikkeen kautta toteutuvaan autioitumiseen ja kasvun keskittymiseen. Se edellyttää infrastruktuuripolitiikan, investointien tukipolitiikan ja osaamisperusteisen aluepolitiikan hyödyntämistä. Myös osaavat yksilöt ovat aluepolitiikassa tärkeitä. Kasvu-prosessi toimii myös niin, että työpaikkoja syntyy sinne, missä on osaavia ihmisiä. (Tervo 2000: 403 ja 412.)

Taloudellisen toiminnan muutokset asettavat haasteen kunnille toimia oman alueensa työmahdollisuuksien puolesta. Hyvinvointia ajatellen kunta on ymmärrettävissä poliittista keskustelua käyväksi yhteistyöfoorumiksi, jossa keskeiseksi nousee hyvinvointia luovien tai ylläpitävien ratkaisujen aikaansaaminen. Tämä tarkoittaa työmahdollisuuksien jatkuvaa etsintää ja ihmisten osaamisesta huolehtimista. Myös etujen tarkempi kohdentaminen saattaa vapauttaa resursseja tällaiseen kehitystyöhön.

5.5.2 Kunnallista toimintaa edistävät muutokset

Kuntien kohdalla on puhuttu siirtymisestä epävarmuuden hallinnoinnista epäselvyyksien hallintaan. Edellistä leimaa oletus toiminnan lineaarisesta jatkuvuudesta ja syy-seuraussuhteiden olemassaolosta. Toiminnan rakenne on keskitetty ja hierarkkinen yksikköjako. Toimintaa hallitaan ylhäältä alaspäin ja kunta koetaan valtiosta hyvin riippuvaiseksi. Suunnittelu ja päätöksenteko sekä toteutus ovat hyvin erillään. Epäselvyyksien hallintaan liittyvät erilaiset käsitykset nykyisyydestä ja tulevaisuudesta, kehitys koetaan ennakoimattomana, monimutkaisena ja epäjatkuvana. Toimintaan osallistuvat muodostavat erilaisia yhteenliittymiä ja verkostoja, jotka kommunikoinnin kautta sopeuttavat toimintansa. Toimintaa ollaan valmiit muuttamaan tilanteiden mukaan, jolloin muodollisen suunnittelun merkitys vähentyy. Epävarmuuden hallintaan liittyy strateginen kuntamalli, jossa lähtökohtana on, että ihmiset ymmärtävät ja hyväksyvät paikalliseen toimintaan kuuluvan mukaan aina laajan toimijoiden kirjon, johon kuuluvilla on kullakin omat tavoitteensa ja tehtävänsä. Tämä tarjoaa kunnalle mahdollisuudet monien erilaisten tapojen käyttämiseen alueen kehittämässä ja ihmisten tarjoamien palvelujen tuottamisessa ja järjestämisessä. (Majoinen 2001: 262; Sotarauta 1996: 73-79 ja 81.)

Kunnallisen toiminnan muutokseen kytkeytyy systeemissä tarkastelussa kysymys valtiollisista ja kunnan tuloksista. Edelliset määritetään valtiotasoisessa kommunikoinnissa ja jälkimmäiset kuntatasolla. Toimintaan organisoituminen on toteutettavissa hallintojärjestelmässä kahdella tavalla. Valtiolliset kommunikoijat määrittävät kunnallisen toiminnan yksityiskohtaisesti tai vain suuntaavat toimintaa tiettyjen periaatteiden kuvaamisella, jolloin tuloksien yksityiskohdat ja niiden toteuttaminen määrittyvät kunnallisissa kommunikaatio-prosesseissa.

Kunnalliseen itsehallintoon liittyen voidaan puhua kolmenlaisesta toimintatavasta. Näkökulman voidaan katsoa selkiinnyttävän kunnallishallinnon tarkastelua hyvinvointipalvelujen tuottajana. Hyvinvoinnin kannalta kunta on yhteisjärjestelmä, jossa poliittisen keskustelun kautta suuntaudutaan toimintaan.

Kunnallishallinnossa voidaan puhua toimeenpanevasta itsehallinnosta, kun kunnissa toimivat ihmiset täsmentävät ja toimeenpanevat valtion elimissä toimivien ihmisten, viime kädessä lainsäätäjien tuottamia päätöksiä. Tällaiseen kunnalliseen toimintaan voi kuulua valtion määräämien viranomaistehtävien suorittamista, jotka ilmenevät erilaisina lupina (esim. maa-ainesluvut, rakennusluvut jne.) ja ohjeina ihmisille tai sitten palvelu- ja tavarahyödykkeinä (koulutuksena, päivähoitona, terveydenhoitopalveluna jne.). Valtion elimet monesti ovat määritelleet näissäkin tapauksissa tavoiteltavien tulosten lisäksi myös organisaation perusrakenteen, kuten esimerkiksi peruskoulun tai terveyden- ja sairaanhoidon organisoinnin osalta on tapahtunut. Kunta voi kuitenkin itse määrittää montako koulua tai terveyskeskusta kunnassa ylläpidetään. Tällaisessa itsehallinnossa on kysymys hierarkkisesta kommunikoinnista ja sen mukaan syntyvästä tulokseen suuntautuvasta rakenteesta.

Osa kunnan toiminnasta voidaan pitää valtion paikallisviranomaisen tehtävien hoitamisena. Kunnassa toimivat ihmiset suuntautuvat toimimaan täysin valtiollisissa toimielimissä kuvattujen tulosten toteuttamiseksi eli kunnissa toimivat eivät voi itse suunnata toimintaansa. Varsinkin ns. subjektiivisten oikeuksien toteuttamisen voidaan katsoa kuuluvan tällaisiin tehtäviin. Kunnassa toimivan tehtäväksi jää todeta tiettyä palvelua pyytävän henkilön oikeus siihen ja jos oikeus on olemassa, on palvelu myös toteutettava. Laajojen subjektiivisten oikeuksien voidaan nähdä ilmentävän hallinnon kokemista lähinnä tulojaon toteuttamisena. Kunnat voivat myös hoitaa valtion tehtäviä muutoin. Esimerkiksi kunnat hoitavat valtion rahoittamaa asuntolainoitusta.

Kunta voidaan myös ymmärtää aidoksi, kuitenkin nyt edustuksellisen kommunikoinnin varassa ohjautuvaksi itsehallinnolliseksi yhteisöksi. Kuntayhteisössä määritetään tarpeelliseksi koettuja tuloksia, joiden toteuttaminen yleensä jää sitä varten palkattujen ihmisten toiminnan varaan. Todellista itsehallintoa ilmentäisi kuntalaisten oma toiminta. Tämä varsinainen itsehallinto ilmentää vain kunnassa asuvien itsensä haluamia ja toteuttamia tuloksia. Tällaisia tuloksia ei siten määritellä missään valtiollisessa. Ne kuvataan kunnallisessa kommunikoinnissa ja kunnan asukkaat voivat organisoida niiden toteuttamiseen sekä kunnallisveron varassa tapahtuvana että muutoin järjestettynä toimintana.

Oleellista kuntien hyvinvointipalveluissa on, että ne ovat katsotut koko valtion asiaksi. Ne ovat tuloksia, joita haluamme tavoitella valtioyhteisönä, mutta vastuu niistä on annettu kunnille. Tällainen tilanne pitäisi ottaa huomioon valtion ja kunnan suhteen tarkastelussa. Ennen kuin kuntia pakotetaan laitostuneen hallinnon jatkamiseen, jota taloudellisessa pakossa tehtävät kuntaliitokset saattaisivat merkitä, voitaisiin tarkistaa valtion ja kuntien välinen vastuunjako. Kunnallista itsehallintoa selkiinnyttävä toimenpide olisikin yhteisten tulosten jakaminen valtioyhteisön vastuulla oleviin ja kuntayhteisön vastuulla oleviin (komiteanmietintö 1996:16: 15-16; Nummela ym. 1996: 261). Sen jälkeen voidaan myös tehtävien hoidon rahoitus järjestää uudelleen.

Valtion ja kuntien tehtävien sekä kustannusten uudelleen jakaminen on poliittisesti erittäin suuri asia, joka vaatii perusteellisen pohdinnan. Siihen saattaa liittyä sekä valtionapupolitiikan, veropolitiikan että muiden tulonsiirtojärjestelmien vaikutusten arviointi. (Laasanen 1999: 233 ja 239.)

Itsehallintoa laajentava muutos johtaa yhteiskunnallisissa palveluissa ja verotuksessa valtion osuuden tarkempaan kohdistamiseen, ja kuntien on otettava vastuu todellisen itsehallinnollisen toimintansa vaatiman rahan keräämisestä. Valtion ja kunnan keräämien verojen suhde määräytyy tehtävän työnjaon mukaan. Siinä voidaan myös ottaa aluepoliittiset tekijät huomioon kuitenkin niin, että lainsäädännössä pakollisiksi tehdyissä palveluissa valtion rahoitusosuuden on oltava kaikissa kunnissa merkittävä.

Muutoksen myötä kuntien kesken saattaa tulla palveluissa eroja. Nykyinen vuoden 1997 alusta voimassa ollut valtionosuusjärjestelmä sallii kunnille jo nyt erilaisia toimintapoliittisia ratkaisuja palvelujen järjestämisessä. Tämäkin voi johtaa pidemmällä tähtäyksellä palvelurakenteissa eli palvelujen määrissä, laadussa ja tasossa sekä kustannuksissa syntyviin entistä suurempiin eroihin. Valtionosuuksilla tulisi kuitenkin varmistaa, että kaikkien kansalaisten saatavilla on riittävän tasoiset tärkeiksi katsottavat peruspalvelut asuinpaikasta riippumatta. (Laasanen 1999: 238-239.)

Aidon itsehallinnon toteutuminen on ilmaus ihmisten laajasta mahdollisuudesta määrittää itselleen omia tulostavoitteita, joiden toteuttaminen on myös heidän omalla vastuullaan. Seutukuntayhteistyö voi olla eräs tapa toteuttaa kunnallista itsehallintoa, mutta käytännössä kunnissa saattaa olla vaikeata löytää kaikkia osapuolia tyydyttävää tapaa tehdä yhteistyötä, johon kuuluu myös tietty työnjako. Työnjaon etsiminen ei tapahdu nopeasti.

Mikäli valtion ja kunnan työnjako muuttuu kunnallista itsehallintoa vahvistavaan suuntaan, kunnista voi tulla demokratian todellisia toteuttajia. Niiden kautta ihmiset voivat suuntautua sekä koko valtiona tai vain kuntayhteisönä haluttuihin yhteisiin tuloksiin, joita voidaan toteuttaa kulloinkin tehokkaaksi koetulla tavalla. Valtion ja kunnan välillä olevaa poliittisen hallinnoinnin tasoa ei systemisen tarkastelun mukaan tarvita. Tällaiseksi on esitetty maakuntahallintoa, jossa keskeinen asia on vaaleilla valitun, poliittisia päätöksiä tekevän valtuuston olemassaolo ja hallinnon toiminnallinen sekä alueellinen koordinointi (Mennola 1999: 19; Tiihonen 1986: 239).

Maakuntahallinnon järjestämisessä on keskeinen kysymys, onko sellaisia yhteisiä tuloksia, joiden toteuttamiseksi ihmisten tulisi organisoida kuntayhteisöä laajemmaksi, mutta valtiota pienemmäksi alueellisin perustein määräytyväksi yhteisöksi, jonka toiminta jouduttaisiin rahoittamaan veroilla ainakin osittain. Maakunnalliselle itsehallinnolle ei voida nähdä kovin perusteltua tarvetta vahvan kunnallisen itsehallinnon vallitessa eikä toimeenpanevan itsehallinnonkaan organisoinnissa saavutettaisi nykytilaan nähden merkittäviä etuja. Valtionollista asiantuntijavaltaa voidaan ehkä jossakin määrässä siirtää kuntia lähemmäksi maakuntatasolle, jolle etupäässä kerättäisiin kuntien vastuulla olleita toimintoja.

Jos valtion lainsäädäntö muuttuu yhä enemmän tavoitteita suuntaavaksi tarkan tavoitteiden ja niiden toteuttamisen määrittelyn sijaan, niin silloin maakuntahallinto syö kunnilta niiden aidon itsehallinnollisen roolin vahvistumisen edellytykset, joita valtion lainsäädännön muutos muutoin antaisi. Maakuntahallinnon kehittyessä kunnista saattaa tulla tällöin maakuntatasolla asetettujen tulostavoitteiden toteuttajia, mikä heikentää ihmisten itsehallinnollista toimintaa, jos maakunnalle ei löydy luonnollista tehtäväalaa.

Maakunnallisuuden ilmentymiä voisivat olla erilaiset yhtiöt ja yhdistykset, joissa kunnat ovat mukana. Näiden kautta ihmiset voivat suuntautua hyvinvointia tukeviin tuloksiin. Nämä toimisivat kansalaisvastuista ilman virallista asemaa ja niissä ei olisi kansalaisten vaaleilla valitsemaa päätöksentekijää. Ne kansalaiset, jotka ovat omistajia tai jäseniä, olisivat tietenkin osaltaan mukana päätöksenteossa. Tällaiset yhteisjärjestelmät eivät kuitenkaan voi käyttää julkista valtaa. (Ks. Mennola 1999: 61-67.)

5.6 Yhteenvedo ja johtopäätökset

Julkinen hallinto ymmärretään tutkimuksessa vallankäytön sijaan ihmisten yhteistyön muotona. *Vastauksena tutkimusongelman toiseen kysymykseen julkisen hallinnon liittymisestä hyvinvointiin voidaan sanoa, että kaikki julkisen hallinnon toiminta liittyy ihmisten yhteisiin tuloksiin suuntautumiseen. Poliittisten kommunikointimenettelyjen kautta ihmiset voivat laajasti suuntautua yhteisiin tuloksiin johtaviin rakenteisiin. Tulosten ilmentymiä voivat olla ihmisten hyvinvointia eli heidän toiminnan mahdollisuuksiaan tukevat rahat, tavarat ja palveluhyödykkeet sekä hallintopalvelut.*

Ymmärrettäessä hyvinvointi ihmisten omana tuloksellisena toimintana, johon yhteiset tulokset liittyvät omien toimintamahdollisuuksien vahvistajina eikä niiden korvaajina, julkisessa hallinnossa voidaan nähdä painottuvan kaksi asiaa. Ensimmäinen on vaikuttaminen yhteisillä tuloksilla ihmisten toimintamahdollisuuksiin tuotannossa ja vaihdannassa markkinoilla. Toinen on niiden ihmisten, joilla on toimintajärjestelmissään sairauden, vamman tai iän aiheuttamia vajavaisuuksia, oman toiminnan mahdollisuuksien edistäminen. Viime kädessä tähän saattaa riittää vain peruselintoiminnot turvaavan ympäristön järjestäminen.

Jos ihmisellä ei ole sairauden, vamman tai iän aiheuttamia vajavaisuuksia, niin pitäytymisen vain elintoimintoja turvaavan ympäristön järjestämiseen on hyvinvointia ajatellen riittämätöntä. Ihmisen tuloksellinen toiminta on hyvin monimuotoisten toimintajärjestelmien varassa. Niiden ylläpito ja kehittäminen on hyvinvoinnin ylläpitoa sekä kehittämistä. Ihmisen elämään kuuluu tuloksellinen työ. Systemisen tarkastelun perusteella voidaan suhtautua kriittisesti hyvinvoinnin kokemiseen vain julkisen hallinnon kautta toteutettavana tulonjakona. Sen muotoja voitaisiin kehittää ihmisen omaa tuloksellista toimintaa edistäviksi.

Julkisen hallinnon toiminnassa keskeinen yhdenvertaisuus ja tasa-arvo voidaan ymmärtää sanoina, jotka viittaavat ihmisten toimintaan suuntautumiseen yhtenäisten periaatteiden mukaan. Periaatteet voidaan kirjata oikeusjärjestykseen ja ihmiset suuntautuvat erilaisissa toimintajärjestelmissä toteuttamaan niitä erilaisin tuloksin. Kun ihmiset voivat itse osallistua tavoiteltavien tulosten määrittelyyn ja mahdollisesti myös toteuttamiseenkin enemmän, niin heidän tietoisuutensa kehittyy ja he pystyvät yhä paremmin suuntautumaan hyvinvointiaan todella edistäviin tuloksiin sekä laajentamaan demokratiaa.

Yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon ymmärtäminen kunnissa samanlaisena toimintana johtaa käytännössä mahdottomuuksiin. Helsingissä ja Inarissa ihmiset voivat toimia samojen yleisten periaatteiden mukaan, mutta toiminnan yksityiskohdat ovat erilaisia eri paikoissa, koska ihmisten toimintaympäristöt ovat erilaiset. Yhteisesti hyväksytyjen periaatteiden

toteuttaminen monin erilaisin ratkaisuin johtaa hallinnon kehittymiseen vähemmän hierarkiseen suuntaan, jonka voidaan nähdä lisäävän hyvinvoinnin edellytyksiä.

Muutos kunnallishallinnossa ja hallinnossa yleensä voi tapahtua vain niin, että kunta ja valtio ymmärretään ihmisten yhteisjärjestelmiksi, joissa päätöksiä tekemään valitut ihmiset laajaan kommunikointiin perustuen kuvaavat ihmisille itselleen uusia tuloksellisen toiminnan mahdollisuuksia merkitseviä tuloksia. Niiden toteutukseen ihmiset voivat suuntautua erilaisissa toimintajärjestelmissä. Hyvinvoinnin kannalta näyttää olevan tarpeellista muuttaa käsityksiä poliittisesta toiminnasta vain puoluesidonnaisena toimintana ja demokratiasta vain muodolliseen päätöksentekoon osallistumisena tai vaikuttamisena. Poliitikka voidaan ymmärtää ihmisten hyvinvointia merkitseviin tuloksiin suuntautumiseen liittyväksi kommunikoinniksi. Demokratia voidaan laajasti ymmärtää ihmisten mahdollisuuksiksi olla mukana hyvinvointia merkitsevässä toiminnassa määrittelemässä ja toteuttamassa sekä jakamassa yhteisiä tuloksia.

Hyvinvointia edistävät muutokset julkisessa hallinnossa hahmottuvat seuraaviksi:

- 1. Julkinen hallinto on ihmisten yhteisiin tuloksiin suuntautuvaa toimintaa, joka pitkälle rakentuu taloudellisen toiminnan tuottaman veron varaan. Tätä taustaa vasten katsottuna julkinen hallinto tulisi järjestää niin, että sen toiminta edistäisi ihmisten omaa toimintaa, joka tuottaa toisaalta veroja ja toisaalta korvaa verojen tarvetta.*
- 2. Kunnallinen päätöksen tekeminen on ihmisten suuntautumista yhteisiin tuloksiin, jolloin kunnallishallintoa on tarpeen muuttaa niin, että ihmiset voivat osallistua laajemmin tuloksista kommunikointiin ja niiden toteuttamiseen. Tämä edellyttää valtion ja kuntien välisen työnjaon sekä taloudellisen vastuun tarkistuksen. Julkisen hallinnon toiminta on jaettavissa koko valtiona ja vain kuntana tavoiteltaviin tuloksiin.*
- 3. Poliittisen kommunikoinnin kautta voidaan lisätä ihmisten tietoisuutta hyvinvointia merkitsevistä tuloksista, jolloin ihmiset voivat paremmin sopeuttaa omaa toimintaansa niihin. Tällöin poliittinen toiminta voidaan muuttaa ihmisten toimintaa suuntaavien periaatteiden kuvaamiseksi. Niiden toteutuminen vaatii kuitenkin, että ihmiset ymmärtävät ne ja voivat omassa toiminnassaan suuntautua niiden mukaan. Periaatteet voidaan sisällyttää oikeusjärjestykseen, josta voidaan ihmisten tietoisuuden lisääntyessä purkaa yksityiskohtaisesti toimintaa ohjaavat säännöt ja normit.*
- 4. Nopeat muutokset tuskin ovat mahdollisia ja sen vuoksi on tarpeen luoda menettelyjä, joilla nykyistä poliittista päätöksentekoa alkaen lainsäädännöstä voidaan laajasti arvioida. Valtion- ja kunnallishallinnon toiminnan laajan kansalaisarvioinnin kautta voidaan lisätä ihmisten tietoisuutta hallinnon toiminnasta, jolloin myös on mahdollista löytää uusia tapoja tuottaa tuloksia ja suuntautua uudenlaisiin tuloksiin.*
- 5. Ymmärrettävässä poliittinen toiminta laajaksi keskusteluksi yhteisistä tuloksista ja niiden toteuttamisesta on perusteltua purkaa vaaleista puoluesidonnaisuus sekä luoda menettelyjä, joilla muutkin ryhmittymät kuin vain puolueet voivat joustavasti osallistua vaaleihin.*

6 HYVINVOINNIN HALLINTA

Luvussa käydään läpi hyvinvoinnin hallintaan vaikuttavat asiat. Kohteina ovat tunteiden, arvojen, moraalien ja vallankäytön sekä johtamisen merkitys hyvinvoinnin hallinnassa. Luvussa vastataan tutkimusongelman kolmanteen kysymykseen.

6.1 Tunteet ja hyvinvoinnin hallinta

Tunteet erilaisten tuntemusten muodossa liittyvät hyvinvoinnin kokemiseen. Kognitiivisen psykologian piiriin kuuluvissa tarkasteluissa tunteet liitetään tarpeiden tyydytykseen, mikä systeemisessä tarkastelussa selittyy tuloksellisena toimintana. Kognitiivisessa psykologiassa selitystä tuntemusten kokemiseen haetaan aivojen toiminnasta. Systeemissä tarkastelussa tunteet selittyvät koko järjestelmän toimintana. Molemmissa tarkasteluissa korostuu myös tunteiden liittyminen sosiaaliseen toimintaan ja sen hallintaan.

Tunteiden hallinnalla on merkitystä yhteisöjen toiminnalle. Käytännössä on havaittu, että esimiehen tunneälykkyyden ja yrityksen työyhteisönä toiminnan sekä taloudellisen tuloksen kesken on riippuvuus (ks. Lipiäinen 2000a: 583-584). Johtajien kyvykkyyteen liittyviä teknisiä taitoja ja kognitiivista kyvykkyyttä sekä tunneälykkyyttä ilmentäviä piirteitä mittaavassa kompetenssitutkimuksessa oli tuloksena, että yhtiöiden johtotasolla menestystä selittävässä piirteissä noin 90 % oli luettavissa tunneälyn piiriin (ks. Goleman 1998: 94).

Työyhteisössä tunnesäännöt säätelevät yhteisön jäsenten keskinäistä ja asiakkaiden kanssa tehtävää yhteistyötä. Ensimmäinen säännöistä määrittelee, mitä tunteita on lupa näyttää ja miten niitä saa näyttää. Varsinkin aggressiivisuus ja seksuaalisuus ovat sääntelyn piirissä. Toinen sääntöryhmä määrittää, kuka saa osoittaa tunteita ja kenelle. Kolmas sääntöryhmä kertoo, missä ja milloin saa mitään tunteita osoittaa. Neljäs ryhmä tunnesäännöistä kytkeytyy työntekijöiden identiteettiin ja habitukseen. Tietyn tunnehabituksen omaavan henkilön odotetaan käyttäytyvän vakiintuneella tavallaan. Työyhteisön tunnesäännöt koskevat tunneilmaisua ja niillä ohjataan myös tunteiden tulkintaa. Tällaisia sääntöjä ovat erilaiset ilmeiden ja eleiden arviointisäännöt, tunteiden (esimerkiksi vihan) ilmaisemista normittavat käyttäytymissäännöt ja tunteiden motiiveja mittaavat erittelysäännöt sekä tunteiden syitä koskevat säännöt, jotka oikeuttavat ja selittävät tunteiden näyttämistä. (Ilmonen 1999: 319-321.)

Tunteiden tunnistamisen kautta päästään vaikuttamaan sekä yksilön että heistä koostuvan järjestelmän toiminnan pysymiseen järjestäytyneenä. Positiiviset tunteet kertovat ihmisen järjestelmän rakenteiden järjestyksestä ja toimintavalmiudesta. Negatiiviset tunteet ovat merkki järjestelmän hajautuneesta tilasta. Esimerkiksi tietyn ryhmän yhden jäsenen negatiiviset tunneilmaisut voivat aiheuttaa ryhmän tuloksellisen toiminnan estymisen. Negatiivisten tunteiden hallinta tarkoittaa toimintajärjestelmien suuntaamista ja integroimista, jossa ihmiset voivat toisiaan auttaakin. Toiminnan kannalta huonoa järjestystä ilmentävien kielteisten tunteiden syiden selvittäminen auttaa ihmisiä suuntaamaan toimintaansa, järjestäytymään uudelleen. Ongelman ratkaisu tai uuden toiminnan tuloksen syntyminen edellyttää

aina koko järjestelmän uudelleen järjestäytymistä. Myös pelon hallintaan liittyy toiminnan uudelleen suuntautuminen. Pelko merkitsee epävarmuutta tulevaisuudesta ja merkitsee järjestelmän hajautunutta toimintaa. Pelko voidaan hallita suuntaamalla toimintajärjestelmät jonkin tuloksen tavoitteluun. Yleensä pelko häviääkin, kun pelätty toiminta alkaa. (Järvillehto 1994: 174-175; 1995: 180.)

Tunteiden ilmaisemisen kautta voidaan saada käsitys myös toisen ihmisen toiminnan mahdollisuuksista. Varsinkin yhteisten tulosten saavuttamiseen liittyvillä tunteilla on suuri merkitys koko yhteisen järjestelmän olemassaololle. Negatiivisten tunteiden ilmeneminen yksilötasolla kertoo huonosta valmiudesta olla yhteisessä tuloksessa mukana. Muut järjestelmässä mukana olevat voivat alkaa kokea negatiivisia tunteita havaitessaan tai pelätessään jonkun mukana olevan vaarantavan yhteisen tuloksen saavuttamisen. Toimintaa organisoivan yhteisen tarkoituksen häviäminen aiheuttaa ihmisissä aggressiivista ja hajottavaa käyttäytymistä (Litwin, Bray & Lusk-Brooke 1996: 7).

Ihminen, joka ei koe yhteistä tulostavoitetta häntä toimintaan organisoivaksi, ei ehkä ymmärrä tavoiteltavaa tulosta tai hän yksilönä ei halua organisoitua sen suuntaisesti. Edellisessä tapauksessa muut voivat auttaa häntä ymmärtämään tavoitetta ja organisoitumaan sen mukaan. Jälkimmäisessä tapauksessa yksilö on yhteiseen tulokseen suuntautuvaan rakenteeseen sopimaton elementti. Tietoisuutensa ansiosta tällainen yksilö voi alkaa tavoitella jotakin muuta tulosta, näennäisesti ehkä yksin, mutta kuitenkin aina kytkeytyneenä muiden tulokselliseen toimintaan sekä sosiaalisten (ihmissuhteiden) että aineellisten (muiden valmistamat hyödykkeet) liittymien kautta. Tunteet osaltaan kertovat näiden liittymien merkityksestä sekä yksilölle itselleen että muille ihmisille. Esimerkiksi ihmiseltä, jolla on puutteelliset toimintajärjestelmät, estyy tuloksellinen toiminta ja siihen liittyvä myönteinen tunne. Osaaminen ja sen puutekin voivat ilmetä tunteina ihmisten yhteistyössä.

Tunteiden ymmärtäminen systeemisesti antaa mahdollisuuden hallita hyvinvointia uhkaavia aggressioita ja väkivaltaa. Systeemisesti ymmärrettynä aggressiokin on järjestyksen hakeamista. Aggressiivisuus voidaan selittää niin, että mitä monimutkaisemmassa ympäristössä ihminen toimii ja mitä vähemmän hän ymmärtää omaa ja toisten toimintaa, sitä helpommin hän on aggressiivinen sekä turvautuu yksioikoisiin ratkaisuihin kriisitilanteessa. Ihmisen aggressiivisuutta voitaisiin selittää ihmisen kyvyllä ymmärtää itseään ja muita ihmisiä sekä heidän käyttäytymisensä syytä. Aggressiivisuuden voitaisiin ajatella perustuvan yksinkertaisesti tietämättömyyteen. Se olisi avuttomuutta ristiriitatilanteiden ratkaisussa. Kun ihminen ei tiedä, hän ei pysty myöskään hallitsemaan toimintaansa ja siksi hänen toimintansa hajautuu herkästi. Kun ihminen oppii hallitsemaan asioita, väkivaltainen käyttäytyminen tulee turhaksi. (Järvillehto 1995: 156-157.)

Aggression hallinnassa keskeistä on ymmärtää syyt siihen ja pyrkimys löytää mahdollisuuksia toiminnan eheytymiseen ja positiivisiin tuloksiin. Ihmisiä voidaan myös manipuloida kokemaan positiivisia tunteita ja siten luoda edellytyksiä uusien tulosten saavuttamiselle. Perinteisessä tarkastelussa tunteiden hallinnan, tunneälyn, kehittymiseen ja kehittämiseen on kytketty aivojen limbisen järjestelmän harjoittaminen. Sen avulla on nähty voitavan vaikuttaa tunteiden uudelleenkoulutukseen ja neuroniverkkojen laajuuteen sekä vahvistumiseen. (Goleman 1996: 237-239; 1998: 97.)

Tunneälykkyyden kehittyminen voidaan ymmärtää ihmisen uusien toimintajärjestelmien muovautumisena, missä ovat mukana aivojen solut ja erilaiset ympäristöt. Ihminen oppii toimimaan erilaisten asioiden ja ihmisten kanssa. Hän ymmärtää tunteiden liittyvän oleellisesti sekä omaan että muiden käyttäytymiseen. Systemisesti ymmärrettynä tunteita ei opita, mutta tunteiden näyttämiseen ja hillitsemiseen harjaannutaan.

Systemisen tunteiden tarkastelun anti verrattuna niiden tarkasteluun kognitioon liittyvänä on, että tunteiden seuranta antaa tietoa yksilön ja samalla koko organisaation kyvystä sekä mahdollisuuksista tulokselliseen toimintaan ja sitä kautta myös tietoa hyvinvoinnista. Systemisessä tarkastelussa tunteet kytkeytyvät niin yksilöiden kuin ryhmienkin tulosten saavuttamiseen tai saavuttamatta jäämiseen eikä niitä nähdä vain aivoihin paikannettaviin toimintoihin liittyvänä älykkyytenä. Tunteet antavat tietoa toiminnan ja samalla hyvinvoinnin laadusta.

6.2 Arvojen ja moraalien liittyminen hyvinvointiin

6.2.1 Katsaus arvoista esitettyihin käsityksiin

Arvoista näyttää olevan hyvin erilaisia käsityksiä ja määrittelyjä. Niitä pidetään pysyvinä uskomuksina, että jonkin erityisen käyttäytymisen muoto tai olemassaolon tila on yksilöllisesti tai sosiaalisesti muita suotuisampi. Niitä tarkastellaan välineinä ja päämäärinä tai itseisarvoina. Niitä luokitellaan hyvin monin perustein ja niiden nähdään ohjaavan ihmisen toimintaa. Niitä tarkastellaan ihmisten pyyteen kohteina, tavoiteltavana aineellisena tai henkisenä hyvänä ja ihanteina eli käsityksinä siitä, millaisia ihmisten tulisi olla ja miten heidän tulisi järjestää keskinäiset suhteensa ja suhteensa muuhun luomakuntaan. Arvot nähdään myös rationaalisesti keskusteltavina asioina tai tietoisina ihanteina. Ne katsotaan käsityksiksi hyvästä elämästä, hyvästä yhteiskunnasta ja hyvästä maailmasta. Arvoiksi on määritelty myös totuus, kauneus ja hyvyys tai hyvä. (Ahlman 1976: 18-26; Häyry & Häyry 1997: 11-18; Launonen 2000: 33-34; Moore 1982: 21; Pursiainen 1997: 10; Turunen 1992: 22; Rokeach 1973: 5-8; von Wright 1963b: 12.)

Arvo nähdään tietoisten tekojen mahdollisten seurausten arvona. Toimija asettaa tekojensa seuraukset järjestykseen, määrittelee tekojensa arvopreferenssin. Arvoja ovat seikat, jotka järkevä ja harkitseva ihminen tietojensa perusteella valitsee, jos hän ymmärtää myös tekojensa seuraukset. Arvojen ei nähdä määräytyvän siitä, mitä ihmiset todella valitsevat, vaan siitä, mitä he valitsisivat, jos he olisivat ihanteensa mukaisia. Tieto ja järki hahmottavat ihmisen haluja ja pyrkimyksiä sekä muodostavat niiden rajat. Järkevien ja tiedostavien valintojen kohteina arvojen nähdään määräytyvän aina intentioista, suunnitelmista, päätöksistä samoin kuin teoista käsin. (Ahmavaara 1976: 38-39; Airaksinen 1987: 132-133.)

Arvon käsitteen määrittely on todettu joko lähes tai kokonaan toivottomaksi tehtäväksi, koska se on olioiden ja asioiden ainutlaatuinen ominaisuus, joka voidaan todeta intuitiivisesti. Hyvä liittyy itseisarvona maailmassa oleviin ilmiöihin. Arvointitieto on välitön kokemisen muoto, jolla todetaan arvon olemassaolo jollakin alustalla, kuten teoissa ja luonteenpiirteissä. (Airaksinen 1987: 30-31 ja 131; Moore 1982: 17.)

Yhteistä arvojen käsittelylle näyttää olevan, että ne kytetään ihmisen ajatteluun ja tietoihin valintoihin. Ihminen suunnittelee elämänsä ja toimintaansa siten, että hän asettaa toiminnalleen päämäärän. Päämääriä voidaan pitää sisäisesti arvokkaina asioina. Arvot sijoittuvat yksilöllisiin tajuntoihin, vaikka samoja arvoja voi olla useilla yksilöillä. Ajattelun kautta ihminen antaa asioille jonkin arvon, joka ohjaa hänen valintojaan. Eräiden asioiden nähdään ilmenevän ihmisille sisäisten kokemusten kautta arvokkaina, jopa sinänsä arvokkaina, jolloin ne myös esiintyvät inhimillisen toiminnan perimmäisinä motiiveina. Arvolla voidaan tarkoittaa kaikkea, mikä on tavoiteltua, haluttua, tarvittua ja arvostettua samoin kuin vapauksia, oikeuksia sekä hyveitä. (Ahlman 1976: 21; Airaksinen 1987: 130; 1994: 35-36; Al-lardt 1983: 58; Langinvainio 1999: 98-99; Turunen 1997: 321-322.)

Yksityisen arvon katsotaan ohjaavan vain yksilön omaa toimintaa ja yhteiset arvot liittyvät ryhmänä toimintaan (Rokeach 1973: 10). Liberalistisen käsityksen mukaan ihmisen nähdään valitsevan arvonsa ja hänellä on oikeus parhaansa mukaan toimia päämääriensä hyväksi, mutta vapautta rajoittaa toisten yksilöiden samalla oikeudella itselleen vaatima vapaus (Pursiainen 1995: 29). Arvojen nähdään olevan jopa universaaleja, vaikka ne kytetään yksilön ajatteluun ja sisäisiin kokemuksiin. Arvon kokemisen universaalina ilmiönä pitäisi luoda yhdenmukaisuutta ihmisten toimintaan (Friedrich 1963: 55-56).

Arvot nähdään yhteiskunnan yhtenäisyyden ja sen jäsenten yhdenmukaisen käyttäytymisen varmistajina, mutta nykyisin tällaisten arvojen nähdään puuttuvan. Syyksi katsotaan toisaalta pettyminen uskuntoon ja sen julistamiin eettisiin arvoihin sekä toisaalta luottamuspula poliittista järjestelmää ja poliitikkoja kohtaan. Myös hyvinvointivaltio näyttää vieneen monilta yksilöiltä vastuuntuntoa ja itseluottamusta. Arvojen puutteen katsotaan johtaneen yhteiskunnalliseen kurittomuuteen, vandalismiin ja väkivaltaan. (King ym. 1991: 60.)

Käsityksissä arvoista toistuu ihmisen sisäisen ja ulkoisen maailman erillisyys. Selkeimmin tämä tulee esiin Mooren (1982: 7-36) käsityksissä. Arvo on maailman asioille ja olioille kuuluva ominaisuus. Esimerkiksi rehellisyyteen liittyy yksinkertainen hyvyiden piirre. Arvo kuuluu objektille, mutta tämän ei-luonnollisen ominaisuuden poistaminen ei muuta objektia mitenkään kuten jonkin luonnollisen ominaisuuden poistaminen muuttaa. Arvot ovat olemassa, mutta niiden määrittäminen on vaikeaa. Hyvä (arvo) liittyy ihmisen toimintaan ja sen kohteisiin.

Yrityksissä arvojen nähdään kuvaavan ihmisten oletettua tai odotettua toimintaa jokapäiväisissä vuorovaikutustilanteissa. Arvoja arvioidaan edellytyksinä kilpailutekijöiden toteutumiselle. Arvojen ymmärtäminen ja niiden mukainen käyttäytyminen nähdään ydinosaamisen toteutumisen edellytyksinä. Arvojen nähdään kuvaavan yrityksen ydinosaamista kehitettäviä inhimillisiä ominaisuuksia. Arvoilla tavoitellaan organisaation itseohjautuvuutta eli tilanteen ja toimintatavan välisen yhteyden ymmärtämistä. Arvojen nähdään myös muodostavan työyhteisön moraalin. Ne ohjaavat kaikkea toimintaa ja niiden varassa tehdään päätöksiä. Arvot ja tapa toimia ovat kulttuurin perustana. Kriittisen arviointikyvyn nähdään kehittyvän arvojen sisäistämisen kautta, jolloin ihmisten on itse sitouduttava niihin. Heitä ei voida pakottaa omaksumaan arvoja. Arvojen käyttäytymiseen vaikuttava oivaltaminen tapahtuu yksilötasolla, mutta ne suuntaavat yrityksen toimintaa. (McMaster 1996: 62; Markkanen 1999: 118-119 ja 175-176; Ojala 1996: 158.)

Arvot liitetään ihmisen toimintaan, mutta ne jäävät kuitenkin epämääräiseksi asiaksi. Arvot (eli päämääriin liittyvät itseisarvot) voivat olla aivan mitä tahansa, kunhan niiden toteuttaminen ei tee mahdottomaksi muiden ja omien toimintasuunnitelmien toteuttamista. Ihmiset toteuttavat projektejaan niiden ilmentämän korkeamman arvon eli itseisarvon vuoksi. Itseisarvot eivät voi olla ristiriidassa keskenään. Vain teot, joiden päämäärät ilmentävät itseisarvoja voivat joutua ristiriitaan. (Airaksinen 1994: 36-38.)

6.2.2 Arvot ja tuloksellinen toiminta

Arvojen tarkastelussa toistuu sisäisen ja ulkoisen maailman erottamiseen liittyvä subjekti-objekti suhde. Kun arvot kytketään ihmisen tulokselliseen toimintaan, niin ne voidaan ymmärtää tavoiteltavina tuloksina. Systemisessä tarkastelussa tietoinen tulos merkitsee myös mahdollisuutta toiminnan arviointiin ja tulosten arvostamiseen, jolloin toiminnan tulos on arvot ja arvostukset synnyttävä käyttäytymisen momentti (Järvilehto 1995: 136). Esimerkiksi arvoiksi nimetyt onnellisuus ja vapauskin (ks. Häyry ym. 1997: 11) ovat kytkettävissä tulokselliseen toimintaan. Vapaus merkitsee tulosten saavuttamisen mahdollisuutta ja onnellisuus merkitsee toimintaan liittyviä tunteita.

Kielelliset arvoa ilmentävät sanat kuvaavat ihmisen käyttäytymistä eli tuloksellista toimintaa ja siihen liittyviä ympäristöelementtejä. Jonkin arvoksi koetun asian kielellinen kuvaus voi viitata tietynlaiseen toimintaan tai sen mahdollisuuteen ja joissakin tapauksissa jopa toiminnan (tulosten ilmentymien) tai siinä tarvittavien elementtien määrään. Esimerkiksi rehellisyydestä voidaan puhua arvona ja kuvata sillä tietynlaista käyttäytymistä, jonka arvioidaan olevan muuta käyttäytymistä suotavampaa.

Elementtejä arvioidaan arvokkaiksi suhteessa toisiin elementteihin sen mukaan, millaisiin tuloksiin niillä katsotaan päästävän. Jonkin asian arvo määräytyy suhteessa toimintaan. Arvo ei ole itsenäisesti esiintyvä asia. Arvo arkikäsityksenä ilmentää jonkin asian hyödyllisyyttä tai merkityksellisyyttä suhteessa maailmaan, henkilöön tai tarkoitukseen. Tällöin välinearvon voidaan ajatella tarkoittavan jossakin arvokkaassa tuloksessa osana olevaa elementtiä tai osatulosta. Tavoiteltava lopullinen tulos on ymmärrettävissä itseisarvoksi ja se suuntaa ihmisen toimintaa. Tietoisena tuloksena se on myös kielellisesti kuvattavissa.

Arvot ilmentävät kielellisinä kuvauksina ihmisten suuntautumista johonkin tulokseen. Arvo on siten myös ”psykkisen toiminnan rakenne” (vrt. Rokeach 1973: 24). Systemisesti psykkisessä toiminnassa on kysymys aina koko ihminen-ympäristö-järjestelmän toiminnasta, yksilöllisistä ja yhteisistä tuloksista, joita arvoja ilmentävillä sanoilla kuvataan. Ihmiset ovat oppineet käyttämään hyvin erilaisia sanoja ja joillakin niillä kuvataan muita arvokkaammaksi koettuja asioita.

Arvon kielellinen kuvaus voi ilmentää laajaa tuloksellista toimintaa eikä yhtä ainoaa tavoiteltavaa tuloksen ilmentymää. Arvoa ilmentävällä sanalla ihmiset ohjaavat toisiaan samankaltaiseen toimintaan, muovaavat organisaatioitaan yhteiseen tulokseen suuntautuviksi. Kuitenkaan ei ole syytä olettaa minkään arvon tai asenteen voivan ennustaa käyttäytymistä täydellisesti, sillä niitä hallitsevat tilannekohtaiset tekijät (Rokeach 1973:162).

Arvo ja asioiden arvostus voidaan katsoa eri asioiksi. Arvot liittyvät laajoihin toimintakokonaisuuksiin ja ihmiset sisäistävät ne, jolloin niistä poikkeaminen aiheuttaa mielipahaa (Allardt 1983: 55). Arvot ilmentävät yhteistä tavoiteltavaa tulosta, jonka suuntaisesti yhteisön jäsenten tulisi organisoitua jatkuvasti. Arvostaminen voidaan ymmärtää erilaisten rakenteiden ja elementtien toimintaan kelpaavuuden arvioinniksi, jonka perusteella ihminen myös suuntautuu toiminnassaan. Jos hän jatkuvasti arvostaa samaa asiaa samalla tavoin, hänellä voidaan sanoa olevan asenteen.

Suomalaisten arvostamia asioita ovat järjestyksessä terveys, perhe, henkinen tasapaino, rakkaus, elämästä nauttiminen, ystävyysuhteet, työ, sukupuolielämä, itsensä kehittäminen, elintaso, huoliteltu ulkonäkö, uskonnolliset asiat, yhteiskunnallinen toiminta, arvostettu asema (Hänninen 1997: 14-15). Kaikki nämä ilmentävät ihmisen arvostamia asioita ja osan niistä ihmiset voivat kokea arvona. Esimerkiksi, jos perhe koetaan arvona, silloin ihmiset suuntautuvat perheen muodostamiseen ja sen olemassaoloa edistävään toimintaan.

Arvot eivät ole olemassa objektiivisessa maailmassa tai ihmisen sisimmässä, joista ne ovat tarpeen tullen otettavissa käyttöön. Ne ovat tuloksia, rakenteita, jotka kielellisesti kuvataan arvoina. Esimerkiksi hyvinvointivaltion arvojen muuttuminen ilmenee ihmisten muuttuneista puheista (Jallinoja 1993: 19). Arvot todentuvat ihmisten suuntautuessa kuvattuihin rakenteisiin eli toiminnan kautta.

Ihmisten käyttämät kielet ovat kehittyneet hyvin monimutkaisia merkityksiä eli toiminnan mahdollisuuksia välittäviä sanoja sisältäviksi, joten kielellisistä ilmauksista "arvojen" saaminen esiin selvinä tulosten kuvauksina on hankalaa. Toiminnan tulosten selkeä kuvaaminen onkin mahdotonta silloin, kun tulos ymmärretään toiminnan eri vaiheiden taitekohtina. Tulos on rakenne, joka mahdollistaa siirtymisen uuteen vaiheeseen. Tietoisuutta vasten tarkasteltuina arvot liittyvät ihmisten yhteistyöhön. Ihmisen yksityistenkin arvojen synty voidaan kytkeä sosiaalisiin suhteisiin. Yksityisilläkin arvoillaan ihminen suhteuttaa omaa toimintaansa muiden toimintaan. Lasten moraalisten arvojen kehityksen on todettu olevan pitkälti universaaleja ja kulttuuririippuvaisia (Kohlberg 1981: 14-15).

Arvojen voidaan katsoa jopa siirtyvän sukupolvelta toiselle sekä kielen avulla että opittuina toimintatapoina. Tällöin ne ovat piilotettuina vallitsevaan kulttuuriin (Rokeach 1973: 24-25). Systemisesti kulttuurikin on ymmärrettävissä yhteisten tulosten kautta. Yhteisön arvo on yksilön toiminnalle vertailukohta ja tällaiseen vertailuun ihminen oppii sekä hänet opetetaan omassa kulttuuriympäristössään toimiessaan. Ihmisellä ei ole muuta keinoa päättää oikeasta toiminnasta kuin sopeutua oman yhteiskunnan tapoihin ja lakeihin (Moore 1982: 154-162).

Ihmisen toiminta muuntuu jatkuvasti, joten arvojenkin muuttuminen on jatkuvaa. Tämä ilmenee esimerkiksi eri ikäisten ihmisten tavassa ajatella ja toimia. Nuoremmat ovat kehittäneet uusia toimintamalleja itselleen, kokeilevat niitä ja hyväksyvät tuloksikseen sellaisia tuloksia, joita vanhemmat eivät saata ymmärtää ja tietenkään toimia niiden pohjalta. Arvot luovat toisin sanoen yhdenmukaisuutta ihmisten käyttäytymiseen, mutta voivat myös toisaalta estää yhteistyötä. Tiettyjen, toisistaan poikkeavien arvojen mukaan suuntautuvat ihmiset eivät pysty yhteistyöhön.

Laaja tietoisuus auttaa myös arvojen mukaisessa toiminnassa, koska ihmiset voivat silloin helposti asettua toistensa asemaan ja arvioida asioita monipuolisesti sekä kuvata uusia tietoisia tuloksia. Pysyvän yhteistyön laajentamiseksi ihmisten on kyettävä kuvaamaan uusia arvoja, arvokkaita toimintaa suuntaavia tuloksia. Esimerkiksi yritysten aidosti toimintaa ohjaavien arvojen tulisi olla sen kaltaisia, että jokainen voi vilpittömästi pitää niitä merkityksellisinä oman itsensä kannalta (Langinvainio 1999: 25).

Yhteisiin tuloksiin organisoitumista vaikeuttaa suuresti ihmisten yksilöllisten tavoitteiden runsaus. Jokaisen ihmisen elintoiminnot ovat perustaltaan samankaltaiset, mutta kunkin yksilöllisyys ja persoonallisuus kehittyvät sosiaalisissa suhteissa, jotka ovat kaikilla erilaisia, ja jokainen ihmisyksilö tavoittelee omia tuloksiaan. Ilman tulosten yhteistä arviointia ja yhteen sovittamista ihmiset saattaisivat joutua tilanteeseen, jossa kaikkien toiminnan edellytykset heikkenevät. Arviointiin liittyy moraalii, joka kytetään arvoihin tiiviisti.

6.2.3 Katsaus moraalikäsitteisiin

Moraali kytetään yleensä ihmiseen olennaisena kykynä erottaa hyvä ja paha sekä oikea ja väärä toisistaan. Tätä kykyä pidetään ihmisen lajioinaisuutena, joka erottaa hänet muista eläimistä. (Kujala 2001: 15; Yrjönsuuri 1997: 20.)

Kant (1990: 89-90, 105 ja 117-120) katsoo kaikkien siveellisten käsitteiden kodiksi ja alkuperäksi ihmisen järjen a priori. Ihmisen toimintaa ohjaavat erilaiset imperatiivit, järjen käsyt. Ihminen on olio, jonka olemassaolo on ehdoton tarkoituserä. Tästä lähtökohdasta hän määrittelee ehdottomaksi imperatiiviksi lain, jonka mukaan on toimittava niin, että ihmistä käytetään aina samalla tarkoituseränä eikä koskaan pelkästään välineenä. Kategorinen imperatiivi kieltää toisin sanoen ihmistä käyttämästä itseään ja muita pelkkänä välineenä.

Moraalille etsitään perustaa myös aivojen rakenteesta. Ihmisen, jonka aivojen tunteita käsittelevät otsalohkon etuosan alueet ovat vaurioituneet, on todettu sosiaalisissa tilanteissa tekevän epärationaalisia ja oman itsensä sekä muiden kannalta haitallisia päätöksiä (Damasio (2000: 41). Vain ihmisellä katsotaan olevan otsalohkoissa piileviä toimintoja, jotka mahdollistavat abstraktin ajattelun ja hyvään sekä pahaan tai oikeaan ja väärään liittyvien kysymysten muodostamisen sekä käsittelyn samoin kuin jossain määrin myös niihin vastaamisen (ks. Koskinen 1994: 26).

Koska perinteisesti sisäinen ja ulkoinen maailma erotetaan, niin moraalinkin koetaan liittyvän vahvasti sisäiseen maailmaan. Se on kytketty ihmisen sielunelämän lainalaisuuksiin ja siihen on liitetty myös moraalitunteet, joita ovat muun muassa syyllisyys ja häpeä (Koskinen 1994: 28; Rawls 1973: 479-485; Rubinstein 1977: 610-611).

Moraalin on nähty myös perustuvan sympatiaan ja altruismiin eli yleiseen ihmisrakkauteen (ks. Airaksinen 1987: 118-128). Moraalin on nähty tarkoittavan oman itsekkyuden ylittävää toimintaa toisen hyväksi. Siihen kytetään yhteiskunnan heikko-osaisten suojaaminen (Goodin 1988: 147-152). Moraali on kytketty yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen, yhteiskunnalliseen reiluun peliin, joka perustuu sopimukseen ja johon kehitytään eri vaiheiden kautta oppien (Rawls 1973: 461-479).

Yhden näkökulman mukaan moraalitieteellinen on illuusio, sillä moraalitieteellisiä faktoja ei ole havaittavissa. Toisen näkökulman mukaan moraalitieteelliset faktat ovat redusoitavissa muista havaittavista asioista. Yhtä hyvin moraalitietettä voidaan pitää käytännöllisin perustein määrättyinä hyvän tai pahan määrittelyinä. Moraalitieteellinen ilmenee yksilöä ja yhteisöä ohjaavina sääntöinä, lakeina, sopimuksina tai käyttäytymisen perusteluina, kun tavoitellaan jotakin. (Harman 1977: 11-23, 57-99, 103-132 ja 137-162.)

Moraalitieteellinen ja hyötyjen tavoittelu sekä rationaalinen käyttäytyminen ovat olleet laajan mielenkiinnon kohteena. Tekojen seurausten arvo nähdään moraalitieteellisen mittana, joka liittyy utilitarismiin. Moraalitietettä tarkastellaan yksilön tavoittelemalla "hyvän" näkökulmasta. Hyvän nähdään kytkeytyvän ihmisen tietoisuuteen valintoihin, joiden kohteina ovat lähinnä erilaiset käyttäytymismallit tai -säännöt taikka arvot, jotka johtavat tavoiteltuun hyvään, joka jää vaikeasti ymmärrettäväksi asiaksi.

Moraalitieteen ja hyödyn tarkastelussa on erotettu intuitiivinen ja kriittinen taso. Edellinen on katsottu moraalitieteen kannalta huonoksi, sillä se voi perustua kasvatukseen ja kokemuksiin eli annettuihin periaatteisiin ja kunkin henkilön suppeaan tietoon tosiasioista. Moraalitieteellisten asioiden ratkaisussa kriittisen ajattelun on katsottu olevan paremman vaihtoehdon. (Hare 1981: 25-43.)

Kriittisellä tasolla ihminen on yli-inhimillisen tiedon ja ajattelun voiman omaava sekä ilman inhimillisiä heikkouksia oleva kriittinen tarkkailija, arkkienkeli. Arkkienkeli on idealisoitu persoona, jolla on tieto maailman tosiseikoista ja lainalaisuuksista sekä ihmisten psykologiasta ja preferensseistä. Arkkienkeli kriittisenä tarkkailijana ilmaisee tavalliselle ihmiselle moraalitieteellisen preskription, jonka tavallisen ihmisen on hyväksyttävä moraalitieteelliseksi ratkaisuksi siihen sisältyvän loogisuuden vuoksi. Arkkienkeli on moraalitieteellisesti täydellinen olemus, kriittinen tarkkailija samoin kuin hyötyjen laskija ihmisessä itsessään. (Emt. 44-64.)

Seuraus kriittisen ajattelun menetelmän käytöstä on, että kaikilla ihmisillä on valinnan vapaus, mutta he kuitenkin joutuvat etsimään yhteisen puolueettoman preferenssin asettamalla toisen asemaan. Kun ihmiset kunnioittavat toistensa vapautta ja sovittavat toimintaansa yhteen eläytymällä toistensa asemaan, he toimivat universaalisti moraalitieteellisesti. Rationaalitieteellisesti toimivat ihmiset turvaavat hyötynsä toimiessaan moraalitieteellisesti. (Emt. 226-228.)

Moraalitietettä on tarkasteltu sopimuksena ja sen on nähty perustuvan yksimielisyyteen siitä, kuinka ihmiset yhdessä parhaiten ajavat omaa etuaan. Moraalitieteellinen on nähty tällöin yhteistoi-
minnan hyödyn yleiseksi perusteeksi. Ihmisten kannattaa henkilökohtaisten tavoitteiden saavuttamiseksi sitoutua yhteistyöhön niin kauan kuin muutkin siihen sitoutuvat. (Gauthier 1986: 345- 355; Loukola 1999a: 8.)

Moraalitieteellinen kytetään myös yhteisöllisyyteen. Yhteisöllisyydestä puhuttaessa käytetään esimerkiksi sanoja moraalitieteelliset arvot, moraalitieteellinen sitoutuminen ja sosiaalinen vastuuntunto. Ne ovat yksilöön liittyviä sisäisiä piirteitä, joiden kehittymiseen yksilön oman tietoisuuden ohella tarvitaan yhteisön moraalitieteellinen ääni. Yhteisöt puhuvat yksilöille moraalitieteellillä äänellä. Ne asettavat vaatimuksia yksilöille. (Etzioni 1995: 23-31.)

Moraalin katsotaan kuuluvan poliittisen tahdon muodostukseen (Habermas 1996). Demokratiaan on myös kytketty korkeampi amoraalisuuden taso eli on luovuttava poliittisten vastakohtien moralisoinnista. Tällöin poliittisia vaihtoehtoja ei tule arvioida moraalisiin perusteisiin niin, että vastustaja leimataan moraalittomasti toimijaksi, ja omaa toimintaa perustellaan moraalisiin aspektein (Luhmann 1990: 237).

Käsitys moraalista yksilöllisenä asiana lienee kuitenkin nykyisin yleinen, sillä esimerkiksi suomalaisessa koulukasvatuksessa 1900-luvun lopulla eettisen ajattelun painopisteen katsotaan siirtyneen sosialisatiosta individualisaation yksipuoliseen tukemiseen. Arvot näyttäytyvät yksilön vapaina valintoina sen sijaan, että ne koettaisiin yhteiskuntaa koossa pitävinä voimina. (Launonen 2000: 325.)

Moraalitarkasteluissa erotetaan moraalitieteen etiikasta. Moraali on etiikan objekti. Etiikassa siis tutkitaan moraalitieteen moraalia. Moraali on perusta ihmisen eettiselle toiminnalle. Etiikkaan liitetään modernissa ajattelussa neljä ominaisuutta. Etiikassa pyritään universaalisuuteen eli moraaliperiaatteet ymmärretään yleisinä ja koko ihmiskunnan hyväksyttävissä olevina. Moraaliperiaatteita pidetään myös muita periaatteita tärkeämpinä. Moraaliin liitetään myös preskriptiivisyys, käskisyys, eli moraalitieteen kieltää tekemästä ja velvoittaa toimimaan. Etiikkaa pidetään myös autonomisena alueena, jossa moraaliarvostelmien pätevyys on perusteltava etiikan käsitteillä eikä moraalitieteen ulkopuolisilla asioilla. (Airaksinen 1987: 62; Kujala 2001: 15.)

Etiikan ja moraalitieteen käsitteellisen erottamisen tiedostamisen katsotaan olevan hyödyllisen erityisesti kasvatuksen yhteydessä. Moraalitieteen voisi merkitä konformismia eli mukautumista yhteisön yleisesti hyväksymiin moraalivaatimuksiin. Etiikka puolestaan edellyttää itsenäistä sitoutumista eettisiin periaatteisiin, moraalitieteen taustalla olevaan ideaaliseen koodiin. Eettisessä kasvatuksessa korostuu tällöin oikean ajattelutavan ja moraalitieteen kasvatuksessa oikean toiminnan eli ulkoisten tapojen merkitys. (Launonen 2000: 31-32.)

Ehdollistavan moraalitieteen kasvatuksen tarkoituksena on saada ihmiset noudattamaan yhteiskuntarauhaa ylläpitäviä normeja. Tähän kasvatukseen kuuluu puuttuminen normien rikkojien toimintaan ja tarvittaessa rangaistuksilla ohjaaminen sääntöjen noudattamisessa. (Ahmavaara 1998: 278-281.)

Lasten moraalitieteen kehityksen on todettu noudattelevan eri puolilla maailmaa samanlaisia kehityslinjoja. Kehityksessä on erotettu kuusi vaihetta, jotka jakautuvat kolmeen tasoon. Kehitys kulkee kohti moraalitieteen korkeinta muotoa vaiheesta toiseen. Lapset ja nuoret käyvät läpi eri kulttuureissa samat kehitysvaiheet, vaikka kulttuurit olisivat kuinka erilaisia eikä moraalitieteen annettaisi. Moraalitieteen kehitys on nähty lapsella ja nuorella kypsyminenä sekä moraalitieteen kehitys yksilöllisenä moraalitieteenä. Tällaisten näkemysten taustalla on nähty olevan kuitenkin liian suppean empiirisen tutkimuksen. (Ks. Airaksinen 1987: 52; Kohlberg 1981: 16-28 ja 409-412.)

Moraalitieteen ja kulttuuri kytketään yhteen. Jokaisessa kulttuuriyhteisössä nähdään vallitsevan tietynlaiset yleiset käsitykset siitä, mihin arvojärjestykseen arvot on asetettava. Siinä vallitsee tietynlainen ethos eli yhteisöön kuuluvien arvojen mukainen perusasentoituminen. Moraalitieteen- ja hyvekasvatukset ovat toisin sanoen yhteydessä siihen, miten ihmiset tietäessään

kulttuuriympäristössä ovat oppineet ajattelemaan ja toimimaan sekä pitämään oikeana. Eri kulttuureissa esiintyvät normit ja arvot liittyvät olemassaolon turvaamiseen. (Ahlman 1976: 99; Airaksinen 1987: 251; Trompenaars 1996: 22-24.)

Moraali näyttää kytkeytyvän psyykkisen ja muun toiminnan erottavissa käsityksissä yksilön oman toiminnan vapauden säätelyyn. Yksilöön kytkennästä huolimatta moraaliin liitetään usein myös sosiaalinen aspekti. Esimerkiksi Wolfe (1989: 212-213) katsoo jokaisen moraaliteorian olevan teoriaa itsestä. Tämä teoria syntyy kuitenkin arkipäivän sosiaalisessa kanssakäymisessä, jossa ihmiset luovat moraalisaännöillä käyttäytymisodotuksia itselleen ja muille. Maturana et al. (1998: 246-247) katsovat jokaisella inhimillisellä toimenpiteellä olevan eettisen merkityksen, koska niillä luodaan yhteinen ihmisen maailma. Ihmisten liittyminen toisiinsa on perusta etiikalle, joka on heijaste toisten olemassaolon oikeutuksesta. Bandura (1986: 497-498) toteaa asian niin, että moraalisten ajatusten vaikutus käyttäytymiseen ei ole pelkästään sisäinen psyykkinen asia. Hän puhuu moraaliset standardit ja arvioinnit sisältävästä itsesäätelystä, mutta se tapahtuu sosiaalisissa tilanteissa.

6.2.4 Moraalin liittyminen tulosten arviointiin

Moraalin voidaan nähdä kytkeytyvän ihmisen sosiaalisessa kontekstissa syntyvään tietoisuuteen, mikä merkitsee mahdollisuutta tarkastella omaa toimintaa toisen yksilön kautta. Tietoisuus mahdollistaa oman ja muiden toiminnan tulosten arvioinnin. Ei-tietoisessa toiminnassa rakenteet syntyvät, jos elementit ovat yhteensopivia. Tietoisessa toiminnassa tätä sopivuutta voidaan arvioida. Moraali liittyy erilaisten rakenteiden arviointiin. Se on mahdollista toimintojen taitekohdassa, jossa voidaan tarkastella sekä toteutunutta että aiottua toimintaa ja muuttaa toiminnan suuntaa arvioinnin perusteella.

Moraalisuus kytkeytyy kaikkeen ihmisen toiminnan hyvän ja pahan arviointiin. Ihminen toimii aina sosiaalisessa ympäristössä sosiaalisista hypoteeseista lähtien, jolloin kukaan ei voi toimia vain omien näkemystensä pohjalta. Tietoisuus mahdollistaa eettisten ongelmien syntymisen, sillä tietoisuuden kautta ympäristön objektit ja tapahtumat voidaan suhteuttaa ihmiseen itseensä hyvässä tai pahassa mielessä, ihmisen toimintaa edistävinä tai vahingoittavina. Moraalisuus on sosiaalisten tosiasioiden huomioon ottamista. (Dewey 1922: 279-280 ja 316; Järvilehto 1994: 183-184; Mead 1967: 228, 387 ja 389.)

Sanalla moraali ihmiset ilmentävät tietoisien toiminnan jatkuvan tuloksellisuuden arviointia tai käytännössä useinkin vain tarvetta sellaisen arvioinnin suorittamiseen. Tietoisuutensa kautta ihmiset pystyvät asettumaan toisen asemaan, ottamaan muiden yhteistyöhön osallistuvien roolin ja tarkastelemaan omaa toimintaansa sen mukaan, miten arvioivat sen vaikuttavan muiden mahdollisuuksiin tulokselliseen toimintaan. Vastaavasti ihmiset voivat arvioida muidenkin toimintaa omalta kannaltaan ja laatia sääntöjä yhteistyölle. Moraali sanana viittaa ihmisen kykyyn suhteuttaa tulosten arvioinnin kautta toimintansa muiden toimintaan ja vastaavasti suhteuttaa muiden toiminta omaan toimintaansa.

Moraalinen arviointi ja ohjaus voi kohdistua sekä ihmisen omiin tuloksiin että muiden tuloksiin ja niiden vaikutuksiin uuteen tulokselliseen toimintaan. Tämä tulee selkeästi ilmi lasten kehityksessä. Lapsi ohjataan toimimaan yhteisön omaksumien sääntöjen mukaan

keskustelemalla hänen kanssaan. Lasta opetetaan toimimaan arvioimalla hänen aikaansaamiaan tuloksia lähinnä siten, että mikä hänen käyttäytymisessään on suotuisaa tai haitallista sekä muiden kannalta että myös hänelle itselleen.

Lasten kasvatuksessa kaikki päätökset perustuvat jollakin tavalla arvoihin ja siinä on aina eettinen perusvire (Kansanen 1996: 13). Kasvatuksen perustana katsotaan olevan toisten ihmisten ja kulttuurien kunnioituksen ja ymmärtämisen kuitenkin sillä edellytyksellä, että ei sallita epäoikeudenmukaisuutta ja ihmisarvon loukkaamista, vaan toimitaan niiden poistamiseksi (Räsänen 1996: 94). Kasvatuksessa tosin nähdään myös moraalinen tyhjiö, koska eri maissa yleistynyt kasvatuksen dekonstruktio eli ns. salliva kasvatusta on aiheuttanut nuorissa vaikeuksia arvioida oman tekemisensä seurauksia, kun heitä ei opeteta siihen (Ahmavaara 1998: 30-42).

Moraalisella arvioinnilla ihmiset pyrkivät välttämään itselleen ja muille haitallista toimintaa, joka estää tulokseen johtavan rakenteen syntymisen tai haittaa sitä tai hajottaa jo olemassa olevan rakenteen. Näin Kantin (1990: 120) kategorinen imperatiivi, ihmisten olemassaolon sinänsä kokeminen tarkoitukselliseksi, toteutuu käytännössä. Moraalisessa arvioinnissa toinen ihminen vertautuu omaan itseensä tai ainakin hänen tulisi vertautua. Moraalisen arvioinnin kautta ihmiset suuntautuvat niin yksilöinä kuin yhteisjärjestelminä olemassaolonsa kannalta tavoittelemisen arvoisiin tuloksiin.

Ongelmallista moraalien tarkastelussa on tulosten vaikutusten rajaaminen ja niiden tunteminen. Tulosten vaikutusta voidaan arvioida vain niin, että selvitetään, millaisia mahdollisuuksia se antaa uudelle toiminnalle. Tulos on moraalisesti hyvä, kun se voidaan liittää mukaan (ihmisen) elämän kannalta suotuisten tulosten ketjuun. Moraalisesti huonot tulokset merkitsevät uuden tuloksellisen toiminnan estymistä. Vaikutusten rajaamisessa on selvitettävä, rajataanko vaikutukset vain omaan itseensä, lähimpiin ihmisiin, oman valtion tai maanosan ihmisiin vai koko ihmiskuntaan tai kaikkiin eläviin järjestelmiin eli kaikkiin eläimiin ja kasveihin. Mitä laajempaa ihmisten välinen yhteistyö on, sitä enemmän he joutuvat arvioimaan tuloksiaan. Se merkitsee myös laajempaa keskustelua moraalista ja laajempia ihmisryhmiä koskettavien moraalisääntöjen syntymistä.

Ihmiset voivat pitää toisiaan tietoisina yhteistyökumppanina tai hyväksikäytettävänä ympäristön osina tai jopa suorastaan uhkana. Omaan tulokseen vaikuttavana ympäristöosana ihmistä voidaan kohdella niin kuin jotakin elotonta järjestelmää tai pakottaa hänet edistämään vain pakottajan tulosten saavuttamista. Yhteistyökumppaneiksi toisensa kokevat ihmiset pystyvät asettamaan yhteisiä tuloksia ja sopimaan niiden jakamisesta. Omille tuloksille uhkaksi tai viholliseksi koetun toisen ihmisen eliminoimista pidetään jopa erittäin suotavana tai hänet jätetään syrjään yhteisjärjestelmistä.

Usein ihmiset kokevat toisensa hyödyttömänä yhteistyöosapuolena myös jonkin rakenteellisen poikkeavuuden vuoksi, jolloin poikkeavat yksilöt jätetään syrjään yhteisistä organisaatioista. Syrjään jätettyjä voivat olla vammaiset, joiden toiminnassa on rajoituksia. Myös ulkonäöltään erilaiset ihmiset joutuvat torjunnan kohteeksi. Rakenteeltaan erilaisten ihmisten torjuvaan kohteluun lienee vaikuttamassa, että yhteistyö on mahdollista vain suhteellisen samankaltaisten järjestelmien kesken. (Järvilehto 1994: 194.)

Ihmiset, jotka poikkeavat toisistaan rakenteellisesti joutuvat tietoisesti etsimään edellytyksiä yhteistyölleen. Ihmisten rakenteellisista eroista johtuvat pelot poistuvat vain yhteisten tulosten aikaansaamisella. Kun ihminen osallistuu tulokselliseen toimintaan yhdessä muiden kanssa, hän osoittaa käytännössä sopeutuvansa yksilönä muiden yksilöiden joukkoon eli olevansa rakenteellisesti järjestelmänä muiden kanssa tuloksiin kelvoinen.

Moraali ilmentää ihmisten halua elää yhdessä toistensa kanssa sääntöjen mukaisesti. Moraali voi olla jokaisessa yhteiskunnassa ja yhteisössä omintakeinen, yhteisön ainoalaatuisen perinteen mukainen. Moraalinen infrastruktuuri määrää, miten toimitaan yhden ihmisen vapauden kolahtaessa toisen ihmisen samanlaiseen vapauteen. Moraalinen infrastruktuuri käsittää yhteiskunnassa kaikki ne luonteeltaan moraaliset kovat tosiasiat, jotka yhdessä tekevät yhteiskunnan toiminnan mahdolliseksi. (Pursiainen 1995: 14 ja 29; 1997: 66.)

Moraalisäännöillä ihmiset ohjaavat toisiaan sosiaalisissa suhteissaan, ympäristöelementtien käytössään ja suhtautumisessaan muihin eliöihin. Jokainen toiselle tarkoitettu sääntö on myös omaa organisoitumista koskeva ohje. Tätä kautta moraalilla voidaan kokea hyvin yksilökohtaisena asiana, omana etuna, vaikka viime kädessä se liittyy muiden kanssa tehtävään yhteistyöhön ja sen kautta ihmiset määrittelevät suhdetta elämään ja samalla hyvinvointiin. Moraali voidaan viime kädessä liittää järjestelmän eli yksilön ja yhteisön olemassaolon turvaamiseen. Yhteisö voi olla muutaman ihmisen yhteisjärjestelmä tai koko ihmiskunta.

Moraalisinta ja rationaalisinta ihmisen toiminta on silloin, kun se vahvistaa elämää, omaa ja muiden ihmisten eli koko ihmiskunnan olemassaoloa. Mitä laajemmin ihmiset kokevat tuloksia yhteisiksi, sitä laajemmin he myös organisoituvat niihin johtaviin toimintajärjestelmiin. Hyvinvointia edistävä järjen käyttö systeemisesti ymmärrettynä on ihmisen oman tuloksellisen toimintansa turvaamista eliölajina.

6.2.5 Hyvinvoinnin arvopohja

Hyvinvoinnin arvopohja voidaan nähdä niin, että arvoiksi koetuilla tuloksilla ja niiden kielellisillä kuvauksilla ihmiset voivat jatkuvasti suuntautua elämää säilyttävään toimintaan. Arvojen mukaiseen toimintaan ihmiset voivat suuntautua moraalisen arvioinnin kautta. Korkein itseisarvo voisi olla kehittyneeseen tietoisuuteen liittyvä elämän kunnioitus eli ihmisen suuntautuminen kaikessa toiminnassaan lajinsa elämän kannalta suotuisiin tuloksiin. Lajien säilyminen on seurausta yksilöiden säilymisestä (Kaila 1985: 15).

Siirtyminen kestäviin elämäntapoihin on mahdollista vain perusteellisen arvomaailman muutoksen kautta. Arvojen muutokset ovat hitaita pinnan alla tapahtuvia ilmiöitä, mutta niiden sosiaaliset, poliittiset ja taloudelliset vaikutukset ovat huomattavia. Arvonmuutosten yksi keskeinen osatekijä on ympäristökysymysten yhä suurempi priorisointi. Ympäristöasioiden ohjaus on yhä enemmän markkinavetoista perinteisen lainsäädännöllisen ohjauksen sijaan. Tulevaisuudessa todennäköisesti käytetään yritysten ja kansalaisten ohjaamisessa ympäristöasioissa ympäristön hinnoittelua ja asioiden julkistamista. Esimerkiksi yritysten hyvien tai huonojen menettelytapojen tuleminen julki ohjaa kuluttajien ja muiden yritysten toimintaa. (Leppänen ym. 190-192 ja 213; Linnanen, Markkanen & Ilmola 1997: 46-47.)

Siirtyminen markkinoilla enemmän arvoja korostavaan toimintasuuntaan voidaan nähdä paluuna liberalismien klassikoiden ajattelun mukaiseen toimintaan. He katsoivat markkinoiden toimivan moraalin, tradition ja tapojen sekä luottamuksen pohjalta. Chicagon koulukunnan taloustieteilijät sen sijaan esittivät ajatuksen kapitalistisesta yhteiskunnasta, jossa markkinavapaus toimii sosiaalisen vuorovaikutuksen moraalikoodina. Tämä ajattelu on yleistynyt ja kaikessa inhimillisessä käyttäytymisessä nähdään olevan kysymyksen rationaalisen, omaan etuun tähtäävästä hyötyvalinnasta ja siten kaiken pitäisi olla vapaasti kaupan eli kilpailun kohteena. (Wolfe 1989: 27-32.)

Hyvinvoinnin edistämiseksi on keskeistä löytää yksilön ja ihmislajin elämän kannalta suotuisia tuloksia, jotka mahdollisimman laajasti organisoivat ihmisiä tavoittelemaan niitä. Koko ihmiskunta tarvitsee hyvinvointia edistäviä yhteisiä arvoja, jotka suuntaavat toimintaa ihmislajina ja luovat yhteisiä käytäntöjä. Tällaisiksi pysyviksi arvoiksi, joihin tulevan maailmanjärjestelmän tulisi nojata, on esitetty vapautta, ihmisoikeuksia ja vastuuta, perhe-elämää, miesten ja naisten tasa-arvoa, vanhuksista ja vammaisista huolehtimista, toisten kunnioittamista, suvaitsevaisuutta, elämän ja rauhan kunnioittamista sekä totuuden etsimistä (King ym. 1991: 226-227; Mannermaa 1993: 204.)

Toiminnallisesti ymmärretyn hyvinvoinnin hallinnassa ihmiset joutuvat jatkuvasti arvioimaan toimintaansa. Silloin yhteiset ja laajasti hyväksytyt arvot sekä moraalisiäännöt ovat ohjaamassa paremmin ennustettavissa oleviin tuloksiin. Yhteisillä arvoilla ja moraalisiäännöillä luodaan hallittua järjestystä aina muuttuvassa maailmassa, pidetään yllä keskinäistä luottamusta ja samalla hyvinvointia. Arvot ja moraalisiäännöt kukin yhteisö ja viime kädessä koko ihmiskunta joutuu määrittämään käymällä jatkuvaa keskustelua, jossa arvot ja moraalialia ilmentävät toiminnan periaatteet kuvataan.

6.3 Hyvinvoinnin oikeudenmukaisuus

Ihmiskunnan eräs suurista ja hyvinvointiin liittyvistä kysymyksistä on ollut tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden ongelma. Taloudellisesta oikeudenmukaisuudesta on esiintynyt toisen maailmansodan jälkeen kaksi vaihtoehtoista käsitystä ja niiden välisiä kompromisseja. Ensimmäisen näkemyksen mukaan oikeudenmukaisuus toteutuu parhaiten modernissa hyvinvointivaltiossa, joka tyydyttää kansalaistensa perustavimmat tarpeet julkisten palvelujen ja tulonsiirtojen avulla. Toisen näkemyksen mukaan kaikki markkinoita rajoittavat tekijät ovat moraalittomia ja vähentävät pitkällä aikavälillä ihmisten hyvinvointia. Oikeudenmukaisuutta voidaan tarkastella reiluutena tai omistuksen historiallisena oikeutuksena tai yksilöiden yhtäläisenä kohteluna. (Häyry 1997: 144-156.)

Hyvinvointivaltioon nähdään liittyvän kahden erilaisen arvon eli tasa-arvon ja vapauden ristiriidan. Edellinen on nivottu kaikille yhteiseksi tarkoitettuun universaalin hyvään, jonka monet kokevat yhdenmukaisuutena. Jälkimmäisen nähdään korostavan yhdenmukaisuuden sijaan erilaisuutta. Hyvinvointivaltiossa ihmisten yhteiset ja eriävät edut kohtaavat ja sellaisenaan sitä voidaan pitää jatkuvasti kiistanalaisena, koska sen kautta jaetaan demokraattisessa kontrollissa oleva osa yhteiskunnan eduista ja rasituksista. Arvoilla nähdään olevan rajallinen merkitys. Hyvinvointivaltioiden on nähty muuttuvan pääosin muista syistä kuin

ihmisten arvojen muuttumisen vuoksi. Arvojen lisäksi yhteiskunnan rakenteet ja instituutiot, niihin perustuvat taloudelliset ja poliittiset voimasuhteet, kulttuuriset tekijät, muuttuva kansainvälinen ympäristö sekä erilaiset tilannetekijät on nähty vaikuttamassa hyvinvointivaltion muotoutumiseen. (Jallinoja 1993: 53-55; Uusitalo 1993: 84-85.)

Ihmisten kesken eroja synnyttävät taloudelliset seikat eli mahdollisuudet saada tuloksissa tarvittavia hyödykkeitä ja terveys sekä osaaminen, jotka kaikki liittyvät toimintajärjestelmien kykyyn tuottaa tuloksia. Oikeudenmukaisuuden arviointi on vaikea tehtävä käytännössä. Esimerkiksi terveydenhuollossa (ks. Sintonen ym. 1997: 85) Suomessa pyritään

- yhtäläisiin palvelujen käyttömahdollisuuksiin eli tarjonnan tasaamiseen
- yhtäläiseen käyttöön eli palvelujen käytön jakautumiseen väestöryhmissä suhteessa palvelujen tarpeeseen
- yhtäläiseen terveyteen tai ainakin väestöryhmittäiseen terveyserojen kaventamiseen ja
- taloudelliseen tai rahoitukselliseen tasa-arvoon.

Terveydenkin osalta oikeudenmukaisuuden toteutuminen liittyy yhteisöllisiin tuloksiin, joilla ehkäistään ja hoidetaan sairauksia. Tällöin tulostavoitteita asettavat joutuvat arvioimaan, millaisia palveluja yhteisön vastuulle organisoidaan ja ketkä niitä ovat oikeutetut käyttämään ja mihin hintaan. Mitään yksiselitteistä sääntöä oikeudenmukaisuuden toteutumiselle tuskin voidaan asettaa. Yhteisössä on vain kommunikoinnin kautta etsittävä oikeudenmukaisimmaksi koettu toiminta, jolla yhteiset terveyttä edistävät tulokset ovat kaikkien käytettävissä samoin periaattein.

Kommunikoinnista on kysymys myös Rawlsin (1973) oikeudenmukaisuuden teoriassa, jossa moraalilla on keskeinen asema. Oikeudenmukaisuus syntyy yhteiskuntasopimuksella, jonka omaa etuaan ajavat vapaat ja järkevät ihmiset hyväksyvät yhteenliittymisensä ehtojen määritelmäksi tasa-arvoisessa alkuasemassa. Oikeudenmukaisuus koskee ensisijaisesti yhteiskunnan perusrakennetta, tarkemmin sanoen sitä, kuinka tärkeimmät yhteiskunnan instituutiot jakavat perusoikeudet ja velvollisuudet ja määräävät ihmisten yhteistoiminnasta jaettavan hyödyn. Yhteiskunta toimii yksilöiden vapaaehtoisuuteen perustuvan mallin pohjalta ja yksilöt myös valitsevat oikeudenmukaisuuden pääperiaatteet.

Buchanan (1975: 21-34) korostaa myös yksilöiden sopimusta oikeudenmukaisuuden määrittämisessä. Yhteiskuntasopimus perustuu yksilöiden omiin arvostuksiin ja se syntyy yksilöiden vapaaehtoisten sopimusten ja suostumusten pohjalta. Sopimustilanteessa yksilöt ovat potentiaalisesti yhdenvertaisia, jolloin yksilöiden arvostukset määräävät, mitä yhteiskunnassa pidetään oikeudenmukaisena. Oikeudenmukaisuus on yksimielisyyden tulos.

Rawls ja Buchanan egalitarismin edustajina korostavat yksilön omaksumia periaatteita ja arvostuksia oikeudenmukaisuuden lähtökohtina. Egalitarismissa ihmisen taidot, kyvyt tms. oletetaan yhteiseksi omaisuudeksi. Oikeudenmukaisuudessa on kysymys sopimuksesta, joka määrittää yhteistä omaisuutta olevien taitojen jakaumasta saatujen hyötyjen jaon ihmisten kesken (Tuomala (1997: 53). Utilitarismissa korostuu sekä yhteiskunnan että yksilön onni, jota ilmentää hyvinvoinnin mahdollisimman suuri toteutumisaste molempien

kohdalla. Tämä tulee ilmi esimerkiksi Harsanyin (1976: 19-20) näkemyksistä, joiden mukaan yhteiskunnan hyvinvointifunktio voidaan määritellä kvantitatiivisesti laskemalla yhteen yksilöiden hyvinvointi.

Vahvin yksilökorostus on individualistista ihmiskäsitystä edustavien näkemyksissä oikeudenmukaisuudesta. Individualistien (esim. Thomas Hobbes, David Hume ja John Locke sekä Adam Smith) käsitysten mukaan ihmisille on ominaista rationaalisuus, joka ohjaa hänen yksilöllistä ja yhteiskunnallista elämäänsä. Ihmisten vapaus toimia omien etujensa mukaan edistää parhaiten yhteiskunnan kehitystä ja hyvinvointia. Oikeudenmukaisuuden perusta on ihmisen vapaus eli mahdollisuus tehdä haluamaansa. (Hautamäki 1993: 159-164.)

Individualistiset käsitykset elävät vahvoina nykyisinkin. Yksilöllä katsotaan olevan vapauden toimia päämääriensä puolesta ja hankkia omaisuutta. Oikeudenmukaisuus määrittyy oikeuksina tuotannolliseen varallisuuteen (pääomaan) ja sen siirtoprosesseihin henkilöltä toiselle. Jokaisella on oikeus oikealla tavalla hankkimaansa omaisuuteen. Tähän kuuluu myös vapaalla kaupankäynnillä tai perintönä taikka lahjana saatu omaisuus. Muulla tavoin hankittuun omaisuuteen eli toisilta riistettyyn tai petoksella saatuun omaisuuteen ei kellään ole oikeutta. Tästä seuraa, että on olemassa oikeudenmukaisia ja epäoikeudenmukaisia jakoja. Jos omaisuuden hankinta tai saanti on oikeudenmukainen, ei yksilöllä ole mitään moraalista syytä suostua sen uudelleen jakoon. Yhteiskunnan sekaantuminen jakoon merkitsee ristiriitaa yksilöiden vapauden kanssa ja johtaa yksilöiden oikeuksien rajoittamiseen. Julkisen vallan tehtäväksi jää alkuperäisten omistusoikeuksien oikeudenmukaisuuden takaaminen. Sen on myös taattava vaihtojen tapahtuminen oikeudenmukaisella tavalla. (Nozick 1986: 176 ja 193-200.)

Oikeudenmukaisuutta on tähän asti tarkasteltu tulojaon ja omaisuuden jakautumisen sekä kansalaisen ja viranomaisen välisen suhteen kannalta. Kaikissa nykyisissä oikeudenmukaisuuden tarkasteluissa lähtökohtana on yksilö, jonka toimintaan tai ansioihin oikeudenmukaisuus palautuu (ks. Hautamäki 1993: 150). Oikeudenmukaisuutta voidaan lähestyä myös yhteistyön kannalta, sillä kaikki tulokset sekä yksilö- että yhteisjärjestelmätasolla perustuvat erilaisten elementtien yhteistyöhön.

Hyvinvoinnin oikeudenmukaisuuden voidaan nähdä ilmenevän yksilön moraalisesti hyväksyttävänä toimintamahdollisuuksina. Niitä ei ole olemassa valmiina jaettavana asiana maailmassa. Ihmiset keskinäisen kommunikoinnin kautta suuntautuvat toiminnan mahdollisuuksia tarjoaviin rakenteisiin. Oikeudenmukaisuus liittyy sekä sosiaalsiin että taloudellisiin suhteisiin, yhteiskunnallisiin rakenteisiin, jotka ovat myös perusta ihmisten tuloksiin suuntautuvalla toiminnalla yksilöinä. Oikeudenmukaisuuden voidaan nähdä toteutuvan, kun jokainen yksilö voi olla tuloksiin johtavissa rakenteissa elementti ja toimintaympäristöjen muutokset mahdollistavat tuloksellisen toiminnan. Ihmiset jakavat tulokset siten, että he voivat käyttää hyväkseen toistensa saavutuksia omassa toiminnassaan.

Oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa yksilö on mukana aktiivisena toimijana. Von Wright (1963b: 207-208) katsoo oikeudenmukaisuuden vaativan, että kukaan ei voi saada osuutensa yhteisestä suuremmasta hyvästä antamatta panostaan. Giddens (1998: 66) ilmaisee

asian jyrkemmin sanomalla, että oikeuksia ei ole ilman velvollisuuksia, mikä periaate voisi olla uuden politiikan suuntana. Oikeudenmukaisuuden arvioinnissa on muistettava, että yksilön saavuttama tulos on pitkälle yhteistyön seurausta. Olemassa olevan sukupolven toiminta rakentuu aikaisempien sukupolvien tulosten varaan. Yksilön omat tulokset ovat riippuvaisia hyvin pitkälle toisten aikaansaamista tuloksista. Ihminen jakaa tuloksia osallistumalla tulokselliseen toimintaan. Yksilön vapaus ei voi merkitä muuta kuin mahdollisuutta toimia muiden ihmisten kanssa niin, että yksilön edut täyttyvät loukkaamatta muiden toiminnan mahdollisuuksia. Tämä ilmenee markkinatalouden pareto-optimin ideassakin.

Oikeudenmukaisuutta koko ihmiskuntaa koskettavana asiana voidaan perustella käytännön seikoilla. Yhteistyön ulkopuolelle jätetyt tai ne, joiden toimintaa rajoitetaan muiden eduksi, voivat alkaa häiritä muiden yhteistyötä tai pahimmassa tapauksessa tuhota sen täysin, ellei heitä vartioida tai tuhota sitä ennen. Tähän mahdollisuuteen viittaavat esimerkiksi Kasvio (1994: 251-252) ja Lehtonen (1996: 181) sekä Niiniluoto (1993: 127), joka toteaa etiikasta olevan hyötyä, kun yhteiskunnassa kiinnitetään huomio yhteiskunnan turvallisuuden ja toimivuuden takaavaan yksilön perusturvallisuuteen. Ihmisten itsekunnioitus, vastavuoroinen halu saada muilta tunnustusta omalle arvolleen ja kunnialleen on tärkeä voima yksilössä ja yhteiskunnassa.

6.4 Vallankäyttö ja hyvinvointi

6.4.1 Valta ilmiönä

Valtaan liitetään kyky saada aikaan muutoksia tai ainakin kyky saada toinen toimija käyttäytymään halutulla tavalla. Valtaan voi liittyä hyödyn tavoittelua, pakotteiden, sanktioiden ja palkkioiden käyttöä sekä väkivaltaakin. Valtaa voivat antaa myös normit, asema, taloudelliset resurssit ja tiedot sekä taidot. Valta liittyy ihmisten sosiaaliseen toimintaan. Vallan käyttäminen on toimintaa ja sen kohteena oleminen merkitsee muutosta toiminnassa. (Berndtson 1992: 29; Etzioni 1975: 4-6; Giddens 1983: 88-94 ja 256-257; 1986: 14-15; Lukes 1979: 27 ja 32; Toffler 1991: 567; Weber 1978: 53-54; Virtanen 1994: 119.)

Valtaa tarkastellaan myös yhteiskunnassa esiintyvänä muotoina. Organisaatiot ilmenevät erilaisina muotoina, ihmiset kommunikoivatkin säädettyjä muotoja käyttäen, esimerkiksi kaavakkeiden avulla. Ihmisten asema suhteessa toiseen määräytyy sen mukaan, mikä asema ihmisellä on yhteiskunnan muodoissa (rakenteissa). Perinteinen vallanjako-oppikin on nähtävissä muotojen säätämiseksi (lainsäädäntövalta), muotojen mukaisen vallan käytöksi (toimeenpanovalta) ja muotojen vartioinniksi (tuomiovalta). (Turunen 1997: 281-292.)

Valta on selitetty myös valtuuttamisena, jolloin se ei ole koskaan yksilön omaisuutta. Valta kuuluu ryhmälle ja on olemassa niin kauan kuin ryhmä pitää yhtä. Kun jonkun sanotaan olevan vallassa, sillä tarkoitetaan vain jonkun esiintyvän muiden puolesta. Valta valtuuttamisena eroaa vahvuudesta, voimasta ja auktoriteetista sekä väkivallasta, vaikka niihinkin sisältyy sama hallitsemisen funktio kuin valtaankin. (Arendt 1987: 64-65.)

Poliittisen vallan, mikäli sellaista sanaa halutaan käyttää, voidaan katsoa olevan valtuutukseen perustuvaa valtaa. Poliittiset päättäjät käyttävät poliittista valtaa valtiotasolla lakeja

laatimalla ja kuntatasolla tekemällä valtuustossa päätöksiä. Sekä laeissa että valtuuston päätöksissä kuvataan yhteisöjen jäsenten toimintaan suuntautumista. Laeissa valtuutetaan viranomaisia käyttämään julkista valtaa, jonka käyttöä myös kontrolloidaan. Demokratian toteutumiseen kuuluu keskeisenä ehtona vallan kontrolloiminen toisella vallalla (Ryynänen 2001: 111).

Politiikkaan nähdään vaikuttavan taloudellisen, organisatorisen ja ideologisen sekä institutionaalisen vallan. Taloudellista valtaa on sillä, joka kontrolloi sellaisia aineellisia voimavaroja, joista muut ovat riippuvaisia. Organisatorinen valta ilmenee siinä, että vallan haltija voi saada joukon ihmisiä toimimaan organisaationa. Ideologinen valta merkitsee lähinnä valtaa omaavan kykyä saada muut ihmiset hyväksymään hänen näkemyksensä ja varsinkin hänen sosiaaliset määritelmänsä poliittisista tilanteista. Institutionaalinen valta syntyy, kun jonkin elimen päätökset koetaan päteviksi ja sitoviksi. (Allardt 1983: 245-246.)

Vallan käsitteen todetaan näyttäytyvän erilaisena sen mukaan kytetäänkö sen tarkastelu inhimillisen toiminnan subjektiin vai tämän toiminnan objekteina oleviin ihmisiin (Virtanen 1994: 119). Kaikissa näkemyksissä valtaan liitetään kyky tehdä jotakin, saavuttaa haluttuja seuraamuksia, tuloksia muiden toiminnan avulla. Valta liitetään tällöin vallan käyttäjään, jolle valta on väline, jota käytetään johonkin kohteeseen. Vallan monista välineistä ensisijaisiksi katsotaan väkivalta, varallisuus ja tieto (Toffler 1991: 567).

Vallankäyttö liitetään myös uskontoon (emt. 548-551) ja politiikkaan (Nojonen 1992: 175-176; Paloheimo ym. 1997: 51). Uskonnot ja ideologiat ilmentävät ihmisen toiminnan monimuotoisuutta ja kuuluvat ihmisen elämään oleellisena osana. Ideologiaa voidaan tarkastella puolueita tai muita poliittisia ryhmittymiä niiden poliittisessa toiminnassa yhdistävänä periaatteiden kokoelmana (Friedrich 1963: 83-93). Ideologiset samoin kuin uskonnolliset kielelliset kuvaukset toisin sanoen suuntaavat ihmisten toimintaa ja niihin sisältyvä valta selittyy kielen käytön kautta. Jos ihmiset toimivat uskontojen käskyjen tai ideologisten ohjelmien mukaan, puolueilla ja uskonnoilla on valtaa.

Uskonnot ja poliittiset ideologiat luovat myös ihmisten kesken sosiaalisia siteitä ja siten lisäävät ihmisten tietoisuutta. Kuitenkin on otettava huomioon, että uskontojen ja ideologiain kielelliset kuvaukset ihmisten toiminnasta voivat olla satoja jopa tuhansia vuosia vanhoja, jolloin kielelliset ilmaisut viittaavat silloiseen toimintaan. Pitäytyminen tiukasti uskonnollisiin ja ideologisiin kuvauksiin, tietoihin, voi kuitenkin rajoittaa suuresti ihmisen nykyistä toimintaa. Toimintaympäristöt ja toiminta ovat saattaneet aikojen kuluessa muuttua suuresti, jolloin kuvauksissa käytettyjen ilmausten välilliset merkitykset ovat myös voineet muuttua.

Vallan tarkasteluun näyttää liittyvän monimutkaisia käsiterakennelmia, jotta se saataisiin kytkettyä ihmisen toimintaan. Yhteistä kaikille valtaan liittyville käsityksille on, että vallankäyttö ymmärretään muiden toiminnan välittömäksi tai välilliseksi ohjaamiseksi, jolloin se myös liittyy hyvinvointiin. Valtaa käsitellään päämääränä ja välineenä. Valtailmiö koetaan mystiseksi, ja vallankäytön analysointia ovat vaikeuttaneet kiistat valta-käsitteen tulkinnasta, sen muodoista sekä perustasta (Nojonen 1992: 34).

Vallan perinteinen käsittely rakentuu oletukselle, että ihminen on oma järjestelmänsä, jonka ulkopuolella on toinen järjestelmä, joka muodostuu ympäristöstä ja muista ihmisistä. Ihmisen ymmärretään olevan vuorovaikutuksessa ympäristön ja muiden ihmisten kanssa, joihin hän vaikuttaa päätöstensä kautta ja erilaisten välineiden avulla. Ihminen toimii vallankäyttäjänä subjektina, jolle kohteet ovat hänen ulkopuolellaan. Subjekti vaikuttaa objektiin vallan avulla, jolloin se tulee ymmärretyksi sekä ihmisen yksilöllisten ominaisuuksien kautta että välineenä. Vallasta tulee myös tavoiteltava asia.

6.4.2 Valta ja hyvinvoinnin hallinta

Hyvinvointiin liittyvänä valtaa voidaan lähestyä sosiaalisessa yhteydessä syntyvän tietoisuuden kautta. Tietoisuus merkitsee ihmisten yhteistyössä mahdollisuutta suunnitella ja pohdiskella omaa sekä muiden toimintaa. Valta liittyy mahdollisuuteen toteuttaa näitä suunnitelmia joko yksin tai yhdessä muiden kanssa toisia hyväksikäyttäenkin. Näin valta voidaan ymmärtää mahdollisuutena osallistua yhteisen tuloksen tuottamiseen ja käyttöön. Yhteisessä tuloksessa tarvittavan järjestelmän jokaisella osalla on valtaa eli se jakautuu koko järjestelmään. Systeemisessä tarkastelussa vallan käyttäjäkin asettuu osaksi tuloksiin johtavaa järjestelmää. (Järvilehto 1996: 1 ja 4.)

Valta kytketään yhteistyösuhteissa yleensä niihin, jotka voivat määrätä toisten toiminnasta. Tällaista yhteistyötä voidaan kutsua institutionaaliseksi ja siinä yhteinen tulos on riippumaton ihmisten yksilöllisistä tavoitteista. Ihmiset eivät välttämättä tunne yhteistä tulosta ja se voi olla jotakin muuta, mihin ihmiset yksilöinä pyrkivät. Yksilöiden pyrkimykset voivat olla myös ristiriidassa keskenään ja ne voivat tuhota tai estää toisten toimintaa. Tällaisessa tilanteessa ihmisten oman hyvinvointinsa hallinta on huono ja järjestelmässä näyttää olevan vallan käyttäjiä ja kohteita. Todelliseksi vallan käyttäjäksi institutionaalisisessa yhteistyössä voitaisiin kuitenkin nähdä kohde, jonka toiminnan kautta tulos viime kädessä toteutuu, jos hän alistuu toimimaan kuvatulla tavalla. Toisaalta alistussuhde rajoittaa sekä alistajan että alistetun toimintaa.

Todellinen hyvinvointi merkitsee ihmisten sopeuttavan toimintansa niin, että jokaisen toiminnan mahdollisuudet ovat turvatut. Siihen päästään, kun ihmiset keskinäisen kommunikointinsa kautta luovat yhteiset tavoitteet ja ovat osallisina yhteisen toiminnan tuloksessa. Jokaisella on tällaisessa yhteisjärjestelmässä oma roolinsa, mutta hän on tietoinen toiminnan koko luonteesta ja todellisista tavoitteista, jolloin hän voi siirtyä tarpeen mukaan roolista toiseen. Tällainen merkitsee jokaisen osallistujan yksilöllisten kehitysmahdollisuuksien lisääntymistä ja valta jakautuu järjestelmässä kaikkiin sen osiin.

Ihminen voidaan pakottaa toimimaan jonkin kielellisen kuvauksen mukaan, mutta jos ihmisellä ei ole valmiuksia ymmärtää kuvausta, ei myöskään pakotettua tulosta synny. Usein pakottaminen johtaa alistajan tavoittelemaan tulokseen, koska alistettu erotetaan omista toiminnan mahdollisuuksistaan ja turvatakseen edes jonkinlaiset tulokset tämä suostuu toimimaan pakottajan rajoittamalla tavalla. Pakottamisen eräs muoto on fyysinen väkivalta. Uhri ja väkivallan käyttäjä muodostavat aina yhteisjärjestelmän, jossa väkivalta muuttaa aina järjestelmän rakennetta ja vaikuttaa sekä käyttäjänsä että kohteeseen. Väkivallan

käyttö sitoo voimia, jotka voitaisiin käyttää hajottamisen sijaan muuhun toimintaan. Väki-
valloin voidaan riistää tai tuhota toisen tuloksellisessa toiminnassa tarvitsemia ympäristö-
elementtejä tai rajoittaa niiden käyttöä tai muutoin vahingoittaa toista osapuolta. Väki-
valta on ihmisen erottamista tuloksellisesta toiminnastaan tapahtuipa se sitten irrottamalla ihmi-
nen ympäristöstään tai tuhoamalla hänet tai estämällä muutoin hänen toimintaansa. (Järvi-
lehto 1995: 152-154; 1996: 5.)

Väkivallan käyttö on aina ilmentymä uuden järjestyksen hakemisesta. Väki-
valtainen ag-
gressio yksilötasolla voi olla ilmentymä käyttäjänsä halusta toteuttaa omia tietoisia tavoit-
teitaan sen avulla. Se voi liittyä myös ihmisen toimintajärjestelmien hajautumiseen tai
muutoin tuloksettomaan toimintaan. Molemmat seikat synnyttävät ihmisessä voimakkaita-
kin negatiivisia emootioita. Negatiivisten emootioiden tilanteessa ei voida viipyä kovin
pitkään, vaikka ne ilmentävätkin uusien keinojen hakemista tuloksen saavuttamiseksi tai
uusien tulosten toteuttamiseksi tarvittavan organisaation etsintää. Tällaisen uudelleen jär-
jestäytymisen mahdollinen tapa on, että toiminnassa suuntaudutaan poistamaan tuloksen
saavuttamista estäväksi koettu asia. Tämä voi johtaa toiseen ihmiseen kohdistuvaan väki-
valtaan. Toinen tapa selvittää hajaantumisen taustaa voisi olla tilanteesta pakeneminen. (Järvi-
lehto 1995:154-155.)

Toimintajärjestelmät voidaan hajottaa väkivallan käytöllä ja sillä uhkaamalla. Väki-
vallan
uhka voi aiheuttaa pelkotiloja ihmisissä. Pahimmillaan pelko, jos ihminen on sen vallassa
jatkuvasti, voi tuhota ihmisen toiminnan mahdollisuudet kokonaan, koska ihmisen ja ympä-
ristön muodostaman järjestelmän epäjärjestys estää toimintaan organisoitumisen. Pelko
kielteisenä tunteena johtaa toiminnan hajaantumiseen ja järjestelmän kaventumiseen sekä
palautumisen aiempiin järjestelmän kehitysvaiheisiin. Jos tällöin ei saavuteta uusia myön-
teisiä tuloksia, jotka antavat mahdollisuuksia taas toiminnan eheytymiseen, säilyy hajautu-
neisuus ja ihminen ei hallitse elämäänsä. (Järvi-
lehto 1994: 174-175.)

Pelkoon ja toimintajärjestelmien hajautumiseen liittyvä väki-
valta on ilmaus ihmisen ei-
tietoisista tuloksista. Väki-
vallan tulos, esimerkiksi toisen ihmisen lyöminen, on tietoinen eli muidenkin havaittavissa ja auttaa ihmistä ehkä toimintajärjestelmien integroitumisessa.
Voidaan sanoa, että mitä enemmän ihmisillä on pelkoja ja heidän tuloksellinen toimintansa
estyy, sitä enemmän väki-
valtaa voi esiintyä. Yhteisöissä kannattaakin yhteisillä tuloksilla
vaikuttaa pelkojen vähentämiseen ja ihmisten tuloksellisen toiminnan mahdollisuuksiin.

Väki-
valtaa yhteisöissä ei siis karsita väki-
vallalla ja ihmisten eristämällä vaan vetämällä
heitä mukaan väki-
vallattomaan yhteistyöhön. Väki-
vallattoman käyttäytymisen välttämiseksi
olennainen sija on ihmisen sosiaalisten tapahtumien, yhteistyön kautta lisääntyvillä oppimi-
sella ja elämäntuntemuksella (Järvi-
lehto 1995: 158). Ihmisen tietoisuuden kehittyminen
vähentää parhaiten väki-
valtaa. Tietoisuus taas kehittyy parhaiten yhteisten tulosten tavoit-
telussa. Tätä taustaa vasten katsottuna maailman ihmisten mahdollisimman laaja ja moni-
puolinen yhteistyö on parhain keino väki-
vallan vähentämiseen ja hyvinvoinnin lisäämiseen.

Valta ei ole ihmisistä irrallinen ilmiö. Se ilmentää ihmisten sosiaalisia suhteita ja ihmisten
oppimia toimintatapoja sekä heidän mahdollisuuksiaan yhteistyöhön osallistumiseen. Po-
liittinen ja julkinen valta samoin kuin kaikki vallan muodot toteutuvat vain, kun ihmiset

toimivat vallan välineiksi ymmärrettyjen kuvausten tai pakkokeinojen mukaisesti. Tiedollinen ja taloudellinen valta ilmentyvät muita parempina toiminnan mahdollisuuksina.

Hyvinvoinnin kannalta valta välineen sijaan ilmenee tuloksiin johtavissa rakenteissa. Vaikka ihminen yksilöllisenä järjestelmänä on suhteellisen lyhyen jakson ajallisesti olemassa, niin ihmisen historia ulottuu kauas menneisyyteen. Jokainen yksilö joutuu aina muovamaan omaa organisaatiotaan jonkin jo olemassa olevan rakenteen kanssa yhteensopivaksi. Yhteisöissä vallitsevat aina tietynlaiset toimintaa suuntaavat rakenteet. Kukin yksilö oppii toimimaan häntä ympäröivässä kulttuurissa. Kulttuuri on tapojen rakennelma, joka pyrkii ylläpitämään itseään (Dewey 1988b: 76-78).

Käsitys tietoisuudesta ihmisen sisäisenä asiana on kulttuureihin liittyvää. Systemisessä tarkastelussa vastoin vallitsevia käsityksiä ja tiedekulttuuria tietoisuus nähdään yhteistyöhön liittyvänä eikä ihmisen sisäisenä asiana. Valta ilmenee erilaisina tietoisuuden toiminnan mahdollisuuksina näissä rakenteissa, joissa ihmiset ovat mukana. Hyvinvointia edistävässä vallankäytössä luodaan jatkuvasti tuloksiin suuntautuvia rakenteita. Yhteisöllisessä kommunikoinnissa kuvataan yhteisiä tuloksia ja organisoidaan ihmisiä osallistumaan niiden toteuttamiseen sekä jakamiseen.

6.4.3 Johtaminen vallankäyttönä

Johtaminen kytkeytyy ihmisten yhteistyöhön, vaikka usein myös tuodaan esiin itsensä johtaminen, joka kytketään työn luonteen muuttumiseen. Itsensä johtamisen tarve liitetään tietoyhteiskuntaan, jossa perinteiset hierarkiat ja urapolut ovat häviämässä ja jossa ihmiset joutuvat omaksumaan uusia asioita jatkuvasti ja turvaamaan oman kehityksensä. Jokaisen yksittäisen työntekijänkin on ajateltava ja käyttäydyttävä johtajan lailla. Tällaisessa tilanteessa ihmisten omien osaamisalueiden tunnistaminen ja vahvistaminen on edellytys olla mukana muutoksessa ja se antaa uskallusta muuttaa omaa työympäristöään. Itsensä johtamisen perustaksi katsotaan terve itsetunto ja oman arvomaailman selkeys. (Drucker 1999: 65-74; Santalainen ym. 1993: 185-187; Santalainen 1990: 107-142.)

Itsensä johtamiseen liittyvässä ajattelussa ilmenee tavanomainen näkemys ihmisestä, joka prosessoi sisäisessä maailmassaan ulkoisesta maailmasta peräisin olevia ärsykeitä ja käyttää kehoaan apuna vaikuttaessaan ulkoiseen maailmaan. Ihminen tarvitsee itsensä johtamista, hengen ylivaltaa ruumiiseen. Ulkoinen maailma koetaan ihmisestä erillisenä asiana ja kaikkia siihen liittyviä ilmiöitä ihmiset eivät ymmärrä. Ympäröivää maailmaa selitetään kaaoksena ja ihmisten kokemuksia siitä kaaoselämyksinä. Kaaos nähdään jopa ihmisaivojen ominaisuutena. (Santalainen 1990: 107-112.)

Itsensä johtaminen voidaan ymmärtää niin, että ihminen, joka on laajasti tietoinen yhteisestä tuloksesta ja kokee olevansa osa siihen johtavasta rakenteesta, yhteisjärjestelmästä, pystyy suuntaamaan oman yksilöllisen toimintansakin yhteiseen tulokseen. Lähtökohta johtamisessa ei ole yksilön sisäinen vahvuus tai itsensä tunteminen tai siihen luottaminen vaan vahva tietoisuus yhteisestä tuloksesta ja tulokselliset toimintajärjestelmät. Ihminen voi silloin ymmärtää toiminnan ja sen merkityksen myös omalta kannaltaan ja sopeuttaa oman toimintansa ilman ohjausta muiden toimintaan. Yksilön onnistumista toiminnassaan

edesauttavat hänen tulokselliset toimintajärjestelmänsä, sosiaalinen ja tekninen osaaminen, joiden varassa yhteinenkin tulos muotoutuu.

Tietoisuus yhteisestä tuloksesta on perusta myös muiden johtamiselle. Sitä on perusteltu sisäsyntyisellä, jopa geeneihin perustuvalla johtamisen halulla (Nicholson 1998: 140 ja 146). Yksilöiden kesken näyttää olevan eroja siinä, että jotkut ovat halukkaampia kuin toiset määrittämään yhteisesti tavoiteltavia tuloksia ja vetämään mukaan muita niiden toteuttamiseen. Perustuuko tämä geeneihin vai ei, lienee tutkimaton asia, vaikka evoluutiopsykologit perustelevatkin ihmisen käyttäytymistä evoluution myötä kehittyneillä ja periytyviksi väitetyillä ominaisuuksilla.

Johtaminen on inhimillisten ja aineellisten resurssien koordinoitua kohti tavoiteltavaa lopputulosta. Siinä suuntaudutaan kohti tavoitteita ihmisten ja tekniikkojen avulla organisaationa. Johtamisen prosessissa kootaan erilliset resurssit kokonaiseksi järjestelmäksi tavoitteen saavuttamiseksi. Johtamisessa tarvitaan tietoa menneisyydestä, oletamuksia tulevaisuudesta ja palauteinformaatiota nykyisestä toiminnasta. (Kast et al. 1970: 6-8.)

Johtamisessa erotetaan yleensä toiminnan tarkoituksen määrittäminen (leadership) ja tarkoituksen toteuttaminen (management). Johtaminen (management) on huolehtimista siitä, kuinka asiat saadaan tehdyksi. Tämä tapahtuu suunnittelemalla, organisoimalla ja valvomalla. Johtajuus (leadership) on tarkoituksen antamista tekemiselle ja huolehtimista siitä, että kaikki sitoutuvat toimintaan. Johtajuuteen kuuluu suunnan määrittäminen, ihmisten suuntaaminen sen mukaiseen toimintaan. (Kotter 1990: 4-5; Litwin et al. 1996: 130.)

Hyvään tulokseen pääseminen esimerkiksi muutostilanteissa vaatii johtajuuden ja johtamisen yhdistämistä (Kotter 1996: 55-59 ja 128-129). Johtajuuden ja johtamisen välinen ero voidaan nähdä niin, että johtajuudessa halutaan korostaa tavoiteltavan yhteisen tuloksen määrittäystä. Johtaminen on sen toteuttamiseen liittyvää toimintaa. Tällaisessa erottelussa tulee ilmi ihmisten yhteistyön ymmärtäminen institutionaalisen yhteistyönä. Silloin ihmiset eivät ole laajasti tietoisia tavoiteltavasta tuloksesta, ja ilman tuloksen tuntevien ohjausta he eivät pysty suuntautumaan sen toteuttamiseen. Johtamisen nykyinen tarkastelu rakentuu pitkälti valtasuhteiden varaan. Johtajat ovat valtaa käyttäviä subjekteja. Heidän valtansa rakentuu yhteisen tuloksen tietämisen ja hierarkkisen toimintatavan varaan.

Johtamisen tarkastelussa korostuu tuloksen näkeminen jonakin konkreettisenä mitattavana saavutuksena. Se joka sidotaan johtamistoimintaan, joka puolestaan on sidoksissa johtamistyötä tekeviin yksilöihin. Aiemmin johtamisessa korostui esimies-alainen suhde. Johtajakeskeisesti johdettaessa johtaja päättää ja ilmoittaa toimintatavan, alaiskeskeisessä johtamisessa johtaja suo alaisille antamissaan rajoissa täyden toimintavapauden (Kast et al. 1970: 329). Nykyisin korostuu tiimityön merkitys.

Tiimityölle on tunnusomaista osaaminen, vastuu ja sitoutuminen, jotka yhdessä mahdollistavat huippusuoritukset, yhteisiksi koettujen työtulosten synnyn sekä henkilökohtaisen kasvun. Tiimityönkin kehittymisestä katsotaan vastuun kuuluvan johdolle. Johdon on sitouduttava tiimien kehittämiseen ja huolehdittava riittävien resurssien olemassaolosta ja näytettävä selkeä suunta. Yksityiskohtien suunnittelu ja toteuttamisen vastuu jää tiimeille.

Johtamisen tehtävä muuttuu käskijästä visionäärisen valmentajan rooliksi. (Martola & Santala 1997: 35 ja 95.)

Johtajat nähdään keskeisinä toimijoina ja johtamisteorioissa toimintaa lähestytään johtajien toiminnan kautta. Tutkimuksissa näkökulmat johtamiseen liittyvät johtajan omaan toimintaan tai hänen ja alaisten välisiin suhteisiin. Johtajien nähdään muuttavan muiden ihmisten maailmaa käyttäen erilaisia välineitä ja omaa persoonallisuuttaan. Johtajat rakentavat sanojen, uskomusten ja arvojen valinnoilla vakuuttavaa luottamusta ja sitoutumista organisaation tehtävään. Karisma nähdään keskeisenä johtamisen välineenä. Niitä ovat myös visiot ja strategiat. (Aaltonen 1999; Churchill Jr. 1999: 72-74; Conger 1989; Etzioni 1975: 305-309; Hautamäki 2000: 71 ja 103; Huttunen 2000: 83-86; Juuti 1995; Santalainen 1990; Suutari 1996.)

Visiot määritellään eläviksi kuvauksiksi tavoiteltavasta tilasta, joka on kosketeltavissa oleva mielikuva. Nämä syntyvät organisaation sisäisen kulttuurin, yhteisen kielen ja vahvojen persoonien kautta. Visio kertoo yleisluontoisesti sen, mihin organisaatio pyrkii toiminnassaan. Visio on organisaation jäseniä yhdistävä teema, joka vetää heitä yhteen tiiminä ja yhteisönä. Strategia puolestaan ilmaisee, miten sinne päästään. Sen avulla koordinoidaan ihmisten toiminta vision toteuttamiseksi. Strategian nähdään vastaavan itse asiassa kolmeen kysymykseen eli mitä tuotteita ja palveluja yritys tarjoaa, kenelle se niitä tarjoaa sekä miten tämä toteutetaan. Strategioiden käsittelyn yhteydessä korostuu kielellisten tulosten tuottaminen. Visioiden ja strategioiden asettaminen nähdään tietoisena tavoitteiden asettamisena ja tilanteen problematisointina organisaation uhkiksi ja mahdollisuuksiksi. (Ansoff 1984: 31-32; Conger 1989: 43; Mannermaa 1999: 60 ja 67; McMaster 1996: 114 ja 150-151; Meristö 1991: 19; Paavola ym. 1997: 102-103; Santalainen ym. 1993: 120 ja 133-134; Sotarauta 1996: 192-194.)

Erilaiset visiot ja strategiat ovat tuloksia kommunikoinnista, jolla ihmiset suuntautuvat yhteisiin tuloksiin. Esimerkiksi kunnassa (ks. Sotarauta 1996: 219) kuntastrategioiden tehtävänä on kuntaorganisaation toiminnalle ja kehittämiselle arvoihin pohjautuvan kuvan antaminen siitä, mitä halutaan olla tulevaisuudessa. Kuntastrategiat ovat poliittisen johdon tahdonilmaus halutusta kuntaorganisaation toiminnan suunnasta.

Strategiaa ei voida pitää vastauksena mihinkään, mutta toimittaessa strategiaksi sanotun kuvauksen mukaisesti, voidaan ehkä saada vastauksia. Tätä taustaa vasten ajateltuna vision ja strategioiden merkitys on, että niissä hahmotellaan kielellinen kuvaus tavoiteltavasta yhteisestä tuloksesta ja joistakin mahdollisista toimintatavoista, joilla tulokseen uskotaan päästävän. Kuvausten tuottamisella niiden laadintaan osallistuvat suuntautuvat jo tulokseen johtavaan rakenteeseen, joka mahdollistaa toiminnan aloittamisen. Muut ihmiset saadaan mukaan toteuttamaan strategiaa kommunikoimalla heidän kanssaan siitä.

Toiminta yhteisjärjestelmänä merkitsee yksilöiden toimintajärjestelmien kietoutumista tuloksia tuottavalla tavalla. Visiot, strategiat ja toiminta eivät ole vain johtajien ajatusten varassa, vaan organisaation jokaisen jäsenen on oltava tietoinen toiminnan koko luonteesta ja todellisista tavoitteista, jotta organisaation tehtävä toteutuisi. Johtaminen on systemaattisesti keskinäisen kommunikoinnin kautta tapahtuvaa suuntautumista yhteiseen tulokseen.

Yritysten johtamisessa tiimityön merkitys kasvaa ja suuren egon omaavat johtajat saattavat muuttua yhteistyön ja yrityksen menestyksen esteiksi (Kotter 1996: 163-165).

6.5 Hyvinvointia edistävä johtaminen

Johtaja-alaiskeskeisessä tarkastelussa tulee ilmi ihmisen tietoisuuden tason kytkeytyminen hänen toimintaansa. Ihmisen tietoisuus mahdollistaa toiminnan etukäteissuunnittelun eli tavoiteltavan tuloksen ja siihen johtavien osatulosten (toimintamallin) määrittelyn. Varsinaiseen toimintaan organisoituminen eli ihmisten yksilöllisten organisaatioiden ja tarvittavien ympäristöelementtien muovautuminen tulokseen johtavaksi rakenteeksi tapahtuu sitten näiden kuvausten ja niihin nojautuvan kommunikoinnin kautta. Tämä organisoituminen voi tapahtua kaikkia koskettavan keskinäisen ja tasaveroisen kommunikoinnin kautta tai niin, että joku tai useampi yksilö alkaa ohjata muita muodostamaan tavoitteita ja toimimaan niiden saavuttamiseksi.

Yleensä johtamiseksi koetaan juuri teettämiseen tähtäävä eikä avoin ja tasaveroinen toiminnallinen kommunikointi, jossa organisoitumisen perustana oleva toiminnan suunnitelma ja sen toteuttamisessa tarvittava organisoituminen syntyy tasaveroisina toimivien yksilöiden keskustelun pohjalta. Teettävässä organisoitumisessa joku tai jotkut yksilöt tuottavat organisoitumisen kielellisen kuvauksen. Se merkitsee systeemisesti, että he osaltaan jo ovat rakenteellisesti suuntautuneet tulokseen. Muita tuloksessa elementteinä tarvittavia ihmisiä ohjataan kommunikoinnin kautta muovaamaan omaa organisaatiotaan yhdessä tarvittavien ympäristöelementtien kanssa tulokseen soveltuvaksi rakenteeksi. Nykyinen johtamisen käsittely koskettelee oikeastaan vain tätä kommunikointia, joka ymmärretään viestien lähettämisenä ja vastaanottamisena.

Johtaminen voidaan ymmärtää toiminnaksi, jonka kautta ihmiset saadaan yhdistymään yhteisen tuloksen tuottavaksi organisaatioksi, mutta johtaminen systeemisesti ymmärrettynä ei liity yhteen yksilöön. Johtaja on ehkä henkilö, jonka ympärille yhteisjärjestelmä alkaa muotoutua tai joka kokoaa yhteen yksilöiden esittämiä kannanottoja ja muotoilee ne kielellisesti koko yhteisjärjestelmän toimintaa suuntaavaksi kuvaukseksi. Johtaja on kuitenkin aina osa järjestelmää. Johtaminen voidaanakin liittää kommunikointiin. Ihmisten joustavassa kommunikoinnissa isoina ryhminä keskenään tarvitaan edustajia. Yrityksessä johtaja keskustelee omistajien ja henkilökunnan edustajien kanssa sekä näin toiminnallaan suuntaa koko yhteisjärjestelmää yhteiseen tulokseen. Johtaminen ei koskaan ole yksinäistä toimintaa, vaan se liittyy aina ihmisten järjestäytymiseen yhteisiin tuloksiin.

Yhteisiin tuloksiin organisoitumisessa ihmiset joko itse hakeutuvat, valikoituvat tai heidät valitaan suunniteltuun rakenteeseen olipa se tiimi tai hierarkkinen organisaatio. Valikoituvassa organisoitumisessa vain ne, jotka kokevat tuloksen tavoittelun olevan kannaltaan hyvän, liittyvät mukaan yhteisjärjestelmään. Hierarkkisessa organisoitumisessa joku tai jotkut valikoivat muita toteuttamaan tulosta. Valittujen ihmisten on muovattava omaa organisaatiotaan määritettyyn tulokseen johtavaksi rakenteeksi. Tätä johtamiskirjallisuudessa käsitellään sitoutumisena.

Sitoutuminen liittyy sosiaaliseen kontekstiin eli ihmisten sosiaalisiin suhteisiin, jotka syntyvät pakottamisen sijaan vapaan keskustelun ja yhdessä työskentelemisen sekä oppimisen kautta. Kaikki organisaatioihin liittyvät muutokset tapahtuvat vain sitä kautta, että ihmiset siirtyvät pakottavasta (käskevästä) kommunikoinnista yksilöt ja organisaation yhdistävään keskustelemaan kommunikointiin. Sitoutuminen saavutetaan kuuntelun ja ajattelun kautta. Sitoutuminen on ajattelua, asioiden ja toisten ajattelun sekä yleensä erilaisten mahdollisuuksien tutkimista ja selvittämistä. Asiat eivät ole useinkaan itsestään selviä ja selkeästi ilmaistavissa, joten sitoutuminen toimintaan vaatii paljon keskustelua, joten organisaatioiden suunnittelussa on pyrittävä avoimeen tiedonvälitykseen, informaation antamisen ja saamisen järjestelmään. Organisaatiossa johdon ja suorittajien on kyettävä keskustelemaan myös sitoutumisen periaatteista. (McMaster 1996: 167-178.)

Sitoutuminen jonkin tuloksen aikaansaamiseen merkitsee, että ihminen on ymmärtänyt, mistä elementeistä tavoiteltava tulos koostuu ja mikä hänen yksilöllinen osuutensa tulokseen johtavassa organisoitumisessa on. Sitoutuminen ilmentää ihmisen yhteiseen tulokseen liittyvää tietoisuuden tasoa ja vaatii asioiden syvällistä ymmärtämistä, jotta tavoiteltava tulos saataisiin aikaan. Ymmärtäminen johtaa aina uudenlaiseen toimintaan ja ymmärretty asia näkyy uutena toimintatapana.

Yhteisjärjestelmien tuloksellinen toiminta edellyttää yksilöiltä paitsi tulokseen johtavia toimintajärjestelmiä myös sosiaalisia taitoja. Jos ihminen on asiantuntija omalla alallaan, mutta rajoituksena on heikkous toimia yhteisön jäsenenä, niin se merkitsee työyhteisön kannalta voimavarojen hukkaamista eli tilanteita, joissa yhden tai useamman yhteisön muun jäsenen on vaikeata suoriutua omista tehtävistään (Langinvainio 1999: 104).

Yhteisjärjestelmiin liittyy myös työnjako, joka on perusta nykyisille käsityksille johtamisesta. Eri henkilöt voivat laatia toimintasuunnitelmia, määrittää kokonaistuloksen ja niiden toteuttamismallit, joiden toteuttamisen organisoitua voivat kuvauksin täsmentää taas uudet toimijat, joiden työn pohjalta sitten varsinaiset toteuttajat voivat toimia. Tähän tuloksen määrittelyn ja toteutuksen ja jakamisen hierarkiaan perustuu myös johtamisen jakaminen eri ryhmiin. Siinä erotetaan strateginen ja operatiivinen johtaminen sekä asioiden tai toiminnan johtaminen ihmisten johtamisesta. (Lipiäinen 2000a: 513; Santalainen ym. 1984: 15; Santalainen ym. 1993: 182.)

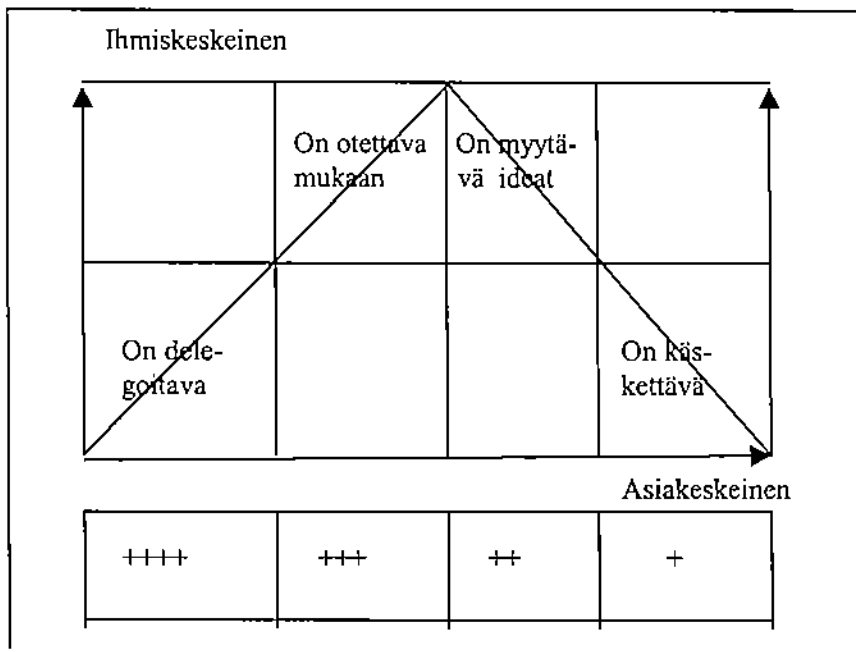
Asioiden ja ihmisten erottaminen perustuu ihmisen ja ympäristön, sisäisen ja ulkoisen maailman käsittämiseen erillisinä. Johtamisen kautta sovitetaan molempien maailmojen ilmiöt yhteen. Systemisesti johtaminen on aina ihmisten johtamista, sillä asiat eivät ole ihmisistä irrallisia. Sen tarkoitus institutionaalisessa yhteistyössä voidaan nähdä joko toisen ihmisen alistamisena omien tavoitteiden toteuttamiseen yhteistyön nimissä tai yhteisjärjestelmän osapuolten tietoisuuden lisäämisenä yhteisestä tuloksesta. Se vähentää käskevän johtamisen tarvetta, koska syvästi tietoiset ihmiset sopeuttavat toimintansa yhteen ilman erityistä johtamistoimintaa eli hierarkkista kommunikointiakin.

Johtamisen ja tietoisuuden kehittymisen riippuvuus tulee ilmi Lipiäisen (2000a: 557-561) johtamista koskevasta monimuuttujamallista (Topin plussat -teoria), vaikka se onkin yksilölähtöinen ja -keskeinen. Mallia tässä tutkimuksessa tarkastellaan lähinnä osoittamaan

sosiaalisessa kontekstissa syntyvän tietoisuuden merkitys ihmisen tuloksellisena toimintana ymmärrettävässä hyvinvoinnissa. Malli perustuu avoimeen, rehtiin ja luottamukselliseen vuorovaikutukseen, joka on tietoisuuden kehittymisen edellytys.

Johtamiseen vaikuttavina tekijöinä mallissa tarkastellaan yksilön (yritys)kulttuurin eli sisäisten verkkojen ja toimintatapojen tuntemusta sekä ymmärtämistä. Toinen tekijä on yksilön kulloisenkin tilanteen hahmottamiskyky eli hänen kykynsä hahmottaa kriittisesti toimintojen yhteyksiä. Kolmas tekijä on yksilön ammattitaidon ja osaamisen taso eli hänen suorituksensa laadukkuus ja virheettömyys. Neljäs tekijä on yksilön motivaation taso, jota ilmentää hänen toimenpiteisiin tarttumisensa ja suoritustensa määrä. Viides tekijä on työn ja toiminnan laadussa ilmenevä asenteiden taso. Ensimmäinen ja toinen tekijä edustavat systemaattisesti yleisen tietoisuuden tasoa ja loput henkilökohtaisen tietoisuuden tasoa.

Lueteltujen tekijöiden hallinnan taso luokitellaan yhdestä neljään plussalla. Saatujen plussien määrä vaikuttaa kuhunkin yksilöön sovellettavaan johtamisotteeseen. Johtamisotteita ovat delegoiva, osallistuva, myyvä ja käskevä. Johtamisotteen ja plussien määrän riippuvuus käy ilmi seuraavasta kuviosta:

Kuva 7. Topin plussat-teoria (Lipiäinen 2000a: 558).

Mallissa liukuminen käskevistä delegoivaan päin voidaan ymmärtää niin, että mitä enemmän ihminen tulee tietoiseksi yhteisestä tuloksesta ja siihen vaikuttavista seikoista, sen paremmin hän pystyy sopeuttamaan oman toimintansa muiden toimintaan. Ne, joiden tietoisuus on parempi, voivat kommunikoida auttaa toista kehittymään. Liukuminen käskevistä delegoivaan tyyliin kuvaa myös kommunikoinnin muuttumista hierarkkisesta käskeisestä tasaveroisempaan suuntaan. Korporatiivisen organisaation jäykkyyksiä voidaan poistaa vain, kun ihmiset ovat laajasti tietoisia toiminnan tavoitteista, jolloin he voivat

myös sovittaa oman toimintansa paremmin yhteiseen toimintaan.

Kun johtamisotteet ja eri tekijöiden tason hallintaplussat ristiintaulukoidaan, saadaan käsitys yksilön tarvitsemasta johtamisotteesta ja samalla myös hänen tietoisuuden tasostaan.

Johtamisote	Tekijöiden hallinta				
	Kulttuuri	Tilanne	Osaaminen	Motivaatio	Asenne
Delegoiva			++++		
Osallistuva	+++	+++			
Myyvä				++	
Käskävä					+

Kuva 8. Esimerkki Topin plussat-teorian soveltamisesta.

Hyvinvointiin liittyvässä johtamisessa ei tarvita vallankäyttöä. Ihmiset voivat eri tavoin kommunikoiden organisoitua tavoittelemaan yhteistä tulosta. Hyvinvointia edistävä johtaminen on ymmärrettävissä yhteistyötä synnyttäväksi toiminnaksi, yhteisiä tuloksia määritteleväksi kommunikoinniksi, johon ihmiset voivat osallistua laajasti. Tietoisuus yhteisestä tuloksesta auttaa ihmisiä sopeuttamaan oman toimintansa sen toteuttamiseen. Hyvä tietoisuus mahdollistaa ihmisille myös hyvinvointiin kuuluvan toiminnan vapauden. Hyvinvointia lisäävä johtaminen on ihmisten tietoisuutta lisäävää. Tietoisuus lisääntyy, kun ihmiset tekevät laajasti jaettavia tuloksia tuottavaa yhteistyötä.

Yritystoiminnassakin korostuu ihmisten hyvä tietoisuus, sillä siinä nähdään nykyisin tarvittavan työntekijöitä, jotka ajattelevat jatkuvasti ja luovasti organisaation tarpeita. Yritysorganisaation on joustavasti voitava vastata markkinoiden muutoksiin. Johtajilla ja työntekijöillä on oltava yhtä paljon sisäistä motivaatiota ja syvällistä tuntemusta organisaation taloudesta. Ihmisillä on oltava tunne yhteisöllisyydestä, kuulumisesta päämäärätietoiseen organisaatioon. Tällaisessa yhteisössä jokainen yhteisön jäsen voi puhua sen puolesta ja kuka tahansa voi astua tarvittaessa johtamaan. Tämä edellyttää paljon organisaation kommunikointiin osallistuvilta. Johtajien ja johdettavien on yhdessä päästävä uudelle itsetietoisuuden, avoimuuden ja vastuullisuuden tasolle. Kommunikoinnin kautta luodaan vahva yritysidentiteetti, joka tekee henkilöstöstä itseohjautuvan ja auttaa yritystä menestymään. (Argyris 1994: 85; Markkanen 1999: 164-165 ja 225; Martola ym. 1997: 35, 92 ja 95; Roberts 1999: 547-548.)

Kunnallishallinnon ongelmiin voidaan nähdä yhtenä ratkaisuna, että kunnallinen johtamisjärjestelmä muuttuu enemmän itsehallinnolliseen suuntaan. Toisin sanoen kunnallisen itsehallinnon kautta ei jaeta ihmisiä palveltaviin ja palvelijoihin. Siinä luodaan toimintarakenteita, joissa yhteiset tulokset sitovat ihmisiä toimintaan ja tarjoavat pohjaa uudelle toiminnalle. Valtuusto voidaan ymmärtää keskustelufoorumina ja valtuutettujen työ kohdentaa strategisiin projekteihin, joihin myös kehittämistyöstä kiinnostuneita kuntalaisia ja kunnassa toimivia järjestöjä voitaisiin integroida sekä saada mukaan kuntayhteisön tulevaisuustyöhön (ks. Majoinen 2001: 257-258 ja 262).

Systeemisessä tarkastelussa ihmisten vapaaehtoistoiminta tai yritystoiminta tai kunnallisen toimielimen toiminta eivät ole toistensa vastakohtia vaan vaihtoehtoja, jotka kaikki voivat liittyä yhteisten tulosten toteuttamiseen. Itsehallinnon vahvistumisessa keskeistä on kunnallisen päätöksenteon muuttuminen ihmisten toimintaa tukevien yhteisten tulosten määrittelyksi ja mahdollisimman tehokkaan sekä hyvinvointia lisäävän toimintatavan etsinnäksi.

6.6 Yhteenvedo ja johtopäätökset

Hyvinvoinnin hallinta on tuloksellisen toiminnan hallintaa. *Vastauksena tutkimusongelman kolmanteen kysymykseen voidaan sanoa, että keskeisimpiä asioita hyvinvoinnin hallinnassa systeemisen tarkastelun perusteella ovat järjestelmän tilanteen seuranta ja toiminnan ennakoitavuus sekä ihmisten tietoisuus tavoiteltavasta tuloksesta.*

Tutkimuksessa tunteiden ymmärretään liittyvän myös hyvinvoinnin hallintaan, sillä niiden kautta on mahdollista seurata sekä yksilön että yhteisjärjestelmän tilaa. Tunteet liittyvät järjestelmän uudelleen järjestäytymiseen ja niiden kautta on mahdollista saada tietoa systeemin tilasta. Tunteet eivät ole yksilön ominaisuuksia tai ilmentymiä hänen sisäisten tilojensa muutoksista. Ne kertovat aina koko järjestelmän tilanteesta ja mahdollisuuksista tulokselliseen toimintaan eli ihmisten yhteistyössäkin yksilön tunneilmaisut liittyvät kaikkien osapuolten toimintaan.

Positiiviset tunneilmaisut kertovat ihmisten saavuttamista tuloksista ja toimintavalmiudesta. Negatiiviset tunneilmaukset kertovat tuloksettomasta toiminnasta ja erilaisista vaikeuksista toiminnassa. Negatiiviset tunneilmaisut ovat merkki järjestelmän epäjärjestyksestä tai sen uhasta, joiden syiden selvittäminen on hyvinvoinnin hallintaa.

Arvot ja moraalit liittyvät toiminnan ennustettavuuteen. Koska ihmiset voivat kuvata vain tietoisia tuloksiaan, arvot ovat silloin yhteisiä, jaettavia tuloksia ja niiden kuvauksia. Arvoa ilmentävällä sanalla ihmiset kuvaavat suuntautumistaan samankaltaiseen toimintaan ja muovaavat organisaatioitaan yhteiseen tulokseen suuntautuviksi. Arvoilla luodaan toisin sanoen yhteisiin tuloksiin suuntautuvaa rakennetta ja näin ollen toiminnan ennalta arvattavuutta ja ne ovat moraalin ohella keskeisessä asemassa hyvinvoinnin hallinnassa.

Moraalissa ilmentyy ihmisen tietoisuuden mukana tullut kyky arvioida omaa toimintaa muiden kannalta ja muiden toimintaa oman toiminnan kannalta. Moraalisäännöt syntyvät kommunikoinnin kautta. Niillä ihmiset sovittavat toimintansa yhteiseen tulokseen tähtääväksi, jolloin moraalikaan ei voida palauttaa yksilöön. Yhteisöllisyyden ja yksilöllisyyden yhteensovittaminen kuuluu moraalin piiriin. Sanan moraalit voidaan ymmärtää yksinkertaisesti viittaavan ihmisen toimintaan, jossa ihmiset suuntautuvat niin, että ottavat huomioon myös toisen ihmisen mahdollisuudet elämänsä kannalta suotuisiin tuloksiin ja tätä kautta koko ihmislajin olemassaolon. Moraalisuus toiminnassa on elämää edistävää arviointia.

Moraalisäännöillä luodaan tuloksiin johtavia rakenteita, sosiaalista järjestystäkin ihmisten kesken. Moraalisesti oikeudenmukaisessa toiminnassa kaikki voivat olla mukana tuloksia tuottamassa ja käyttämässä. Oikeudenmukaisuuden tarkastelussa keskeistä on kiinnittää

huomio jakamisen sijaan ihmisten saamiseen mukaan yhteisiin tuloksiin suuntautuviin rakenteisiin toimivina osapuolina.

Yhteisiin tuloksiin organisoitumiseen liitetään perinteisesti alistussuhteita ja vaikutusmahdollisuuksia synnyttävä valta ja sen käyttäminen. Hyvinvointia merkitsevää valtaa voidaan tarkastella alistussuhteen ja toiseen vaikuttamisen sijaan tietoisena mahdollisuutena osallistua yhteisen tuloksen tuottamiseen ja käyttöön.

Systeeminen käsitys johtamisesta tuo myös siihen uuden näkökulman. Kaikki perinteiset johtamiskäsitykset näyttävät palautuvan aina yksilöön ja hänen ominaisuuksiinsa sekä asemaansa vallan hierarkiassa. Ihmiset nähdään johtajina ja johdettavina. Johtaminen ilmenee systeemissä tarkastelussa keskinäisen kommunikoinnin kautta tapahtuvana suuntautumisenä yhteiseen tulokseen. Johtamista ei voida tarkastella silloin subjekti-objekti-suhteena. Hyvinvoinnin hallintaan kuuluvassa johtamisessa keskeistä on kaikkien tuloksessa tarvittavien ihmisten tietoisuus yhteisestä tuloksesta ja siihen liittyvä kommunikointi, jonka kautta yksilöt muovautuvat tulokseen johtavaksi ihmiset-ympäristö-järjestelmäksi.

Yrityksiä ja julkista hallintoa tarkastellaan tänä päivänä toisistaan erillisinä hierarkioina, mikä kertoo, että niiden toimintaa ei ymmärretä laajaan tietoisuuteen perustuvana yhteistyönä vaan tiettyjen toimijoiden käskyjen toteuttamisena. Hyvinvoinnin hallinnan kannalta sekä taloudellisessa toiminnassa että julkisessa hallinnossa ihmiset suuntautuvat tavoittelemaan yhteisiä tuloksia. Hyvinvoinnin hallintaan kuuluu laaja kommunikointi ja tiedon hankinta, joiden kautta ihmiset suuntautuvat sekä taloudellisessa että hallinnollisessa toiminnassaan pitämään niin sosiaalisen kuin fyysisen toimintaympäristönsä kaikkien elämän kannalta suotuisana.

Hyvinvoinnin hallintaan liittyvät johtopäätökset ovat:

- 1. Hallitakseen hyvinvointinsa ihmisten on myös opittava ymmärtämään tunteiden merkitys toiminnan kannalta.*
- 2. Luodakseen ennustettavuutta toimintaan ja keskinäistä luottamusta ihmisten on kehitettävä toimintaa suuntaavia arvoja ja moraalisääntöjä.*
- 3. Parantaakseen hyvinvointinsa hallintaa ihmisten on kehitettävä tietoisuutta edistävää kommunikointia todellista hyvinvointia merkitsevistä tuloksista, joiden tavoitteluun ihmiset voivat suuntautua ilman hierarkkisia valtasuhteita.*
- 4. Hyvinvointia edistävä johtaminen on ihmisten tietoisuutta lisäävää. Se ilmenee ihmisten keskinäiseen kommunikointiin perustuvana toimintana, jossa ihmiset ovat itse luomassa toiminnan tavoitteita ja hakeutumassa tulosten tuottamiseen johtavaan organisaatioon.*

7 HYVINVOINNIN KOKONAISVALTAISUUS

Luvussa tarkastellaan ensin lyhyesti laajentuvan kansainvälisen yhteistyön ja hyvinvoinnin kytkentää. Sen jälkeen hahmotetaan aikaisemmin tehtyjen johtopäätösten pohjalta hyvinvoinnin kokonaisvaltainen malli, joka on vastaus tutkimusongelman neljänteen kysymykseen.

7.1 Laajentuva yhteistyö ja hyvinvointi

Maailmanlaajuisesti toimivat yritykset ovat hyviä esimerkkejä ihmiskunnan kyvystä rakentaa laajoja, valtioiden ja niiden muodostamien blokkien rajat ylittäviä toimintajärjestelmiä. Niissä toteutuu osa ihmisten tarvitsemista yhteisistä tuloksista, jotka ilmenevät kulutettavina hyödykkeinä ja markkinoilta saatuina tuottoina, joita myös valtioiden toiminnan rahoituksessa tarvitaan. Yritysten toiminnan kautta ihmiset voivat harjaantua myös muuhun yhteistyöhön. Yritykset kuuluvat tärkeinä osina ihmiskunnan yhteisjärjestelmään ja toteuttavat osaltaan ihmisten yhteistä olemassaoloa. Muu yhteistyö ei ole kehittynyt yhtä nopeasti kuin yritystoiminta ja se on saanut ehkä monet ihmiset korostamaan yritysten merkitystä todellisuudessa vallankäyttäjinä.

Yrityksillä nähdään olevan talouden laajentumisen, globalisaation hallinnan suhteen kolmenlaisia tavoitteita. Ne tavoittelevat ensimmäiseksi kansallisten talouksien vapauttamista ja deregulointia sekä toiseksi niihin jäävien sääntöjen yhdenmukaistamista. Näiden tavoitteiden toteuttamisessa tarvitaan myös valtioilta toimenpiteitä. Kolmanneksi yritykset myös luovat itse uusia sääntöjä yhä enemmän vakauttaakseen taloudellisen laajentumisen prosessia. Käytännössä ihmiskunta suuntautuu tällöin yrityksissä määriteltyjen tavoitteiden toteuttamiseen ja tilanne muistuttaa liberaalisen ajatusmallin toteutumista lähes puhtaana kapitalismina. Kapitalismi perustuu taloudellisen ja poliittisen toimintapiirin erottamiseen. (Thurow 1996: 325-326; Väyrynen 1998: 138-144.)

Poliittisen toiminnan ja talouden erottaminen on kuitenkin systeemisesti nähtynä varsin omiutuinen asia. Maailma jaetaan hintainformaation varassa toimivaan ”yritysmaailmaan” ja politiikan ohjaamaan valtioon sekä kansalaisyhteiskuntaan. Jälkimmäinen perustuu yhteisöllisyyteen eli ihmisten vapaaehtoiseen organisoitumiseen erilaisia tehtäviä varten. Talouden eriyttäminen omaksi alueekseen saattaa käytännössä johtaa ihmiskunnan yhteistyön rajoittumiseen toisiaan vastaan kilpaileviin yritysten yhteistyöksi. Tämän kehityksen vastapainoksi herätellään yhteisöllisyyttä. Yhteisöllisyys nähdään sosiaalisena liikkeenä, joka pyrkii tukemaan moraalista, sosiaalista ja poliittista ympäristöä (Etzioni 1995: 247).

Politiikan ja talouden erottamisessa on syytä muistaa, että poliittinen valta, joka ei vaikuta talouteen, on joitakin toimintoja lukuun ottamatta tehotonta (Daly et al. 1989: 174). Yritysten kansainvälistymiseen ovat olleet vaikuttamassa nimenomaan valtioiden poliittiset päätökset. Globalisaatio ei ole vain markkinavoimien ansiota, vaan sen edellytyksenä on ollut valtion aktiivisuus taloudellisen toiminnan aineellisen ja oikeudellisen perusrakenteen luomisessa (Väyrynen 1998: 198).

Poliittisen sääntelyn voidaan nähdä turvaavan markkinoiden toimivuuden. Se edellyttää kuitenkin lainsäädännöltä ja –säätäjiltä riittävää herkkyyttä suhteessa markkinoihin, jotta sääntely edistäisi tehokasta vaihdantaa. Toinen sääntelyn kohde ovat taloudellista toimintaa hyvinvointiin laajemmin kytkevät standardit. Ne voivat koskea palkkoja, ympäristön suojelua, väestön määrän kontrollointia jne. Sääntelyä voidaan yhdentää erilaisten liittoutumien kautta. (Ks. Daly et al. 1989: 235; Timonen 2000: 32 ja 47.)

Valtiota laajemmalla alueella, jopa aivan koko ihmiskunnan tasolla, hyvinvoinnin hallinta merkitsee kuitenkin yhteisistä tavoitteista kommunikointia. Se muokkaa perinteisiä käsityksiä politiikasta ja poliittisia toimintatapoja. Poliittisen toiminnan kautta ihmiset myös taloudellisen toiminnan alueella voivat suuntautua sekä valtioina että laajempina yhteisjärjestelminä yhteisiin tuloksiin. Esimerkiksi ympäristökysymykset kytkeytyvät taloudelliseen toimintaan ja koskettavat koko ihmiskuntaa (ks. Leppänen ym. 1995: 190-211).

Taloudellisessa toiminnassa on havaittavissa monta poliittisen hallinnon tasoa. Maailmantaloutta ohjaavat erilaiset johtavien valtioiden väliset sopimukset. Euroopan ja Pohjois-Amerikan valtiot sekä Japani ovat tehneet paljon yhteistyötä sopimusten alueella. Toisella tasolla ovat valtioiden luomat toimintaa joillakin aloilla säätelevät instituutiot kuten WTO (maailman kauppajärjestö). Kolmannella tasolla taloudellista toimintaa ohjaavat erilaiset alueelliset blokit kuten EU (Euroopan unioni) ja NAFTA (Pohjois-Amerikan vapaakauppa-alue). Neljännellä tasolla ovat kansallisvaltiot, jotka ovat vaikuttaneet alueensa investointeihin, tuotekehitykseen, rahoitukseen, vientitoimintaan etc. Valtioiden sisälläkin on olemassa alueellisia poliittisia toimijoita. (Hirst & Thompson 1996: 121-151.)

Taloudellisen kehityksen prosessiin katsotaan kuuluvan, että taloudellinen toiminta blokkiutuu alueellisesti. Blokkiutumiseen liittyy myös pyrkimys blokin sisäisen kaupan vapauttamiseen. Blokit saattavat jopa säännellä entistä enemmän blokkien välistä kauppaa. (Thurrow 1996: 120-127.)

Syynä valtioiden ryhmittymiseen isommiksi talousalueiksi on pyrkimys erilaisten hyötyjen saavuttamisen lisäksi toive saada taloudellista toimintaa hallitummaksi tai ainakin ennustettavammaksi. Esimerkiksi Euroopan rahaliiton odotetaan nostavan siihen liittyvien valtioiden alueella taloudellista tehokkuutta ja synnyttävän makrotaloudellista vakautta aiheuttaen kuitenkin kansallisen talouspolitiikan pelivaran pienentymistä, kun mahdollisuus itseensä rahapolitiikkaan menee (EMU 1997: 37-57).

Käytännössä rahaliitto merkitsee eurooppalaisen taloudellisen toiminnan siirtymistä valtiotasoa laajemman ohjauksen piiriin. Tavoitteena koko EU-järjestelyllä on eurooppalaisen toiminnan kilpailukyvyyn turvaaminen maailman markkinoilla. Markkinoiden vapautta puolustavat tahot nimenomaan ovat nähneet tällaisen yhteistyön ja ohjauksen tarpeelliseksi, jotta muut taloudelliset liittoumat eivät saisi liikaa hallitsevaa asemaa. Tällainen kehitys saattaa ilmentää laajentuvaa yhteistyötä ja edistää tietoisuuden kehittymistä, jos siihen liittyy institutionaalisen vallan käytön supistuminen.

Ihmiset eivät ole kyenneet vielä asettamaan laajoja tulonmuodostukseen ja sen jakamiseen liittyviä tulostavoitteita. Edessä lienee toimintaa ohjaava laaja keskustelu hyvinvoinnin

sisällöstä ja sen myötä syntyvät muutokset toiminnassa. Keskustelun osapuolia ovat kaikki taloudelliset ja poliittiset toimijat, joiden edustajien tulisi yhdessä hahmottaa ihmiskunnan olemassaoloa turvaavia tuloksia, joiden tavoitteluun ihmiset suuntautuvat.

Ihmiset joutuvat kommunikoimaan toimintaansa suuntaavista yhteisistä visioista ja periaatteista, esittämään olemassaoloon liittyviä kysymyksiä ja etsimään niihin vastauksia yhdessä toimien. Tähän kuuluu, että tuotanto ja vaihdanta nähdään tapoina, joilla voidaan luoda kaikille hyvinvointia, joka parhaiten ilmenee monipuolisia toimintamahdollisuuksia tarjoavana ympäristönä. Tällöin kilpailukykytekijät ja ihmisten hyvinvoinnin sisältökin ovat toisia kuin tilanteessa, jossa vain yritysten omistajien etuja turvaava hintakilpailu on keskeisin. Yritykset voidaan myös nähdä järjestelminä, joiden tuottamat tulokset muuttavat ihmisten toimintaympäristöä jatkuvasti monipuolisempia tuloksia tarjoavaksi. Yritykset ovat ihmisten yhteistyön ilmentymiä ja niissäkin on mahdollista asettaa uudenlaisia tavoitteita, jotka suuntaavat niissä toimivien ihmisten toimintaa eri tavalla kuin nykyiset tavoitteet.

Yrityksissä on yleistymässä kestävään kehitykseen liittyvänä tuotteiden elinkaariajattelu ja sen myötä ympäristön laajempi huomioiminen toiminnassa. Yrityksissä joudutaan ottamaan huomioon tuotteen elinkaaren eri vaiheiden kustannukset raaka-aineiden hankinnasta jätteenhuoltoon asti. Uudet standardit, joita ollaan jo tekemässä, on otettava huomioon sekä tuotantomenetelmissä että tuotteissa. Tämä yhtenäistää mittareita ja arviointia, joita tarvitaan vertailtavuuden lisääntyessä. Mittaamisessa korostuvat taloudelliset mittarit, jotka takaavat ympäristöasioiden huomioimisen yritysten johtamisessa, missä korostuu kestävä kilpailukyvyyn tavoittelu. (Linnanen ym. 1997: 158-160.)

Kestävää kehitystä tarkastellaan myös kahden erillisen systeemin hallintana eli ihmisen taloudellisen systeemin ja luonnon ekologisen systeemin hallintana. Taloudelliseen systeemiin kuuluvat tuotteet, niiden tuotanto ja kulutus sekä siitä takaisin tuotantoon palaavat uusio- ja kierrätysmateriaalit. Ekologiseen systeemiin kuuluvat luonnon kiertokulut. Näiden kahden systeemin välille yhteydet syntyvät, kun luonnosta otetaan tuotantoon raaka-aineita ja energiaa taloudellisen systeemin puolelle, josta luontoon palautuu niin tuotannosta kuin kulutuksesta jätteitä ja päästöjä. (Emt. 27-28.)

Systeemisen näkemyksen mukaan ihmisen ja luonnon osat kuuluvat samaan systeemiin. Ihminen kuluttaa erilaisia ympäristöosia ja tuottaa ympäristöön uusia osia. Tätä riippuvuutta kuvaa Linnasen ym. (emt. 32) esiintuoma kaava $Y = V * K * T$, jossa Y ilmentää ympäristövaikutuksia kokonaisuudessaan, V väestömäärää ja K kulutuskäyttäytymistä sekä T teknologiaa. Mitä suurempi tulo Y on, sitä suuremmat ovat ympäristövaikutukset.

Kestävä kehitys on ymmärrettävissä myös kestäväksi hyvinvoinniksi, jonka hallinta edellyttää ihmisen oman toiminnan vaikutusten jatkuvaa arviointia. Kestävässä hyvinvoinnissa korostuu kulutettavien hyödykkeiden merkitys, koska ihmisen toimintajärjestelmien tuloksissa luonnosta suoraan saatavat ja ihmisen valmistamat ympäristöosat ovat keskeisiä elementtejä. Kestävään hyvinvointiin kuuluu kuitenkin kulutuksen sääntely, mitä ei pidetä markkinatalouteen kuuluvana, joten tältä osin kestävä kehitys ja markkinatalouden voidaan nähdä olevan ristiriidassa. Toisaalta, jos kulutus on holtitonta, ei markkinataloukkaan voi toimia, joten kestävä kehitys periaate tukee nimenomaan markkinataloutta,

kun se ymmärretään ihmisen jatkuvina mahdollisuuksina tehdä yhteistyötä vaihdannassa. Vaihdamman jatkuvuus merkitsee myös tuotannon jatkumista.

Moraali voidaan liittää yhtenä ulottuvuutena kestävään hyvinvointiin. Moraalisuus toiminnassa on elämää edistävää arviointia. Tätä ulottuvuutta ei yleensä tarkastella, vaikka ihmisen toiminnassa tulosten arviointi on aina mukana. Toiminnan tulosten arviointina ilmenevän moraalien piiriin kuuluu ihmisten keskinäisen kanssakäymisen lisäksi myös ihmisen yhteistyö ympäristönsä elementtien kanssa. Kestävään hyvinvointiin päästään vain, jos ihmiskunta kokonaisuudessaan kykenee ymmärtämään sen, että ympäristön elementit ovat oleellinen osa ihmisen toiminnassa. Ilman ympäristöstä saatavia elementtejä ihminen ei voi toimia tuloksellisesti.

Hyvinvointiin liittyvät suotuisat elämänolosuhteet, joissa yksilöt ja yhteisöt voivat laajasti asettaa tulostavoitteita toiminnalleen ja organisoitua niitä toteuttamaan heikentämättä muiden ihmisten mahdollisuuksia tulokselliseen toimintaan. Kestävän kehityksen ja inhimillisen moraalien sekä tasapainoisen elämän yksi rakennusosa on ihmisten sosiaalisuus, ongelmien ja ratkaisujen kokeminen yhteisinä asioina. Mitä parempaan hyvinvointiin ihmiset pyrkivät, sitä enemmän heidän on ymmärrettävä kuuluvansa globaaliin ihmisyhteisöön, ihmiskuntaan, jolla on yhteinen suuri haaste hallita kulutuksen kasvun ja luonnon tuhoutumisen ristiriita. (Ks. Andersson 1993: 260-261.)

Taloudellisen toiminnan laajentumisen voidaan nähdä lisäävän tarvetta laajaan koordinaatioon. Työllisyyden, kaupan ja investointien sekä finanssiasioiden voidaan nähdä olevan niin laajasti toisiinsa kytkeytyneitä, että kansainvälinen talous on muuttunut valtioiden välisestä taloudesta yhdeksi globaaliksi talouden järjestelmäksi. Muutos tämän systeemin yhdessä osassa heijastuu läpi koko järjestelmän, joten kokonaisuuden hallinta ja talouden terve toiminta edellyttävät laajaa hallitusten välistä yksimielisyyttä. Poliittisesti tulisi kaikin tavoin laajentaa näkökulmia ja tarkistaa sekä kansallisvaltioiden että kansainvälisten instituutioiden toimintaa taloudellisissa asioissa. (Hellainer 2000: 387 ja 396-397.)

Laajentuva yhteistyö on oikeastaan seuraamus ihmisen toimintajärjestelmien kehittämisestä, todellisten toiminnan tulosten saavuttamisesta. Osaamisen ja kommunikointimahdollisuuksien lisääntyessä ihmiset pystyvät organisoitumaan yhä laajemmiksi, monistakin osajärjestelmistä koostuviksi monimutkaisiksi yhteisjärjestelmiksi, jotka eivät ole sidoksissa kansallisvaltioiden tai edes maanosan rajoihin.

Laaja hyvinvoinnin hallintajärjestelmä merkitsee myös keskustelua muistakin kuin taloudellisista tavoitteista. Ihmisten toiminta on erilaisten toimintajärjestelmien toisiinsa kietoutumista ja niiden suuntaamisessa hyvinvoinnin edistämiseen tarvitaan mahdollisimman laajan kokemuksen ja taidon valjastamista. Maailman ja sen ongelmien lisääntyvän monimutkaisuuden takia on myös hallittava valtava määrä tietoa. Tämä merkitsee liike-elämän, teollisuuden, tutkimuslaitosten, tiedemiesten kansalaisjärjestöjen sekä yksityisten organisaatioiden mukanaoloa hyvinvointia edistävässä toiminnassa. (King ym. 1991: 120-122.)

Maailmassa tarvitaan sekä taloudellisen että muun toiminnan sopeuttamista laajan kommunikoinnin kautta, jotta koko ihmiskunnan hyvinvointi turvattaisiin. Kommunikoinnin

perusteella ihmiset voivat organisoitua toteuttamaan yhteisiä jaettavia tuloksia valtioita laajempina yhteisjärjestelminä. Niissä voidaan sopia yhteisistä tulostavoitteista ja arviointikriteereistä sekä seurantamenettelyistä. Osapuolet toimivat sopimallaan tavalla luomatta asiantuntijoista koostuvia, laitostuneesti toimivia ja erikoistumiseen perustuvia, uusia, hallinnollisia yhteisjärjestelmiä.

Keskinäisen kommunikoinnin kautta organisoituvassa yhteistyössä mikään osapuoli ei menetä omaa valtaansa. Hän joutuu sitä käyttäen osallistumaan yhteisten tulostavoitteiden määrittelyyn ja sopeuttamaan oman toimintansa sovittujen yhteisten tulosten toteuttamiseksi. Poliittinen toiminta on subjektin johonkin kohdistuvan vallan käytön sijaan tuloksiin johtaviin rakenteisiin liittyvää laajaa kommunikointia, jonka kautta ihmiset organisoituvat toimintaan. Hyvinvoinnin hallinnan systeeminen järjestelmä ei rakennu vallan käytön varaan. Yhteistyö rakentuu toimijoiden tekemien sopimusten varaan ja niiden toteuttaminen tapahtuu erilaisissa verkostoissa. Osapuolet joutuvat myös itse luomaan menettelyn, jolla sopimuksen toteuttaminen ja tulosten saavuttaminen varmistetaan.

Kestävän hyvinvoinnin hallinta voidaan tiivistää lyhyesti kaikkinaiseksi huolenpidoksi ihmisen elämän kannalta suotuisasta toimintaympäristöstä. Siihen kuuluu laaja toiminnan arviointi alkaen yksilön tasolta päätyen ihmiskunnan tasolle ja ihmisten suuntautuminen laajoihin, uutta toimintaa mahdollistaviin rakenteisiin. Keskeiseksi tulokseksi on ymmärrettävä ihmisen kaikkinaisen osaamisen ja ymmärryksen lisääntyminen elämän ilmiöistä.

7.2 Hyvinvoinnin kokonaisvaltainen malli ja sen toteuttaminen

Hyvinvoinnin kokonaisvaltainen malli voidaan rakentaa eliö-ympäristö-järjestelmän teorian pohjalta. Hyvinvointi on tuloksellisten toimintajärjestelmien seuraantoa. Tuloksissa ovat mukana ihmiset ympäristön elementtien ohella. Hyvinvoinnin mallin komponentit ovat siten tuloksellisen toiminnan mahdollistava toimintaympäristö ja sen tietoisella toiminnallaan luovat yksilöt, jotka kykenevät määrittelemään ja toteuttamaan yhteisiä, jaettavia tuloksia.

Ideaalista hyvinvointia voidaan kuvata niin, että ihmiset jatkuvasti ottavat huomioon omat ja toistensa toiminnan mahdollisuudet, joita he yhteisesti pyrkivät edistämään. Hyvinvointia ilmentää ihmisten laaja mukana olo tulosten määrittämisessä, toteuttamisessa ja jakamisessa. Hyvinvoinnin edellytyksenä on kehittynyt tietoisuus, johon perustuvassa ja sitä jatkuvasti lisäävässä toimintatavassa ihmiset eivät tarvitse yksityiskohtaisten normien sääntämistä ja niiden mukaisen toiminnan valvontaa. Keskeistä on, että ihmiset kykenevät määrittämään toimintaansa suuntaavat periaatteet ja ymmärtävät ne tavoiteltavina yhteisinä tuloksina. Silloin he voivat etsiä niitä toteuttavia ratkaisuvaihtoehtoja vapaammin, mikä lisää toimintamahdollisuuksia.

Hyvinvointiin kuuluvien, tuloksellista toimintaa ilmentävien tavaroiden ja palvelujen tuottamiseen voidaan suuntautua sekä yritystoimintana että julkisena hallintona organisoituvan samoin kuin ihmisten vapaaehtoisen yhteistyön kautta. Hyvinvoinnin kokonaisvaltaiseen ymmärtämiseen kuuluu, että taloudellinen toiminta ja julkinen hallinto sekä ihmisten muu

toiminta ilmentävät yhteisiä tuloksia tuottavia ja toisiinsa kytkeytyviä toimintajärjestelmiä. Niihin ihmiset organisoituvat kommunikoinnin kautta ja niissä ihmiset suuntautuvat aina turvaamaan tuloksellisen toimintansa jatkumisen.

Turvataksaan hyvinvointinsa jatkuvuuden ihmisten on huolehdittava solujensa aineenvaihdunnan ja yksilöllisen toimintansa sekä yhteistyön takaavasta ympäristöstä, jonka on tarjottava toiminnassa tarvittavat elementit. Ihmisen on myös osattava käyttää ympäristöään, ymmärrettävä sen merkitys toiminnalleen. Osaaminen lisääntyy tiedon hankinnan kautta. Tieto lisää toiminnan mahdollisuuksia ja samalla hyvinvointia, joka perustuu monipuolisiin yksilöllisiin toimintajärjestelmiin ja ihmisten yhteisjärjestelmiin.

Tutkimusongelman neljänteen kysymykseen vastaus on hyvinvoinnin ja sen hallinnan kokonaisvaltainen malli, jossa hyvinvointi ymmärretään ihmisten toiminnassaan toisiinsa ja ympäristöönsä kytkeytymisenä. Hyvinvoinniksi katsottavan tuloksellisen toiminnan kokonaisvaltaisissa prosesseissa ovat elementteinä mukana solut ja niistä muodostuvat kehon osat sekä ihmiset kehoineen ympäristön osien ohella. Hyvinvoinnin hallinnan malli perustuu laajaan kommunikointiin, jonka avulla ihmiset suuntautuvat tuloksiin johtaviin rakenteisiin, joissa he osallistuvat sekä tulosten tuottamiseen että jakamiseen.

Hyvinvointimallin toteuttamiseen kuuluu suuntautuminen yksilötasolle laajoja toiminnan ja kehittymisen mahdollisuuksia antavaan yhteistyöhön. Varsinkin poliittisessa toiminnassa on keskeistä jatkuvan tuloksellisen toiminnan mahdollistavista rakenteista huolehtiminen. Pelkkään elintoiminnot takaaviin yhteisiin tuloksiin tai vain yksilön tulonjakoon osallistumisen turvaamiseen suuntautuminen on katsottavissa systeemisen tarkastelun perusteella kuitenkin liian rajoittuneeksi.

Hyvinvoinnin kehittämisessä ja mallin toteuttamisessa ovat keskeisiä asioita toiminnan ennustettavuus sekä ihmisten keskinäinen luottamus. Ne perustuvat ihmisten kehittyneeseen tietoisuuteen, jonka lisäämiseksi tutkimuksessa esitetään poliittisen päätöksenteon sekä hallintoelinten toiminnan arvioinnin kehittämistä. Sen kautta voidaan lisätä ihmisten tietoisuutta hallintona toteutuvista yhteisistä tuloksista ja muuttaa ehkä hallinnon toimintatapoja.

Mallin toteutuminen edellyttää myös markkinatalouden muuttumista. Sekin on yhteydessä ihmisen yhteistyön ja tietoisuuden kehittymiseen. Tuotannon ja vaihdannan ymmärtämisen yhteistyönä voidaan katsoa antavan ihmiskunnalle mahdollisuuksia nykyistä parempien toimintatapojen löytämiseen. Ihmisten tulisi suuntautua yhä uusia toiminnanmahdollisuuksia avaaviin yhteisiin tuloksiin. Nyt kilpailussa korostuu rahamääräiseen tulokseen pääseminen tavoilla, jotka näyttävät hävittävän ihmisiltä toiminnan mahdollisuuksia.

Hyvinvointia edistävässä markkinataloudessa olisi pyrittävä tuloksiin, joiden toteuttaminen sitoo mahdollisimman laajan joukon ja hyödyttää kaikkia osapuolia. Taloudellisessa toiminnassa rahamääräinen tulos seuraa jonkin muun tuloksen toteutumista, joten pyrkimystä vain rahamääräisiin tuloksiin ei voida pitää hyvinvoinnin kannalta tarkoituksenmukaisena. Keskeinen asia hyvinvoinnissa on yksilön toimintamahdollisuuksien edistäminen yhteisten tulosten kautta. Yksilön toimintamahdollisuudet perustuvat yhteiskunnallisiin rakenteisiin, joita syntyy taloudessa ja julkisessa hallinnossa sekä ihmisten vapaaehtoisessa toiminnassa.

Hyvinvointimallin toteuttamiseksi on tarpeen selvittää talouden jakaminen kahdenlaiseen sektoriin. Voidaan puhua kansainvälisen kaupan varaan rakentuvasta tehosektorista. Tehosektorin tuottaman rahan tukemana osittain organisoidaan toinen rinnakkainen tuotanto- ja vaihdantajärjestelmä, jossa ei odotetakaan päästävän samanlaisiin rahamääräisiin tuloksiin kuin tehosektorilla. Tämäkin toiminta organisoituu yhteisöllisen kommunikoinnin kautta samalla tavoin kuin tehosektori.

Sektorijaon määrittäminen vaatii laajan selvittelyn ja yhteiskunnallisen keskustelun eikä tässä tutkimuksessa siitä esitetä tarkempaa näkemystä. Tehosektoriin tukeutuvan toiminnan kautta on mahdollista laajentaa ihmisten tarvitsemia palveluja ja saattaa niitä joko osittain tai kokonaan vaihdannan kautta hankittaviksi. Näin saadaan sidottua ihmisiä mukaan tuotamaan ja jakamaan yhteisiä tuloksia passiivisen etujen nauttimisen sijaan. Sektorin kehittyminen saattaa johtaa julkisen hallinnon palvelujärjestelmän uudelleen järjestämiseen.

Hyvinvointimallin toteuttamiseen kuuluu lisäksi siirtyminen yksityiskohtaisesta toiminnan kuvaamisesta sitä suuntaavien periaatteiden kuvaamiseen. Ihmiset hakevat periaatteita toteuttavat ratkaisut keskinäisen kommunikoinnin kautta. Tämä edellyttäne selkeää määrittelyä verojen avulla ja muutoin toteutettavien yhteisten tulosten kesken. Veroilla toteutettavissa tuloksissa on perusteltua määrittää selkeästi jako valtiollisen veron ja kunnallisen veron avulla toteutettavien tulosten kesken. Tämä jako selkeyttää kunnallista toimintaa, mutta aiheuttaa tarpeen muuttaa verotuskäytäntöä.

Kunnallishallinto kansalaisten itsehallintona voi olla mukana sekä tehosektorin että rinnakkaisen sektorin toiminnassa. Kunnat voivat toteuttaa valtion vastuulla olevia tehtäviä ja toimia kommunikointifoorumina ihmisten suuntautuessa muihin valtiollisia periaatteita tai kunnallisessa kommunikoinnissa määrittäviä tuloksia toteuttaviin rakenteisiin.

Hyvinvointimallin toteuttamiseen kuuluu myös aktiivinen osallistuminen kansainväliseen poliittiseen toimintaan niin valtiollisella kuin työnantaja- ja työntekijä- sekä kansalaisjärjestötasolla. Kansainvälisellä tasolla suuntaudutaan laajoja yhteisjärjestelmiä edellyttäviin tuloksiin. Kansainvälisen kommunikoinnin kautta on mahdollista sopeuttaa kansallisia rakenteita paremmin toisiinsa ja turvata ympäristön säilyminen tuloksellisen toiminnan mahdollistavana koko ihmiskunnalle.

Hyvinvoinnin kokonaisvaltaisen mallin perustana olevan systeemisen toimintakäsityksen avulla on mahdollista päästä irti perinteisestä hajanaisesta toiminnan tarkastelusta, jota pidetään nykyiseen tieteelliseen tarkasteluun liittyvänä ongelmana (ks. Bohm ym. 1992: 25-26). Eliö-ympäristö-järjestelmän teorian voidaan katsoa poistavan myös moderniin kompleksiseen maailmaan sopivan, ihmisten yhteisyyttä koskevan teorian puutteen. Mainitun teorian puute on katsottu ongelmaksi (Julkunen 1992:115).

8 YHTEENVETO

8.1 Tutkimusprosessi ja tutkimusongelman kysymysten vastaukset

Tutkimuksen lähtökohta on *ensimmäisessä luvussa* kuvattu tarve arvioida hyvinvointiin liittyviä asioita uudelleen maailmassa tapahtuneiden muutosten vuoksi. Niitä on aiheutunut uusien teknologioiden käyttöönotosta, kaupankäynnin, markkinoiden ja pääomien vapautumisesta sekä siihen liittyvästä yritysten maailmanlaajuisesta liittoutumisesta suuremmiksi yksiköiksi.

Perusteluna omaksutulle hyvinvoinnin kokonaisvaltaiselle tarkastelulle ovat ensimmäisessä luvussa esitetyt tarve taloudellisten ja ympäristöasioiden läheisempään kytkentään, julkisen hallinnon hyvinvointipalvelujen heikkeneminen, yhtenäisen hyvinvointikäsityksen puute ja universaalien tarpeiden määrittelyn vaikeus sekä tarve hyvän tai huonon hyvinvointisysteemin erottamisen kriteeristä.

Tutkimuksen kohdeilmiö on suomalainen hyvinvointi ja sen hallinta. Hyvinvointi ymmärretään tutkimuksessa toiminnallisena asiana. Tutkimuksessa pyritään selvittämään, onko mahdollista luoda hyvinvoinnille ja sen hallinnalle kokonaisvaltainen malli. Tutkimusongelma kuvataan seuraavilla kysymyksillä:

Voidaanko hyvinvointi määrittää nykyistä tarpeisiin nojautuvaa käsitystä selkeämmin ja miten se ilmenee?

Miten taloudellinen toiminta ja julkinen hallinto kytkeytyvät hyvinvointiin?

Mitkä seikat vaikuttavat hyvinvoinnin hallintaan?

Millaiseksi mahdollinen hyvinvoinnin kokonaisvaltainen malli voidaan hahmottaa?

Tutkimuksessa etsitään erityisesti hyvinvointia edistäviä toimintatapoja taloudessa ja julkisessa hallinnossa.

Tutkimus on kokonaisuudessaan teoreettista tarkastelua, jossa kuvataan ja analysoidaan erilaisia ihmisen toiminnasta esitettyjä käsityksiä. Kuvailun ja analyysin pohjalta tehdään johtopäätöksiä. Hyvinvoinnista ei ole yhtenäistä ja selkeää käsitystä, joten tutkimuksessa toimintakäsitysten pohjalta selvitetään ensin yhtenäisen toimintakäsityksen mahdollisuus. Tutkimuksessa oletetaan, että yhtenäisen toimintakäsityksen avulla voidaan myös hyvinvointia kuvata täsmällisemmin ja saada siihen uudenlainen näkökulma. Yhtenäinen toimintakäsitys tarkoittaa toiminnan kuvaamista kielellisesti niin, että samoin yleiskäsittein voidaan kuvata kaikkia ihmisen toiminnan ilmenemismuotoja.

Toimintakäsitysten tarkastelussa ja vertailussa ovat mukana psyykkisen ja muun toiminnan erottamiseen perustuvat käsitykset, toiminnan tarkastelu autopoieettisen systeemin toimintana sekä psyykkisen ja muun toiminnan yhdistävät käsitykset. Psyykkisen ja muun toiminnan erottavassa käsityksessä perustana on ihmisen ja ympäristön erillisyyks, jolloin niiden kesken siirtyy informaatiota. Ihmisen toiminnassa erottuu silloin kaksi toiminnan lajia, informaation tai tiedon käsittely ja muu toiminta. Ihmisten nähdään elävän jatkuvasti kehämaisesti etenevässä ympäristössä, jossa jokainen toiminta perustuu tiettyihin ehtoihin, joihin toiminnalla vaikutetaan ja nämä muuttuneet ehdot ovat taas tulevan toiminnan pohjana.

Toiminnalla ei ole alkua eikä loppua, vaan se on ymmärrettävissä silmukaksi. Koska ihmiset ovat vuorovaikutuksessa keskenään, monet tällaiset silmukat ovat kietoutuneet toisiinsa. Ihmiset reagoivat sekä omaan toimintaansa että muiden toimintaan. Ihmiset saavat informaatiota toimintaan liittyvistä ongelmista ja pyrkivät uuteen ratkaisuun, jonka pohjalta toimivat kunnes taas muuttavat toiminnasta saamansa informaation perusteella ratkaisuaan ja toimintaansa. Toiminta etenee ratkaisusta toiseen informaation käsittelyn kautta.

Autopoieettinen systeemi on itseensä viittaava ja tuottaa omat elementtinsä. Eliö autopoieettisena systeeminä on autonominen ja vuorovaikutuksessa ympäristöönsä sekä kykenee säätelemään itseään. Eliöllä on rakenteellinen kytkentä ympäristöön, mutta se ja ympäristö eivät ole samaa järjestelmää. Autopoieettinen systeemi määrittelee maailman, jossa se voi olla olemassa suhteessa omaan autopoieesiaansa eli omien elementtiensä tuottamiseen. Kun autopoieesia loppuu, häviää eliökin.

Kognitiivinen toiminta on autopoieesian generoima fenomenologinen toiminta-alue. Siihen kuuluvat eliön kyky havaittajana muodostaa kuvauksia itsestään ja muista sekä olla vuorovaikutuksissa näihin kuvauksiin. Hermojärjestelmä laajentaa kognitiota, sillä se mahdollistaa uudenlaiset vuorovaikutukset eliön sisäisten tilojen kanssa. Itsetietoisuus perustuu kuvauksiin itsestä ja vuorovaikutukseen niiden kanssa. Kognitiivisen toiminnan piiri kattaa kaikki vuorovaikutukset, joihin eliö voi mennä mukaan kadottamatta omaa identiteettiään.

Psyykkisen ja muun toiminnan yhdistävissä käsityksistä tutkimuksessa on keskeisessä asemassa eliö-ympäristö-järjestelmän teoria, jonka mukaan ihmisen toimintaa voidaan tarkastella ihmisen ja ympäristön osien muodostamien toimintajärjestelmien avulla. Ne ovat tiettyyn tulokseen suuntautuvia rakenteita. Solutason toimintajärjestelmissä mukana ovat solun ja sen ympäristön osat. Yksilötason rakenteissa mukana ovat kehon soluista koostuvat osat ympäristön elementtien ohella. Ihmisten yhteisjärjestelmissä ihmiset ovat kehoineen mukana ympäristön osien kanssa. Eliö-ympäristö-järjestelmän teoriaan perustuvaa tarkastelua nimitetään tutkimuksessa systeemiseksi tarkasteluksi.

Edellä mainitut toimintakäsitykset ovat mukana hyvinvoinnin tarkastelun viitekehyksessä. Kaikissa toimintakäsityksissä on mukana ihmisen ja ympäristön suhde sekä toiminnan tulos joko jonakin rakenteena tai kognitiivisena ongelman ratkaisuna. Näin hyvinvointiin kytkeytyvät sekä ympäristö että ihmisen osaaminen. Kun hyvinvointia tarkastellaan toimintaan perustuvana hallittavana asiana, on tutkimuksessa mukana myös ihmisten hyvinvointiin liittyvien tuntemuksien eli tunteiden tarkastelu. Ihmisen toiminnan hallintaan liitetään tavoitteiden ohella arvot ja moraali, joiden merkitys hyvinvoinnille analysoidaan tutkimuksessa. Lisäksi tarkastellaan vallan ja johtamisen liittymistä hyvinvointiin.

Tutkimuksen *toisessa luvussa* analysoidaan ja verrataan toiminnasta esitettyjä käsityksiä. Psyykkisen ja muun toiminnan erottamisen perustana olevissa psykologisissa lähtökohdissa todetaan olevan paljon erilaisia oletuksia. Yhteistä niille on aivojen tai hermojärjestelmän toiminnan keskeinen asema. Toiminnan perusta on ympäristöstä saatava tieto ja sen sisäinen käsittely. Sen avulla ihmiset voivat toimia keskenään ja adaptoitua ympäristöönsä. Tietoisuus ja tunteet ymmärretään hermojärjestelmään liittyvinä. Ihmisen toimintaa tarkastellaan myös aina yksilöön ja hänen ominaisuuksiinsa palautuvin käsittein.

Autopoieesia tarjoaa mahdollisuuden selittää solun, kehon ja yhteiskunnan systeeminä yhtenäisin käsittein. Systeemi luo itsensä ja voi ilmentyä kolmen erilaisen tason systeeminä. Ihmisten toiminta selitetään kuitenkin erilaisten systeemien välisenä vuorovaikutuksena, jossa ihmisen rooli on sensorina toimiminen. Autopoieettisten systeemienkään teoria ei niin ollen voi olla yhtenäisen toimintakäsityksen perustana.

Eliö-ympäristö-järjestelmän teoriassa ihmistä tarkastellaan ihminen-ympäristö-järjestelmänä, jolloin on mahdollista kuvata samoin käsittein niin solujen kuin yksilön tai ihmisjoukon toimintaa. Toiminta on ihmisen ja ympäristön osien järjestymistä erilaisiksi rakenteiksi, toimintajärjestelmiksi. Solutason toimintajärjestelmät turvaavat aineenvaihdunnan. Kehon toimintajärjestelmät turvaavat aineenvaihdunnan mahdollistavan ympäristön, jonka kautta ihmiset liittyvät toisiinsa. Ihmiset yhdessä ympäristön osien kanssa voivat muodostaa tuloksia tuottavan toimintajärjestelmän, joka yleiskäsitteenä soveltuu solujen ja kehon toiminnan sekä ihmisten yhteistyön tarkasteluun.

Ihmisen käyttäytymistä yksin tai yhdessä muiden kanssa voidaan eliö-ympäristö-järjestelmän teorian pohjalta tarkastella palauttamatta käsitteitä yksilön ominaisuuksiin. Yksilön ominaisuudet kehittyvät sisäisten piirteiden sijaan suhteessa muihin. Myös tietoisuus kehittyy sosiaalisessa kontekstissa ja se tarkoittaa ihmisen ymmärtävän omaa toimintaansa toisen ihmisen kautta. Ihminen peilaa omaa tekemistään toisen ihmisen toimintaan ja sovittaa arvioinnin kautta oman tekemisensä aina muiden tekemisen mukaan.

Kehittynyt yleinen tietoisuus ilmenee ihmisten kykynä asettaa laajoja joukkoja koskettavia yhteisiä tavoitteita, joihin ihmiset voivat suuntautua pienempinä järjestelminä, joiden kautta laajat tavoitteet toteutuvat. Kehittynyt henkilökohtainen tietoisuus antaa yksilölle kyvyn toimia monipuolisesti muiden ihmisten kanssa. Hän pystyy sopeuttamaan toimintaansa muiden kanssa yhteisten tulosten saavuttamiseksi. Ihmisten tuloksellinen laaja yhteistyö voi rakentua vain kehittyneen yleisen ja henkilökohtaisen tietoisuuden varaan. Tällöin ihmiset ymmärtävät tavoiteltavan tuloksen sekä yhteisen että yksilöllisen olemassaolonsa kannalta.

Ihminen määrittyy ihmisenä ja toimii sosiaalisessa ympäristössä. Ihmisen toiminta ilmenee erilaisten yksilöllisten toimintajärjestelmien ja yhteisjärjestelmien toisiinsa kietoutumisena. Ihmisen elämä on jaettavien yhteisten tulosten tuottamista. Jakaminen tarkoittaa samojen ympäristöosien liittymistä ihmisten toiminnan tuloksiin. Havainnot ympäristöstä ovat jaettuja tuloksia ja jokin tavara liittyy sekä valmistajan että käyttäjän toimintajärjestelmiin. Tulokset ilmentyvät muutoksina ihminen-ympäristö-järjestelmän rakenteessa. Toiminnan muutokset tapahtuvat ympäristön muutosten kautta.

Tutkimuksessa yhtenäinen toimintakäsitys rakentuu eliö-ympäristö-järjestelmän pohjalle. Toiminta on ihmisen ja ympäristön osien järjestymistä erilaisiksi rakenteiksi, toimintajärjestelmiksi. Yhtenäinen toimintakäsitys antaa mahdollisuuden kuvata samoin käsittein niin solujen kuin yksilön tai ihmisjoukon toimintaa, mikä antaa mahdollisuuden ihmisen toiminnan ja toiminnallisesti ymmärretyyn hyvinvoinnin tarkasteluun uudesta näkökulmasta.

Hyvinvoinnin määrittely ja sen ilmentymisen analyysi tehdään *kolmannessa luvussa*, jossa myös vastataan tutkimusongelman ensimmäiseen kysymykseen. *Vastaus tutkimusongelman*

ensimmäiseen kysymykseen on, että hyvinvointi voidaan määrittää tarpeiden sijaan tulosten saavuttamisena, tuloksellisina toimintajärjestelminä, joissa ihmisen ja ympäristön osat järjestyvät elämää ylläpitäviksi rakenteiksi. Koska toimintajärjestelmien tulokset ovat rakenteita, hyvinvointia voidaan tarkastella solutason, kehon tai yhteiskunnan rakenteiden kannalta ja analysoida niiden muutoksina. Rakenteiden muuttuminen, toiminta, on jatkuvaa tulosten seuraantoa, jossa toimintajärjestelmät jatkuvasti kietoutuvat toisiinsa tuloksia tuottavalla tavalla. Muutokset toiminnassa tapahtuvat ympäristön muutosten kautta.

Hyvinvointiin toimintajärjestelminä kuuluvat sekä samojen tulosten toistuminen että jatkuvasti muuttuvaan ympäristöön kiinnittymisen mahdollistavat uudet ei-tietoiset ja tietoiset tulokset. Toimintajärjestelmien tietoiset tulokset liittyvät ihmisten maailmaan siten, että ihmiset voivat ne havaita ja kertoa niistä toisilleen. Tietoisien ja ei-tietoisien raja kulkee toisin sanoen siinä, voivatko ihmiset toiminnan tuloksen havaita ja kertoa siitä.

Tutkimuksessa todetaan hyvinvointiin liittyvän siitä kertovat tunneilmaisut, osaaminen, tuloksellisen toiminnan mahdollistava toimintaympäristö ja erilaiset yhteisiin tuloksiin suuntautuvat rakenteet. Niitä voivat olla perheet, taloudelliset ja hallinnolliset sekä ihmisten muut organisaatiot, heidän yhteisjärjestelmänsä, joissa ihmiset tekevät yhteistyötä.

Neljännessä luvussa kuvataan ja analysoidaan taloudellisen toiminnan kytkeytyminen hyvinvointiin. Tutkimusongelman toiseen kysymykseen talouden ja hyvinvoinnin kytkennästä vastataan tiivistetysti, että systeemisessä tarkastelussa hyvinvointia merkitsevä taloudellinen toiminta nähdään yhteisiin tuloksiin johtavina rakenteina, toimintajärjestelminä, joissa ihmiset voivat olla mukana laajasti toteuttamassa ja jakamassa tuloksia, joiden varaan rakentuu taas uutta toimintaa. Tämä näkökulma eroaa talouden perinteisestä tarkastelusta, joka rakentuu yksilön tekemien valintojen ja preferenssijärjestyksen varaan.

Taloudellinen toiminta tutkimuksessa ymmärretään jäykän ja muodollisen järjestelmän sijaan tuloksesta toiseen etenevänä prosessina. Talouden toimintajärjestelmät ovat monimutkaisia ja niiden kautta ihmiset kietoutuvat laajasti tulokselliseen yhteistyöhön. Tulokset ilmentyvät uusia toimintamahdollisuuksia tarjoavina ympäristömuutoksina, joita voivat olla rahat, tavarat ja palvelut. Hyvinvoinnin kannalta taloudellisessa toiminnassa tärkeäksi asiaksi nousee suuntautuminen yhteisön jäseniä toimintaan sitoviin ja kaikkia hyödyttäviin tuloksiin. Näkökulma poikkeaa hintakilpailuun perustuvasta tehokasta kulutusta ja tarjontaa korostavista näkemyksistä.

Taloudellisessa kilpailussa tähdätään resurssien tehokkaaseen käyttöön. Tutkimuksessa omaksutussa systeemisessä tarkastelussa tehokas talous tarkoittaa, että ihmiset kykenevät turvaamaan kaikkien talouden piiriin kuuluvien toimintamahdollisuudet. Hyvinvointia ajatellen tehokkaassa taloudessa turvataan sekä ihmisten rahan saaminen että heidän työmahdollisuutensa eli osallistuminen yhteisten tulosten tuottamiseen ja jakamiseen.

Systeemisen tarkastelun todetaan antavan talouteen nykyistä laajemman näkökulman. Se laajentuu hinnoittelun ja liiketoimintakustannusten (transaktiokustannusten) tarkastelusta eli rahamäärien tarkastelusta ihmisille tuloksellisen toiminnan mahdollistavan toimintaympäristön tarkasteluun. Taloudellinen toiminta voidaan ymmärtää laajasti toimintaympäristön

muuttamisena, jonka avulla ihmiset turvaavat hyvinvointinsa. Käytännössä jokainen ihmisen saavuttama tulos muuttaa hänen itsensä ja toisen ihmisen toiminnan edellytyksiä.

Taloudellinen toiminta ei pysähdy vaihtotapahtumaan. Sitä on tarkasteltava jatkuvana tulosten ketjuna, jossa mikään tulos tai sen ilmentymä ei saa olla esteenä ihmisen uudelle toiminnalle. Tällaisia esteitä taloudellisessa toiminnassa saattaa muodostua fyysisen ympäristön vaurioiden takia tai elementtien keskittymisestä samoihin järjestelmiin. Tämä tarkoittaa tilanteita, joissa yhteisen tuloksen jakamiseen osallistuu suppea joukko tai rahaa ja muita ympäristöelementtejä hallitsevia osapuolia ei saada mukaan uusiin yhteisiin tuloksiin suuntautuviin rakenteisiin. Systeemisen tarkastelun mukaan liiallista keskittymistä estävää säätelyä voidaan pitää perusteltuna.

Taloudellinen toiminta on laajaa ihmisten yhteistyötä, jolloin taloudellisiin tuloksiin suuntautumisessakin tarvitaan laajaa kommunikointia. Taloutta ei voida nähdä irrallaan muusta yhteiskunnallisesta ja kansainvälisestä kommunikoinnista. Näkökulman todetaan olevan mukana institutionaalisessa taloustieteessäkin, jossa korostetaan yhteiskunnallisten instituutioiden ja taloudellisten organisaatioiden vuorovaikutusta talouden säätelyssä.

Viidennessä luvussa kuvataan ja analysoidaan julkisen hallinnon kytkeytyminen hyvinvointiin. Tutkimuksessa pidetään annettuna tosiasiana, että julkinen hallinto on olemassa hyvinvointipalvelujen tuottamista varten ja niiden yksityiskohtiin tarkastelussa ei mennä. Tutkimuksessa sen sijaan hahmotetaan muutoksia, joiden voidaan katsoa edistävän julkisen hallinnon muuttamista entistä paremmin hyvinvointia tukevaksi.

Julkinen hallinto ymmärretään tutkimuksessa vallankäytön sijaan ihmisten yhteistyön muotona. Poliittinen toiminta tutkimuksessa ymmärretään laajaksi, yhteisten tulosten määrittelyyn ja toteuttamiseen sekä jakamiseen liittyväksi kommunikoinniksi. *Vastauksena tutkimusongelman toiseen kysymykseen julkisen hallinnon liittymisestä hyvinvointiin todetaan, että koko julkisen hallinnon toiminta liittyy ihmisten yhteisiin tuloksiin suuntautumiseen. Poliittisten kommunikointimenettelyjen kautta ihmiset voivat laajasti suuntautua yhteisiin tuloksiin johtaviin rakenteisiin. Tulosten ilmentymiä ovat ihmisten hyvinvointia eli heidän toiminnan mahdollisuuksiaan tukevat rahat ja hyödykkeet sekä hallintopalvelut.*

Ymmärrettäessä hyvinvointi ihmisten omana tuloksellisena toimintana, johon yhteiset tulokset liittyvät omien toimintamahdollisuuksien vahvistajina eikä niiden korvaajina, julkisessa hallinnossa voidaan nähdä painottuvan kaksi asiaa. Ensimmäinen on vaikuttaminen yhteisillä tuloksilla ihmisten toimintamahdollisuuksiin tuotannossa ja vaihdannassa markkinoilla. Toinen on niiden ihmisten, joilla on toimintajärjestelmissään sairauden, vamman tai iän aiheuttamia vajavaisuuksia, oman toiminnan mahdollisuuksien edistäminen. Viime kädessä tähän saattaa riittää vain peruselintoiminnot turvaavan ympäristön järjestäminen.

Julkisessa hallinnossa keskeiset yhdenvertaisuus ja tasa-arvo ymmärretään tutkimuksessa sanoina, jotka viittaavat ihmisten toimintaan suuntautumiseen yhtenäisten periaatteiden mukaan. Periaatteet voidaan kirjata oikeusjärjestykseen ja ihmiset suuntautuvat erilaisissa toimintajärjestelmissä toteuttamaan niitä erilaisin tuloksin. Yhteisesti hyväksytyjen periaatteiden toteuttamisen monin erilaisin tavoin todetaan johtavan hallinnon kehittymiseen

vähemmän hierarkkiseen suuntaan, minkä nähdään lisäävän hyvinvoinnin edellytyksiä.

Hyvinvointiin liittyvä demokratia ymmärretään tutkimuksessa laajana osallistumisena yhteistyöhön yhteisesti sovittujen menettelyjen mukaisesti. Se voi olla kommunikointia tai sovittujen tulosten toteuttamista ja jakamista. Demokratia sanana viittaa ihmisen osallistumiseen yhteisiin tuloksiin johtaviin rakenteisiin. Se ei ole vain osallistumista tai vaikuttamista poliittiseen päätökseen tekoon. Se on mukana olemista hyvinvointia merkitsevässä toiminnassa. Demokratian kehittämiseksi joudutaan muuttamaan nykyisiä jäykkiä toimintatapoja joustavammiksi ja ihmisille lisää vaikuttamismahdollisuuksia tarjoaviksi.

Tutkimuksessa todetaan muutoksen julkisessa hallinnossa olevan mahdollista, kun kunta ja valtio ymmärretään ihmisten yhteisjärjestelmiksi, joissa päätöksiä tekemään valittujen ihmisten kommunikoinnin kautta suuntaudutaan tuloksiin, jotka merkitsevät ihmisille itselleen uusia tuloksellisen toiminnan mahdollisuuksia. Niiden toteutukseen ihmiset voivat suuntautua erilaisissa toimintajärjestelmissä.

Kuudennessa luvussa analysoidaan tunteiden, arvojen, moraalien ja vallankäytön sekä johtamisen merkitys hyvinvoinnin hallinnassa. Vastaukseksi tutkimusongelman kolmanteen kysymykseen saadaan, että keskeisimpiä asioita hyvinvoinnin hallinnassa ovat järjestelmän tilanteen seuranta ja toiminnan ennakoitavuus sekä ihmisten tietoisuus tavoiteltavasta tuloksesta.

Tutkimuksessa tunteiden ymmärretään liittyvän myös hyvinvoinnin hallintaan, sillä niiden kautta on mahdollista seurata sekä yksilön että yhteisjärjestelmän tilaa. Tunteet liittyvät järjestelmän uudelleen järjestäytymiseen ja niiden kautta on mahdollista saada tietoa systeemin tilasta. Tunteet eivät ole yksilön ominaisuuksia tai ilmentymiä hänen sisäisten tilojensa muutoksista. Ne kertovat aina koko järjestelmän tilanteesta ja mahdollisuuksista tulokselliseen toimintaan eli ihmisten yhteistyössäkin yksilön tunneilmaisut liittyvät kaikkien osapuolten toimintaan.

Ennakoitavuutta edistetään laajoilla arvoilla, jotka ovat ihmisten elämää edistäviä tuloksia tai niiden kuvauksia. Toiminnan ennakoimiseen liittyy myös moraalit, joka sanana viittaa ihmisen kykyyn suhteuttaa tulosten arvioinnin kautta toimintansa muiden toimintaan ja vastaavasti suhteuttaa muiden toiminta omaan toimintaansa.

Arvoiksi koetuilla tuloksilla ja niiden kielellisillä kuvauksilla ihmiset voivat jatkuvasti suuntautua elämää säilyttävään toimintaan. Tämä ymmärretään tutkimuksessa hyvinvoinnin arvopohjana. Arvojen mukaiseen toimintaan ihmiset voivat suuntautua moraalisen arvioinnin kautta. Korkein itseisarvo voisi olla kehittyneeseen tietoisuuteen liittyvä elämän kunnioitus. Silloin ihminen suuntautuu kaikessa toiminnassaan lajinsa elämän kannalta suotuisiin tuloksiin.

Oikeudenmukaisuus ymmärretään tutkimuksessa yksilön moraalisesti hyväksyttävänä toimintamahdollisuuksina. Niitä ei ole olemassa valmiina jaettavana asiana maailmassa. Ihmiset keskinäisellä kommunikoinnillaan suuntautuvat rakenteisiin, jotka tarjoavat mahdollisuuden toimia. Hyvinvoinnin oikeudenmukaisuus tarkoittaa yhteistä pyrkimystä varmistaa,

että ympäristö tarjoaa toimintamahdollisuuksia ja ihmisillä on ympäristön tarjoamia mahdollisuuksia vastaavat toimintajärjestelmät. Kun kaikki ovat tuloksia tuottamassa, niin he ovat mukana yhteistyön ketjuissa myös niitä ja samalla hyvinvoinnin mahdollisuuksia jakamassa.

Hyvinvointiin liittyvänä valtaa lähestytään sosiaalisessa yhteydessä syntyvän tietoisuuden kautta. Tietoisuus merkitsee ihmisten yhteistyössä mahdollisuutta suunnitella ja pohdiskella omaa sekä muiden toimintaa. Valta liittyy mahdollisuuteen toteuttaa näitä suunnitelmia joko yksin tai yhdessä muiden kanssa toisia hyväksikäyttäenkin. Valta ymmärretään mahdollisuutena osallistua yhteisen tuloksen tuottamiseen ja käyttöön. Yhteisessä tuloksessa tarvittavan järjestelmän jokaisella osalla on valtaa eli se jakautuu koko järjestelmään. Systematisessa tarkastelussa vallan käyttäjäkin asettuu osaksi tuloksiin johtavaa järjestelmää.

Hyvinvointia lisäävä johtaminen katsotaan tutkimuksessa ihmisten tietoisuutta lisääväksi. Hyvinvointia edistävä johtaminen on yhteistyötä synnyttävää toimintaa, yhteisiä tuloksia määrittelevää kommunikointia, johon ihmiset voivat osallistua laajasti ja johon ei liity vallan käyttöä. Tietoisuus yhteisestä tuloksesta auttaa ihmisiä sopeuttamaan oman toimintansa sen toteuttamiseen. Hyvä tietoisuus mahdollistaa ihmisille myös hyvinvointiin kuuluvan toiminnan vapauden.

Seitsemännnessä luvussa tarkastellaan laajentuvan kansainvälisen yhteistyön ja hyvinvoinnin kytkentää. Sen jälkeen hahmotetaan aikaisemmin tehtyjen johtopäätösten pohjalta hyvinvoinnin kokonaisvaltainen malli vastaukseksi tutkimusongelman neljänteen kysymykseen.

Maailmanlaajuisesti toimivien yritysten todetaan olevan hyviä esimerkkejä ihmiskunnan kyvystä muodostaa laajoja, valtioiden ja niiden muodostamien blokkien rajat ylittäviä toimintajärjestelmiä. Niissä toteutuu osa ihmisten tarvitsemista yhteisistä tuloksista, jotka ilmenevät kulutettavina hyödykkeinä ja markkinoilta saatuina tuottoina, joita myös valtioiden toiminnan rahoituksessa tarvitaan. Yritysten toiminnan kautta ihmiset voivat harjaantua myös muuhun yhteistyöhön. Yritykset kuuluvat tärkeinä osina ihmiskunnan yhteisjärjestelmään ja toteuttavat osaltaan ihmisten yhteistä olemassaoloa. Muu yhteistyö ei ole kehittynyt yhtä nopeasti kuin yritystoiminta ja se on saanut ehkä monet ihmiset korostamaan yritysten merkitystä todellisina vallankäyttäjinä.

Tutkimuksessa todetaan, että ihmiset eivät ole kyenneet vielä asettamaan laajoja tulonmuodostukseen ja sen jakamiseen liittyviä tulostavoitteita. Maailmassa tarvitaan sekä taloudellisen että muun toiminnan sopeuttamista laajan kommunikoinnin kautta, jotta koko ihmiskunnan hyvinvointi turvattaisiin. Kommunikoinnin perusteella ihmiset voivat organisoitua toteuttamaan yhteisiä jaettavia tuloksia valtioita laajempina yhteisjärjestelminä. Niissä voidaan sopia yhteisistä tulostavoitteista ja arviointikriteereistä sekä seurantamenettelyistä. Osapuolet toimivat sopimallaan tavalla luomatta asiantuntijoista koostuvia, laitostuneesti toimivia ja erikoistumiseen perustuvia, uusia hallinnollisia yhteisjärjestelmiä.

Tuotanto ja vaihdanta voidaan nähdä tapoina, joilla luodaan kaikille hyvinvointia, joka parhaiten ilmenee monipuolisia toimintamahdollisuuksia tarjoavana ympäristönä. Tällöin kilpailukykytekijät ja ihmisten hyvinvoinnin sisältökin ovat toisia kuin tilanteessa, jossa

vain yritysten omistajien etuja turvaava hintakilpailu on keskeisin. Yritykset voidaan myös nähdä järjestelminä, joiden tuottamat tulokset muuttavat ihmisten toimintaympäristöä jatkuvasti monipuolisempia tuloksia tarjoavaksi. Yritykset ovat ihmisten yhteistyön ilmentymiä ja niissäkin on mahdollista asettaa uudenlaisia tavoitteita, jotka suuntaavat niissä toimivien ihmisten toimintaa eri tavalla kuin nykyiset tavoitteet.

Laajentuva yhteistyö on seuraamus ihmisen toimintajärjestelmien kehittymisestä, todellisten toiminnan tulosten saavuttamisesta. Keskeiseksi tulokseksi on ymmärrettävä ihmisen kaikkinaisen osaamisen ja ymmärryksen lisääntyminen elämän ilmiöistä. Osaamisen ja kommunikointimahdollisuuksien lisääntyessä ihmiset pystyvät organisoitumaan yhä laajemmiksi, monistakin osajärjestelmistä koostuviksi monimutkaisiksi yhteisjärjestelmiksi, jotka eivät ole sidoksissa kansallisvaltioiden tai edes maanosan rajoihin.

Vastauksena tutkimusongelman neljänteen kysymykseen esitetään hyvinvoinnista ja sen hallinnasta kokonaisvaltainen malli, jossa hyvinvointi ymmärretään ihmisten toiminnassaan toisiinsa ja ympäristöönsä kytkeytymisenä. Hyvinvoinniksi katsottavan tuloksellisen toiminnan kokonaisvaltaisissa prosesseissa ovat elementteinä mukana solut ja niistä muodostuvat kehon osat sekä ihmiset kehoineen ympäristön osien ohella. Hyvinvoinnin hallinnan malli perustuu laajaan kommunikointiin, jonka avulla ihmiset suuntautuvat tuloksiin johtaviin rakenteisiin, joissa he osallistuvat sekä tulosten tuottamiseen että jakamiseen.

Hyvinvoinnin kokonaisvaltaiseen ymmärtämiseen kuuluu, että taloudellinen toiminta ja julkinen hallinto sekä ihmisten muu toiminta ilmentävät yhteisiä tuloksia tuottavia ja toisiinsa kytkeytyviä toimintajärjestelmiä. Hyvinvointimallin toteuttamiseen kuuluu suuntautuminen yksilölle laajoja toiminnan ja kehittymisen mahdollisuuksia antavaan yhteistyöhön. Pelkkään elintoiminnot takaaviin yhteisiin tuloksiin tai vain yksilön tulonjakoon osallistumisen turvaamiseen suuntautuminen on katsottavissa systeemisen tarkastelun perusteella kuitenkin liian rajoittuneeksi.

8.2 Johtopäätökset

Hyvinvointia luonnehtivat johtopäätökset ovat seuraavat:

1. *Koska ihmiset itse ja luonnon tapahtumat sekä muiden eliöiden toiminta muuttavat ympäristöä jatkuvasti, hyvinvointia ei voida ymmärtää stabiilina tilana vaan jatkuvasti muuntuvana. Muutoksista kertovat ihmisten tunneilmaisut.*
2. *Ihmisten kehojen rakenteet ja toimintaympäristöt poikkeavat toisistaan, joten on mahdotonta standardoida hyvinvointia merkitsevää toimintaa. Hyvinvoinnille voidaan kuitenkin määrittää yleiseksi kriteeriksi tuloksellisen toiminnan kannalta suotuisa ympäristö ja ihmisten kyky käyttää sen mahdollisuuksia hyväkseen. Ympäristöksi on ymmärrettävä luonnon ja ihmisen muokkaaman ympäristön lisäksi sosiaalinen ympäristö.*
3. *Hyvinvointi ilmentyy suuntautumisena yhteisiin tuloksiin, joilla turvataan kaikille ihmisille, myös tuleville sukupolville, tuloksellisen toiminnan mahdollistava ympäristö.*

Hyvinvointia edistää näistä tuloksista kommunikointi, jolloin ihmisten tietoisuus niistä lisääntyy, ja he voivat omissa toiminnassaan ottaa ne paremmin huomioon. Hyvä tietoisuus yhteisistä tuloksista antaa mahdollisuuden purkaa hierarkkisia toimintarakenteita.

4. *Koska toiminnan muutokset tapahtuvat ympäristön muuttumisen kautta, keskeiseksi asiaksi hyvinvoinnissa nousee uutta toimintaa mahdollistavan tiedon ja osaamisen hankinta sekä ympäristöosien saatavuudesta huolehtiminen. Ympäristöosien keskittyminen harvoihin toimintaympäristöihin on hyvinvointia heikentävää kehitystä.*
5. *Hyvinvointi perustuu hyvin monipuolisiin yksilöllisiin toimintajärjestelmiin ja ihmisten yhteisjärjestelmiin, joita edustavat niin kansalaisyhteiskunnan puolella syntyvät kuin hallinnollisetkin organisaatiot. Valtio ja kunta ovat ilmauksia ihmisten yhteisiin tuloksiin suuntautumisesta, jota voi tapahtua myös valtiorajat ylittäen. Kukin yhteisjärjestelmä on olemassa niin kauan kuin ihmiset kokevat tarvitsevansa sen kautta tavoiteltuja tuloksia ja osallistuvat sen toimintaan.*
6. *Yhteiskunnalliset, hyvinvointiin liittyvät rakenteet syntyvät yhteisten tulosten tavoittelun ympärille. Mitä laajempia rakenteet ovat, sitä laajemmat ovat ihmisten toimintamahdollisuudet.*
7. *Hyvinvoinnin mittaamisessa on tarpeen analysoida tuloksellista toimintaa estäviä tai mahdollistavia tekijöitä.*
8. *Hallinnollisten yhteisöjen ja kansalaisyhteiskunnan yhteydessä on aina kysymys yhteistyöhön suuntautumisesta yhteisjärjestelminä. Valtiona ihmiset toteuttavat koko valtion alueella yhteiseksi koettuja tuloksia. Kuntana ihmiset voivat organisoitua toteuttamaan sekä valtiollisessa että kunnallisessa kommunikoinnissa kuvattuja tuloksia, joista jälkimmäiset ilmentävät kunnallista itsehallintoa. Valtiossa ihmiset voivat organisoitua myös hallinnon ulkopuoliseen yhteistyöhön. Tärkeimmäksi yhteistyön alueeksi kansalaisyhteiskunnan puolella voidaan katsoa erilaisia tavaroita ja palveluja tuottava taloudellinen toiminta.*

Hyvinvointia edistävää taloudellista toimintaa kuvataan seuraavasti:

1. *Markkinataloudessakin hyvinvointiin kuuluu ihmisten suuntautuminen myös muiden kuin rahamääräisten tulosten tavoitteluun.*
2. *Hintakilpailussa pitää ottaa huomioon kaikki hintaan vaikuttavat tekijät ja hintojen kautta on pyrittävä saamaan rahaa jaettavaksi niillekin, jotka eivät ole mukana saamassa rahaa suoraan tuotannon ja vaihdannan ketjuista. Markkinatalouden toimivuus on vaihdon varassa ja siinä tarvitaan rahaa.*
3. *On tarpeen selvittää uudenlaisten tuotanto- ja vaihdantamahdollisuuksien kehittämistä kansainväliseen kauppaan perustuvan toiminnan rinnalle ja sen tuella, jotta ihmiset saataisiin laajemmin mukaan yhteisiin tuloksiin aktiivisina toimijoina.*

4. *Ihmisten laajaa yhteistyötä ei voida jättää vain maailmanlaajuisesti toimivien yritysten varaan, vaan ihmiskunta tarvitsee yritysten tavoitteita laajempia toimintaa suuntaavia tavoitteita, joiden mukaan myös taloudellisessa toiminnassa suuntaudutaan. Taloudellisen toiminnan ohjaus vaatii laajaa valtioiden rajat ylittävää kommunikointia.*
5. *Systeemisen tarkastelun avulla talouteen saadaan perinteistä kokonaisvaltaisempi näkökulma. Systeemisessä tarkastelussa talouskieli ja -käsitteistö voidaan yhdistää ympäristökieleen ja sen käsitteisiin joustavasti sekä mikro- että makrotalouden tasolla, koska talouden toimintajärjestelmätkin rakentuvat ihmisen ja ympäristön elementeistä.*
6. *Taloutta voidaan tarkastella aina ihmisen toimintana, jossa ihmiset suuntautuvat keskinäisen kommunikointinsa kautta tuloksiin. Mitä paremmin ihmiset yhteiset tulokset tietävät, sitä näkyvämmäksi talouden ohjaava näkymätön käsi voidaan hahmottaa taloudellisissa tarkasteluissa.*

Hyvinvointia edistävät muutokset julkisessa hallinnossa hahmottuvat seuraaviksi:

1. *Julkinen hallinto on ihmisten yhteisiin tuloksiin suuntautuvaa toimintaa, joka pitkälle rakentuu taloudellisen toiminnan tuottaman veron varaan. Tätä taustaa vasten katsottuna julkinen hallinto tulisi järjestää niin, että sen toiminta edistäisi ihmisten omaa toimintaa, joka tuottaa toisaalta veroja ja toisaalta korvaa verojen tarvetta.*
2. *Kunnallinen päätöksen tekeminen on ihmisten suuntautunista yhteisiin tuloksiin, jolloin kunnallishallintoa on tarpeen muuttaa niin, että ihmiset voivat osallistua laajemmin tuloksista kommunikointiin ja niiden toteuttamiseen. Tämä edellyttää valtion ja kuntien välisen työnjaon sekä taloudellisen vastuun tarkistuksen. Julkisen hallinnon toiminta on jaettavissa koko valtiona ja vain kuntana tavoiteltaviin tuloksiin.*
3. *Poliittisen kommunikoinnin kautta voidaan lisätä ihmisten tietoisuutta hyvinvointia merkitsevistä tuloksista, jolloin ihmiset voivat paremmin sopeuttaa omaa toimintaansa niihin. Tällöin poliittinen toiminta voidaan muuttaa ihmisten toimintaa suuntaavien periaatteiden kuvaamiseksi. Niiden toteutuminen vaatii kuitenkin, että ihmiset ymmärtävät ne ja voivat omassa toiminnassaan suuntautua niiden mukaan. Periaatteet voidaan sisällyttää oikeusjärjestykseen, josta voidaan ihmisten tietoisuuden lisääntyessä purkaa yksityiskohtaisesti toimintaa ohjaavat säännöt ja normit.*
4. *Nopeat muutokset tuskin ovat mahdollisia ja sen vuoksi on tarpeen luoda menettelyjä, joilla nykyistä poliittista päätöksentekoa alkaen lainsäädännöstä voidaan laajasti arvioida. Valtion- ja kunnallishallinnon toiminnan laajan kansalaisarvioinnin kautta voidaan lisätä ihmisten tietoisuutta hallinnon toiminnasta, jolloin myös on mahdollista löytää uusia tapoja tuottaa tuloksia ja suuntautua uudentilaisiin tuloksiin.*
5. *Ymmärrettävässä poliittinen toiminta laajaksi keskusteluksi yhteisistä tuloksista ja niiden toteuttamisesta on perusteltua purkaa vaaleista puoluesidonnaisuus sekä luoda menettelyjä, joilla muutkin ryhmittymät kuin vain puolueet voivat joustavasti osallistua vaaleihin.*

Hyvinvoinnin hallintaan liittyvät johtopäätökset ovat:

1. *Hallitakseen hyvinvointinsa ihmisten on myös opittava ymmärtämään tunteiden merkitys toiminnan kannalta.*
2. *Luodakseen ennustettavuutta toimintaan ja keskinäistä luottamusta ihmisten on kehitettävä toimintaa suuntaavia arvoja ja moraalisaantöjä.*
3. *Parantaakseen hyvinvointinsa hallintaa ihmisten on kehitettävä tietoisuutta edistävää kommunikointia todellista hyvinvointia merkitsevistä tuloksista, joiden tavoitteluun ihmiset voivat suuntautua ilman hierarkkisia valtasuhteita.*
4. *Hyvinvointia edistävä johtaminen on ihmisten tietoisuutta lisäävää. Se ilmentyy ihmisten keskinäiseen kommunikointiin perustuvana toimintana, jossa ihmiset ovat itse luomassa toiminnan tavoitteita ja hakeutumassa tulosten tuottamiseen johtavaan organisaatioon.*

Tutkimuksesta tehtävä ensimmäinen keskeinen kokoava johtopäätös on, että on tarpeen täsmentää käsitystä hyvinvoinnista. Se on ihmisten omaa tuloksellista toimintaa, jota tuetaan yhteisin tuloksin. Ihmisten on pyrittävä yhdessä huolehtimaan siitä, että heidän toimintaympäristönsä tarjoaa jokaiselle mahdollisuuden tulokselliseen toimintaan. Todellista hyvinvointia on ihmisten mukana oleminen tuloksia tuottavissa järjestelmissä toimivina osapuolina, jolloin he myös ovat jakamassa niitä.

Toinen johtopäätös on, että hyvinvointi muuttuu jatkuvasti ja siksi sen hallinta edellyttää joustavia toimintatapoja sekä jatkuvaa uuden tiedon hankintaa. Tutkimuksessa myös osoitetaan systeemisen tarkastelun avaavan mahdollisuuden muuttaa joustavammaksi monia perinteisiä yhteiskunnallisia käytäntöjä, mutta niiden muuntuminen ja muuttaminen vaatii asteittaista etenemistä ja ihmisten tietoisuuden kehittymistä.

Kolmas johtopäätös on, että kaikki hyvinvointia lisäävät muutokset vaativat ihmisten laajaa yhteistyötä ja siihen tarvitaan poliittista kommunikointia. Hyvinvointi on hyvin kansainvälinen ja poliittinen asia. Esimerkiksi, jos taloudellisessa toiminnassa halutaan toteuttaa vahvemmin suuntautuminen myös muihin kuin rahamääräisten tulosten tavoitteluun, mikä tutkimuksen mukaan on tarpeen, niin on tehtävä laajoja kansainvälisiä ratkaisuja. Sellaisiin kuuluu esimerkiksi verotuskäytäntöjen harmonisointi. Tällaisten ratkaisujen syntyminen vie aikaa ja niiden syntymisen ehtona on, että ihmiset pystyvät määrittämään taloudellista toimintaa suuntaavia muita kuin rahamääräisiä tuloksia ja kokevat niihin suuntautumisen tärkeäksi sekä tietävät ne.

8.3 Pohdintaa

Tutkimuksessa omaksutun systeemisen tarkastelun avulla voitiin löytää vastaus kaikkiin tutkimusongelman kysymyksiin. Hyvinvointi määrittyi nykyisiä käsityksiä selkeämpänä. Taloudellisen toiminnan ja julkisen hallinnon kytkeytyminen hyvinvointiin voitiin selittää.

Myös hyvinvoinnin hallinnassa tärkeät asiat voitiin osoittaa sekä luoda hyvinvoinnille samoin kuin sen hallinnalle kokonaisvaltainen malli. Tutkimuksessa voitiin myös selkiinnytää käsityksiä arvoista, moraalista ja demokratiasta sekä oikeudenmukaisuudesta. Myös vallankäyttöön ja johtamiseen tutkimus antaa uutta näkökulmaa.

Hahmotetun hyvinvoinnin ja sen hallinnan mallin käytäntöön soveltaminen vaatii varmasti aikaa, sillä tutkimus on ensimmäinen ja ehkä haparoivakin yritys systeemisen näkökulman soveltamisesta ihmisen toiminnan tarkasteluun. Vaikka mukana onkin ratkaisuehdotuksia joidenkin perinteisten hierarkkisten toimintatapojen muuttamiseksi, niin syvällisten muutosten toteutuminen edellyttää vielä lisää tutkimusta.

Tutkimuksessa ei esitetä yksityiskohtaisia neuvoja ja arvioita siitä, miten käytännössä voidaan päästä todellista hyvinvointia merkitsevään tilanteeseen, jossa ihmiset ovat laajasti mukana toimivina osapuolina. Tutkimuksen mukaan kaikki yksityiskohtaiset toiminnan kuvaukset rajoittavat toimintaa. Tietoisuuden lisääntyminen antaa myös mahdollisuuden perinteisten hierarkkisten toimintatapojen uudistamiseen niin taloudellisessa toiminnassa kuin julkisessa hallinnossa.

Tutkimus ei ratkaise hyvinvointiin liittyviä ongelmia, mutta tarjoaa siihen uudenlaisen näkökulman. Hyvinvointia tarkastellaan elintason, tarpeiden tyydyttämisen tai yksilöllisten preferenssien tyydyttämisen sijaan toimintana. Tutkimuksessa omaksuttu systeeminen näkökulma toimintaan poikkeaa kognitioon ja autopoieettisiin systeemeihin perustuvista toimintakäsityksistä niin, että ihminen ja ympäristö muodostavat yhden järjestelmän. Muut toimintakäsitykset rakentuvat ihmisen ja ympäristön erottamisen varaan.

Näkemyserot liittyvät psyykkisen toiminnan ymmärtämiseen. Ihminen kognitiivisen psykologian mukaan ja autopoieettisena systeeminä lähinnä adaptoituu ympäristöönsä. Kognitiivisessa psykologiassa sen katsotaan tapahtuvan ympäristöstä saatavan tiedon sisäisten käsittelyprosessien kautta. Autopoieettiset systeemit muuntuvat sisäisesti rakenteeltaan vastaamaan ympäristön olosuhteita ilman tiedon siirtoa ja käsittelyä. Systeemisessä tarkastelussa ei ole eroa psyykkisen ja muun toiminnan kesken.

Systeemisen tarkastelun perustana olevassa eliö-ympäristö-järjestelmän teoriassa toimintajärjestelmän käsite kytkee ihmisen ja ympäristön sekä ihmiset yhteen toiminnan tuloksissa. Kaikki muutokset toiminnassa tapahtuvat ympäristön muutosten kautta ja psyykkinen sisältyy fyysiseen. Näin on mahdollista ylittää myös perinteinen ontologian ja epistemologian raja. Tietäminen ilmentää järjestelmän toimintaa ja olemista. Kun jokin uusi elementti liittyy järjestelmään, se merkitsee tiedon lisääntymistä ja järjestelmän muuttumista.

Ihmisen toiminnan irrottaminen sisäisistä tekijöistä laventaa näkökulmaa toiminnan tarkastelussa. Systeemisessä tarkastelussa ihminen on vuorovaikutuksen sijaan ympäristönsä kanssa samaa järjestelmää. Toiminnan tarkastelussa painopiste siirtyy sisäisistä tekijöistä ja aivojen toiminnan varassa olevan tietoisuuden sekä yksilöllisyyden korostuksesta yhteistyön, sosiaalisten suhteiden samoin kuin toimintaympäristön merkitykseen toiminnassa ja sitä kautta hyvinvoinnissa.

Systeemisessä tarkastelussa tietoisuus ei emergoidu aivojen toiminnasta tai perustu siihen eikä sijoitu aivoihin. Tietoisuus on ihmisten yhteistyöhön liittyvä asia. Tietoisuus kehittyy toisen ihmisen avulla ja on perimmältään yhteistä tietoa. Näin tietoisuus saa inhimilliset piirteet. Ihminen voi tarkastella itseään toisen ihmisen kautta. Näin ihmiset oppivat ymmärtämään omaa toimintaansa ja tulevat myös aina vastuullisiksi siitä sekä jakavat yhteisen maailman. Mitä enemmän ihmiset tekevät yhteistyötä, sitä parempi tietoisuus heillä on ja he pystyvät suuntautumaan hyvinvointia merkitseviin tuloksiin ja sopeuttamaan oman roolinsa niiden toteuttamisessa sekä jakamisessa.

Yhteisiin tuloksiin suuntautumiseen liittyvät sekä arvot että moraalinen arviointi oleellisesti. Systeemisessä tarkastelussa arvot ja moraalit saavat selkeän selityksen. Arvot ovat arvokkaita yhteisiä tuloksia ja moraalit on toisen ihmisen huomioon ottamista. Laajemmassa mielessä moraalit kytkeytyy toiminnan arviointiin, jonka avulla voidaan suuntautua elämän kannalta suotuisiin tuloksiin. Moraalit perinteisissä tarkasteluissa liittyvät tulosten jakamiseen. Tutkimuksessa moraalisen arvioinnin nähdään liittyvän yleensä yhteisiin tuloksiin suuntautumiseen. Ilman tulosta ei ole jaettavaakaan.

Laajaan yleiseen ja yksilölliseen tietoisuuteen perustuvassa toiminnassa ihmiset keskinäisen kommunikointinsa kautta suuntautuvat yhteiseen tulokseen, jota he voivat toteuttaa kuitenkin niin, että heillä on toimintavapaus sekä kehittymismahdollisuus. Hyvinvoinnissa ihmisten toimintaa ei toisin sanoen rajoiteta hierarkialla ja siihen kuuluvilla säännöillä, vaan ihmiset voivat suuntautua erilaisiin toimintatapoihin, jotka kuitenkin johtavat yhteiseen tulokseen. Tätä voidaan pitää kehittyneimpänä yhteistyön muotona.

Perinteisissä tarkasteluissa tämä näkökulma liitetään yleensä vain tiimien työhön, mutta tutkimuksen mukaan keskinäisen kommunikoinnin avulla ihmiset voivat suuntautua hyvinkin laajaan ja tulokselliseen yhteistyöhön. Tutkimuksessa valtiokin on ihmisten yhteisiin tuloksiin suuntautuva toimintajärjestelmä eikä kansallinen, legitiimi hallitsemiskoneisto. Tämä antaa uutta näkökulmaa myös hyvinvointipolitiikkaan. Hyvinvointia edistävän poliittisen kommunikoinnin kautta ihmiset suuntautuvat uusia toiminnan mahdollisuuksia luoviin ratkaisuihin.

Tutkimuksessa taloudellinen ja hallinnollinen toiminta nähdään yhteisiin tuloksiin suuntautumisena, johon liittyy poliittinen kommunikointi. Taloudellinen toiminta ja julkinen hallinto ovat molemmat ihmisten ympäristöä muuttavia yhteistyön muotoja. Tutkimuksessa toisin sanoen ei tehdä perinteistä erottelua taloudellisen toiminnan ja hallinnon kesken tai talouden ja politiikan kesken. Poliittikka ymmärretään yhteisiin tuloksiin suuntautumiseen liittyvänä kommunikointina. Näin päästään perinteisistä tarkasteluista poiketen irti taloudellisten ja poliittisten prosessien irrallisuudesta. Poliittisen kommunikoinnin kautta ihmiset suuntautuvat yhteisiin tuloksiin. Hyvinvointi poliittisena kysymyksenä kattaa ihmisen koko toiminnan kirjon. Sitä voidaan tarkastella erilaisista poliittikan näkökulmista, jolloin voidaan puhua sosiaalipolitiikasta, talouspolitiikasta, terveystaloudellisuudesta jne.

Valtiossa politiikka kytkeytyy lainsäädäntöön, mutta tutkimuksessa lainsäädäntöä ei koeta hyvinvoinnissa keskeisenä asiana. Yksityiskohtaisia toiminnan kuvauksia eli normeja sääntämällä rajoitetaan ihmisten toimintaa. Normeilla ei voida ennustaa tulevia tuloksia, joten

toiminnan tarkka kuvaaminen normien avulla ei ole mahdollista. Tämä tarkoittaa, että lainsäädännön kautta ei voida yksityiskohtaisesti ohjata yhteiskunnallisten rakenteitten synty- mistä. Tämä johtopäätös saattaa olla nykyisistä hyvinvoinnin hallintaan liittyvistä käsityk- sistä poikkeava, mutta sitä voidaan perustella niin, että nopeasti muuttuvassa maailmassa ei ole mahdollista kuvata kaikkia toimintatilanteita yksityiskohdissaan. Ihmisen toiminta ymmärrettynä järjestelmän toimintana organisoituu kulloinkin olemassa olevan ympäristön tarjoamien mahdollisuuksien mukaan.

Jatkotutkimuksissa voidaan kuvata yksityiskohtaisemmin yhteiskunnallisen kommunikoin- nin ja samalla hyvinvointia merkitsevien rakenteiden kehittämistä. Tutkimuksin on tarpeen selvittää nykyisten rajoittavien sääntöjen varaan nojautuvien ja hierarkkisten toimintatapo- jen muuttamista kaikkialla yhteiskunnassa. Tulevan tutkimustyön avulla voidaan myös etsiä ihmisiä laajasti toimintaan sitovia, yhteisiä tuloksia. Hyvinvoinnin mittaamisen uudistami- nen tarvitsee myös tutkimusta.

Konkreettinen tutkimuskohde on kunnallishallinnon nykyiselle organisaatorakenteelle ihmisten laajemman osallistumismahdollisuuden sekä tulosten määrittelyyn että niiden toteuttamiseen sallivan vaihtoehdon tai -ehtojen selvittäminen. Tutkimuksessa on käytävä läpi kunnallishallinnon toimintojen ohella valtion ja kunnan suhde sekä tarkistettava myös valtiollinen päätöksenteko ja hallintotoiminta. Sen perusteella voidaan tehdä tarvittavia lainsäädäntömuutoksia ja toimintatapojen muutoksia erilaisissa organisaatioissa.

Toinen tutkimusalue on johtaminen ja siihen liittyvät menettelyt. Johtamisen tutkimuksessa painotus voidaan siirtää johdettaviin johtajakeskeisestä tarkastelusta. Johtaminen on ihmis- ten organisoitumista yhteisiin tuloksiin. Todellista hyvinvointia on mahdollisimman monen ihmisen osallistuminen yhteisten jaettavien tulosten tuottamiseen ja jakamiseen. Tällöin ihmisillä on myös edellytykset hyvään yleiseen ja henkilökohtaiseen tietoisuuteen, joiden varassa systemisen tarkastelun mukaan hyvinvointimme viime kädessä vain voi kehittyä.

Systeminen tarkastelu saattaa antaa myös taloustieteelle uusia näkökulmia, sillä nykyinen rahakeskeinen lähestyminen ihmisen toimintaan antaa taloudesta hyvin suppean kuvan. Perinteisessä taloustieteessä kysyntä ja tarjonta kohtaavat häiriöttömässä ympäristössä. Systeminen näkemys toiminnasta on, että se on jatkuvaa tulosten seuraantoa, jolloin ny- kyiset jäykät taloudelliset mallit tuskin vastaavat kovin hyvin todellisuutta.

Tutkimuksessa on perinteisistä tarkasteluista poikkeavia painotuksia, joten sen sisällön ja johtopäätösten oikeellisuuteen (pätevyyteen) voi kohdistua arviointia. Oikeellisuuskysymys liitetään yleensä erilaisiin mittaaviin tutkimuksiin (Churchill 1999: 452-458). Tutkimus on luonteeltaan teoreettista tarkastelua, joten sisällön ja johtopäätösten oikeellisuus perustuu käytettyyn lähdeaineistoon. Tutkimuksessa on käytetty laajaa tieteellistä lähdeaineistoa, johon on kuulunut sekä keskeisiä klassikkoja että uudempia tutkimuksia. Mukana on myös arkipäivän toimintaan liittyviä teoksia. Niiden perusteella tutkimuksessa esitetyt johtopää- tökset ovat hahmottuneet. Tutkimuksen pätevyys todentuu, jos muutkin voivat löytää ai- neistosta perusteet esitettyihin tuloksiin. Tutkimuksen luotettavuus punnitaan viime kädessä käytännön elämässä, sillä hyvä teoria tarjoaa pohjan muuttuviin käytäntöihin.

Systeemisen ja perinteisten näkökulmien erilaisuuden ei voida katsoa heikentävän tutkimuksen luotettavuutta, koska eroavuudet eivät ole sattumanvaraisuuksista aiheutuvia. Eroavuudet systeemisen ja perinteisen tarkastelun välillä aiheutuvat, niin voidaan sanoa, tutkijoiden erilaisista näkökulmista toimintaan. Perinteisissä tutkimuksissa ihmisen toiminnan selityksiä on haettu hermojärjestelmästä ja erityisesti aivoista. Uudemmissa tutkimuksissa alkaa olla mukana vahvemmin ihmisen ja ympäristön sekä ihmisten keskinäinen vuorovaikutus. Systeemisessä tarkastelussa vuorovaikutusta käsitellään yhteistyönä. Se avaa uudenlaisen näkökulman ihmisen toimintaan. Tarkastelu laajentuu hermojen toiminnasta elävään ja jatkuvasti muuttuvaan systeemiin, jonka osia sekä ihmiset että luonto ovat.

LÄHTEET

- Aaltonen, Elli (1999). Sosiaalitoimen johtaminen - byrokratiaa vai tulosjohtamista? Tutkimus sosiaalitoimen johtamisesta Suomessa 1950-luvulta 1990-luvun puoliväliin. *Jouensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja* 38.
- Aarnio, Aulis (1978). *Mitä lainoppi on?* Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Ahlman, Erik (1976). *Kulttuurin perustekijöitä. Kulttuurifilosofisia tarkasteluja*. 2. painos. Jyväskylä: K. J. Gummerus Osakeyhtiö.
- Ahmavaara, Yrjö (1976). *Yhteiskuntakybernetiikka*. Helsinki: Oy Weilin+Göös Ab.
- Ahmavaara, Yrjö (1998). *Hyvinvointivaltion tabut, nykykulttuurimme kritiikki*. Helsinki: Helsingin Yliopisto, Yliopistopaino.
- Airaksinen, Timo (1987). *Moraalifilosofia*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Airaksinen, Timo (1994). *Arvojen yhteiskunta, erään taistelun kuvaus*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Aittola, Tapio & Ilkka Pirttilä (1989). *Tieto yhteiskunnassa. Tiedonsosiologinen tarkastelu*. Helsinki: Gaudeamus.
- Allais, Maurice (1990). Criticism of the Postulates and Axioms of the American School. In: *Rationality in Action. Contemporary Approaches*, 113-139. Ed. Paul K. Moser. Cambridge etc.: Cambridge University Press.
- Allardt, Erik (1983). *Sosiologia I*. Porvoo: WSOY.
- Allardt, Erik (1997). Having, Loving, Being. An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research. In: *The Quality of Life*, 88-94. Eds Martha C. Nussbaum & Amartya Sen. Reprinted. Oxford: Clarendon Press.
- Andersen, Atso (2000). Institutionaalinen tutkimusote ja makrotason neoklassinen analyysi - vuorovaikutuksesta vakautta. *Kansansantaloudellinen aikakauskirja* 96:3, 416-427.
- Andersson, Jan Otto (1993). Mistä uusi perusta hyvinvointivaltiolle. Teoksessa: *Hyvinvointivaltio ristiaallokossa, arvot ja tosiasiat*, 247-282. Jan-Otto Andersson, Antti Hautamäki, Riitta Jallinoja, Ilkka Niiniluoto & Hannu Uusitalo. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Anokhin, Peter K (1974). *Biology and Neurophysiology of the Conditioned Reflex and its Adaptive Behavior*. Scientific and Translation Editor Samuel A. Corson. Oxford, New York, Toronto, Sydney and Braunschweig: Pergamon Press.
- Ansoff, Igor H. (1984). *Implanting Strategic Management*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Antola, Esko (1998). Uusi EU? Helsinki: *Kunnallisan alan kehittämissäätö. Polemia-sarja, julkaisu* 28.
- Anttonen, Anneli & Jorma Sipilä (2000). *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Anttonen, Anneli (1989). *Valtiollisesta yhteisölliseen sosiaalipolitiikkaan*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto.
- Arendt, Hannah (1987). Communicative Power. In: *Power*, 59-74. Ed. Steven Lukes. Reprinted. Oxford: Basil Blackwell.
- Argyris, Chris, Robert Putnam & Diana McLain Smith (1985). *Action Science, Concepts, Methods and Skills for Research and Intervention*. San Fransisco: Jossey-Bass Publishers.

- Argyris, Chris (1994). Good Communication That Blocks Learning. *Harvard Business Review* 72: 4 (July-August), 77-85.
- Argyris, Chris (1996). *On Organizational Learning*. Reprinted. Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publishers Ltd.
- Aron, Raymond (2000). Industrial Society: On the Convergence of Capitalism and Socialism (1961). In: *Transformations of Capitalism. Economy, Society and the State in Modern Times*, 86-97. Ed. Harry F. Dahms. London etc.: McMillan Press Ltd.
- Arrow, Kenneth J. (1963). *Social Choice and Individual Values*. Second Edition. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Aula, Pekka (1999). *Organisaation kaaos vai kaaoksen organisaatio? Dynaamisen organisaatioviestinnän teoria*. Helsinki: Lokikirjat.
- Averill, James R. (1986). Acquisition of Emotions in Adulthood. In: *The Social Construction of Emotions*, 98-118. Ed. Rom Harré. Oxford (UK), New York: Basil Blackwell Ltd.
- Bandura, Albert (1986). *Social Foundations of Thought and Action. A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Bandura, Albert (1999). Social Cognitive Theory of Personality. In: *Handbook of Personality. Theory and Research*, 154-191. Second Edition. Eds. Lawrence A. Pervin & Oliver P. John. New York/London: The Guilford Press.
- Barker, Roger G. (1968). *Ecological Psychology. Concepts and Methods for Studying the Environment of Human Behavior*. Stanford (California): Stanford University Press.
- Beck, Ulrich (1994). The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization. In: *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, 1-55. Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash. Cambridge: Polity Press.
- Berger, Peter L. & Thomas Luckmann (1980). *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. First Irvington Edition. New York: Irvington Publishers, Inc.
- Bergström, Matti & Jorma Sauvala (1986). *Aivot ja evoluutio*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Berndtson, Erkki (1992). *Politiikka tieteenä. Johdatus valtio-opilliseen ajatteluun*. Helsinki: Valtionhallinnon kehittämiskeskus, Vap-kustannus.
- Black, Antony (1984). *Guilds and Civil Society in European Political Thought from the Twelfth Century to the Present*. London: Methue & Co. Ltd.
- Bohm, David & F. David Peat (1992). *Tiede, järjestys ja luovuus*. Helsinki: Oy Gaudeamus Ab. (Alkuteos: *Science, Order and Creativity* (1987). Suomentaneet Tiina Sepälä, Jukka Jääskeläinen ja Paavo Pykkänen).
- Bourdieu, Pierre (1999). The Forms of Capital. In: *Education. Culture, Economy, and Society*, 46-58. Eds A. H. Halsey, Hugh Lauder, Phillip Brown & Amy Stuart Wells. Reprinted. New York: Oxford University Press.
- Boyett, Joseph & Jimmie Boyett (1998). *The Guru Guide: The Best Ideas of The Top Management Thinkers*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Brentano, Franz (1874). *Psychologie vom empirischen Standpunkte*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humbolt.
- Brown, Juanita & David Isaacs (1998). Merging the Best of Two Worlds. The Core Processes of Organizations as Communities. In: *The Fifth Discipline Fieldbook. Strategies*

- and Tools for Building a Learning Organization*, 508-517. Eds Peter M. Senge, Art Kleiner, Charlotte Roberts, Richard B. Ross & Bryan J. Smith. Reprinted. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Brown, Phillip (1999). Cultural Capital and Social Exclusion: Some Observations on Recent Trends in Education, Employment, and the Labour Market. In: *Education, Culture, Economy, and Society*, 736-749. Eds A. H. Halsey, Hugh Lauder, Phillip Brown & Amy Stuart Wells. Reprinted. New York: Oxford University Press.
- Brown, Phillip, A. H. Halsey, Hugh Lauder, & Amy Stuart Wells (1999). The Transformation of Education and Society: An Introduction. In: *Education, Culture, Economy, and Society*, 1-44. Eds A. H. Halsey, Hugh Lauder, Phillip Brown & Amy Stuart Wells. Reprinted. New York: Oxford University Press.
- Brunsson, N. (1989). *The Irrational Organization, Irrationality as a Basis for Organizational Action and Chance*. New York: John Wiley & Sons.
- Buchanan, James M. (1975). *The Limits of Liberty between Anarchy and Leviathan*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Burns, Tom R., & Erik Engdahl (1998). The Social Construction of Consciousness. Part 1: Collective Consciousness and Its Socio-Cultural Foundations. *Journal of Consciousness Studies* 5:1, 67-85.
- Burns, Tom & G. M. Stalker (1966). *The Management of Innovation*. 2. Edition. London: Tavistock Publications Limited.
- Böckerman, Petri & Jaakko Kiander (2000): Globalisaatio ja hyvinvointivaltio. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 96:3, 390-397.
- Calvin, William H. (1994). The Emergence of Intelligence. *Scientific American* 271: 4 (October), 79-85.
- Calvin, William H. (1997). *How Brains Think. Evolving Intelligence, Then and Now*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Chalmers, David J. (1997). *The Conscious Mind. In Search of a Fundamental Theory*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Churchill, Jr., Gilbert, A. (1999). *Marketing Research: Methodological Foundations*. Seventh Edition. Forth Worth (Texas): The Dryden Press.
- Churchland, Patricia Smith (1986). *Neurophilosophy. Toward a Unified Science of the Mind-Brain*. Cambridge (Massachusetts), London: A Bradford Book, The MIT Press.
- Churchland, Patricia Smith (1998). Brainshy: Nonneural Theories of Conscious Experience. In: *Toward a Science of Consciousness II. The Second Tucson Discussions and Debates*, 109-126. Eds Stuart R. Hameroff, Alfred W. Kazniack & Alwyn C. Scott. Cambridge (Massachusetts), London: A Bradford Book, The MIT Press.
- Clark, Andy (1997). *Being There. Putting Brain, Body and World Together Again*. Cambridge (Massachusetts), London: A Bradford Book, The MIT Press.
- Cohen, G. A. (1997). Equality of What? On Welfare, Goods and Capabilities. In: *The Quality of Life*, 9-29. Eds Martha C. Nussbaum & Amartya Sen. Reprinted. Oxford: Clarendon Press.
- Coleman, James S. (1999). Social Capital in the Creation of Human Capital. In: *Education, Culture, Economy, and Society*, 80-95. Eds A. H. Halsey, Hugh Lauder, Phillip Brown & Amy Stuart Wells. Reprinted. New York: Oxford University Press.
- Conger, Jay A. (1989). *The Charismatic Leader. Behind the Mystique of Exceptional Leadership*. San Fransisco & London: Jossey-Bass Publishers.

- Cooper, Robert K. & Ayman Sawaf (1997). *Executive EQ. Emotional Intelligence in Leadership & Organizations*. New York: Grosset/Putnam (A member of Penguin Putnam Inc.).
- Dahms, Harry F. (2000a). Introduction. In: *Transformations of Capitalism. Economy, Society and the State in Modern Times*, 1-30. Ed. Harry F. Dahms. London etc.: McMillan Press Ltd.
- Dahms, Harry F. (2000b). Epilog. In: *Transformations of Capitalism. Economy, Society and the State in Modern Times*, 416-432. Ed. Harry F. Dahms. London etc.: McMillan Press Ltd.
- Daly, Herman E. & John B. Cobb Jr. (1989). *For the Common Good. Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. Boston: Beacon Press.
- Damasio, Antonio (2000). *The Feeling of What Happens. Body, Emotion and the Making of Consciousness*. London: Vintage.
- Dennett, Daniel C. (1991). *Consciousness explained*. London: Penguin Books.
- Deutsch, Karl W. (1974). *Politics and Government. How People Decide Their Fate*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Dewey, John (1922). *Human Nature and Conduct. An Introduction to Social Psychology*. New York: Carlton House.
- Dewey, John (1953). *Reconstruction in Philosophy*. Boston: The Beacon Press.
- Dewey, John (1980). *Art as Experience*. Boston: A Perigee Book.
- Dewey, John (1988a). The Quest for Certainty. *The Later Works of John Dewey, Volume 4:1929*. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press.
- Dewey, John (1988b). Experience and Education, Freedom and Culture. Theory of Valuation, and Essays. *The Later Works of John Dewey, Volume 13:1938-1939*. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press.
- Doyal, Len & Ian Gough (1991). *A Theory of Human Need*. New York: The Guilford Press.
- Drucker, Peter F. (1999). Managing Oneself. *Harvard Business Review* 77:2 (March-April), 65-74.
- Easton, David (1953). *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science*. New York: Alfred A. Knopf, Inc.
- Eisenhardt, Kathleen M. & D. Charles Galunic (2000). Coevolving. At last, a Way to Make Synergies Work. *Harvard Business Review*, 78:1 (January-February), 91-101.
- EMU (1997). Rahaliitto ja Suomi - talouden haasteet. EMU-asiantuntijatyöryhmän raportti. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, julkaisusarja 124.
- Engeström, Yrjö (1995). *Kehittävä työntutkimus. Perusteita, tuloksia ja haasteita*. Helsinki: Painatuskeskus Oy.
- Engeström, Yrjö, Katherine Brown, Carol L. Christopher & Judith Gregory (1997). Coordination, Cooperation and Communication in the Courts: Expansive Transitions in Legal Work. In: *Mind, Culture, And Activity. Seminal Papers from the Laboratory of Comparative Human Cognition*, 369-385. Eds Michael Cole, Yrjö Engeström, Olga Vasquez. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erikson, Robert (1997). Descriptions of Inequality: The Swedish Approach to Welfare research. In: *The Quality of Life*, 67-83. Eds by Martha C. Nussbaum & Amartya Sen. Reprinted. Oxford: Clarendon Press.

- Eronen, Anne & Petri Kinnunen (1998). Hyvinvoinnin alueellinen uusjako? *Kuntapuntari 3, hyvinvointipalvelujen tulevaisuus*, 3-9. Helsinki: Tilastokeskus.
- Etzioni, Amitai (1975). *A Comparative Analysis of Complex Organizations. On Power, Involvement, and their Correlates*. Revised and Enlarged Edition. New York: The Free Press.
- Etzioni, Amitai (1988). *The Moral Dimension. Toward a New Economics*. Newyork & London: The Free Press.
- Etzioni, Amitai (1995). *The Spirit of Community. Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda*. First published in the USA 1993, published with a new Preface 1995. London: Fontana Press, an Imprint of HarperCollins-Publishers.
- Eysenck, Michael W. (1993). *Principles of Cognitive Psychology*. Hillsdale (UK): Lawrence Erlbaum Associates Ltd.
- Eysenck, Michael W. & Mark T. Keane (2000). *Cognitive Psychology*. A Students Handbook. Fourth Edition. Midsomer Norton, Somerset: Psychology Press Ltd.
- Feuerbach, Ludwig (1980). *Uskonnon olemuksesta*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava (alkuteos: *Das Wesen des Religion*. 1846. Suomentanut, esipuheella ja selityksillä varustanut Vesa Oittinen).
- Feuerbach Ludwig (1984). *Das Wesen des Christentums*. 2., durchgesehene Auflage. Berlin: Akademie-Verlag. (Ludwig Feuerbach, Gesammelte Werke. Herausgegeben von Werner Schuffenhauer. Alkuteos julkaistu 1841 Leipzigissa.)
- Flohr, Hans (1998). On the Mechanism of Action of Anesthetic Agents. In: *Toward a Science of Consciousness II. The Second Tucson Discussions and Debates*, 421-437. Eds Stuart R. Hameroff, Alfred W. Kazniack & Alwyn C. Scott. Cambridge (Massachusetts), London: A Bradford Book, The MIT Press.
- Forrester, Jay W. (1991). *Systems Dynamics and the Lessons of 35 Years*. Available: <http://sysdyn.mit.edu/people/jay-forrester.html>.
- Friedrich, Carl Joachim (1963). *Man and his Government, An Empirical Theory of Politics*. New York: McGraw-Hill Book Company, Inc.
- Galbraith, John Kenneth (1979). *Raha, Mistä se tulee ja minne se menee*. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö. (Alkuteos: *Money, Whence It Came, Where It Went* (1975). Suomentanut Pekka Haapakoski.)
- Galperin, P. J. (1979). *Johdatus psykologiaan*. Helsinki: Kansankulttuuri Oy.
- Gauthier, David (1986). *Morals by Agreement*. Oxford: Clarendon Press.
- Gergen, Kenneth J. (1997). Sosiaalisen konstruktionismin liike modernissa psykologiassa. *Psykologia, Suomen psykologisen seuran julkaisu* 32:6, liiteartikkeli. (The Social Constructionist Movement in Modern Psychology. *American Psychologist*, 1985, 40:3, 266-275. Kääntäjä Taina Schakir.)
- Gibson, James J. (1979). *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Giddens, Anthony (1983). *Central Problems in Social Theory Action. Structure and Contradiction in Social Analysis*. Reprinted. London and Basingstoke: The MacMillan Press Ltd.
- Giddens, Anthony (1986). *The Constitution of Society. First paperback edition*. Cambridge: Polity Press (in association with Basil Blackwell, Oxford).
- Giddens, Anthony (1998). *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge (UK): Polity Press.

- Goldstein, Kurt (1939). *The Organism. A Holistic Approach to Biology Derived from Pathological Data in Man*. New York: American Book Company.
- Goleman, David (1996). *Emotional Intelligence. Why it can matter more than IQ*. New York etc.: Bantam Books.
- Goleman, David (1998). What Makes a Leader? *Harvard Business Review*, 76:6 (November-December), 92-102.
- Goodin, Robert E. (1988). *Reasons for Welfare. The Political Theory of the Welfare State*. Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
- Gould, Elizabeth, Alison J. Reeves, Michael S. A. Graziano & Charles G. Gross (1999). Neurogenesis in the Neocortex of Adult Primates. *Science* 286:2, 548-552.
- Gray, Jeffrey A. (1998). Creeping up on the Hard Question of Consciousness. In: *Toward a Science of Consciousness II. The Second Tucson Discussions and Debates*, 279-291. Eds Stuart R. Hameroff, Alfred W. Kazniack & Alwyn C. Scott. Cambridge (Massachusetts), London: A Bradford Book, The MIT Press.
- Grönroos, Christian (1991). *Nyt kilpaillaan palveluilla*. Toinen painos. Espoo: Weilin+Göös. (Alkuteos: Service Management and Marketing. Managing the Moments of Truth in Service Competition. Suomentanut Maarit Tillman.)
- Habermas, Jürgen (1987a). *Theorie des kommunikativen Handelns*, Band I, Handlungsrationality und gesellschaftliche Rationalisierung. Vierte durchgesehene Auflage. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, Jürgen (1987b). *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band II, Zur kritik der funktionalistischen Vernunft. Vierte durchgesehene Auflage. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, Jürgen (1994). *Järki ja kommunikaatio. Tekstejä vuosilta 1981-1989*. Valinnut ja suomentanut Jussi Kotkavirta. 2. uudistettu painos. Helsinki: Gaudeamus.
- Habermas, Jürgen (1996). *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge (UK): Polity Press.
- Haldane, John Scott (1917). *Organism and Environment as illustrated by the Physiology of Breathing*. New Haven: Yale University Press.
- Hall, Calvin S. & Gardner Lindzey (1978). *Theories of Personality*. Third Edition. New York: John Wiley & Sons.
- Hare, R. M. (1981). *Moral Thinking, Its Levels, Method and Point*. Oxford: Clarendon Press.
- Harisalo, Risto (1995). *Kunnallishallinnon innovatiivisuus. Tutkimus innovatiivisten kuntien tunnistamiseksi*. Tampere: Tampereen yliopisto, jäljennepalvelu.
- Harman, Gilbert (1977). *The Nature of Morality. An Introduction to Ethics*. New York: Oxford University Press.
- Harsanyi, John C. (1976). *Essays on Ethics, Social Behavior, and Scientific Explanation*. Dordrecht: Reidel Publishing Company.
- Hautamäki, Antti (1993). Spontaaniin yhteiskuntaan - hyvinvointia ilman valtiota. Teoksessa: *Hyvinvointivaltio ristiaallokossa, arvot ja tosiasiat*, 133-246. Jan-Otto Andersson, Antti Hautamäki, Riitta Jallinoja, Ilkka Niiniluoto & Hannu Uusitalo. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Hautamäki, Lauri (2000). Maaseudun menestyjät. Yritykset kehityksen vetureina. Helsinki: *Kunnallisan kehittämissäätö, tutkimusjulkaisut*, numero 23.
- Hautamäki, Veli-Pekka (1999). Tavoitesäännökset hallinnollisessa päätöksenteossa.

- Tutkimus lainsäädännön asettamien tavoitteiden toteuttamiseen liittyvässä päätöksenteossa tapahtuvasta tulkinnasta ja harkinnasta erityisesti aluepolitiikan puitteissa. *Vaasan yliopiston julkaisuja, tutkimuksia* 224, julkioikeus 2.
- HE 135/1997. *Hallituksen esitys Eduskunnalle kuntajakolainsäädännön uudistamiseksi*. Saatavissa: <http://www.eduskunta.fi>.
- Hegel, G. W. F. (1994). *Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet*. Suomentaja Markus Wahlberg. Oulu: Kustannus Pohjoinen.
- Heidegger, Martin (1986). *Sein und Zeit*. Sechzehnte Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Heiskala, Risto (1994). Talcott Parsons ja rakennefunkcionalismi. Teoksessa: *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*, 88-120. Toim. Risto Heiskala. Helsinki: Gaudeamus.
- Held, David (1990). *Models of Democracy*. Reprinted 1990. Cambridge (UK): Polity Press.
- Hellainer, Gerald K. (2000). The New Global Economy: Problems and Prospects (1990). In: *Transformations of Capitalism. Economy, Society and the State in Modern Times*, 385-397. Ed. Harry F. Dahms. London etc.: McMillan Press Ltd.
- Hernesniemi, Hannu, Markku Lammi & Pekka Ylä-Anttila (1995). Kansallinen kilpailukyky ja teollinen tulevaisuus. Helsinki: Taloustieto Oy. *Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, sarja B105*. Sitra 145.
- Hetemäki, Martti (1999). Tutkimus antaa hyvät eväät talouspolitiikan linjauksille. Jorma Pöysän suorittama valtiovarainministeriön ylijohdaja Martti Hetemäen haastattelu, *Kauppalehdessä* 24.3.1999, s. 7
- Heuru, Kauko (2000). Kunnan päätösvallan siirtyminen. Oikeudellinen tutkimus kunnanvaltuuston vallasta suomalaisen kunnallishallinnon demokraattisten arvojen ja tehokkuusarvojen ristipaineessa. *Acta Universitatis Tamperensis* 760.
- Heuru, Kauko (2001). Itsehallinnon aika. Helsinki: Kunnallisan kehittämisyhtiö. *Polemia-sarja*, julkaisu 40.
- Hirst, Paul & Grahame Thompson (1996). *Globalization in Question. The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge (UK): Polity Press.
- Hjerppe, Reino (1996). Euroopan unionin rahajärjestelmät. Teoksessa: *Raha ja rahakriisit*, 179-198. Toim. Jaakko Autio & Riitta Hjerppe. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Huhtanen, Raija (1993). Nykyiset subjektiiviset oikeudet ja niiden tausta. Teoksessa: *Hyvinvointioikeus*, 23-43. Toim. Veli Pelkonen. Helsinki: Suomen kaupunkiliitto ja Suomen kunnallisiitto.
- Hurley, S. L. (1998). *Consciousness in Action*. Cambridge (Massachusetts) and London: Harvard University Press.
- Husa, Jaakko (1993). Valtiosäännön taustaperiaatteiden työntymisestä muuhun lainsäädäntöön; esimerkkinä hallinto-oikeuden yleiset periaatteet. *Oikeus* 22:2, 190-203.
- Huttunen, Pekka (2000). *Neljäs aalto*. Helsinki: Kauppakaari Oyj.
- Hänninen, Vilma (1997). Tärkeintä on puutarhanhoito...eikä sekään kovin tärkeää, totesivat vanhat kiinalaiset. Mitä nykypäivän suomalaiset ajattelevat eri asioiden tärkeydestä? *Hyvinvointikatsaus, tilastollinen aikakauslehti* 3, 14-18. Helsinki: Tilastokeskus.
- Häyry, Heta & Matti Häyry (1997). Arvot ja niiden arviointi. Teoksessa: *Hyvä, kaunis, tosi - arvojen filosofiaa*, 5-24. Toim. Heta Häyry & Matti Häyry. Helsinki: Yliopistopaino, Helsinki University Press.

- Häyry, Heta (1997). Mitä oikeudenmukaisuus on? Teoksessa: *Hyvä, kaunis, tosi - arvojen filosofiaa*, 133-159. Toim. Heta Häyry & Matti Häyry. Helsinki: Yliopistopaino, Helsinki University Press.
- Häyrynen, Yrjö-Paavo (1998). Rubinstein – psykologian suuri paradoksi. *Psykologia, Suomen psykologisen seuran julkaisu* 33:1, 19-21.
- Ilmonen, Kaj (1993). *Tavaroiden taikamaailma. Sosiologinen avaus kulutukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Ilmonen, Kaj (1999). Työelämä ja tunteet. Teoksessa: *Tunteiden sosiologiaa II. Historiaa ja säätelyä*, 299-324. Toim. Sari Näre. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Jallinoja, Riitta (1993). Arvojen ambivalenssit. Teoksessa: *Hyvinvointivaltio ristiaallokossa, arvot ja tosiasiat*, 17-58. Jan-Otto Andersson, Antti Hautamäki, Riitta Jallinoja, Ilkka Niiniluoto & Hannu Uusitalo. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Julkunen, Raija (1992). *Hyvinvointivaltio käännekohdassa*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (1993). Palveluvaltio ja sosiaaliset oikeudet. Teoksessa: *Hyvinvointioikeus*, 163-192. Toim. Veli Pelkonen. Helsinki: Suomen kaupunkiliitto ja Suomen kunnallisliitto.
- Juuti, Pauli (1995). *Johtaminen ja organisaation alitajunta*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Jyränki, Antero, Juhani Perttunen & Eero Vilkkonen (1989). *Valta, valtio ja kansalainen*. 8. tarkistettu painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Jyränki, Antero (1994). *Valta ja vapaus*. Kaksikymmentäkolme luentoa valtiosääntöoikeuden kysymyksistä. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Jyränki, Antero (2000). *Uusi perustuslakimme*. Turku: Iura Nova.
- Jääntti, Markus & Sheldon Danziger (1999). Income Poverty in Advanced Countries. *Labour Institute for Economic Research. Discussion Papers* 151. Helsinki.
- Jääntti, Markus (1999). Eriarvoisuus Suomessa ja muissa teollisuusmaissa. Palkansaajien tutkimuslaitoksen julkaisu *Talous & yhteiskunta*, 21-24.
- Järvilehto, Timo (1987). *Missä sielu sijaitsee? Psykkisen toiminnan hermostollinen perusta*. Oulu: Pohjoinen.
- Järvilehto, Timo (1994). *Ihminen ja ihmisen ympäristö. Systemisen psykologian perusteet*. Oulu: Pohjoinen.
- Järvilehto, Timo (1995). *Mikä ihmistä määrää? Ajatuksia yhteistyöstä, tietoisuudesta ja koulutuksesta*. Oulu: Pohjoinen.
- Järvilehto, Timo (1996). *Tietoisuus, yhteistyö ja valta*. Saatavissa: <http://www.wedu.oulu.fi/homepage/tjarvile/turkues.htm>.
- Järvilehto, Timo (2000). *The theory of the organism-environment system: IV. The problem of mental activity and consciousness*. Available: <http://www.wedu.oulu.fi/homepage/tjarvile/art4.htm>.
- Jääskeläinen, Jukka (1994). *Kunta, käyttäjä, markkinavoima, Kunnallisen monopolin ohjaus ja johtaminen*. Helsinki: Kunnallisanalan Kehittämissäätö.
- Kaila, Kai (1985). *Hermoston ja käyttäytymisen biologiaa*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Kajanoja, Jouko (1996). *Kommunikatiivinen yhteiskunta. Puheenvuoro hyvinvointivaltiosta*. Helsinki: Hanki ja jää, Tammi.
- Kajanoja, Jouko (1998). Sosiaalinen pääoma. *Yhteiskuntapolitiikka* 36:1. Helsinki: Sosiaali-

- ja terveystalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Stakes.
- Kant, Immanuel (1990). Tapojen metafysiikan perustus. Teoksessa: *Siveysopilliset pääteokset*, 69-181. Toinen painos. Suomentanut sekä johdannolla ja selityksillä varustanut J. E. Salomaa. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö (alkuteos: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten).
- Kant, Immanuel (1997). *Prolegomena*. Helsinki: Gaudeamus (alkuteos: Prolegomena. Suomentanut Vesa Oittinen).
- Kamppinen, Matti, Mikko Jokinen & Riikka Saarimaa (2001). Kognitio ja kulttuuri. Teoksessa: *Moderni kognitiotiede*, 173-202. Toim. Pertti Saariluoma, Matti Kamppinen & Antti Hautamäki. Helsinki: Gaudeamus.
- Kamppinen, Matti & Mikko Ruohonen (2001). Kognitiivinen organisaatioteoria. Teoksessa: *Moderni kognitiotiede*, 252-265. Toim. Pertti Saariluoma, Matti Kamppinen & Antti Hautamäki. Helsinki: Gaudeamus.
- Kangas, Risto (1989). *Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoria*. 2. Painos. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Kansanen, Pertti (1996). Kasvatuksen eettinen luonne. Teoksessa: *Kasvatuksen etiikka*, 13-18. Toim. Pirkko Pitkänen. Helsinki: Oy Edita Ab.
- Kaptein, Muel (1998). *Ethics Management, Auditing and Developing the Ethical Content of Organizations*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Karlsson, Fred (1988). Kieli ja kognitio. Teoksessa: *Kognitiotiede*, 121-140. Toim. Antti Hautamäki. Helsinki: Oy Gaudeamus Ab.
- Kast, Fremont E. & James E. Rosenzweig (1970). *Organization and Management. A Systems Approach*. New York: McGraw-Hill Inc.
- Kasvio, Antti (1994). *Uusi työn yhteiskunta. Suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kasvio, Antti & Ari Nieminen (1999). *Kilpailu työstä. Tutkimus globalisaatiosta, maailmanlaajuisesta työpaikkakilpailusta ja Suomen mahdollisuuksista*. Tampere: Tampere University Press.
- Katzenbach, Jon R. & Jason A. Santamaria. (1999). Firing Up the Front Line. *Harvard Business Review*, 77:3 (May-June), 107-117.
- Kiander, Jaakko & Pentti Vartia (1998). Suuri lama. Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu. Helsinki: Taloustieto Oy. *Elinkeinoelämän tutkimuslaitos, sarja B* 143.
- King, Alexander & Bertrand Schneider (1991). *Ihmiskunnan vallankumous. Rooman klubin työvaliokunnan raportti*. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö (alkuteos: First Global Revolution. Suomentanut Eeva Simola).
- Koffka, Kurt (1935) *Principles of Gestalt Psychology*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Koho, Arto (1997). Kansalaisen velvollisuudet ja riippuvuus sosiaaliturvasta. *Hyvinvointikatsaus, tilastollinen aikakauslehti* 3, 10-13. Helsinki: Tilastokeskus.
- Kohlberg, Lawrence (1981). *Essays on Moral Development*. Volume I: The Philosophy of Moral Development. New York: Harper & Row Publishers.
- Koivunen, Hannele (1997). *Hiljainen tieto*. Helsinki: Otava.
- Komiteanmietintö* 1996:16. Valtion ja kuntien välisten suhteitten uudistamisprojekti, Kansalainen, kunta ja valtio. Medborgaren, kommunen och staten. Selvitysmies Heikki Koski. Helsinki: Sisäasiainministeriö.

- Korhonen, Tapani (2001). Kokemukset muotoilevat hermoverkon toimintaominaisuuksia. *Psykologia, Suomen psykologisen seuran julkaisu* 36:4, 221-229.
- Korten, David C. (1997). *Maailma yhtiöiden vallassa. Saalistustaloudesta ekologiseen vallankumoukseen?* Helsinki: Like Oy (alkuteos: When Corporations Rule the World. Suomentanut Tero Noskola).
- Koski, Heikki (1995). *Kansalainen, kunta ja kansalaisyhteiskunta*. Helsinki: Kunnallisanalan kehittämissätiö.
- Koskinen, Lennart (1994). *Mikä on oikein?* Etiikan käsikirja. Helsinki: Lasten Keskus Oy.
- Kotter, John P. (1990). *A Force for Change. How Leadership Differs from Management*. New York: The Free Press, a Division of Macmillan Inc.
- Kotter, John P. (1996). *Leading Change*. Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press.
- Kovalainen, Anne & Johanna Österberg (2000). Sosiaalinen pääoma, luottamus ja julkisen sektorin restrukturaatio. Teoksessa: *Sosiaalinen pääoma ja luottamus*, 69-92. Toim. Kaj Ilmonen. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kuittinen, Matti (1998). Miksi sanat eivät muutu teoiksi? Argyrisin oppivan organisaation teoria. *Psykologia, Suomen psykologisen seuran julkaisu* 33:3, 205-209.
- Kujala, Johanna (2001). Liiketoiminnan moraalialia etsimässä. Suomalaisen teollisuusjohtajien sidoryhmänäkemykset ja moraalinen päätöksenteko. *Jyväskylä Studies in Business and Economics* 11. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto.
- KuntaL*. Kuntalaki 17.3.1995/365.
- Kuusterä, Antti (1996a). Suomen raha- ja pankkiolojen pitkä linja. Teoksessa: *Raha ja rahakriisit*, 27-38. Toim. Jaakko Autio ja Riitta Hjerppe. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Kuusterä, Antti (1996b). Rahatalouden leviäminen Suomeen. Teoksessa: *Raha ja rahakriisit*, 39-64. Toim. Jaakko Autio & Riitta Hjerppe. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Laasanen, Juhani (1999). Valtionaputasoitus. *Acta Universitatis Tamperensis* 705. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Langinvainio, Heimo (1999). *Gosbi, työnteon hyvä henki*. Porvoo: WSOY.
- Launonen, Leevi (2000). *Eettinen kasvatusajattelu suomalaisen koulun pedagogisissa teksteissä 1860-luvulta 1990-luvulle*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lehtonen, Heikki (1990). *Yhteisö*. Tampere: Vastapaino.
- Lehtonen, Heikki (1996). *Sosiaalipolitiikka moraalitaloutena*. Helsinki: Gaudeamus.
- Leontjev, A. N. (1977). *Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus*. Helsinki: Kansankulttuuri Oy (alkuteos: Dejatel'nost, Goznanie, Litsnost. Moskva: 1975. Suomentanut Pentti Hakkarainen).
- Leontjev, A. N. (1981). *Problems of the Development of Mind*. Moscow: Progress Publishers.
- Leppänen, Seppo & Antti Romppanen (toim.) (1995). *Gloaalitalous ja Suomi*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. *Suomen itsenäisyyden juhlarahasto, julkaisu* 144.
- Lewitin, Anany W. & Thomas C. Redman (1998). Data as a Resource: Properties, Implications, and Prescriptions. *Sloan Management Review* 40:1, 89-101.
- Lindeman, Marjaana & Risto Selin (1997). Evoluutiopsykologia – kokonaiskuva ihmisestä? *Psykologia, Suomen psykologisen seuran julkaisu* 32:1, 4-12.
- Lindqvist, Juhani (1994). *Organisation of Goal-directed Behaviour. Development of*

- Experimental Methods and Analysis of Chronic and Acute Effects of Alcohol on Correlations between Brain Potentials.* Oulu: University of Oulu.
- Linnanen, Lassi, Taina Boström & Pauli Miettinen (1994). *Ympäristöjohtaminen. Elinkaarijattelu yrityksen toiminnassa.* Espoo: Weilin+Göös.
- Linnanen, Lassi, Elina Markkanen & Leena Ilmola (1997). *Ympäristöosaaminen, kestävän kehityksen haaste yritysjohdolle.* Otaniemi: Consulting Group Oy.
- Lipiäinen, Toivo (2000a). *Liiketoiminnan menestystekijät uudella vuosituhanella.* Kustannuspaikkaa ei ole ilmoitettu: Kaupunkitohtorit Oy.
- Lipiäinen, Toivo (2000b). *Liiketoiminnan suunnittelu, markkinointi ja johtaminen uudella vuosituhanella.* Kustannuspaikkaa ei ole ilmoitettu: Kaupunkitohtorit Oy.
- Lipiäinen, Toivo (2001). *Liiketoiminnan kehittäminen uudella vuosituhanella.* Kustannuspaikkaa ei ole ilmoitettu: Kaupunkitohtorit Oy.
- Litwin, George, John Bray & Kathleen Lusk-Brooke (1996). *Mobilizing the Organization, bringing Strategy to Life.* London: Prentice Hall.
- Lockwood, Michael (1994). *Mind, Brain and the Quantum.* The Compound 'T'. Reprinted. Oxford (UK), Cambridge, Massachusetts (USA): Blackwell Publishers.
- Loukola, Olli (1999a). Summary. In: *Who Do You Trust? Combining Morality and Rationality.* Ei yhtenäistä sivunumerointia. Olli Loukolan väitöskirja. Helsinki: *Helsingin yliopiston Filosofian laitoksen julkaisuja* 4.
- Loukola, Olli (1999b). Trusting Strangers? The Hard Case for the Theory of Trust. In: *Who Do You Trust? Combining Morality and Rationality.* Ei yhtenäistä sivunumerointia. Olli Loukolan väitöskirja. Helsinki: *Helsingin yliopiston Filosofian laitoksen julkaisuja* 4.
- Luhmann, Niklas (1990). *Political Theory in the Welfare State.* Berlin, New York: Walter de Gruyter (translated and introduced by John Bednarz Jr. From *Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat* (1981)).
- Luhmann, Niklas (1995). *Social Systems.* Stanford, California: Stanford University Press. (Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie (1984). Translated by John Bednarz Jr., with Dirk Baeker. Foreword by Eva M. Knodt).
- Lukes, Steven (1979). *Power: A Radical View.* Reprinted. London: The MacMillan Press.
- Majoinen, Kaija (2001). Mitä virkaa valtuustolla? Kuntalailla säädetyn valtuuston perustehtävän monitahoarviointi. Joensuu: Joensuun Yliopisto, Julkisoikeuden laitos. *Acta väitöskirjasarja* 2.
- Makkonen, Kaarlo (1981) *Luentoja yleisestä oikeustieteestä.* Toinen muuttamaton painos. Helsinki: Kustannusyhtiö Juridica ky.
- Malaska, Pentti (1995). Kilpailukyky - ratkaisu vai ongelma? *Helsingin Sanomat* 25.1.1995, A2.
- Malone, Thomas W. & Robert J. Laubacher (1998). The Dawn of the E-lance Economy. *Harvard Business Review*, 76:5 (September-Oktober), 145-152.
- Mangan, Bruce (1998). Against Functionalism: Consciousness as an Information-Bearing Medium. In: *Toward a Science of Consciousness II. The Second Tucson Discussions and Debates*, 135-141. Eds Stuart R. Hameroff, Alfred W. Kazniack & Alwyn C. Scott. Cambridge (Massachusetts), London: A Bradford Book, The MIT Press.
- Mannonen, Pekka (2000). Essays in Monetary Economics. Turku: *Publications of the Turku School of Economics and Business Administration, Series A-3.*
- Mannermaa, Mika (1993). *Tulevaisuus - murroksesta mosaiikkiin.* Helsinki: Kustannus-

- osakeyhtiö Otava.
- Mannermaa, Mika (1999). *Tulevaisuuden hallinta – skenaariot strategiatyöskentelyssä*. Porvoo: WSOY.
- Markkanen, Tuula-Riitta (1999). *Yrityksen identiteetin johtaminen. Tulkintaa, viestintää ja sitoutumista*. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Martola, Ulla (1993). Liiketoiminnan virtaviivaistaminen. Teoksessa: *Toimintojohtaminen. Activity Based Managementin suomalaisia sovelluksia*, 61-79. Toim. Olli-Pekka Lumijärvi ym. Espoo: Weilin+Göös Oy.
- Martola, Ulla & Riku Santala (1997). *Liiketoimintaprosessit – BPR-muutoksen johtaminen*. Porvoo: WSOY.
- March, James G. & Johan P. Olsen (1979). *Ambiguity and Choice in Organizations*. 2. Edition. Bergen, Oslo and Tromsö: Universitetsforlaget.
- Marx, Karl (1968). *Taloudelliset filosofiset käsikirjoitukset 1844*. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- Marx, Karl (1974). *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua*. 1. Osa. Pääoman tuotantoprosessi. Moskova: Kustannusliike Edistys.
- Marx, Karl (1986). *Vuosien 1857-1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse")*. Osa I. Moskova: Kustannusliike Progress (suomentanut Antero Tiisanen).
- Maslow, Abraham H. (1987). *Motivation and Personality*. Third Edition. New York: Harper & Row. Publishers.
- Maturana, Humberto R. (1970). Biology of Cognition. In: *Autopoiesis and Cognition, The Realization of the Living* (1980), 5-58. Eds Humberto R. Maturana & Fransisco J. Varela. Dordrecht, Holland/Boston, U.S.A./London, England: D. Reidel Publishing Company.
- Maturana, Humberto R. & Fransisco, J. Varela (1973). Autopoiesis. The Organization of the Living. In: *Autopoiesis and Cognition, The Realization of the Living* (1980), 59-138. Eds Humberto R. Maturana, & Fransisco J. Varela. Dordrecht, Holland/Boston, U.S.A./London, England: D. Reidel Publishing Company.
- Maturana, Humberto R. & Fransisco J. Varela (1998). *The Tree of Knowledge. The Biological Roots of Human Understanding*. Revised Edition, Foreword by J. Z. Yong. Boston & London: Shambhala.
- McMaster, Michael D. (1996). *The Intelligence Advantage. Organizing for Complexity*. Boston etc.: Butterworth-Heinemann.
- Mead, George H. (1967). *Mind, Self and Society, from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Edited and with an introduction by Charles W. Morris. Paperback edition. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Mennola, Erkki (1999). Idea maakunnasta. Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätiö. *Polemia-sarja, julkaisu* 13.
- Meristö, Tarja (1991). Skenaariotyöskentely yrityksen johtamisessa. Helsinki: Tulevaisuuden tutkimuksen seura, Vapokustannus. *Acta Futura Fennica* 3.
- Miller, Daniel W. (2000). Designing a Bridge for Consciousness: Are Criteria for a Unification of Approaches Feasible. *Advances in Mind-Body Medicine*, 16:2 (Spring), 82-89.
- Mintzberg, Henry (1979). *The Structuring of Organizations. The Synthesis of the Research*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall Inc.
- Moore, George Edward (1982). *Principia Ethica*. Reprinted 1982. London, Cambridge: Cambridge University Press.

- Mumford, A. (1995). *Learning at the Top. Confessions and Conclusions, Strategies and Tools for Continuous Development*. London: McGraw-Hill Book.
- Myllymäki, Arvo (1979). *Etujärjestöt, tulopolitiikka ja ylemmät valtioelimet*. Tampere: Finnpublishers.
- Mäkinen, Kauko (1993). Dynamic of Facial Movements and EEG-organization in Children during Goal-directed Activity. A New Approach to Psychophysiology of Emotion. Oulu: Oulun yliopiston kasvatustieteellinen tiedekunta, lisensiaattitutkimus.
- Mäkinen, Pirjo (1995). *Kunnallisen itsehallinnon jäljillä*. Helsinki: Kunnallisalan kehittämissäätiö.
- Möller, Sylvi (1954). *Suomen tapulikaupunkien valtaporvaristo ja sen kaupankäyntimenetelmät 1600-luvun alkupuolella*. Helsinki: Suomen historiallinen seura. Historiallisia tutkimuksia XLII.
- Neisser, Ulric (1982). *Kognitio ja todellisuus*. Espoo: Weilin+Göös (alkuteos: *Kognitio and Reality, Principles and Implications of Cognitive Psychology*. 1980. Suomentanut Helena Jahnukainen).
- Nicholson, Nigel (1998). How Hardwired is Human Behavior? *Harvard Business Review* 76:4 (July-August), 135-147.
- Newell, Allen & Herbert A. Simon (1972). *Human Problem Solving*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.
- Niemi-Iilahti, Anita (1992). Itsehallinnon ideaalimallin kehitys ja reaalimaailma. Ideaalityyppimetodi kunnallisen itsehallinnon käsitteen ja pohjoismaisen hyvinvointivaltion itsehallinnon tulkinnaissa. *Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia* 163, Hallintotiede 11.
- Niemivuo, Matti (1991). *Valtio ja kunnallinen itsehallinto. Julkisoikeudellinen tutkimus*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Niiniluoto, Ilkka (1980). *Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen ja teorianmuodostus*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Niiniluoto, Ilkka (1993). Oikeudenmukaisuus yhteiskunnallisena arvona. Teoksessa: *Hyvinvointivaltio ristiaallokossa, arvot ja tosiasiat*, 97-131. Jan-Otto Andersson, Antti Hautamäki, Riitta Jallinoja, Ilkka Niiniluoto & Hannu Uusitalo. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Nonaka, Ikujiro & Hirotaka Takeuchi (1995). *The Knowledge-creative Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*. New York: Oxford University Press.
- Noponen, Martti (1992). *Politiikka tutkimuksen kohteena*. 6. uudistettu laitos. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- North, Douglass C. (1993). *Institutions, Institutional Chance and Economic Performance*. Reprinted 1993. New York: Cambridge University Press.
- Nousiainen, Jaakko (1998). *Suomen poliittinen järjestelmä*. 10. uudistettu laitos. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Nozick, Robert (1986). *Anarki, stat och utopi*. Översatt av Margareta Eklöf. Stockholm: Bonniers grafiska industrier.
- Nummela, Juhani & Aimo Ryyänen (1996). *Kansalainen ja uusi hallinto, hyvinvointivaltiosta vastuulliseen perusoikeusyhteiskuntaan*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Oatley, Keith & Jennifer M. Jenkins (1996). *Understanding Emotions*. Cambridge MA and Oxford: Blackwell Publishers.

- Okko, Paavo, Asko Miettälä & Elias Oikarinen (2000). *Muuttoliike pakottaa rakennemuutokseen*. Helsinki: Kunnallisanalan kehittämissäätiö. Tutkimusjulkaisut 24.
- Ollinheimo, Pertti (1997). Materialistinen kognitiotiede kartesiolaisten peikkona. *Psykologia, Suomen psykologisen seuran julkaisu* 32:5, 366-372.
- Ostroff, Frank (1999). *Horizontal Organization. What the Organization of the Future Looks Like and How It Delivers Value to Customers*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Otala, Leenamajja (1996). *Oppimisen etu – kilpailukykyä muutoksessa*. Porvoo: WSOY.
- Paavola, Ulla, Pasi Torppa & Olli-Pekka Lumijärvi (1997). *Miten lisätä yrityksen arvoa – menetelmiä omistajien tuotto-odotusten toteuttamiseksi*. Porvoo: WSOY.
- Paloheimo, Heikki & Matti Wiberg (1997). *Politiikan perusteet*. Porvoo: WSOY.
- Palojärvi, Juhani (1998). Pk-yrittäjän päätöksenteko, psykososiaalinen näkökulma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, täydennyskoulutuskeskus. *Johtamiskoulutuksen julkaisuja* 7.
- Parsons, Talcott (1968). *The Structure of Social Action. A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*. Volumes I and II. First Free Press Paperback Edition. New York and London: The Free Press & Collier-McMillan Limited.
- Parsons, Talcott & Neil J. Smelser (1972). *Economy and Society. A Study in the Integration of Economic and Social Theory*. Reprinted. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Paunio, Jouko (2001). Keinottelu ankara haaste 2000-luvun talouspolitiikalle. *Helsingin Sanomat* 4.7.2001, s. A4.
- Pekkarinen, Jukka & Pekka Sutela (2000). *Mikrosta makroon*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Perttula, Juha & Eeva Kallio (1996). Postformaali ajattelu ja henkinen tajunnallisina toimintatapoina. *Psykologia, Suomen psykologisen seuran julkaisu* 31:3, 164-173.
- PerL*, Perustuslaki 11.6.1999/ 731.
- Pihlanto, Pekka (1995a). Välinejohtaja ja osallistuva johtaja: erilaiset informaation käytön profiilit. *Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, sarja A-9*. Turku: Turun kauppakorkeakoulu.
- Pihlanto, Pekka (1995b). *Markkinat, hierarkiat ja aktori. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, sarja Keskustelua ja raportteja* 13. Turku: Turun kauppakorkeakoulu.
- Pirjola, Jari (1998). Ihmisoikeudet ja kulttuurirelativismi – näkökulmia 2000-luvulle. *Oikeus* 27:4, 433-439.
- Polanyi, Michael (1959). *The Study of the Man. The Lindsay Memorial Lectures 1958*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Porter, Michael E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review* 76:6 (November-December), 77-90.
- van Praag, B. M. S (1997). The Relativity of the Welfare Concepts. In: *The Quality of Life*, 362-385. Eds Martha C. Nussbaum & Amartya Sen. Reprinted. Oxford: Clarendon Press.
- Prahalad, C. K. & Venkatram Ramaswamy (2000). Co-opting Customer Competence. *Harvard Business Review*, 78:1 (January-February), 99-87.
- Pulkkinen, Lea (1998). Emotion säätely kehityksessä. *Psykologia, Suomen psykologisen seuran julkaisu* 33:6, 404-418.
- Pursiainen, Terho (1995). Nousukauden etiikka. Helsinki: Kunnallisanalan kehittämissäätiö.

- Polemia-sarja*, julkaisu 9.
- Pursiainen, Terho (1997). Kunnallisten käytäntöjen etiikka, yhteisöopin alkeet. Helsinki: *Kunnallisalan kehittämissäätiö. Polemia-sarja*, julkaisu 24.
- Päivähoitolaki*. Laki lasten päivähoidosta 19.1.1973/36.
- Rauhala, Lauri (1989). *Ihmisen ykseys ja moninaisuus*. Helsinki: Sairaanhoidajien koulutus-säätiö.
- Rawls, John (1973). *A Theory of Justice*. Fifth Printing. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Revonsuo, Antti (2001). Kognitiotieteen filosofiaa. Teoksessa: *Moderni kognitiotiede*, 51-84. Toim. Pertti Saariluoma, Matti Kamppinen & Antti Hautamäki. Helsinki: Gaudeamus.
- Roberts, Charlotte (1999). Conscious Oversight. A Discipline of Organizational Stewardship. In: *The Dance of Change. The Challenges of Sustaining Momentum in Learning Organizations, a Fifth Discipline Resource*, 545-553. Eds Peter Senge, Art Kleiner, Charlotte Roberts, Richard Ross, George Roth & Bryan Smith. New York etc.: A Currency Book/ Doubleday (Random House Inc.).
- Rokeach, Milton (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Rose, Steven (1994). *Molekyyleistä muistiksi*. Helsinki: Art House (alkuteos: The Making of Memory. From molecules to mind, 1992. Suomentanut Kimmo Pietiläinen).
- Routamaa, Vesa (1976). Yritysorganisaatio eri teorioiden ja organisaatiomuotojen näkökulmasta. *Vaasan kauppa- ja korkeakoulun julkaisuja. Opetusmonisteita* 8. Liiketaloustiede 3.
- Rubinstein, S. L. (1977). *Grundlagen der allgemeinen Psychologie*. Übersetzung aus dem russischen. Neunte Auflage. Übersetzer Df. H. Hartmann. Berlin: Volkseigener Verlag.
- Ryynänen, Aimo (1996). *Kunnan uusi toimintamalli. Oikeudellinen rakennetutkimus kunnallisen kansanvallan sisällöstä ja ilmenemisestä*. Maarianhamina: Mermerus Oy.
- Ryynänen, Aimo (2001). Kuntayhteisön johtaminen. Helsinki: *Kunnallisalan kehittämissäätiö. Tutkimusjulkaisut* 28.
- Räsänen, Rauni (1996): Kansainvälistyminen ja globaali etiikka kasvatuksen näkökulmasta. Teoksessa: *Kasvatuksen etiikka*, 88-98. Toim. Pirkko Pitkänen. Helsinki: Oy Edita Ab.
- Saariluoma, Pertti (1988a). Historiallinen johdatus kognitiotieteeseen. Teoksessa: *Kognitiotiede*, 15-42. Toim. Antti Hautamäki. Helsinki: Oy Gaudeamus Ab.
- Saariluoma, Pertti (1988b). Ajattelu kognitiivisena prosessina. Teoksessa: *Kognitiotiede*, 43-70. Toim. Antti Hautamäki. Helsinki: Oy Gaudeamus Ab.
- Saariluoma, Pertti (2001). Konstruktivismi ja kognitiivinen psykologia. *Psykologia, Suomen psykologisen seuran julkaisu* 36:1-2, 29-35.
- Sallinen, Marjukka & Ulla Kinnunen (2001). Taloudellinen stressi ja perheen hyvinvointi: yhteyksiä välittävät mekanismit. *Psykologia, Suomen psykologisen seuran julkaisu* 36:4, 245-256.
- Salminen, Ari (1986). *Yksityinen, julkinen ja markkinatalous*. Helsinki: Oy Gaudeamus Ab.
- Salminen, Ari & Kari Kuoppala (1985). *Julkisvalta, byrokratia, organisaatio*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Sandberg, Siv & Krister Ståhlberg (1997). Kuntalaisten kunta ja valtio. Helsinki: *Kunnallisalan kehittämissäätiö. Polemia-sarja*, julkaisu 25.

- Santalainen, Timo, Eero Voutilainen, Pertti Porenne & Jouko H. Nissinen (1984). *Tulosjohtaminen*. Espoo: Amer-yhtymä Oy, Weilin+Göös.
- Santalainen, Timo (1990). *Resurssijohtaminen. Visioista muutokseen ja tulokseen*. Espoo: Weilin+Göös.
- Santalainen, Timo & Pekka Huttunen (1993). *Strateginen johtaminen julkisessa hallinnossa*. Espoo: Weilin+Göös.
- Scheler, Max (1980). *Problems of a Sociology of Knowledge*. London, Boston and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Schumpeter, Joseph A. (2000). Capitalism in the Postwar World (1943). In: *Transformations of Capitalism. Economy, Society and the State in Modern Times*, 151-163. Ed. Harry F. Dahms. London etc.: McMillan Press Ltd.
- Searle, John R. (1998). How to Study Consciousness Scientifically. In: *Toward a Science of Consciousness II. The Second Tucson Discussions and Debates*, 15-29. Eds Stuart R. Hameroff, Alfred W. Kazniack & Alwyn C. Scott. Cambridge (Massachusetts), London: A Bradford Book, The MIT Press.
- Seligman, Adam (2000). Luottamus ja yleinen vaihto. Teoksessa: *Sosiaalinen pääoma ja luottamus*, 39-54. Toim. Kaj Ilmonen. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Sen, Amartya (1991). *Rationality, Ethics and Economics*. Helsinki: Labour Institute of Economic Research. Discussion Papers 104.
- Sen, Amartya (1997). Capability and Well-being. In: *The Quality of Life*, 30-53. Edited by Martha C. Nussbaum & Amartya Sen. Reprinted. Oxford: Clarendon Press.
- Senge, Peter M. & Art Kleiner (1998). Systems Thinking. In: *The Fifth Discipline Fieldbook. Strategies and Tools for Building a Learning Organization*, 89-90. Eds. Peter M. Senge, Art Kleiner, Charlotte Roberts, Richard B. Ross & Bryan J. Smith. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Shepard, Roger N. & Piet Hut (1998). My Experience, Your Experience and the World We Experience: Turning the Hard Problem Upside Down. In: *Toward a Science of Consciousness II. The Second Tucson Discussions and Debates*, 143-148. Eds. Stuart R. Hameroff, Alfred W. Kazniack, & Alwyn C. Scott. Cambridge (Massachusetts), London: A Bradford Book, The MIT Press.
- Sinkkonen, Sirkka & Juha Kinnunen (1994). Arviointi ja seuranta julkisella sektorilla. *Kuopion yliopiston julkaisuja E, Yhteiskuntatieteet* 22. Kuopio: Kuopion yliopisto, terveyshallinnon ja talouden laitos.
- Sintonen, Harri, Markku Pekurinen & Eero Linnakko (1997). *Terveystaloustiede*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Sipponen, Kauko (1967). *Päätöksenteko kansanvallassa*. Helsinki: Suomen ylioppilaskuntien liitto.
- Soikkeli, Martti (1997). Evoluutiopsykologian biologisista perusteista. *Psykologia, Suomen psykologisen seuran julkaisu* 32:3, 211-214.
- Soini, Hannu (1999). Education Students' Experiences of Learning and Their Conceptions about Learning Disabilities. Towards a Comprehensive Theory of Learning. *Acta Universitatis Ouluensis, E, Scientiae Rerum Socialium* 40. Oulu: Oulu University.
- Soini, Tiina (2001). Aktiivinen transfer koulutuksen tavoitteena. *Psykologia, Suomen psykologisen seuran julkaisu* 36:1-2, 9-17.
- Soros, George (1999). *Kansainvälisen kapitalismin kriisi. Avoin yhteiskunta uhattuna*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi (alkuteos: The Crisis of Global Capitalism,

- suomentanut Heikki Karjalainen).
- Sotarauta, Markku (1996). Kohti epäselvyyden hallintaa. Pehmeä strategia 2000-luvun alun suunnittelun lähtökohtana. Tampere: Finnpublishers ja Tulevaisuuden tutkimuksen seura. *Acta Futura Fennica* 6.
- de Spinoza, Benedictus (1994). *Etiikka* (suomentanut Vesa Oittinen). Helsinki: Gaudeamus.
- Stapp, Henry P. (1998). The Evolution of Consciousness. In: *Toward a Science of Consciousness II. The Second Tucson Discussions and Debates*, 597-607. Eds. Stuart R. Hameroff, Alfred W. Kazniack & Alwyn C. Scott. Cambridge (Massachusetts), London: A Bradford Book, The MIT Press.
- Suomen Kuntaliitto (2000). *Kunnan ja kuntayhtymän talousarvio ja –suunnitelma*. Suositus. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Surakka, Veikko (1998). Contagion and Modulation of Human Emotions. *Acta Universitatis Tamperensis* 627. Tampere: University of Tampere.
- Suutari, Vesa (1996). Comparative Studies on Leadership Beliefs and Behavior of European Managers. *Acta Wasensia* No. 50, Business Administration 19, Management and Organisation. Vaasa: Universitas Wasaensis.
- Tamminen, Rauno (1992). *Tiedettä tekemään*. Jyväskylä.
- Tarkka, Juha (1993). *Raha ja rahapolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tervo Hannu (2000). Suomen aluerakenne ja siihen vaikuttavat voimat. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 96:3, 398-415.
- Thurow, Lester C. (1996). *The Future of Capitalism. How Today's Economic Forces Shape Tomorrow's World*. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Tiihonen, Paula (1986). Kansalaisten itsehallinnon laajentaminen, HM 51² §:n mukainen kansalaisten itsehallinto kuntaa suuremmalla hallintoalueella. *Acta Universitatis Tamperensis, Ser A* Vol 208. Tampere: Tampereen Yliopisto.
- Tiihonen, Seppo & Heikki Ylikangas (1992). *Virka, valta, kulttuuri. Suomalaisen hallintokulttuurin kehitys*. Helsinki: VapK-Kustannus, Valtionhallinnon kehittämiskeskus.
- Timonen, Pekka (toim.) (1999). *Johdatus Suomen oikeusjärjestelmään, nide 1, yksityisoikeus*. Helsinki: Kauppakaari Oyj, Lakimiesliiton Kustannus.
- Timonen, Pekka (2000). *Corporate Governance: Instituutiot ja lainsäädännön merkitys*. Helsinki: Kauppakaari Oyj, Lakimiesliiton Kustannus.
- Toffler, Alvin (1991). *Suuri käänne*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava (alkuteos: Powershift, Knowledge, wealth, and violence at the edge of 21st century. Suomentanut Heikki Eskelinen).
- Trompenaars, Fons (1996). *Riding the Waves of Culture. Understanding Cultural Diversity in Business*. Reprinted with corrections. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Tuomala, Matti (1997). *Julkistalous*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tuomela, Raimo (1983). *Tiede, toiminta ja todellisuus. Tieteellisen maailmankäsityksen filosofiset perusteet*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tuomela, Raimo (1984). *A Theory of Social Action*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Tuomi, Osmo (1996). Uusi geopolitiikka. Geopoliittisen perspektiivin soveltuvuus kansainvälisen politiikan tulkintaan maailman ja ajattelutapojen muuttuessa. *Ulkopoliittisen instituutin julkaisuja* 4. Helsinki: Gaudeamus.
- Tuori, Jussi (1993). Modernin oikeuden ytimessä II. *Oikeus* 22:1, 132-151.

- Turner, Jonathan H. (1974). *The Structure of Sociological Theory*. Homewood, Illinois: The Dorsey Press.
- Turunen, Kari E. (1992). *Arvojen todellisuus, johdatus arvokasvatukseen*. Jyväskylä: Atena.
- Turunen, Kari E. (1997). *Halut, arvot ja valta*. Jyväskylä: Atena.
- Tyrkkö, Ari (1997). Euroopan unionin hyvinvointitutkimus. *Hyvinvointikatsaus, tilastollinen aikakauslehti* 3/1997, 32-36. Helsinki: Tilastokeskus.
- von Uexküll, J. & G. Kriszat (1934). *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Ein Bilderbuch unsichtbarer Welten*. Berlin: Verlag von Julius Springer.
- Unesco (1996). *Learning: the Treasure within, Report to Unesco of the International Commission on Education for Twenty-first Century*. Paris: Unesco Publishing.
- Uusitalo, Eero (1994). *Maaseutupolitiikan keinot, elinkeinojen edistäminen maaseudun kehittäjäyhteisöissä*. Helsinki: Kunnallisan kehittämisyhtiö.
- Uusitalo, Hannu (1993). Pohjoismaisen hyvinvointivaltion arvot ja käytäntö. Teoksessa: *Hyvinvointivaltio ristiaallokossa, arvot ja tosiasiat*, 59-95. Jan-Otto Andersson, Antti Hautamäki, Riitta Jallinoja, Ilkka Niiniluoto & Hannu Uusitalo. Porvoo, Helsinki, Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Varela, Fransisco J., Evan Thompson & Eleanor Rosch (1993). *The Embodied Mind, Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge etc.: The MIT Press.
- Vartiainen, Matti (1998). Yleistä teoriaa tarvitaan. *Psykologia, Suomen psykologisen seuran julkaisu* 33:1, 25-27.
- Virkkunen, Paavo, Eero Voutilainen, Martti Laosmaa & Pekka Salmimies (1987). *Tulosjohtaminen julkishallinnossa*. Toinen uudistettu painos. Espoo: Amer-yhtymä Oy, Weilin+Göös
- Virrankoski, Pentti (1975). *Suomen taloushistoria kaskikaudesta atomiaikaan*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Virtanen, Turo (1994) *Valta, sopiminen ja moraalisuus sosiaalisessa toiminnassa. Sosiaalisen järjestyksen muodostaminen ja tietäminen sekä sosiaalinen yhteismitattomuus, esimerkkinä tulosjohtaminen*. Helsinki: Valtionhallinnon kehittämiskeskus.
- Vogel, Joachim (1997). Living Conditions and Inequality in the European Union 1997. Working document prepared by Joachim Vogel. *Population and social conditions*. E/-3, Statistics Sweden – University of Umeå.
- Väyrynen, Raimo (1998). *Globalisaatio. Ulka vai mahdollisuus?* Jyväskylä: Atenakustannus Oy.
- Ylikangas, Heikki (1978). *Oikeus historiallisen ihmionä*. Helsinki: Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy.
- Yrjönsuuri, Mikko (1997). *Tiedon rajat. Johdatus tietoteoriaan*. Helsinki: Kirjapaja.
- Venkatraman, N. & John Henderson (1998). Real Strategies for Virtual Organizing. *Sloan Management Review* 40:1, 33-48.
- Wallenius, Marjut (1996). Arkiympäristön tuki hyvinvoinnin lähteenä. Henkilökohtaisten projektien näkökulma ihmisen ja ympäristön yhteensopivuuteen; yhteys elämäntyytyväisyyteen ja masentuneisuuteen. *Acta Universitatis Tamperensis Ser A Vol. 530*. Tampere: Tampereen Yliopisto.
- Weber, Max (1978). *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Eds Günther Roth & Claus Wittich. Volume 1 and 2. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Weiner, Bernard (1986). *An Attributional Theory of Motivation and Emotion*. New York:

- Springer-Verlag.
- Wenger, Etienne C. & William M. Snyder (2000). Communities of Practice: The Organizational Frontier. *Harvard Business Review* 78:1 (January-February), 139-145.
- Whitehead, A. N. (1946). *Science and the modern World*. Cambridge: the University Press.
- Whybrow, Peter C. (1998). *Mielen naamiot, depressio, mania ja muut mielialahäiriöt*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava (alkuteos: A Mood Apart –Depressions, Mania and Other Affections of the Self. Suomentanut Mirja Rutanen).
- Williamson, Oliver E. (1983). *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications. A Study in the Economics of Internal Organization*. New York: The Free Press, a Division of Macmillan Publishing Co., Inc.
- Willke, Helmut (1997). *Supervision des Staates*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Wittgenstein, Ludwig (1981). *Filosofisia tutkimuksia*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY (alkuteos: Philosophische Untersuchungen. Suomentanut Heikki Nyman).
- Wolfe, Alan (1989). *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Woodhall, Maureen (1999). Human Capital Concepts. In: *Education, Culture, Economy, and Society*, 219-223. Eds A. H. Halsey, Hugh Lauder, Phillip Brown & Amy Stuart Wells. Reprinted. New York: Oxford University Press.
- von Wright, Georg Henrik (1963a). *Norm and Action. A Logical Inquiry*. London: Routledge & Kegan Paul.
- von Wright, Georg, Henrik (1963b). *Varieties of Goodness*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Zack, Michael H. (1999). Managing Codified Knowledge. *Sloan Management Review* 40:4, 45-58.